

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚ АГРАРЛЫҚ-ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУҒА ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
KAZAKH RESEARCH INSTITUTE OF ECONOMY OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
AND RURAL DEVELOPMENT

КАЗАХСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

ISSN 2708-9991 (Online)
ISSN 1817-728X (Print)
DOI: 10.46666

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 1
ҚАҢТАР – НАУРЫЗ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 1
JANUARY – MARCH

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 1
ЯНВАРЬ – МАРТ

ЖУРНАЛДЫҢ МЕРЗІМДІЛІГІ – ЖЫЛЫНА 4 РЕТ
JOURNAL PUBLISHING FREQUENCY – 4 TIMES YEAR
ПЕРИОДИЧНОСТЬ ЖУРНАЛА – 4 РАЗА В ГОД

АЛМАТЫ
2023

Журнал туралы

Теоретикалық және ғылыми-практикалық журналдың құрылтайшысы «Қазақ агроөнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты» ЖШС болып табылады (ҚАӨК Э ж ААДҒЗИ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniipk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniipk.kz>

Журнал Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген. 1999 жылғы 11 ақпандағы № 1327 бұқаралық ақпарат құралын тіркеу туралы куәлік

Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды қайта есепке қою туралы куәлігі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен берілген, 24.08.2020 ж. № KZ49VPY00026113 Ақпарат комитеті.

Жазылу индексі 76006 "Қазпошта" АҚ. 13.02.2018ж. № 249900-1018-5750 шарты.

Журнал қауымдастырылған профессор және "Экономикалық ғылымдар" бағыты бойынша профессор ғылыми атағын, Ph.D ғылыми дәрежесін алу үшін ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ БҒСҚҚ басылымдарының тізбесіне енгізілген.

Редакциялық кеңестің құрамына шетелдік ғалымдар кіреді, бұл ғылыми саладағы отандық зерттеушілердің өзара іс-қимылының ақпараттық кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Журнал ISSN (Юнеско, Париж қ., Франция) сериялық басылымдарды тіркеу жөніндегі Халықаралық орталығында тіркелген, журналға нөмір берілген

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Журналда жарияланатын мақалаларға CrossRef арқылы DOI беріледі.

Мақалаларды жіберу мен шолудың онлайн жүйесі әзірленді, барлық қолжазбалар онлайн режимінде ұсынылады (<http://www.jptra-kazniipk.kz>).

Лицензияланған плагиат тексеру жүйесі қолданылады.

Іздеу жүйесі жұмыс істейді.

Журналдың қол жетімділігі - журнал оның мазмұнына тікелей, жалпыға қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Журналдың мерзімділігі – жылына 4 рет.

Индекстеу:

- * eLIBRARY.RU — Ресей ғылыми ақпараттық-талдау порталы
- * Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі (РҒДИ). 01.12.2015 ж. № 788-12/2015 шарты. РҒДИ журналдың екі жылдық импакт-факторы, барлық дереккөздерден 2019 жылға сілтемелерді ескере отырып – 0,592.
- * Бірыңғай электронды кітапхана, Қазақстан
- * Қазақстандық дәйексөз базасы. Шарт 3 жылға тұрақты түрде жасалады, соңғысы 20.06.2019ж. № 8. ҚДБ-ында 2017ж. журналдың импакт-факторы – 0,710.
- * ResearchGate
- * Semantic Scholars

About the journal

The founder of the theoretical and scientific-practical journal is the "Kazakh Research Institute of Agro-Industrial Complex Economy and Rural Development" LLP (KRI AICE and RD)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniipk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniipk.kz>

The journal is registered in the Ministry of Culture, Information and Public Accord of the Republic of Kazakhstan. Mass media registration certificate No. 1327 dated February 11, 1999.

The certificate of re-registration of a periodical, news agency and network publication is issued by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Information Committee No. KZ49VPY00026113 dated 08.24.2020

Subscription index 76006 in Kazpost JSC. Contract No.249900-1018-5750 dated 13.02.2018.

The journal is included in the list of editions of CCES MES RK for publication of the main results of scientific activities for the Ph.D degree, academic titles of associate professor and professor in the area of "Economic Sciences".

The Editorial Board includes scientists from foreign countries, which makes it possible to expand the information space for interaction of domestic researchers in scientific field.

The journal is registered at the International Center for Registration of Serials ISSN (UNESCO, Paris, France), the journal has been assigned a number
ISSN 1817-728X (Print)
ISSN 2708-9991 (Online)

Articles published in the journal are assigned a DOI through CrossRef.

An online system for submitting and reviewing articles has been developed, all manuscripts are submitted online (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

A licensed plagiarism checker system is used.

The search engine is working.

Journal availability - the journal provides direct, public access to its content.

Journal Publishing Frequency – 4 times year.

Indexing:

- * eLIBRARY.RU – Russian scientific information and analytical portal
 - * Russian Science Citation Index (RSCI). Contract No. 788-12/2015 dated 01.12.2015. Two-year impact factor of the journal in the RSCI, taking into account citations from all sources for 2019 – 0,592
 - * United Electronic Library, Kazakhstan
 - * Kazakhstan citation base. The contract is concluded permanently for 3 years, last No. 8 dated 20.06.2019.
- Impact factor of the journal in the KCB for 2017 – 0,710.
- * ResearchGate
 - * Semantic Scholars

О журнале

Учредителем теоретического и научно-практического журнала является ТОО «Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий» (КазНИИЭ АПК и РСТ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 11 февраля 1999г.

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан, Комитет информации № KZ49VPY00026113 от 24.08.2020

Подписной индекс 76006 в АО «Казпочта». Договор № 249900-1018-5750 от 13.02.2018г.

Журнал включен в перечень изданий КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности на соискание ученой степени Ph.D, ученых званий ассоциированного профессора и профессора по направлению «Экономические науки».

В состав Редакционного совета входят ученые стран зарубежья, что позволяет расширять информационное пространство взаимодействия отечественных исследователей в научной сфере.

Журнал зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (Юнеско, г. Париж, Франция), журналу присвоен номер

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Статьям, публикуемым в журнале, присваивается DOI посредством CrossRef.

Разработана онлайн система подачи и рецензирования статей, все рукописи подаются в онлайн режиме (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

Используется лицензионная система проверки на плагиат.

Работает поисковая система.

Доступность журнала – журнал предоставляет непосредственный открытый доступ к своему контенту.

Периодичность журнала – 4 раза в год.

Индексация:

- * eLIBRARY.RU – российский научный информационно-аналитический портал
 - * Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г. Двухлетний импакт-фактор журнала в РИНЦ с учетом цитирования из всех источников за 2019г. - 0,592
 - * Единая электронная библиотека, Казахстан
 - * Казахстанская база цитирования. Договор заключается постоянно на 3 года, последний № 8 от 20.06.2019г. Импакт-фактор журнала в КБЦ за 2017г. - 0,710.
- * ResearchGate
 - * Semantic Scholars

Редакциялық кеңестің құрамы

Бас редакторы

Базархан РҮСТЕМБАЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,
Басқарма Төрағасы
Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан
Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Бас редактордың орынбасары

Алтынбек МОЛДАШЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі, бас ғылыми қызметкер,
Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан
Scopus ID: 56983018900 h-индекс 1; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Светлана КОНДРАТЕНКО, экономика ғылымдарының докторы, доцент, ғылыми жұмыстар жөніндегі директорының орынбасары, "Беларусь ҰҒА АӨК жүйелік зерттеулер институты" республикалық ғылыми унитарлық кәсіпорны, Минск, Беларусь; Scopus ID h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Przemysław LEŃ, Doctor, Associate Professor, University of Life Sciences, Lublin, Poland; Scopus ID h-индекс 12; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 6

Марина ПЕТУХОВА, экономика ғылымдарының докторы, даму жөніндегі проректор, Новосибирск мемлекеттік аграрлық университеті, Новосибирск, Ресей; Scopus ID h-индекс 3

Иван САНДУ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, АӨК ғылыми-техникалық дамуының экономикалық мәселелері бөлімінің меңгерушісі, аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту Федералды ғылыми орталығы-Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институты, Мәскеу, Ресей; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Ғалия ӘКІМБЕКОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ғылым және енгізу жөніндегі Басқарма Төрағасының орынбасары, Қазақ агроөнеркәсіптік кешен экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 56195220400 h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 2

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ғылыми жұмыстар жөніндегі проректор, Margulan University, Павлодар, Қазақстан; Scopus ID: 55683958400 h-индекс 5

Тлектес ЕСПОЛОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Агротехнологиялық Хаб директоры, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 55536713100 h-индекс 4

Данияр ҚАЛДИЯРОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Басқарма Төрағасы – Ректор аппаратының басшысы, І.Жансүгіров атындағы Жетысу университеті, Талдықорған, Қазақстан; Scopus ID: 56127906700 h-индекс 6

Талғат ҚҰСАЙЫНОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Есеп және қаржы» кафедрасының профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан; Scopus ID: 56200205600 h-индекс 3

Римма САҒИЕВА, экономика ғылымдарының докторы, доцент, «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті, Өль-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 55916782100 h-индекс 5

Әзімхан САТЫБАЛДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Экономика институты, Бас директоры, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 57204163982 h-index 6; Web of Science: AAR-7842-2020 h-index 4

Шолпан СМАҒҰЛОВА, экономика ғылымдарының докторы, «Қаржы және есеп» кафедрасының профессоры, К. Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан; Scopus ID: 56132234200 h-index 4; Web of Science Researcher ID: h-index 1

Фая ШҮЛЕНБАЕВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Кадастр» кафедрасының профессоры, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан; Scopus ID: 57195486369 h-индекс 4 Web of Science Researcher ID: Q-3200-2017 h-индекс 4

Composition of the editorial board

Chief Editor

Bazarkhan RUSTEMBAYEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chairman of the Management Board
Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan
Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Deputy Chief Editor

Altynbek MOLDASHEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chief Researcher
Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan
Scopus ID: 56983018900 h-индекс 1; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Members of the editorial board:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Svetlana KONDRATENKO, Doctor of Economics, Associate Professor, Deputy Director on Research, Republican Research Unitary Enterprise "Institute for System Research in the AIC NAS Belarus", Minsk, Belarus; Scopus ID h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Przemysław LEŃ, Doctor, Associate Professor, University of Life Sciences, Lublin, Poland; Scopus ID h-индекс 12; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate Professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, Principal Researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 6

Marina PETUKHOVA, Doctor of Economics, Vice-Rector on Development, Novosibirsk, State Agricultural University, Novosibirsk, Russia; Scopus ID h-index 3

Ivan SANDU, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economic Issues of Scientific-Technical Development of the AIC, Federal Scientific Center for Agricultural Economics and Social Development of Rural Territories - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow, Russia; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Galiya AKIMBEKOVA, Doctor of Economics, Professor, Deputy Chairperson of the Board on Science and Implementation, Kazakh Research Institute of Agri-Industrial Complex Economy and Rural Development, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 56195220400 h-index 2; Web of Science Researcher ID h-index 2

Bauyrzhan ESENGELDIN, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector on Research Work, Margulan University, Pavlodar, Kazakhstan; Scopus ID: 55683958400 h-index 5

Tlektes YESPOLOV, Doctor of Economics, Professor, Director of Agritechnological Hub, Kazakh National Agricultural Research University, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 55536713100 h-index 4

Daniyar KALDIYAROV, Doctor of Economics, Professor, Head of the Office of the Chairman of the Board - Rector, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan; Scopus ID: 56127906700 h-index 6

Talgat KUSSAINOV, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Accounting and Finance, S. Seifullin Kazakh Agritechnical University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: 56200205600 h-index 3

Rimma SAGIYEVA, Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 55916782100 h-index 5

Azimkhan SATYBALDIN, Doctor of Economics, Professor, General Director, Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the RK, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 57204163982 h-index 6; Web of Science: AAP-7842-2020 h-index 4

Sholpan SMAGULOVA, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance and Accounting, K. Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan; Scopus ID: 56132234200 h-index 4; Web of Science Researcher ID: h-index 1

Faya SHULENBAYEVA, Doctor of Economics, Professor, Professor of the "Cadastre" Department, S. Seifullin Kazakh Agritechnical University, Astana, Kazakhstan; Scopus ID: 57195486369 h-index 4; Web of Science: Researcher ID Q-3200-2017 h-index 4

Состав редакционного совета

Главный редактор

Базархан РУСТЕМБАЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,

Председатель Правления

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Scopus ID: 57194520623 h-индекс 2

Заместитель главного редактора

Алтынбек МОЛДАШЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,

главный научный сотрудник

Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Scopus ID: 56983018900 h-индекс 1; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Члены редакционного совета:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Doctor of Economic Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania; Scopus ID h-индекс 5; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Maryline FILIPPI, Doctor, Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France; Scopus ID h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Department of Economic, University of Agriculture and Forestry, Hue Thua Thien Hue city, Vietnam; Scopus ID h-индекс 3

Светлана КОНДРАТЕНКО, доктор экономических наук, доцент, заместитель директора по научной работе, Республиканское научное унитарное предприятие «Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси»; Scopus ID h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Przemysław LEŃ, Doctor, Associate Professor, University of Life Sciences, Lublin, Poland; Scopus ID h-индекс 12; Web of Science Researcher ID h-индекс 5

Norsida BINTI MAN, Doctor, Associate professor, Department of Agricultural Technologies, Faculty of Agriculture, University Putra, Serdang, Malaysia; Scopus ID h-индекс 7; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Rasa MELNIKIENĖ, Doctor of Economics, Professor, Deputy Director of the Lithuanian Centre for Social Sciences, Head of the Institute of Economics and Rural Development, principal researcher, Vilnius, Lithuania; Scopus ID: 57041357400 h-индекс 6

Марина ПЕТУХОВА, доктор экономических наук, проректор по развитию, Новосибирский государственный аграрный университет, Новосибирск, Россия; Scopus ID h-индекс 3

Иван САНДУ, доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом экономических проблем научно-технического развития АПК, Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский научно - исследовательский институт экономики сельского хозяйства, Москва, Россия; Scopus ID: 56019631800 h-индекс 6; Web of Science Researcher ID h-индекс 4

Галия АКИМБЕКОВА, доктор экономических наук, профессор, заместитель Председателя Правления по науке и внедрению, Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 56195220400 h-индекс 2; Web of Science Researcher ID h-индекс 2

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, доктор экономических наук, профессор, проректор по научной работе, Margulan University, Павлодар, Казахстан; Scopus ID: 55683958400 h-индекс 5

Тлектес ЕСПОЛОВ, доктор экономических наук, профессор, директор Агротехнологического Хаба, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 55536713100 h-индекс 4

Данияр КАЛДИЯРОВ, доктор экономических наук, профессор, Руководитель Аппарата Председателя Правления – Ректора, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан; Scopus ID: 56127906700 h-индекс 6

Талгат КУСАЙЫНОВ, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Учет и финансы», Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан; Scopus ID: 56200205600 h-индекс 3

Римма САГИЕВА, доктор экономических наук, доцент, доцент кафедры «Финансы и учет», Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 55916782100 h-индекс 5

Азимхан САТЫБАЛДИН, доктор экономических наук, профессор, Генеральный директор, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 57204163982 h-index 6; Web of Science: AAP-7842-2020 h-index 4

Шолпан СМАГУЛОВА, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Финансы и учет», Университет Международного Бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан; Scopus ID: 56132234200 h-index 4; Web of Science Researcher ID: h-index 1

Фая ШУЛЕНБАЕВА, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры «Кадастр», Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан; Scopus ID: 57195486369 h-индекс 4; Web of Science Researcher ID: Q-3200-2017 h-индекс 4

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

Б.Е. Рүстембаев, Г.Қ. Әбдіғұл, Ж.А. Амангельдиева Агроөнеркәсіптік кешенде маркетингтік ортаны қалыптастыру	13
О.А. Абралиев, Г.С. Сугирова, С. Велеско Қазақстанның аграрлық секторы: инновациялық дамуға бағдарлану	23
А.С. Нарынбаева, О.Рыскелді, В.П. Шеломенцева Цифрландыру негізіндегі агроөнеркәсіптік өндіріс: шетелдік тәжірибе.....	32
А.К. Адельбаева, Қ.Р. Қасен, А. Дүйсенбекұлы Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі шындықтары мен үрдістері	41
Ш.А. Смағұлова, Д.Ш. Кожаметова, Г.С. Исмуратова Қазақстандық астық экспорты: негізгі бағыттары мен перспективалары.....	50
Д.Н. Шайкин, С.М. Өміржан Өңірлердің тұрақты дамуындағы АӨК рөлі: экономикалық бағалау	57
Б.С. Утибаев Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығын үш жылдық бюджеттік қаржыландыру параметрлерін бағалау	64

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

А.Б. Молдашев, С.Т. Жұмашева, Г.А. Джамбаева Қазақстандағы сүт саласын субсидиялау: жай-күйі, проблемалары, шешімдері	71
К.М. Маденова, Ф.А. Шуленбаева, Г.А. Асанова Қазақстан Республикасының етті мал шаруашылығындағы өнімділікті арттыруға арналған мемлекеттік субсидиялар: іске асыру құралдары	80
У.Б. Назарбек, А.Б. Айдарова, Е.Б. Райымбеков Минералды тыңайтқыштарды өндірушілерді мемлекеттік қолдау: теңгерімді өсуді қамтамасыз ету	88
Г.Б. Утибаева Субсидиялау: кәсіпорынның мүліктік тұрақтылығының кейбір мәселелері	96

Азық-түлік өнімдері рыногы

Г.К. Джолдасбаева, Б. Майданқызы Қазақстандағы ұн нарығы: негізгі аспектілері.....	105
Д.А. Калдияров, В.Р. Бурнашева, С.К. Есенғазиева Қазақстан Республикасының қант өнеркәсібі: салықтық преференциялар және әлеуетті мүмкіндіктер	113
А.Ж. Бұхарбаева, Ғ.Ү. Әкімбекова, Ғ.Е. Керімбек Қазақстанның күріш шаруашылығы: ішкі резервтер және бәсекеге қабілеттілік	123
Д.Т. Ахметова, Р.М. Жунусова Қазақстан Республикасының Ақмола облысындағы картоп шаруашылығы: жағдайды талдау, басымдықтары	131
Қ.Б. Жұманазаров, З.Р. Карбетова, Ш.Р. Карбетова Азық-түлік әртүрлілігіне негізделген сүт кешенінің бәсекелестік стратегиясы	139
Б.Ж. Нурахова, А.К. Бураханова, Г.К. Байжаксынова Қазақстанда ет және оны қайта өңдеу өнімдерін өндіру: сапасы мен ассортиментін жақсарту	151
Е.В. Климов, Ш.М. Қантарбаева, Ж.К. Калымбекова Қазақстан Республикасының органикалық азық-түлік нарығының сыйымдылығы: халықтың жекелеген әлеуметтік-демографиялық топтарының тұтыну мүмкіндіктері	161

Табиғат пайдалану экономикасы

Л.К. Кайдарова, З.А. Арынова, Ш.Ж. Рахметуллина

Қазақстанның Павлодар облысындағы жер қатынастарын реттеуге жүйелі көзқарас 172

Кооперацияны дамыту, өндіріс құралдары рыногы

Ғ.Ү. Әкімбекова, А.Б. Баймуханов, Ұ.Р. Қасқабаев

Ауыл шаруашылығы кооперативтерін құру: Қазақстан Республикасының Жамбыл облысында ауыл халқының табысын арттыру жөніндегі Пилоттық жоба шеңберінде іс-шараларды іске асыру 181

Ауылдың әлеуметтік проблемалары

Г.И. Нуржанова, Г.К. Сапарова, С.А. Сагинова

Экономиканы цифрландыру жағдайындағы Қазақстанның ауылдық аумақтарының еңбек әлеуеті 190

А.Е. Муханова, Ж.Б. Смағұлова, А.С. Белгібаева

Ауылдық жерлердегі жастар саясаты: екпінді өзгерту қажеттілігі 199

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

B. Rustembayev, G. Abdigul, ZH. Amangeldiyeva	
Formation of marketing environment in agro-industrial complex	13
O. Abraliyev, G. Sugirova, S. Velesko	
Agricultural sector of Kazakhstan: focus on innovative development	23
A.S. Narynbayeva, O. Ryskeldi, V.P. Shelomentseva	
Agro-industrial production based on digitalization: foreign experience	32
A.K. Adelbayeva, K.R. Kassen, A. Duisenbekuly	
Modern realities and trends in food security of the Republic of Kazakhstan.....	41
SH.A. Smagulova, D.SH. Kozhakhmetova, G. Ismuratova	
Export of Kazakh grain: main directions and prospects	50
D.N. Shaikin, S.M. Omirzhan	
The role of the AIC in the sustainable regional development: economic assessment	57
B.S. Utibayev	
Assessment of parameters of three-year budget financing of agriculture in the Republic of Kazakhstan	64

The economic management mechanism

A.B. Moldashev, S.T. Zhumasheva, G.A. Dzhambaeva	
Subsidizing the dairy industry in Kazakhstan: status, problems, solutions	71
K.M. Madenova, F.A. Shulenbayeva, G.A. Asanova	
State subsidies to increase productivity in beef cattle breeding of the Republic of Kazakhstan: implementation tools	80
U. Nazarbek, A. Aidarova, Y. Raiymbekov	
State support for mineral fertilizer producers: ensuring balanced Growth	88
G.B. Utibayeva	
Subsidizing: some issues of property stability of the enterprise	96

Food products market

G.K. Joldasbayeva, B. Maydankyzy	
Flour market in Kazakhstan: key aspects	105
D.A. Kaldiyarov, V.R. Burnasheva, S.K. Yessengazyeva	
Sugar industry of the Republic of Kazakhstan: tax preferences and potential opportunities	113
A.ZH. Bukharbayeva, G.U. Akimbekova, G. Kerimbek	
Rice growing in Kazakhstan: internal reserves and competitiveness	123
D.T. Akhmetova, R.M. Zhunusova	
Potato growing in the Akmola region of the Republic of Kazakhstan: situation analysis, priorities.....	131
K.B. Zhumanazarov, Z.R. Karbetova, SH.R. Karbetova	
Competitive strategy of the dairy subcomplex based on product diversity	139
B.ZH. Nurakhova, A.K. Burakhanova, G.K. Baizhaxynova	
Production of meat and products of its processing in Kazakhstan: improving the quality and assortment	151
YE.V. Klimov, SH.M. Kantarbayeva, Z.K. Kalymbekova	
The capacity of organic food market of the Republic of Kazakhstan: the possibility of consumption by certain socio-demographic groups of the population	161

Environmental economics

L.K. Kaidarova, Z.A. Arynova, SH.ZH. Rakhmetullina

A systematic approach to the regulation of land relations in the Pavlodar region of Kazakhstan 172

Development of cooperation, production means market

G.U. Akimbekova, A.B. Baymukhanov, U.R. Kaskabaev

Creation of agricultural cooperatives: implementation of activities in the framework of the Pilot project aimed to increase the incomes of the rural population in the Zhambyl region of the Republic of Kazakhstan 181

Social issues of the village

G.I. Nurzhanova, G.K. Saparova, S.A. Saginova

The labor potential of rural areas of Kazakhstan in the context of digitalization of the economy 190

A.E. Mukanova, ZH.B. Smagulova, A.S. Belgibayeva

Youth policy in rural areas: the need for a change of focus 199

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

Б.Е. Рустембаев, Г.К. Абдигул, Ж.А. Амангельдиева Формирование маркетинговой среды в агропромышленном комплексе	13
О.А. Абралиев, Г.С. Сугирова, С. Велеско Аграрный сектор Казахстана: ориентация на инновационное развитие	23
А.С. Нарынбаева, О. Рыскелді, В.П. Шеломенцева Агропромышленное производство на основе цифровизации: зарубежный опыт	32
А.К. Адельбаева, Қ.Р. Қасен, А. Дуйсенбекулы Современные реалии и тенденции продовольственной безопасности Республики Казахстан	41
Ш.А. Смагулова, Д.Ш. Кожахметова, Г.С. Исмуратова Экспорт казахстанского зерна: основные направления и перспективы	50
Д.Н. Шайкин, С.М. Омиржан Роль АПК в устойчивом развитии регионов: экономическая оценка	57
Б.С. Утибаев Оценка параметров трехлетнего бюджетного финансирования сельского хозяйства Республики Казахстан	64

Экономический механизм хозяйствования

А.Б. Молдашев, С.Т. Жумашева, Г.А. Джамбаева Субсидирование молочной отрасли в Казахстане: состояние, проблемы, решения	71
К.М. Маденова, Ф.А. Шуленбаева, Г.А. Асанова Государственные субсидии на повышение продуктивности в мясном скотоводстве Республики Казахстан: инструменты реализации	80
У.Б. Назарбек, А.Б. Айдарова, Е.Б. Райымбеков Государственная поддержка производителей минеральных удобрений: обеспечение сбалансированного роста	88
Г.Б. Утибаева Субсидирование: некоторые вопросы имущественной стабильности предприятия	96

Рынок продовольственной продукции

Г.К. Джолдасбаева, Б. Майданкызы Рынок муки в Казахстане: ключевые аспекты	105
Д.А. Калдияров, В.Р. Бурнашева, С.К. Есенгазиева Сахарная промышленность Республики Казахстан: налоговые преференции и потенциальные возможности	113
А.Ж. Бухарбаева, Г.У. Акимбекова, Г.Е. Керимбек Рисоводство Казахстана: внутренние резервы и конкурентоспособность	123
Д.Т. Ахметова, Р.М. Жунусова Картофелеводство в Акмолинской области Республики Казахстан: анализ ситуации, приоритеты	131
К.Б. Жуманазаров, З.Р. Карбетова, Ш.Р. Карбетова Конкурентная стратегия молочного подкомплекса на основе продуктового разнообразия	139
Б.Ж. Нурахова, А.К. Бураханова, Г.К. Байжаксынова Производство мяса и продуктов его переработки в Казахстане: улучшение качества и ассортимента	151
Е.В. Климов, Ш.М. Кантарбаева, Ж.К. Калымбекова Емкость органического рынка продовольствия Республики Казахстан: возможности потребления отдельными социально-демографическими группами населения	161

Экономика природопользования

Л.К. Кайдарова, З.А. Арынова, Ш.Ж. Рахметуллина

Системный подход к регулированию земельных отношений

в Павлодарской области Казахстана 172

Развитие кооперации, рынок средств производства

Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев

Создание сельскохозяйственных кооперативов: реализация мероприятий

в рамках Пилотного проекта по повышению доходов сельского населения

в Жамбылской области Республики Казахстан 181

Социальные проблемы села

Г.И. Нуржанова, Г.К. Сапарова, С.А. Сагинова

Трудовой потенциал сельских территорий Казахстана в условиях цифровизации экономики.. 190

А.Е. Муханова, Ж.Б. Смагулова, А.С. Бельгибаева

Молодежная политика в сельской местности: необходимость изменения акцентов 199

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДЕ МАРКЕТИНГТІК ОРТАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

FORMATION OF MARKETING ENVIRONMENT IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

ФОРМИРОВАНИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ СРЕДЫ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Б.Е. РУСТЕМБАЕВ¹

э.ғ.д., профессор

Г.Қ. ӘБДИҒҰЛ^{*2}

Ph.D докторанты

Ж.А. АМАНГЕЛЬДИЕВА³

Ph.D докторанты

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан²С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан³Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: zhaukanai_ak@mail.ru

B. RUSTEMBAYEV¹

Dr.E.Sc., Professor

G. ABDIGUL^{*2}

Ph.D student

ZH. AMANGELDIYEVA³

Ph.D student

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan²S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan³L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: zhaukanai_ak@mail.ru

Б.Е. РУСТЕМБАЕВ¹

д.э.н., профессор

Г.К. АБДИГУЛ^{*2}

докторант Ph.D

Ж.А. АМАНГЕЛЬДИЕВА³

докторант Ph.D

¹Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан²Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан³Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*электронная почта автора: zhaukanai_ak@mail.ru

Аңдатпа. Ел экономикасын дамытудың негізгі бағыттарының бірі-отандық агроөнеркәсіптік кешен. Қазіргі уақытта аграрлық саланың алдында көптеген проблемалар тұр, оның ішінде оның негізгі құралдарының жоғары тозуы, өндірістік ресурстардың жетіспеушілігі және білікті кадрлардың тапшылығы, өйткені олардың көпшілігі халықтың үй шаруашылықтарында шоғырланған, бұл өз кезегінде экономикалық белсенділік деңгейін және өнім сапасын төмендетеді. **Мақсаты** – аграрлық сектор кәсіпорындарының жұмыс істеу тиімділігін арттыру үшін маркетингтік ортаның жұмыс істеуінің экономикалық механизмін зерттеу. Мақалада агроөнеркәсіптік өндіріс саласындағы маркетинг қызметінің ерекшеліктері қарастырылған. **Зерттеу нысаны** – Қазақстанның Ақмола облысының ауыл шаруашылығы. **Әдістері** – ресми статистиканың салалық ақпаратын және ғылыми әдебиеттердегі жарияланымдарды, қайталама ақпаратты, тауар саясатының технологияларын пайдалана отырып статистикалық талдау. **Нәтижесі** – АӨК салалары бойынша ақмола өңірінің маркетингтік қызметін ұйымдастыруға әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар, әлеуетті сұраныс тенденциялары, өнімді сату көлемі, бәсекелестік

артықшылықтар талданды, тиісті ұсыныстар дайындалды. *Қортындылар* – аймақ деңгейінде тұтынушылардың қалауы, бәсекелестердің күшті және әлсіз жақтары, нарықтық жағдайдың өзгеруін болжау туралы ақпарат ұсынылған. Маркетингтік тәсіл - бұл өнімді құру, бағаны анықтау, сату және жылжыту стратегиясы. Агроөнеркәсіптік өндіріс субъектілерінің қаржылық ресурстарының жетіспеушілігі аясында аграрлық экономиканың мүмкіндіктерін кеңейту қажеттілігінің қазіргі жағдайында бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін өзіндік маркетингтік бағдарламалар әзірленіп, іске асырылуы керек. Авторлардың пікірінше, қазіргі кезеңде тауар өндірушілерге ақпараттық-консультациялық қолдау көрсету, сондай-ақ ауыл шаруашылығы саласына инвестициялар тарту аса маңызды болып табылады.

Abstract. One of the main directions of development of the country's economy is the domestic agro-industrial complex. Currently, agricultural industry faces many problems, including high depreciation of its fixed assets, lack of production resources and shortage of qualified personnel, since most of them are concentrated in households, which in turn reduces the level of economic activity and product quality. *The goal* is to study economic mechanism of functioning of the marketing environment to improve the efficiency of functioning of enterprises in agricultural sector. The article discusses the features of marketing services in the field of agro-industrial production. The object of the study is the agriculture of the Akmola region of Kazakhstan. *Methods* – statistical analysis using sectoral information from official statistics and publications in scientific literature, secondary information, commodity policy technologies. *Result* – internal and external factors influencing the organization of marketing activities of the Akmola region in sectors of the AIC, trends in potential demand, sales volume, competitive advantages are analyzed, appropriate proposals are prepared. *Conclusions* – at the regional level, information is provided on consumer preferences, strengths and weaknesses of competitors, forecasting changes in market conditions. The marketing approach is the process of creating a product, determining the price, marketing and promotion strategies. In modern conditions of the need to expand the capabilities of the agricultural economy on the background of lack of financial resources for agro-industrial production entities, in order to increase competitiveness, their own marketing programs should be developed and implemented. The most important, in the opinion of the authors, at the present time are the provision of information and consulting support to commodity producers, as well as attracting investment in agricultural sector.

Аннотация. Одно из основных направлений развития экономики страны – отечественный агропромышленный комплекс. В настоящее время перед аграрной отраслью стоит множество проблем, среди которых высокий износ ее основных средств, недостаток производственных ресурсов и дефицит квалифицированных кадров, поскольку их большая часть сосредоточена в домашних хозяйствах населения, что в свою очередь снижает уровень хозяйственной активности и качество продукции. *Цель* – изучение экономического механизма функционирования маркетинговой среды для повышения эффективности функционирования предприятий аграрного сектора. В статье рассмотрены особенности услуги маркетинга в сфере агропромышленного производства. Объект исследования – сельское хозяйство Акмолинской области Казахстана. *Методы* – статистический анализ с использованием отраслевой информации официальной статистики и публикаций в научной литературе, вторичная информация, технологии товарной политики. *Результат* – проанализированы внутренние и внешние факторы, влияющие на организацию маркетинговой деятельности Акмолинского региона по отраслям АПК, тенденции потенциального спроса, объема продаж продукции, конкурентные преимущества, подготовлены соответствующие предложения. *Выводы* – на уровне региона представлена информация о предпочтениях потребителей, сильных и слабых сторонах конкурентов, прогнозировании изменений рыночной конъюнктуры. Маркетинговый подход – это процесс создания товара, определение цены, стратегии сбыта и продвижения. В современных условиях необходимости расширения возможностей аграрной экономики на фоне нехватки финансовых ресурсов субъектов агропромышленного производства для повышения конкурентоспособности должны разрабатываться и реализовываться собственные маркетинговые программы. Важнейшими, на взгляд авторов, в настоящий период являются оказание информационно-консультационной поддержки товаропроизводителям, а также привлечение инвестиций в сельскохозяйственную сферу.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы өнімдері, маркетингтік орта, нарықтық инфрақұрылым, баға, тұтынушылар, әкімшілік-құқықтық және экономикалық реттеу тетігі.

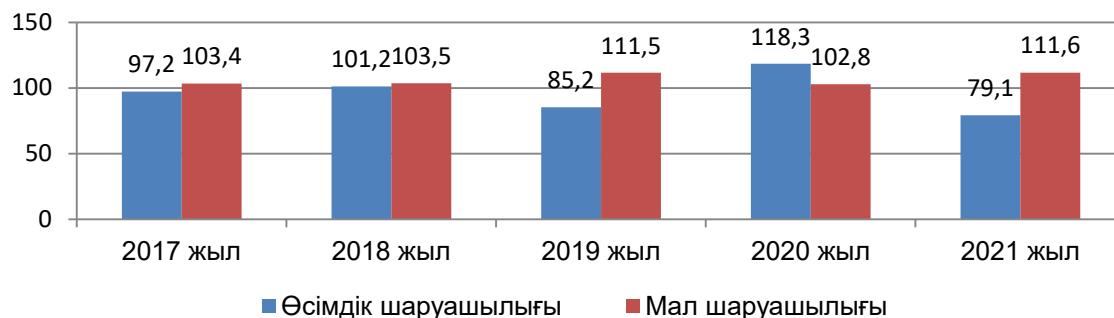
Ауыл шаруашылығы өнімдерінің аймақтық маркетинг жүйесінің құрылымы негізінен иерархияның жоғары деңгейлеріндегі құрылымдарға ұқсас. Бірде-бір кәсіпорын, оның ішінде агроөнеркәсіптік ке-

шендегі кәсіпорындар оқшауланған ортада жұмыс істемейді, оған бақылаусыз күштер әрекет етеді, бұл тиімді жұмыс істеу үшін ескерілуі керек.

1 кесте – Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің нақты көлем индекстері, % (2017-2021жж.)

Көрсеткіш	2017ж.	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.
Ауыл шаруашылық өнімдері, барлығы	99,1	101,9	94,1	112,9	88,9
Өсімдік шаруашылығы	97,2	101,2	85,2	118,3	79,1
Мал шаруашылығы өнімдері	103,4	103,5	111,5	102,8	111,6

Ескерту: автормен [қараңыз 5] әдебиет негізінде құрастырылған

Ескерту: автормен [қараңыз 5] әдебиет негізінде құрастырылған

1 сурет – Ауыл шаруашылығы өнімдерінің физикалық көлемінің индекстерінің динамикасы (2017-2021жж.), %

Мысалға, Болгария елінде ауыл шаруашылығын басқарудың тиімділігі жеке шаруашылықтарды әр түрлі қызмет түрлеріне қарамастан шаруашылықтарды біріктіру қарастырылған [6]. Яғни, қарастырылып отырған саладағы кәсіпорынның маркетингтік ортасы макро және микро орталардан тұрады. Классикалық концепциялар бойынша макроорта кәсіпорын бақылайтын және бақылауы тиіс алты негізгі фактордан тұрады (демографиялық, экономикалық, табиғи, ғылыми-техникалық, саяси, мәдени) [7].

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы макроорта факторларының ішінде демографиялық факторлар ерекше қызығушылық тудырады: қоғамның жас құрылымындағы өзгерістер, көші-қон процестері, халықтың жалпы білім деңгейі. Негізгі демографиялық тенденцияларды білу ауыл шаруашылық кәсіпорындардың қызметін дұрыс жоспарлау үшін өте маңызды.

Тұтынушылардың жалпы сатып алу қабілеті ағымдағы табыстар, бағалар, жинақтар және несиенің қолжетімділігі сияқты экономикалық факторларға байланысты. Сатып алушылардың біркелкі емес кірісі ерекше назар аударуға тұрарлық [8].

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары үшін маңызды макроорта факторларының бірі табиғи факторлар болып табылады, олар егіс көлемі мен мал шаруашылығын

қажетті мөлшерде сапалы жеммен қамтамасыз ету мүмкіндігіне тікелей байланысты.

Отандық азық-түлік өнімдері жоғары өнімді жабдықта шығарылатын және жалпы халықаралық сапа стандарттарына сәйкес келетін импорттық тауарлармен бәсекеге түсуге мәжбүр. Отандық тамақ өнеркәсібі кәсіпорындарының негізгі өндірістік қорларының бір бөлігі моральдық және физикалық тұрғыдан ескірген. Қайта өңдеу кәсіпорындарының кейбір жабдықтар түрлеріне қажеттілігі толық қанағаттандырылмаған, сапалы орау, шикізат пен дайын өнімді сақтау үшін қуаттар жеткіліксіз [9].

Агроөнеркәсіптік кешеннің микроортасының оның жұмыс істеуіне әсерінің жеңілдетілуі қарастырылды, яғни оған сыртқы ортадан байланыс аудиториялары «қысым жасайтыны» анық көрсетілген. Агроөнеркәсіп кешенінің жабдықтаушылары компания келісімшарт жасасқан тікелей жеткізушілерді осы сегменттен «шығарады» және олар қазіргі уақытта оның «енгізуіне» байланысты (2 сурет).

Кәсіпорынның маркетингтік ортасы тек макроорта факторларынан ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның микроортасын құрайтын жеткізушілерден, бәсекелестерден, маркетингтік делдалдардан, клиенттерден, кәсіпорынның байланыс аудиториясынан және кәсіпорынның өзінен тұрады.

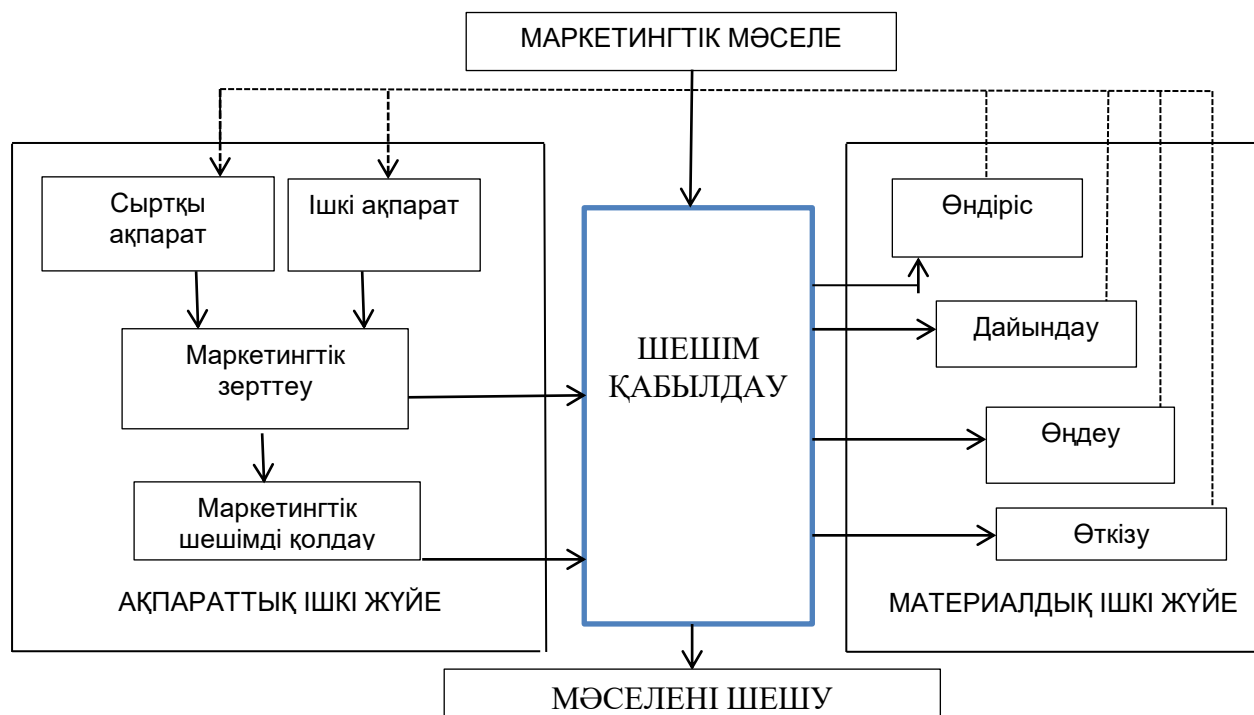
Ескерту: зерттеу негізінде автормен құрастырылған
2 сурет – Агроөнеркәсіптік кешеннің микроортасының жұмыс істеуіне әсер етуші факторлар

Нарық механизмінің бірінші тірегі ретінде жеке меншік құқығы адамдарды өз ісін ашуға итермелейді және оларды Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды инвестициялауға және олардың өнімдерінің өнімділігін немесе сапасын арттыруға көмектесетін жаңа білімдерді қалыптастыруға ынталандырады [10].

Агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекелестері өндіретін тауарлары бойынша оны осы сегменттерден «итеріп» шығарады, яғни олар қарсылық көрсетеді (сондықтан, көрсеткіштер қозғалысқа қарсы бағытталған).

Кәсіпорынның «кірісі» және «шығуы» бойынша маркетинг делдалдары оның мақсаттарын жүзеге асыруға көмектеседі [11].

Жоғарыда қарастырылған факторлардың барлығы сөзсіз кәсіпорын қызметіне әсер етеді және міндетті бухгалтерлік есепті талап етеді, алайда ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізудің аймақтық жүйесінің құрылымын қарастырғанда маркетингтің ұйымдық-экономикалық механизмін белсендіруді қамтамасыз ететін «технологиялық» компоненттерді егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етеді (3 сурет).

Ескерту: зерттеу негізінде автормен құрастырылған

3 сурет – Ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізудегі маркетингтің аймақтық ортасының технологиялық құрылымы

Ауыл шаруашылығы экономикасының ерекшелігін зерттеу және агроөнеркәсіптік сала тауарларын сатып алушылар мен өндірушілердің өзара іс-қимылының ерекшелігін талдау АӨК жағдайында маркетингті басқару жөніндегі экономикалық және ұйымдастырушылық тетіктің жедел реакциясының қажеттілігін анықтайды [12].

Бұл жүйенің негізгі блоктары, біздің ойымызша, ішкі және сыртқы ақпараттың ішкі жүйелері, маркетингтік зерттеулер мен маркетингтік шешімдерді қолдау.

Бірінші ішкі жүйенің міндеті – ауыл шаруашылығы өнімдерінің түрлері бойынша тиісті операциялық жүйелердің ішкі жағдайын талдауға мүмкіндік беретін статистикалық деректер жинағын қалыптастыру (көлемдер мен тиімділік ішкі жүйелері).

Екінші ішкі жүйе сыртқы ақпаратқа сүйенеді және негізінен барлау деп аталатын функцияны (ауыл шаруашылығы өнімдерінің нарықтық тенденцияларын бақылау, бәсекелестер, бағалар және т.б.) орындауы керек.

Осы блоктардың шығыс параметрлерін салыстыру негізінде үшінші құрамдас бөлікте – маркетингтік зерттеулердің ішкі жүйесінде – нарықтардағы тенденцияларды анықтау мен талдау, бәсекелестік жағдайларды, проблемаларды зерттеу және олардың негізінде ұсыныстарды қалыптастыру, маркетингтік шешімдерді қабылдау жүзеге асырылады.

Төртінші ішкі жүйенің болуы – маркетингтік шешімдерді қолдау – компьютерлік технологияны пайдалана отырып, жоғары өлшемді динамикалық есептерді шешу, жағдайларды математикалық модельдеу қажеттілігін ұсынатын ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізу және қазіргі заманғы өндіріс процестерінің ерекшеліктеріне байланысты.

Қоршаған ортаның технологиялық құрылымының әзірленген схемасынан көрініп тұрғандай, «материалдық» бөлімде төрт негізгі блок бөлінеді: өнімді өндіру, дайындау, өңдеу және өткізу. Әрине, маркетингтің аймақтық жүйесінің материалдық ортасы осы құрамдас бөліктермен шектелмейді, бірақ олар аймақтың қажеттіліктері мен мүмкіндіктерінің сипаттамаларын салыстыру кезінде шешуші болып табылады.

Агроөнеркәсіптік саласындағы маркетинг жүйесі барлық кәсіпорындарды қамтуы керек, яғни маркетинг субъектілері ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, дайындау, өңдеу және сауда кәсіпорындары болып табылады [13].

Маркетингтік ортаны интегралды нарық элементі ретінде сипаттау сонымен қатар аймақтың нарықтық құрылымдарының қолданыстағы және қалыптасып келе жатқан ұйымдық схемасын, сондай-ақ ресурстар мен ауыл шаруашылығы өнімдерін пайдалану балансын қамтуы керек.

Нарық құрылымдарының бір бөлігі (тауар өндірушілер, мемлекеттік және басқа да инфрақұрылымдық объектілер) бір қарағанда қалыптасып қойған, бірақ оларды өңірлік агроөнеркәсіптік кешеннің қалыптасқан құрылымымен сәйкестендіру дұрыс емес. Өйткені, бұл құрылымдардың ұйымдық-экономикалық механизмі нарықтық қатынастардың шектеулі дамуымен командалық-әкімшілік жүйеге бейімделген, сондықтан бұл ішкі жүйенің ағымдағы тиімділігі жеткіліксіз [14].

Қазіргі уақытта, зерттеулер көрсеткендей, ауыл шаруашылығы өнімдерінің аймақтық нарығы кейбір жағымсыз белгілермен сипатталады, олардың ішінде негізгілері:

- ауыл шаруашылығы өнімдерінің кейбір түрлерінің тиімділігі мен өндіріс көлемінің төмендеуі;
- нарықтық қатынастар субъектілері арасында тұрақты және өзара тиімді экономикалық қатынастардың болмауы;
- нарықтық инфрақұрылымның дамымауы;
- өткізу нарығындағы бәсекелестіктің төмен деңгейі және баға белгілеу механизмдерінің жоқтығы;
- аймақтық органдар тарапынан нарықтық процестерді бақылаудың жеткіліксіздігі.

Ақмола облысының жағдайына байланысты рыноктың (нарықтың) ұйымдастыру моделін келесідей көрсетуге болады (4 сурет).

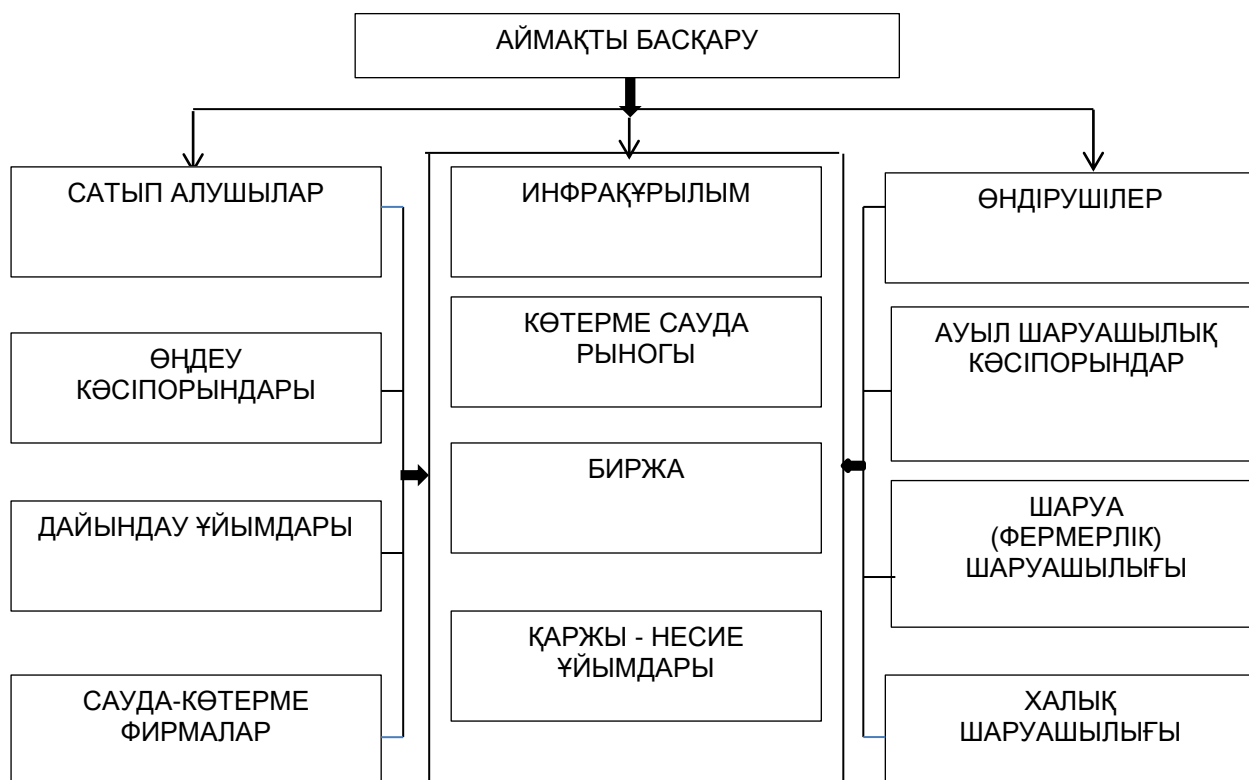
Бірінші кіші жүйені облыстың ауыл шаруашылығы нарығында операцияларды жүзеге асыратын өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындары, дайындау ұйымдары, ауыл шаруашылығы шикізатын сатып алу, сақтау, өңдеу және оларды өткізу, көтерме және сауда компаниялары болып табылатын сатып алушылар құрайды.

Нарық субъектілерінің тағы бір тобын әртүрлі меншік пен шаруашылық жүргізу нысанындағы өндірістік кәсіпорындар, шаруа (фермер) қожалықтары және олардың бірлестіктері құрайды.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің ұйымдастырылған нарығының маңызды ішкі жүйесі дамыған инфрақұрылым болып табылады, оның құрамына сауданың жоғары тиімді нысандарының кәсіпорындары (биржалар, көтерме базарлар, аукциондар,

жәрмеңкелер), қаржы-несие мекемелері (банктер, сақтандыру компаниялары, инвестициялық қорлар), сервистік және

көмекші ұйымдар (маркетингтік, консалтингтік, заңгерлік, жабдықтау) кіреді.

Ескерту: зерттеу негізінде автормен құрастырылған

4 сурет – Ауыл шаруашылығы өнімдерінің өңірлік нарығын ұйымдастыру моделі

Ауыл шаруашылығы өнімінің көлемі, оның тиімділігі тек аграрлық сектордың ғана емес, жалпы облыс экономикасының даму деңгейін бағалаудың маңызды критерийлері болып табылады. Мұны Польша, Чехия, Словакия, Венгрия сияқты елдердің тәжірибесі де растайды, оларда өтпелі кезеңде ауыл шаруашылығы нарығындағы позиция ауыл шаруашылығы өндірісінің рентабельділігін, пайдалылығын қалыптастыруға әсер етті және төлем қабілеттілігі, несие қабілеттілігі және ауыл шаруашылығының өмір сүруі мен өзін-өзі дамытуының басқа да параметрлерін анықтады [қараңыз 14].

Ауыл шаруашылығы өнімдерін нарықтық арналар арқылы өткізу тиісті инфрақұрылымы бар дамыған айналыс саласын қалыптастыруды талап етеді. Өңірлерде нарықтық инфрақұрылымды құру екі аспектіде қарастырылуы керек: аймақтық және тауарлық. Біріншісі көптеген факторлармен анықталады, бірақ ең маңыздысы – халықтың сұраныс көлемі, көлік шығындары, өнімді өңдеу базасы.

Осының негізінде өңірлерде сауда желісін жергілікті халық тұтынатын азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ететін аудандық немесе ауданаралық көп бейінді көтерме және бөлшек сауда базарлары ұйымдастырылуы мүмкін және бұл базарларды қалыптастыру ауыл шаруашылығы өнімдерін сату бойынша мамандандырылған сауда-сатып алу ұйымдарының жұмыс істеуін жоққа шығармайды. Ауданішілік деңгейде ұйымдастырылған базарлар арасында бөлшек саудамен және шағын көтерме саудамен байланысты өңірлер одан әрі дамиды. Бұлар фирмалық дүкендер, көтерме-бөлшек сауда, маусымдық және мерзімді жәрмеңкелер болуы мүмкін.

Екінші аспект, азық-түлік, жеке өнімдердің нарықтарын қалыптастыруды қамтиды. Қазіргі жағдайда ауыл шаруашылығы өнімдерін бөлу жүйесіне жаңа көзқарастар қажет. Ықтимал нұсқалардың бірі өңірде негізінен кооперативтік қағидаттар бойынша жұмыс істейтін және өнімді сақтауға және оларды ең қолайлы бағалық жағдайға байланысты сатуға нақты мүмкіндігі бар

мамандандырылған бірлестіктер немесе компаниялар құру.

Бұл ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау мен тасымалдау үшін өздерінің материалдық-техникалық базасын, сондай-ақ ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің мүддесі үшін жұмыс істейтін толыққанды сауда-сатып алу құрылымдарын біріктіруі керек. Шағын және орта ауыл шаруашылық тауар өндірушілері өз өнімдерінің шағын көлемін өткізуді ұйымдастыру үшін жабдықтау және өткізу кооперативтерін ұйымдастыруы мүмкін.

Қазақстанда кооперативтер өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған үй шаруашылықтарын ұсақ коммерциялық фермерлікке көшудің арқасында олардың шығарылатын өнім көлемі мен өнімділігін арттыра отырып қолдауда маңызды рөл атқара алады. Бұл кооперативтер қор биржаларында ұжымдық сатушы ретінде әрекет ете алады және сатып алу ұйымдарымен шарт жасаса алады [15].

Сонымен ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру мен өткізудің экономикалық механизмін жетілдірудің барлық шаралары негізгі мақсатқа – ресурстық әлеуетті ұтымды пайдалану негізінде азық-түлік және ауыл шаруашылығы шикізатының өңірлік және республикалық нарықтағы қажеттіліктерді қанағаттандыруды қамтамасыз етуге келісіліп, бағындырылуы тиіс.

Қорытынды. Нарықтың қазіргі жағдайы тұрақсыз және одан шығу үшін облыста ұйымдастырылған және реттелетін ауыл шаруашылығы нарығы моделін енгізу бойынша кешенді шаралар қажет. Біздің ойымызша, оның негізгі сапалық сипаттамалары келесідей болуы керек:

1. Нарықтың барлық қатысушыларын біртұтас орталықтандырылған экономикалық жүйеге ұйымдық түрде біріктіру.

2. Жоғары ұйымдасқан сауда нысандарының үлес салмағының артуы.

3. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің республикалық және аймақтық резервтерін толықтырудың бәсекеге қабілетті жүйесін қалыптастыру.

4. Әкімшілік, құқықтық және экономикалық реттеу механизмі дамыған нарықта субъектілердің қызметіне мемлекеттің араласпауы.

Әдебиеттер тізімі

[1] Бекбенбетова, Б. Қазақстанның ауыл шаруашылығы салаларын дамыту мәселеле-

рі / Б. Бекбенбетова, Ж.Б. Рахметулина // Проблемы агрорынка.- 2018. - № 1.- Б. 38-49.

[2] Молдашев, А.Б. Проблемы устойчивого функционирования продовольственной системы Республики Казахстан / А.Б. Молдашев, Г.А. Никитина // Проблемы агрорынка. -2019.- №2. – С.11-19.

[3] Onyusheva, I.V. Exploring foreign market entry strategies as a way of international business expansion / I.V. Onyushev // Bulletin of the University "Turan".-2020.-N.1(85).-P.10-11.

[4] Әбішев, Ә.Ә. Маркетинг: Оқулық / Ә.Ә. Әбішев, С.А.Герасименко, С.А. Каленова.- Алматы: Экономика, 2014. – 94 б.

[5] «Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы» статистикалық жинағы. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы [Электрондық ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.stat.gov.kz/> (қаралған күні: 27.11.2022).

[6] Bachev, H. About the Governance Efficiency of Agricultural Farms. The Case of Bulgaria / H. Bachev // Journal of Applied Economic Sciences. - 2022.- Vol. 12.- P. 5-20.

[7] Хишаева, Ж.Т. Маркетинг: оқу құралы / Ж.Т. Хишаева.- Қарағанды, 2015.–151 б.

[8] Искендірова, С.Қ. Ауыл шаруашылығын субсидиялау мәселелері / С.Қ. Искендірова, Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов // Қарағанды университетінің хабаршысы. «Экономика» сериясы. -2019. - №4 (96).- Б. 61-66.

[9] Каменова, М.Ж. Особенности форм хозяйствования агропромышленного комплекса в устойчивом развитии сельского хозяйства / М.Ж. Каменова, Б.К. Джазыкбаева // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». – 2019. - № 2. – С. 52-62.

[10] Vanky, M. The lack of dynamic competition and the market insufficiency for agricultural productivity growth: Implications for the role of the state / M. Vanky // Journal of the Association for Agricultural and Applied Economics. – 2022. – N. 1. – P. 374–384.

[11] Камилов, М.К. Маркетинг на предприятиях АПК и проблемы его развития / М.К. Камилов // Региональные проблемы преобразования экономики. - 2015. - № 6. - С. 27-35.

[12] Джангарашева, Н.В. Развитие маркетинга в агропромышленном комплексе / Н.В. Джангарашева, М.Б. Шакенова, Ж.Ж. Алиева // Проблемы агрорынка.-2019.- №2.– С. 55-62.

[13] Тәжібаева, Ж.О. Агроөнеркәсіптік кешеннің экономикасы: практикум / Ж.О. Тәжібаева. - Алматы: New book, 2018. –143 б.

[14] Buryk, Z. Agroindustrial Complex in the Eastern European Countries in the Context of Sustainable Development / Z. Buryk // The Journal of Social Sciences Research. – 2019. – Vol. 5. – N. 4. – P. 838-845.

[15] Егизбаева, Г.К. Қазақстандағы аграрлық серіктестік жағдайы мен кооперацияның теориялық аспектілері / Г.К. Егизбаева, Б.К. Егизбаев, М.Б. Карибаев, Ж.Қ. Жарылқасын // «Тұран» университетінің хабаршысы. - 2022.- № 2 (94) – Б. 117-122.

References

- [1] Bekbenbetova, B. & Rahmetulinat, J.B. (2018). Qazaqstannyń auylsharuashylyǵy salalaryn damytu máseleleri [Agriculture of Kazakhstan development issues]. *Problem agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 38-49 [in Kazakh].
- [2] Moldashev, A.B. & Nikitina, A.B. (2019). Problemy ustojchivogo funkcionirovaniya prodovol'stvennoj sistemy Respubliki Kazakhstan [Problems of sustainable functioning of the food system of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 11-19 [in Russian].
- [3] Onyusheva, I.V. (2020). Exploring foreign market entry strategies as a way of international business expansion. *Bulletin of the University "Turan"*, 1 (85), 10-11.
- [4] Abishev, A.A., Gerasimenko, S.A. & Kalenova, S.A. (2014). *Marketiń Oqulyq [Marketing: Textbook]*. Almaty: Ekonomika, 94 [in Kazakh].
- [5] Statistical collection "Agriculture, Forestry, Hunting and Fisheries". Agency of Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan National Bureau of Statistics (2021). Available at: <https://stat.gov.kz> (date of access: 27.11.2022).
- [6] Bachev, H. (2022). About the Governance Efficiency of Agricultural Farms. The Case of Bulgaria. *Journal of Applied Economic Sciences*, 12, 5-20.
- [7] Hiuasheva, J.T. (2015). *Marketiń: oqu quraly [Marketing: A Study Guide]*. Qaraǵandy, 151 [in Kazakh].
- [8] Iskendirowa, S.K., Konuspaev, R.K. & Demesinov, T.J. (2019). Auyl sharuashylyǵyn subsidialau máseleleri [Problems of subsidizing agriculture]. *Qaraǵandy universitetiniń habar-shysy – Ekonomika seriasy - Bulletin of Karaganda*

University. Series "Economics", 4 (96), 61-66 [in Kazakh].

[9] Kamenova, M.Zh. & Dzhazykbaeva, B.K. (2019). Osobennosti form hozjajstvovaniya agropromyshlennogo kompleksa v ustojchivom razvitii sel'skogo hozjajstva [Features of the forms of management of the agro-industrial complex in the sustainable development of agriculture]. *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Jekonomika» – Bulletin of Karaganda University. Series "Economics"*, 2, 52-62 [in Russian].

[10] Vanky, M. (2022). The lack of dynamic competition and the market insufficiency for agricultural productivity growth: Implications for the role of the state. *Journal of the Association for Agricultural and Applied Economics*, 1, 374-384.

[11] Kamilov, M.K. (2015). Marketing na predpriyatijah APK i problemy ego razvitiya [Marketing at the enterprises of the agro-industrial complex and the problems of its development]. *Regional'nye problemy preobra-zovaniya jekonomiki - Regional problems of economic transformation*, 6, 27-35 [in Russian].

[12] Dzhangarasheva, N.V., Shakenova, M. B. & Alieva, Zh.Zh. (2019). Razvitie Marketinga v agropromyshlennom komplekse [Marketing development in the agro-industrial complex]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 55-62 [in Russian].

[13] Tazhibaeva, Zh.O. (2018). *Agroönerkäsıptık keşenniń ekonomikasy: praktikum [Economy of the agro-industrial complex: practicum]*. Almaty: New book, 143 [in Kazakh].

[14] Buryk, Z. (2019). Agroindustrial Complex in the Eastern European Countries in the Context of Sustainable Development. *The Journal of Social Sciences Research*, 5 (4), 838-845.

[15] Egizbaeva, G.K., Egizbaev, B.K., Karibaev, M.B., Jarylqasyn, J.K. (2022). Qazaqstandaǵy agrarlyq seriktestik jaǵdai men kooperasiyanıń teorıalyq aspektıleri [Theoretical aspects of cooperation and the state of agricultural collaboration in Kazakhstan]. «Tūran» universitetiniń habarshysy - Bulletin of "Turan" university, 2 (94), 117-122 [in Kazakh].

Авторлар туралы ақпарат:

Рүстембаев Базархан Ергеішұлы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма Төрағасы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 306, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Әбдіғұл Гүлжаухар Қазболатқызы – негізгі автор; Ph.D докторанты; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: zhaukanai_ak@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8216-4695>.

Амангельдиева Жанар Амангельдиевна; Ph.D докторанты; «Экономика және кәсіпкерлік» кафедрасы; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті; 010000 Қажымұқан көш., 11, Астана қ., Қазақстан; e-mail: zhanar052@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5934-237X>

Rustembayev Bazarkhan; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chairman of the Management Board; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Abdighul Gulzhaukhar – **The main author**; Ph.D student; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: zhaukanai_ak@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8216-4695>.

Amangeldiyeva Zhanar; Ph.D student; Department of Economics and Entrepreneurship; L.N.Gumilyov Eurasian National University; 010000 Kazhymukhan str., 11, Astana, Kazakhstan; e-mail: zhanar052@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5934-237X>

Рустембаев Базархан Ергешович; доктор экономических наук, профессор; Председатель Правления; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 306, г. Алматы, Казахстан; e-mail: diartur@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0523-5648>.

Абдигул Гүлжаухар Қазболатқызы – **основной автор**; докторант Ph.D; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Победы, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: zhaukanai_ak@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8216-4695>.

Амангельдиева Жанар Амангельдиевна; докторант Ph.D; кафедра «Экономика и предпринимательство»; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева; 010000 ул. Кажымукана, 11, г.Астана, Казахстан; e-mail: zhanar052@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5934-237X>

AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN: FOCUS ON INNOVATIVE DEVELOPMENT

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫ: ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУҒА БАҒДАРЛАНУ

АГРАРНЫЙ СЕКТОР КАЗАХСТАНА: ОРИЕНТАЦИЯ НА ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ

O. ABRALIYEV*¹

Dr.E.Sc., Professor

G. SUGIROVA¹

C.E.Sc.

S. VELESCO²

D.E.Sc., Professor

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan²University of Applied Science, Mittweida, Germany*corresponding author e-mail: abraliyevobek@mail.ru**О.А. АБРАЛИЕВ***¹

э.ғ.д., профессор

Г.С. СУГИРОВА¹

Э.Ф.К.

С. ВЕЛЕСКО²

э.ғ.д., профессор

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан²Миттвайда қолданбалы ғылымдар университеті, Миттвайда, Германия*автордың электрондық поштасы: [e-mail: abraliyevobek@mail.ru](mailto:abraliyevobek@mail.ru)**О.А. АБРАЛИЕВ***¹

д.э.н., профессор

Г.С. СУГИРОВА¹

К.Э.Н.

С. ВЕЛЕСКО²

д.э.н., профессор

¹Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан²Университет прикладных наук, Миттвайда, Германия*электронная почта автора: abraliyevobek@mail.ru

Abstract. The goal is to show the importance of innovative technologies that contribute to the development of agricultural sector of Kazakhstan. **Methods** – objectivism, logical-methodological approach, phenomenism. **Results** – as the authors note, today it is obvious that creation of new and modernization of existing industries requires the use of the latest technology and equipment. On this basis, it is possible not only to ensure food security of the republic, but also to fully realize export potential of agricultural sector of economy. Large innovative projects are being intensively developed and implemented to increase the potential of agro-industrial complex. The main constraining factors for increasing innovative activity at present are as follows: the lack of sufficient volumes of production of domestic competitive agricultural products and products of their processing on the world market; low level of the effective demand from agribusiness; underdevelopment of the innovation-conducting infrastructure “from science to producer”; non-compliance of the material and technical base of Kazakhstani agro-industrial production with new economic and production requirements; high cost of innovation. The article discusses the Fitbit technology; various devices, platforms and remote sensing based on artificial intelligence; vertical farming. **Conclusions** – the authors state that modernization of the country's AIC in the future is robotization. It is substantiated that the State should legally and economically motivate the introduction of autonomous robots. For example, the programs for the development of agriculture in the Republic of Kazakhstan can be based on robotization concepts through the use of technologies such as the Verdant Robotics weeding device. Particular attention should be paid to the formation of regulatory and legal mechanisms that facilitate the flow of innovations into agricul-

Аңдатпа. *Мақсаты* – Қазақстанның аграрлық секторының дамуына ықпал ететін инновациялық технологиялардың маңыздылығын көрсету. *Әдістері* – объективизм, логикалық-әдістемелік тәсіл, феноменализм. *Нәтижелері* – авторлар атап өткендей, бүгінде жаңа өндірістерді құру және қолданыстағы өндірістерді жаңғырту жаңа техника мен жабдықты пайдалануды талап ететіні анық. Осы негізде республиканың азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймай, экономиканың аграрлық саласының экспорттық әлеуетін толық көлемде іске асыруға болады. Агроөнеркәсіптік кешеннің әлеуетін арттыру үшін ірі инновациялық жобалар қарқынды әзірленуде және енгізілуде. Қазіргі уақытта инновациялық белсенділікті арттырудың негізгі тежеуші факторлары: әлемдік нарықта бәсекеге қабілетті отандық ауыл шаруашылығы өнімі мен оны қайта өңдеу өнімдері өндірісінің жеткілікті көлемінің болмауы; агробизнес тарапынан төлемге қабілетті сұраныстың төмен деңгейі; «ғылымнан өндірушіге» инновациялық-өткізгіш инфрақұрылымның дамымауы; Қазақстандық агроөнеркәсіптік өндірістің материалдық-техникалық базасының жаңа экономикалық және өндірістік талаптарға сәйкес келмеуі; инновациялардың жоғары құны болып табылады. Мақалада фитбит технологиясы қарастырылады; әртүрлі құрылғылар, платформалар және жасанды интеллектке негізделген қашықтықтан зондау; тік егіншілік. *Қортындылар* – авторлар еліміздің АӨК-ін жаңғырту болашақта роботтандырылатынын айтады. Мемлекет автономды роботтарды енгізуді заңнамалық және экономикалық тұрғыдан ынталандыруы керек. Мысалы, Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығын дамыту бағдарламаларының негізінде verdant Robotics арамшөп машинасы сияқты технологияларды қолдану арқылы роботтандыру тұжырымдамалары болуы мүмкін. Аграрлық секторға инновациялардың түсуіне ықпал ететін нормативтік-құқықтық тетіктерді қалыптастыруға, сондай-ақ оларды мемлекеттік қолдауға, инвестициялық ресурстарды басым бағыттарға шоғырландыруға қабілетті тиімді жүйені ұйымдастыруға, білікті кадрларды даярлау үшін жағдайлар жасауға ерекше назар аудару қажет. Бұл ұсынылған бағытта ғылыми әзірлемелерді жүргізудің өзектілігі мен уақтылығын дәлелдейді.

Keywords: agricultural sector, production, product processing, innovation, agricultural automation, robotization, competitiveness, food security.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, өндіріс, өнімді қайта өңдеу, инновациялық қызмет, ауыл шаруашылығын автоматтандыру, роботтандыру, бәсекеге қабілеттілік, азық-түлік қауіпсіздігі.

Ключевые слова: аграрный сектор, производство, переработка продукции, инновационная деятельность, автоматизация сельского хозяйства, роботизация, конкурентоспособность, продовольственная безопасность.

Introduction. The agricultural development in the Republic of Kazakhstan has huge significance for the future economic development leading to the rise in the quality of life within the republic. Therefore, the rationale behind trying to generate new innovative ways of agricultural development has economic value, e.g. food safety, internal stability, economic growth. However, the establishment of the agricultural programme could be impossible without establishing the programme which at least give suggestions on how to develop the agriculture.

The initial establishing of Kazakhstani agricultural programme based on the experience of developed nations could encounter the number of challenges. For instance, ensuring that government scheme design encounters inconsistencies between proposed measures and state agrarian policy principles. Moreover, state agrarian measures should include inspiring efficient and financially justified programmes aiding family-owned and small household farmers.

Steering wheels of environmentalism of the government programme could be payment to small farming enterprises to protect land and water landscape features, qualities and services as goods for the common public. For instance, a private farmer could be paid for keeping small part of his/her land intact to preserve biodiversity of pastureland otherwise dedicated to grow cash crops on it. In the longer term this kind of environmental protection subsidies are intended to provide financial safety net to small farming enterprises instead of focusing on reduction of negative environmental externalities [1].

Moreover, this type of financial stimulus could decrease human capital flight intensity from the countryside towards urban centres, especially among young men and women.

On the other hand, motivating smaller and middle range farming enterprises to maintain landscape qualities and values through financial means could have two positive bonus effects.

Firstly, the beautiful countryside landscape's biodiversity is the public commodity which cannot be maintained through

government non-interventionist policy towards how private markets run.

Secondly, these types of environmental payments would not only decrease the rate of soil degradation but help to save extra scenic "countryside" for tourism sector. However, it is worth noting that overall rationalisation of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan could bring higher profitability and efficiency.

There are three types of agricultural rationalisation policies that could be applied in Kazakhstan. Firstly, enhancing specialisation and cooperation could decrease overall count of private farms while increase how much livestock would remain in those farms. Motivating private farmers to cooperate and establish larger enterprises through means of accessible loans, financial stimulus and other types of legal and economic aid could overall improve efficiency of the agricultural sector. Secondly, the government policies on agricultural rationalisation should be geographically conscious. For instance, more government grants for grain producers should be allocated to grain producers in the areas where soil quality and climate favour that kind of agrarian activity.

Finally, smaller and medium farming enterprises should be financially and otherwise economically motivated to embrace mechanisation and big data analysis technologies. The future of the agro-industrial sector in the Republic of Kazakhstan relies on shift from the labour-intensive farming practices towards reliance on less hazardous chemical fertilizers, remote sensing, mechanisation and internet of things. However, evolution of the agricultural practices in the Republic of Kazakhstan may require the creation of the platform allowing access to any farmer about the current state of the agriculture.

Moreover, there is no database which shows full and consistent information about how agricultural practices impact the rural environment at the lowest-tier level of government administrative division. For instance, full access to the big data related but not limited to the following factors could improve agriculture related decisions at the

local level of administration: chemical fertilizer and pesticide usage impact, wastage of water and from intensive animal farming effect, biodiversity decline and soil degradation consequences, how destructive on environment were forest fires and other natural disasters. Blind incentives for enlarging livestock numbers and intensifying use of natural pastures without paying attention towards environmental limitations could do more harm for the local community in the long run. It is important to keep the gentle balance between cash crop and herding based on the soil and climatic constraints.

On the other hand, the government incentives towards heavy mechanisation and intensive irrigation could be beneficial in the underdeveloped rural areas despite natural handicaps. The government subsidies are often pre-requisite not just for the development but for the survival of the entire rural clusters and communities [2]. In addition, initial support for the farming communities is often the pre-requisite for the future intensification and further specialisation of the agro-industrial sector.

However, intensification of agricultural activity should not come at the expense of wildlife habitat destruction. For instance, increase in arable land area, rise in pesticide and fertiliser application, change in agricultural management and production administration practices should be monitored to avoid significant damage to the natural habitat [3]. Hence, the Republic of Kazakhstan needs to set up the scheme of compensation. This scheme should be locally focused and allocated to private and medium farming enterprises for not following agricultural practices that bring significant environmental damage. For instance, regulating and overcoming nitrate pollution consequences of the agrarian sector.

The reformation of Kazakhstani agro-industrial sector could require development of vertically designed compensation schemes with the legal power only within the specific geographic areas focused on the certain types of agricultural activity. For instance, co-financing or government backed schemes helping rural population to change farming practices from the labour towards data and technology intensive. However, it is important that this scheme should intensify abandonment of agricultural practices in the least favourable regions to avoid escalating farm abandonment tendencies [4]. Farm abandonment not only marginalises already underdeveloped communities but also

escalates environmental issues as soil degradation and fire hazard.

Material and methods of research. The scientific research methods are case specific and not always based on experiments that can be repeated or controlled. For instance, those type of practical experimentation played small significance for the birth of evolutionary biology. Moreover, advanced techniques from the mathematical field may have varying degree of applicability as the research methodology. For instance, early innovations and discoveries in the science of genetics did not rely on the sophisticated mathematical analysis tools.

Therefore, there is no ultimate directive on procedures for assessing theories taking into consideration the collected evidence by the researcher. On the other hand, tedious performance of time consuming and often costly observations by itself does not guarantee the adoption of the scientific research methods. The classical civilization became the cradle of the human experience. The ancient Romans and Greeks elevated their nature through expressing their civilizational values with theatre, music, politics and etc. However, these civilizations were too reliant on rationality and logic. In contrast practicing the scientific research methods requires rejection of the human nature itself through questioning rationality.

Hence, the following research methodologies were chosen: objectivism, inductivism and phenomenism. Therefore, any knowledge presented by this paper should be acknowledgeable by the human senses. Moreover, the research methodology emphasizes that any new generated knowledge should come from the factual sources. In addition, the research methodology focuses on trying to be as free as possible from subjective assumptions.

Results and their discussion. The gross output for products and services in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan was equal to 7 346 672.6 million tenge in 2021 [5].

The Ukrainian conflict proved again that the strengthening the superpowers. The adoption of advanced agricultural techniques and technologies could be possible through analysing the experience of the developed nations. These kinds of technologies would not only increase productivity of the agroindustrial sector but also would also provide more safety to employees and have lower negative environmental impact through being more eco-friendly. There are several

agrarian and farming techniques that could worth considering to implement in the Republic of Kazakhstan:

1. The fitbit technology is spreading within the fitness industry of the developed countries. This technology helps to keep its users healthy through wide range of tracking services. For instance, the fitbit may help a customer to make sure that he/she walks the desired 8 km walking daily quota. However, the fitbit technology could be taken further through adapting to the application in the animal husbandry of the Republic of Kazakhstan [6].

For instance, companies as Vence offer service of equipping fitbit devices to cows allowing but not limited to the following set of functions [7]: monitoring the health of the observed cow through range of data collection techniques such as analysing the heart rate; containing the cow within the virtual fence by designating the territory allowed for its grazing; tracking the precise location of the observed cow through GPS tracking system; directing the cow through the electric stimuli to the desired location.

The ability to impact the movement direction of the observed cow not only forces it to come back to its owner but also helps to avoid overgrazing (through keeping track and planning when and how many cows are going to graze on the specific plot of the land). Therefore, fitbit technology has the huge potential in the animal husbandry of Kazakhstan through not only providing higher productivity but also being more ecologically friendly. The spread of the fitbit technology though the economies of scales will reduce the cost of this technology making it more affordable to Kazakhstani farmers.

2. The pests are considered as one of the major hazards for the small agrarian entities in the Republic of Kazakhstan. The private farming enterprises and even medium agrarian entities often cannot or struggle with affording the cost of pesticides. Moreover, it is not always obvious which pests are going to threaten your harvest in the future. Therefore, farmers are not confident in what type of pesticide to invest in. As a result, combining the insect trapping with visual observation systems are gaining the momentum.

For instance, Trapview offers the trapping device which would not only monitor the insect and other pest activity but also would use the research findings to change the pest lure product [8]. Therefore, farmers may save money on fertilizers by purchasing only the necessary types of pest control products.

Moreover, creating the national network for the data generated by devices as Trapview may help to create the foundation for the machine learning system. This Kazakhstani machine learning system once created would become one of the integral sources for the developing the ecological protection framework.

3. The experience of the developed countries shows that the automatization of the tractor exploitation could be the next step of the agrarian revolution [9]. Hence, the concept of self-driving at least should be considered at the government level of the Republic of Kazakhstan. It is true that the agrarian advances of the pre-independence period of Kazakhstan were achieved through training an operator who drove a tractor. The idea of human operated use of the heavy machinery for agricultural purposes were at the centre of the twentieth century "Green" revolution worldwide. However, the development of the artificial intellect and the big data through application of the machine learning techniques allows to create fully automated self-driving tractors.

4. The application of the satellite imagery for collecting the agricultural data is not uncommon trend in the developed countries [10]. Hence, the Republic of Kazakhstan could use its satellite resources to create the centralised and subsidized service allowing farmers to gain round-the-clock access from the aerial perspective to their crop related data. Kazakhstani satellites could chart the plough lands to determine the qualitative metrics regarding the crop health.

5. The process of managing the large farming estate has always been considered as the difficult task [11]. The farming entities by having vast fields at their disposal often simply physically do not have the opportunity to track all the changes that occur with their farmland which may negatively affect the future yields. However, integrating the application of unmanned aerial vehicles into the crop production process could solve the mentioned problem. The cost-benefit ratio for applying drones to collect data in the agricultural sector is falling short to become affordable by Kazakhstani farmers [12]. However, the affordable drones on the cheaper edge of the market supply may have accuracy limitations. It does not mean that drones should not be used for the agrarian practices.

On the other hand, gaining accuracy to the extent of knowing the data up to every single entity of the grown crop could be the next level of the evolutionary development in the agricultural sector of the Republic of

Kazakhstan. For instance, robots on the TerraSentia platform could roll through the rows of crops and apply its visual cameras, sensors and GPS tracker to fulfil the following sets of functions [13]: count the crop number; collect the data on the health of every single unit of crop, e.g. stem width, height and etc.; map the specific location of every single crop while mentioning qualitative data related to each of them. As a result, the TerraSentia platform would summarise the data collected by all robots and provide data driven suggestions to a farmer.

6. Starting an agricultural enterprise in the Republic of Kazakhstan could become easier if the profit expectation guessing element could be reduced from the decision-making process. Hence, the government of the Republic of Kazakhstan could set up the centralised platform which would allow the scientific institutes and universities to analyse the soil quality at the demand of the business sector.

For instance, the research institutions could be subsidized for determining whether the chosen for the potential use the plot of land is too degraded or eroded for agrarian activity. This could be achieved through applying DNA sequencing techniques by determining what type and how many microbes would be present in soil [14]. Moreover, the creation of the centralised server for collecting the data from every single soil test could create machine learning potentials. Moreover, this type of institutional tests through comparing chemical with biological soil data could define what type of agricultural activity could be more profitable (e.g. growing crops or grazing) or what type of plants at which plot of field to grow [15].

As a result, the centralised approach to institutional soil quality testing for agricultural lands could take away the guessing element from the initial decision-making on the nature of the agricultural activity, therefore, could save many farmers from financial losses and bankruptcy.

7. The concept of the vertical farming is spreading throughout the developed world in the recent years.

The vertical farming is becoming economically viable in or near the urban environment where the space is limited.

The concept of the vertical farming is involved building the agricultural space upwards instead of extending the plough fields horizontally. Hence, the vertical farming could encourage throughout the densely populated areas of Almaty or Astana (major cities) to practice the agricultural activity. For

instance, even individual households despite the space limitations could rely on growing shelves to grow certain agrarian cultures to satisfy nutritional needs of growing population within Almaty and Astana. Moreover, the growing shelves offer more versatility compared to the traditional agricultural practices of the rural Kazakhstan. In addition, the vertical farming allows the application of more advanced agricultural techniques, including but not limited to [16]:

- creating the controlled vegetable growing environment which not only reduces the weather dependence but also reduces pest risk. Moreover, the presence of the controlled environment makes easier to automate the agricultural practices as it becomes easier to track the state of the agricultural produce. In addition, ability to control water and nutrient supply, quantity and quality of the light exposure and temperature provides more power to impact the cultivated crop quality. Hence, the vertical farming [17] could not only provide the qualitative advantage but also higher crop rate per unit of resource spent on its agricultural produce compared to the traditional agrarian practices;

- allowing hydronponic (when the crop cultivation takes place in the water bowl dense in nutries) or aeroponic (when the crop roots, which are freely flying, are sprayed with necessary amounts of nutrients or water in the systematic manner) agriculture;

- enabling internet-of-things because providing good quality Wi-Fi connection within the indoor vertical farming facility in the urban centre is more achievable task than doing the same things for the massive fields of plough lands in the middle of nowhere.

On the other hand, the vertical farming has the following significant disadvantages which could prevent it from being adopted by Kazakhstani farmers in the near future:

- there are only limited number of crops which could be grown in the vertical farms at this moment of the current technologic development;

- tall field crops could not be grown in the vertical farms at the mass scale because they would physically not fit;

- the high reliance on technology makes the vertical farms vulnerable to technocratic accidents as power cuts. Hence, the development of the vertical farming in the rural Kazakhstan, where vast majority of agricultural lands are located, may become economically not beneficial at this stage of technologic development. Moreover, the Republic of Kazakhstan has no issues with

availability of vast territories of land which eliminates the need for the space efficiency of the vertical farming;

■ the high energy reliance of the vertical farming means that the majority of small and even middle agricultural entities could struggle running them.

To sum up, all the mentioned above experiences of the developed nations could help to strengthen the development of the agricultural sector in Kazakhstan. However, there is the need to take into consideration the economic losses caused by the COVID-19 pandemic to the global economy [18]. Hence, the government support funds to the agricultural sector should be spent cautiously. As a result, allowing farmers to implement whatever innovations they seem visible while focusing the government support into one type of innovation may seem to be the policy of change.

Conclusion.

1. The analytical research results showed that the global trends in the agricultural practices were moving towards adopting the autonomous robots which could make strategic decisions. Therefore, the government of the Republic of Kazakhstan should prioritise economically and legally integrating the autonomous robotisation of the agricultural sector. Moreover, Kazakhstani government could enter the partnership with enterprises as Verdant Robotics.

For instance, Verdant Robotics offers an organic weeding machine which self-targets and then kills weeds [19]. This sniper machine could also fertilize with high precision. This device relies on the machine learning algorithms and computer vision first to locate, see and then carry out precise set of the programmed actions on the objects of its interest with its sharp shooting. The potential of using this kind of machines opens big potentials for the agricultural sector of Kazakhstan.

2. Hence, the Kazakhstani government should either partner or fund universities and institutions for developing a robotic sniper machine which could identify every single plant it would hover over to decide whether to water, fertilize, treat with medicine or to kill it. Then, as Verdant Robotics machine it should also be able with sub-centimetre precision degree to deliver the necessary product to every single plant. Therefore, less chemicals would be used making agricultural not only cost efficient but also ecologically friendly. Moreover, Verdant Robotics machine would remember every single crop unit it dealt with.

3. This type of equipment through scanning with high resolution camera is capable of creating 3D mapping of the entire field with centimetre-level precision degree showing the location of every single unit of plant. Moreover, using the geolocation technologies a farmer could find every single plant growing in his/her field and track their state.

4. The modern data collection techniques with drones and satellites could provide more data than the human mind is capable of comprehending. However, these types of technology are only the early steps in the automatization process of the agriculture. Therefore, the programme of agricultural development of the Republic of Kazakhstan should be based around the concept of robotisation through enforcing adoption of technologies as Verdant Robotics weeding machine.

5. Hence, the state should fund the creation, cooperate with the private enterprises or use any other means that could be necessary in order to achieve one goal: spreading the use of a weeding machine would not only create a computer-aided design (CAD) of the entire field with centimetre-level decision, but also deliver automatic solutions (kill, fertilize, water, treat with medicine and etc.) at the single unit plant level. Moreover, using this kind of machinery would allow tracking the health progress of every single unit of crops instead of tracking plots of land.

References

- [1] Orsini, A. EU Environmental Governance: Current and Future Challenges / A.Orsini, & E. Kavvatha // Abingdon: Routledge, 2021. – 260 p.
- [2] Lenschow, A. Environmental Policy Integration: Greening Sectoral Policies in Europe / A. Lenschow. - London: Earthscan Publications Ltd., 2012. – 256 p.
- [3] Ferraris, L. The pursuit of sustainable agriculture in EU free trade agreements / L.Ferraris. - Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2020. – 288 p.
- [4] Swinnen, J. Land, Labour and Capital Markets in European Agriculture: Diversity Under a Common Policy / J.Swinnen & L.Knops. - Brussels: Centre for European Policy Studies, 2014. – 373 p.
- [5] Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan, Bureau of National statistics. Statistics of agriculture, forestry, hunting and fisheries [Electronic resource]. – 2022.- URL: <https://www.stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT443407&lang=ru> (date of access: 01.11.2022).
- [6] Bhatnagar, R. The Digital Agricultural Revolution: Innovations and Challenges in

Agriculture Through Technology Disruptions / R. Bhatnagar, N. K. Tripathi & N. Bhatnagar. – Hoboken, NJ: Wiley, 2022. – 496 p.

[7] Vence. Virtual Fencing for Cattle and Livestock Management System [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://vence.io/> (date of access: 01.11.2022).

[8] Trapview. Clear intelligence, smart reporting and reliable forecasting on pest situation in every corner of your field. – 2022. – URL: <https://trapview.com/> (date of access: 01.11.2022).

[9] Dahlstrom N. Tractor Wars: John Deere, Henry Ford, International Harvester, and the Birth of Modern Agriculture / N. Dahlstrom. – Dallas, TX: Matt Holt Books, 2022. – 288 p.

[10] Kerry, R. Sensing Approaches for Precision Agriculture / R. Kerry, & A. Escola. – Cham: Springer Nature Switzerland AG, 2021. – 415 p.

[11] Information Resources Management Association. Computer Vision: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications // Information Resources Management Association. – Hershey, PA: IGI Global, 2018. – 253 p.

[12] Frazier, A. Fundamentals of Capturing and Processing Drone Imagery and Data / A. Frazier. – Abingdon: CRC Press, 2021. – 385 p.

[13] EarthSense. EarthSense Agricultural Intelligence [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.earthsense.co/> (date of access: 01.11.2022).

[14] Tate, R.L. Soil Microbiology / R.L. Tate. – Hoboken, NJ: Wiley, 2020. – 276 p.

[15] Sugitha, T. C. K. Soil Metagenomics / T. C. K. Sugitha, A. K. Binodh, & K. Ramasamy. – Abingdon: CRC Press, 2021. – 276 p.

[16] Takagaki, M. Plant Factory: An Indoor Vertical Farming System for Efficient Quality Food Production / M. Takagaki, G. Niu & T. Kozai. – London: Academic Press, 2019. – 516 p.

[17] Goto, E. Innovative Technologies for Vertical Farming / E. Goto, J. E. Son & M. Kacira. – Lausanne: Frontiers Media, 2022. – 185 p.

[18] Johan, S. COVID-19 and global food security / S. Johan & M. John. – Washington, D. C.: International Food Policy Research Institute, 2020. – 144 p.

[19] Verdant Robotics. The most advanced multi-action robotic farming implement, designed for superhuman farming [Electronic resource]. – 2022. – URL: <https://www.verdantrobotics.com/> (date of access: 01.11.2022).

References

[1] Orsini, A. & Kavvatha, E. (2021). *EU Environmental Governance: Current and Future Challenges*. Abingdon: Routledge, 260.

[2] Lenschow, A. (2012). *Environmental Policy Integration: Greening Sectoral Policies in Europe*. London: Earthscan Publications Ltd., 256.

[3] Ferraris, L. (2020). *The pursuit of sustainable agriculture in EU free trade agreements*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 288.

[4] Swinnen, J. & Knops, L. (2014). *Land, Labour and Capital Markets in European Agriculture: Diversity Under a Common Policy*. Brussels: Centre for European Policy Studies, 373.

[5] Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan, Bureau of National statistics (2022). Statistics of agriculture, forestry, hunting and fisheries. Available at: <https://www.stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT443407&lang=ru> (date of access: 01.11.2022).

[6] Bhatnagar, R., Tripathi, N.K. & Bhatnagar, N. (2022). *The Digital Agricultural Revolution: Innovations and Challenges in Agriculture through Technology Disruptions*. Hoboken, NJ: Wiley, 496.

[7] Vence (2022). Virtual Fencing for Cattle and Livestock Management System. Available at: <https://vence.io/> (date of access: 01.11.2022).

[8] Trapview (2022). Clear intelligence, smart reporting and reliable forecasting on pest situation in every corner of your field. Available at: <https://trapview.com/> (date of access: 01.11.2022).

[9] Dahlstrom, N. (2022). *Tractor Wars: John Deere, Henry Ford, International Harvester, and the Birth of Modern Agriculture*. Dallas, TX: Matt Holt Books, 288.

[10] Kerry, R. & Escola, A. (2021). *Sensing Approaches for Precision Agriculture*. Cham: Springer Nature Switzerland AG, 415.

[11] Information Resources Management Association (2018). *Computer Vision: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications*. Hershey, PA: IGI Global, 253.

[12] Frazier, A. E. & Singh, K. K. (2021). *Fundamentals of Capturing and Processing Drone Imagery and Data*. Abingdon: CRC Press, 385.

[13] EarthSense (2023) EarthSense Agricultural Intelligence. Available at: <https://www.earthsense.co/> (date of access: 01.11.2022).

[14] Tate, R.L. (2020). *Soil Microbiology*. Hoboken, NJ: Wiley, 592.

[15] Sugitha, T.C.K., Binodh, A.K. & Ramasamy, K. (2021). *Soil Metagenomics*. Abingdon: CRC Press, 276.

[16] Takagaki, M., Niu, G. & Kozai, T. (2019). *Plant Factory: An Indoor Vertical Farming System for Efficient Quality Food Production*. London: Academic Press, 516.

[17] Goto, E., Son, J.E. & Kacira, M. (2022). *Innovative Technologies for Vertical Farming*. Lausanne: Frontiers Media, 185.

[18] Johan, S. & John, M. (2020). *COVID-19 and global food security*. Washington, D.C.:

International Food Policy Research Institute, 144.

[19] Verdant Robotics (2022). The most advanced multi-action robotic farming

implement, designed for superhuman farming. Available at: <https://www.verdantrobotics.com/> (date of access: 01.11.2022).

Information about authors:

Abraliyev Onalbek – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Management; Al-Farabi Kazakh National University; 050059 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: abraliyevobek@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-4081-6587>

Gulmira Sugirova; Candidate of Economic Sciences; Acting Assistant Professor of the Department of Management; Al-Farabi Kazakh National University; 050059 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: gulmirasugir@gmail.com; <https://www.orcid.org/0000-0002-3888-9242>

Serge Velesco; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the University of Applied Sciences; Mittweida, Germany; e-mail: velesco@hs-mittweida.de; <https://www.orcid.org/0000-0002-6937-8824>

Авторлар туралы ақпарат:

Абралиев Оналбек Алтыбайұлы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Менеджмент» кафедрасының профессоры; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050059 Аль-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: abraliyevobek@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-4081-6587>

Сугирова Гульмира Саламатовна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Менеджмент» кафедрасының доцент міндетін атқарушы; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050059 Аль-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: gulmirasugir@gmail.com; <https://www.orcid.org/0000-0002-3888-9242>

Велеско Серго; экономика ғылымдарының докторы, профессор; профессор Миттвайда қолданбалы ғылымдар университеті; Миттвайда қ., Германия; e-mail: velesco@hs-mittweida.de; <https://www.orcid.org/0000-0002-6937-8824>

Информация об авторах:

Абралиев Оналбек Алтыбайұлы – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Менеджмент»; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050059 пр.Аль-Фараби, 71, г.Алматы, Казахстан; e-mail: abraliyevobek@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-4081-6587>

Сугирова Гульмира Саламатовна; кандидат экономических наук; и.о. доцента кафедры «Менеджмент»; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050059 пр. Аль-Фараби, 71, г.Алматы, Казахстан; e-mail: gulmirasugir@gmail.com; <https://www.orcid.org/0000-0002-3888-9242>

Велеско Серго; доктор экономических наук, профессор; профессор Университета прикладных наук; г.Миттвайды, Германия; e-mail: velesco@hs-mittweida.de; <https://www.orcid.org/0000-0002-6937-8824>

AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION BASED ON DIGITALIZATION: FOREIGN EXPERIENCE

ЦИФРЛАНДЫРУ НЕГІЗІНДЕГІ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК ӨНДІРІС: ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

АГРОПРОМЫШЛЕННОЕ ПРОИЗВОДСТВО НА ОСНОВЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ:
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**A.S. NARYNBAYEVA¹**

Dr.E.Sc., Associate Professor

O. RYSKELDI^{*2}

Ph.D student

V.P. SHELOMENTSEVA²

Dr.Soc.Sc., Professor

¹Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan²Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan*corresponding author e-mail: olzhas.ryskeldi@gmail.com**А.С. НАРЫНБАЕВА¹**

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор

О. РЫСКЕЛДІ^{*2}

Ph.D докторанты

В.П. ШЕЛОМЕНЦЕВА²

э.ғ.д., профессор

¹Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан²Торайғыров атындағы университеті, Павлодар, Қазақстан*автордың электрондық поштасы olzhas.ryskeldi@gmail.com**А.С. НАРЫНБАЕВА¹**

д.э.н., ассоциированный профессор

О. РЫСКЕЛДІ^{*2}

докторант Ph.D

В.П. ШЕЛОМЕНЦЕВА²

д.социол.н., профессор

¹Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан,²Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан,*электронная почта автора: olzhas.ryskeldi@gmail.com

Abstract. The goal is to show potential ways, methods and approaches for adapting the international experience in creating a digital platform of the Eurasian Commodity Distribution Network (hereinafter ECDN) of the Eurasian Economic Union and other countries, used to further borrow best practices as a guarantee of food security and a catalyst for export activity. **Methods** – content analysis, economic and statistical, evaluation and comparison, analytical. **Results** – technologies and units of UCDN of the EAEU, the Republic of Tajikistan (RT) and the Republic of Uzbekistan (RU) are proposed. The sectors and trends of digitalization of the economy of foreign countries, benefits and risks of this process, which must be taken into account when developing e-agriculture of the republic, are considered. The directions, characteristics, areas of application and distribution of digital business processes in agricultural sector are indicated, allowing to increase the added value. An analysis of trends in the information and communication system of the AIC of developed countries confirms that their experience can be successfully used in promoting digital transformation in the agro-industrial complex of the EAEU, Tajikistan and Uzbekistan. **Conclusions** – the level of development of the digital platform of the Eurasian commodity distribution network is still at the stage of formation. A fully formed supra-country and effectively operating supra-state Platform has not been identified. Subject to deep economic and political integration of the member states of the Eurasian Economic Union, the Republic of Tajikistan and the Republic of Uzbekistan, a project of a digital open integrated system for managing the flow of agricultural products on the territory of the EAEU from the manufacturer through the entire logis-

tics cycle to retail can be developed and implemented. Building a single transport and logistics chain, increasing storage capacity, creating a mechanism for managing commodity and material flows will help increase the scale of mutual trade and stimulate exports.

Аңдатпа. *Мақсаты* – азық-түлік қауіпсіздігінің кепілі және экспорттық белсенділіктің катализаторы ретінде үздік тәжірибелерді одан әрі қарызға алу мақсатында пайдаланылған Еуразиялық экономикалық одақтың және басқа елдердің Еуразиялық тауар өткізу желісінің (бұдан әрі - ЕТӨЖ) цифрлық платформасын құрудың халықаралық тәжірибесін бейімдеу үшін әлеуетті жолдарды, әдістер мен тәсілдерді көрсету. *Әдістері* – мазмұнды талдау, экономикалық-статистикалық, бағалау және салыстыру, аналитикалық. *Нәтижелері* – ЕАЭО ЕТӨЖ, Тәжікстан Республикасы (ТР) және Өзбекстан Республикасы (ӨР) технологиялары мен блоктары ұсынылды. Шет мемлекеттердің экономикасын цифрландырудың секторлары мен үрдістері, осы процестің пайдасы мен тәуекелдері қаралған, оны Республиканың электрондық ауыл шаруашылығын әзірлеу кезінде ескеру қажет. Қосылған құнды ұлғайтуға мүмкіндік беретін аграрлық сектордағы цифрлық бизнес-процестердің бағыттары, сипаттамалары, қолдану және тарату салалары көрсетілген. Дамыған елдердің АӨК ақпараттық-коммуникациялық жүйесінің үрдістерін талдау олардың тәжірибесін ЕАЭО, Тәжікстан және Өзбекстанның агроөнеркәсіптік кешенінде цифрлық трансформацияны ілгерілету кезінде табысты пайдалануға болатындығын растайды. *Қортындылар* – Еуразиялық тауар өткізу желісінің цифрлық платформасының даму деңгейі әлі қалыптасу сатысында. Толық қалыптасқан елден тыс және тиімді жұмыс істейтін мемлекеттен тыс платформа анықталған жоқ. Еуразиялық экономикалық одаққа қатысушы мемлекеттердің, Тәжікстан Республикасының және Өзбекстан Республикасының терең экономикалық және саяси интеграциясы жағдайында ЕАЭО аумағында ауыл шаруашылығы өнімдерінің тауар ағындарын басқарудың цифрлық ашық интеграцияланған жүйесінің жобасы бүкіл логистикалық цикл бойынша өндірушіден бөлшек саудаға дейін әзірленіп, іске асырылуы мүмкін. Бірыңғай көліктік-логистикалық тізбекті құру, қойма қуаттарының көлемін ұлғайту, тауарлық-материалдық ағындарды басқару тетігін құру өзара сауда ауқымын ұлғайтуға және экспортты ынталандыруға ықпал ететін болады.

Аннотация. *Цель* – показать потенциальные пути, методы и подходы для адаптации международного опыта создания цифровой платформы Евразийской товаропроводящей сети (далее ЕТПС) Евразийского экономического союза и других стран, использованные с целью дальнейшего заимствования лучших практик как гарантии продовольственной безопасности и катализатор экспортной активности. *Методы* – контент-анализ, экономико-статистический, оценки и сравнения, аналитический. *Результаты* – предложены технологии и блоки ЕТПС ЕАЭС, Республики Таджикистан (РТ) и Республики Узбекистан (РУ). Рассмотрены сектора и тенденции цифровизации экономики зарубежных государств, выгоды и риски этого процесса, что необходимо учитывать при разработке электронного сельского хозяйства республики. Обозначены направления, характеристики, области применения и распространения цифровых бизнес-процессов в аграрном секторе, позволяющие увеличивать добавленную стоимость. Анализ тенденций информационно-коммуникационной системы АПК развитых стран подтверждает, что их опыт может быть успешно использован при продвижении цифровой трансформации в агропромышленном комплексе ЕАЭС, Таджикистана и Узбекистана. *Выводы* – уровень развития цифровой платформы Евразийской товаропроводящей сети еще находится на этапе становления. Полностью сформированной надгосударственной и эффективно действующей надгосударственной Платформы не выявлено. При условии глубокой экономической и политической интеграции государств-участников Евразийского экономического союза, Республики Таджикистан и Республики Узбекистан может быть разработан и реализован проект цифровой открытой интегрированной системы управления товаропотоками сельскохозяйственной продукции на территории ЕАЭС от производителя по всему логистическому циклу до розничной торговли. Выстраивание единой транспортно-логистической цепи, увеличение объемов складских мощностей, создание механизма управления товарно-материальными потоками будут способствовать наращиванию масштабов взаимной торговли и стимулированию экспорта.

Key words: agro-industrial complex, digital platforms, digital transformation, EAEU countries, world experience, effective management, business processes, food security.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, цифрлық платформалар, цифрлық трансформация, ЕАЭО елдері, әлемдік тәжірибе, тиімді басқару, бизнес-процестер, азық-түлік қауіпсіздігі.

On an ongoing basis, new participants appear in the market of digitalization of the agro-industrial complex, interacting with existing leaders, they strengthen the asymmetry of monopoly influence and increase competitive advantages. Despite the fact that farmers continue to be the main source of data, only a few of them are directly integrated into digital platforms that can facilitate more effective decision-making [9].

Thus, in the 21st century, the field of agricultural research has affected the entire chain from the farmer and distributor to research institutes and state, international organizations related to agriculture. Despite significant investments, systematic attempts to create a digital platform for commodity distribution systems have not achieved final success in meeting the needs of farmers [10].

Material and methods of research. The materials of the Agricultural and Food Organization of the United Nations (FAO) served as an information base UN, representing the directions, characteristics, areas of application and dissemination of digital technologies such as: process transformation; investment; efficient markets; improved vertical and horizontal connections; assistance to information exchange networks; value-added services; risk mitigation; improved food safety and nutrition security; product quality control [11]; digital identity system.

The benefits and drawbacks of the systems, as well as difficulties in implementing platforms, were found through interviews with representatives of firms in each of these fields.

Domestic and foreign publications, information resources in open access, information materials of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan were used. In preparing the materials of this article, the following methods were used: economic and statistical (in determining the parameters of the use of information and communication technologies), analytical (in analyzing the digitalization of agriculture in different countries and drawing conclusions).

Results and their discussion. Digitalization processes in the modern world are integrated into all types of activities. In 2016, the volume of the digital economy was estimated at 11.5 trillion USD [12]. Due to the ongoing active development of digitalization, the positive impact on trade and agriculture, the creation of a Digital Platform of the Unified Commodity Distribution System of the EAEU countries, RT, RU can potentially have a positive socio-economic effect.

Digitalization acts as a tool for optimizing existing processes in various types of activities. In the case of creating a digital platform, the optimization algorithm by digitalization provides for the following stages:

- the process (production, trade, logistics, etc.) should be analyzed and presented as system input data;

- all systematized input data is digitized and entered into the system;

- the system processes input data into output data and the result (trading operations, logistics calculations, taxes, analysis of commodity flows, etc.).

Digital platforms of commodity distribution systems are based on digital technologies and solutions already implemented in countries. Therefore, it is important to assess the existing level of digitalization of countries.

Digital platforms of commodity distribution systems are based on digital technologies and solutions already implemented in countries. Thus, it is important to assess the current level of digitalization of countries.

The degree of accessibility and active use of digitalization is determined by the digitalization index of the state Digital Evolution Index (Further DEI). According to the results of the calculation of DEI in 2017, conducted by Mastercard together with the Fletcher School of Law and Diplomacy at Tufts University, Norway, Sweden and Switzerland are leading in the digital ranking. The USA, Great Britain, Denmark, Finland, Singapore, South Korea and Hong Kong are in the top 10 (figure) [13].

In the field of agriculture, the level of Internet availability in rural regions is important for maximum user coverage.

A specialized agency of the United Nations, the International Telecommunication Union, in 2017 released a report on the development of information and communication technologies in the countries of the world. It defines an integral index by country based on 11 indicators (access to the Internet, cellular communications, telesystems, radio systems, operation technology infrastructure development, etc.) (table) [14].

The difference in the indices of the EAEU countries, RT, RU indicates a different level of readiness of the seven countries to implement the Digital Platform of the Unified Commodity Distribution System. At the first stages, this can lead to inequality in the following aspects:

- collection and presentation of information on a digital platform;
- integration of databases for cross-country trade and logistics operations;
- provision of services and services in digital format;
- the level of use of the digital platform in % of the population.

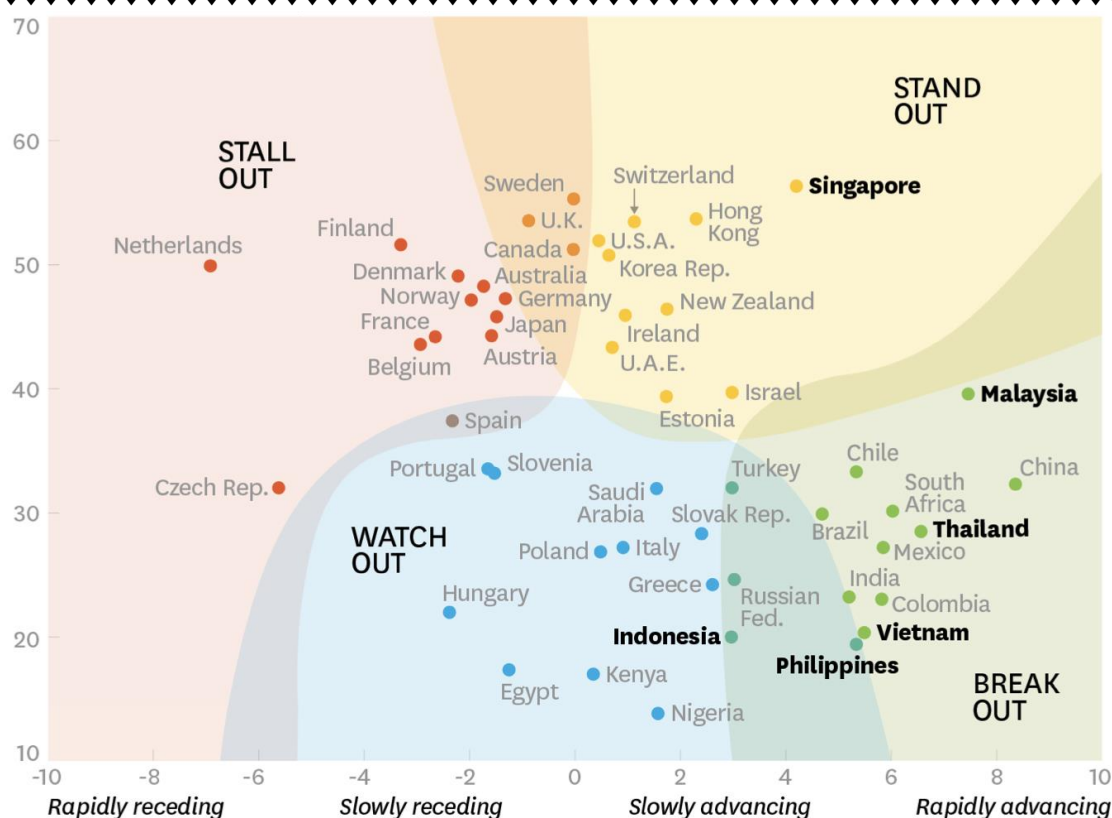

Figure – The level and pace of digitalization of the Digital Evolution Index (out of 100) countries

Table - Assessment of countries on access to Information and Communication Technologies

Country	% of the population with Internet access	% of the population with a computer
South Korea	99,2%	75,3%
Bahrain	98,0%	94,8%
Japan	97,2%	81,0%
Norway	97,1%	97,6%
Iceland	97,0%	98,5%
...	...	...
Kazakhstan	84,4%	76,2%
Uzbekistan	75,4%	43,9%
Russia	74,8%	74,3%
Belarus	62,5%	67,0%
Armenia	60,5%	64,7%
Kyrgyzstan	18,8%	21,4%
Tadjikistan	unspecified	unspecified

At the same time, the development of technologies tends to increase the growth rate. The directions of digitalization development are particularly flexible and are set by the needs of the market. Within a few years after the successful launch of the Digital Platform of the Unified Commodity Distribution System, parity among the participating countries can be achieved in the above positions.

The digital platform of the Unified Commodity Distribution System of the EAEU countries, RT, RU at the first stages will relate to applied digital platforms. In the future, such infrastructure tools as the development of solutions for online marketing, production auto-

mation, IT services of private and public structures, machine learning for the development of recommendations for the distribution of goods and automatic calculation of optimal logistics routes may appear on this platform.

The present study has shown that despite the high rates of digitalization of various industries, social and economic spheres, the level of development of Digital Platforms of Commodity Distribution Systems is still at the stage of formation. A fully formed supranational and effectively functioning supranational Platform has not been found.

The existence of a supranational Digital Platforms of Commodity Distribution Systems

seems to be a project that penetrates into many spheres of activity of citizens, business and the state. Hence, it can be concluded that its creation is possible only under the condition of deep economic and political integration of the participating countries.

An overview of the world experience was made on the study of initiatives of inter-country unions and associations of countries:

Process transformation. E-agriculture is transforming the process by which the subjects of the agricultural value chain collect, analyze, store and exchange information for decision-making in their daily activities. Example: the Grameen Foundation's Community Knowledge Worker program in Uganda uses mobile apps to use information to improve decision-making.

Investment. The development of e-agriculture stimulates investments in Information and Communication Technologies infrastructure and human capital. Taobao.com, China's largest online store platform, has launched an agricultural channel.

Efficient markets. E-agriculture leads to an increase in the efficiency of rural markets: due to lower transaction costs, reduced information asymmetry, increased market coordination and transparency of rural markets. E-agriculture reduces losses at various stages of the distribution chain, from production to consumption. According to statistics, about a third of the food in the distribution chain is lost either in the field, during storage and redistribution, or in households. By facilitating the exchange of information in real time, e-agriculture can increase the efficiency of the distribution chain, which in turn can significantly reduce food waste. Example: Esoko offers a wide range of mobile tools for monitoring, marketing decision-making and consulting services aimed at making agriculture profitable for small farmers.

Improved vertical and horizontal connections. E-agriculture leads to the development of trusting relationships between participants in the value chain. In traditional agricultural value chains, intermediaries can add surplus value to the value of the product due to low transparency, and thereby manipulating price increases, and thus reducing trust. E-agriculture helps to reduce intermediaries and increase the impartiality and transparency of transactions, thus improving the confidence factor. Example: The e-Choupal platform connects rural farmers directly through the Internet for the procurement of agricultural products and aquaculture. It also solves the prob-

lems of rural farms with weak infrastructure, and helps them to contact customers.

Assistance to information exchange networks. E-agriculture promotes the development of networks for the exchange of agricultural information and the exchange of knowledge. Example: Online community e-agriculture.org allows practitioners from all over the world to share information with each other.

Value-added services. E-agriculture leads to the development of value-added services for farmers and other participants in the agricultural value chain. Example: The potential number of Agri VAS users is estimated at 80 million users by 2020. Approximately 50 million users will be in South Asia, and the remaining 30 million in Africa.

Risk mitigation. E-agriculture can be used to reduce uncertainty and increase preparedness and response to climate change, natural disasters and other agricultural risks. Example: Agriculture and Climate Risk Enterprise Ltd. (ACRE) offers indexed crop insurance to farmers in East Africa using Information and Communication Technologies.

Improved food safety and nutrition security. E-agriculture can contribute to improving food management through efficient information flow, data collection and analysis, tracking, transactions and supply chain management. Example: Farmforce is a supply chain management tool that can be used to improve tracking, production and processing management, and compliance.

Product quality control. The use of computer vision to determine the quality of agricultural products. Example: quality control of oil palm fruits using digitalization elements [Ik.11]. The analysis confirms a wide range of directions of digitalization of the agro-industrial complex in other countries, which can be successfully used in the development of the Digital Platform of the agro-industrial complex of the EAEU countries, the Republic of Tajikistan (RT) and the Republic of Uzbekistan (RU).

Digital identity system. On June 3, 2021, the European Union (EU) announced only its intention to create a digital identity system for citizens, residents and businesses by 2030 [15]. With the click of a button on the phone, people will be able to transmit digital documents from their wallets associated with their European Digital Identity and verify their identity. They will be able to use their universal digital identification, to be accepted all over Europe, to access online services. The usage of European Digital Identity wallets will be enforced by even more big platforms at user re-

quest, such as to verify the user's identity. The user will always have the option to utilize the European Digital Identity wallet. Brussels is negotiating with EU countries to define guidelines on technical standards for the implementation of this component. The EU's single digital wallet is expected to be fully operational in 2022.

Such an application will allow EU citizens to gain secure access to a number of private and public services using a single network identifier. The digital wallet will store payment details and passwords and will allow citizens of all 27 EU countries to log in to the web portals of local municipal authorities or pay utility bills using a single verified identification data.

Based on the above, it is obvious that at the moment the EU has not yet implemented a platform for obtaining public services and, as a special case, customs and tax services, the exchange of identification data of animals and plants, food. These services are necessary when creating a Digital Platforms of Commodity Distribution Systems, as an important aspect of export-import relations. The situation is similar with other political and economic inter-country unions. As for countries with a low level of digitalization, Information and Communication Technologies tools are mainly used for farm management and product marketing.

Based on the study of existing platforms, the experience of companies, the technologies and approaches they use, the recommended technologies and platform blocks of the Commodity Distribution System of the EAEU, RT, RU are determined: trading platform; exchange; logistics; insurance; customs procedures; tax procedures; support measures from States and international organizations; lending; leasing; investments.

Due to the specifics of the agro-industrial sector, it is worth paying special attention to the veterinary and phytosanitary aspects of creating an intercountry trading platform.

Conclusion.

1. At the moment, the world community is at the initial stage of creating supranational commodity distribution systems.

2. At the same time, companies that have partially implemented digital trading and logistics platforms, or using other elements that can be used within the framework of this project, are represented on the international market. Therefore, the study of world experience also includes the study of individual, most successful practices and technologies.

3. Based on the study of the world experience of digitalization of agriculture, techno-

logies and platform blocks of the Commodity Distribution System of the EAEU, RT, RU are formulated.

4. The creation of the Digital Platform of the Commodity Distribution System of the EAEU, RT, RU promises great benefits for participants and citizens.

References

- [1] Stolterman, E. Information Technology and the Good Life / E. Stolterman, A.C. Fors // Information Systems Research.-2004.-N 143(2).-P. 687-692.
- [2] Negroponte, N. Being Digital.- 1995.- New York.-183p.
- [3] Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD Digital Economic Review [Electronic source].-2015.- URL: <https://www.oecd.org/digital/oecd-digital-economy-outlook-2015-9789264232440-en.htm> (date of access: 25.12.2022).
- [4] World Bank. Digital Dividends. World Bank World Development Report.- 2016.-N1 (1).-P. 100-146.
- [5] Кантарбаева, Ш.М. Цифровизация агропромышленного производства Республики Казахстан: риски и пути их преодоления / Ш.М. Кантарбаева, А.Н.Жанбырбаева, С.С. Ибраев // Проблемы агорынка.- 2018.-№2.- С. 27-33.
- [6] Klerkx, L. A review of social science on digital agriculture, smart farming and agriculture 4.0: New contributions and a future research agenda / L. Klerkx, E.Jakku, P. Labarthe // Wageningen Journal of Life Sciences.-2019.-N 90-91 (1).-P. 1-16.
- [7] Абылкасимова, Ж.А. Цифровая трансформация АПК: проблемы и их решение / Ж.А. Абылкасимова, Р.А. Байжолова, Ж.А. Амангельдиева // Проблемы агорынка.- 2022. №3.- С 21-28.
- [8] Bertoglio, R. The Digital Agricultural Revolution / R. Bertoglio, K. Corbo, F.M Renga, M. Matteucci // A Literature review on Bibliometric analysis. -2021.-N9(1).-P. 62-82.
- [9] Bhaskara, S. Societal Digital Platforms for Sustainability: Agriculture. Sustainability / S. Bhaskara, S.B. Kamaljit.- 2021.- N.13(9).- P. 5048-5056.
- [10] Borrero, J.D. A Case Study of a Digital Data Platform for the Agricultural Sector: A Valuable Decision Support System for Small Farmers / J.D Borrero, K.A. Mariscal // Agriculture.- 2022.-N 12(6).-P. 767-782.
- [11] Maimunah M.A., Hashim A., Ahmad S.A.H. Combination of laser-light backscattering imaging and computer vision for rapid determination of oil palm fresh fruit bunches maturity/ M.A. Maimunah, A. Hashim, S.A.H. Ahmad //Computers and Electronics in Agriculture.- 2020.-N169(1).-P. 105-135.

[12] Food Agriculture Organization UN, E-Agriculture Strategy Guide [Electronic resource].- 2018.-URL: <http://old.belal.by/elib/fao/1080.pdf> (date of access: 25.12.2022).

[13] Fletcher School of Law and Diplomacy at Tufts University, Digital Evolution Index [Electronic resource].-2017.- URL: https://sites.tufts.edu/digitalplanet/files/2020/03/Digital_Planet_2017_FINAL.pdf (date of access: 25.12.2022).

[14] International Telecommunication Union, Report on the development of information and communication technologies of the countries of the world [Electronic resource].-2017.- URL: <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html> (date of access: 25.12.2022).

[15] European Commission, press release on the digital identity of EU members [Electronic resource].- 2021.- URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_2663 (date of access: 25.12.2022).

References

[1] Stolterman, E., Fors, A.C. (2004). Information Technology and the Good Life. *Information Systems Research*, 143(2), 687-692.

[2] Negroponte, N. (1995) Being Digital. USA, New York, 183.

[3] Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD Digital Economic Review (2015). Available at: <https://www.oecd.org/digital/oecd-digital-economy-outlook-2015-9789264232440-en.htm> (date of access: 25.12.2022).

[4] World Bank (2016). Digital Dividends. *World Bank World Development Report*, 1 (1), 100-146.

[5] Kantarbayeva, S.M., Zhanbyrbayeva, A.N., Ibrayev, S.S. (2022). Cifrovizacija agropromyshlennogo proizvodstva Respubliki Kazakhstan: riski i puti ih preodoleniya. [Digitalization of agro-industrial production in the Republic of Kazakhstan: risks and ways to overcome them]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket* 2, 38-47. [In Russian].

[6] Klerkx, L., Jakku, E., Labarthe, P. (2019). A review of social science on digital agriculture, smart farming and agriculture 4.0: New contributions and a future research agenda.

Wageningen Journal of Life Sciences, 90-91 (1), 1-16.

[7] Abylkasimova, Zh.A., Baizholova, R.A., Amangeldieva, Zh.A. (2022). Cifrovaja transformacija APK: problemy i ih reshenie [Digital transformation of the agro-industrial complex: problems and their solution]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 21-28 [in Russian].

[8] Bertoglio, R., Corbo, K., Renga, F.M., Matteucci, M. (2021). The Digital Agricultural Revolution: A Literature review on Bibliometric analysis. *IEEE Access*, 9 (1), 62-82.

[9] Bhaskara S., Kamaljit S.B. (2021). Societal Digital Platforms for Sustainability: Agriculture. *Sustainability*, 13(9), 5048-5056.

[10] Borrero, J.D., Mariscal, K.A (2022). A Case Study of a Digital Data Platform for the Agricultural Sector: A Valuable Decision Support System for Small Farmers. *Agriculture*, 12 (6), 767-782.

[11] Maimunah, M.A., Hashim, A., Ahmad, S.A.H. (2020). Combination of laser-light backscattering imaging and computer vision for rapid determination of oil palm fresh fruit bunches maturity. *Computers and Electronics in Agriculture*, 169 (1), 105-135.

[12] Food Agriculture Organization UN, E-Agriculture Strategy Guide (2018). Available at: <http://old.belal.by/elib/fao/1080.pdf> (date of access: 25.12.2022).

[13] Fletcher School of Law and Diplomacy at Tufts University, Digital Evolution Index (2017). Available at: https://sites.tufts.edu/digitalplanet/files/2020/03/Digital_Planet_2017_FINAL.pdf (date of access: 25.12.2022).

[14] International Telecommunication Union, Report on the development of information and communication technologies of the countries of the world (2017). Available at: <https://www.itu.int/net4/ITU-D/idi/2017/index.html> (date of access: 25.12.2022).

[15] European Commission, press release on the digital identity of EU members (2021). Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_2663 (date of access: 25.12.2022).

Information about authors:

Narynbayeva Aina Serikovna; Doctor of Economic Sciences, Associated Professor; Professor of the Faculty of Economics and Engineering; Innovative University of Eurasia; 140000 M.Lomov str., 45, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: narynbayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>.

Ryskeldi Olzhas – **The main author**; Ph.D student; Toraighyrov University; 140000 M.Lomov str., 64, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: olzhas.ryskeldi@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9104-9584>.

Shelomentseva Valentina Pavlovna; Doctor of Social Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics; Toraighyrov University, 140000 M.Lomov str., 64, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: valshelom@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4451-0865>.

Нарынбаева Айна Сериковна; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; Экономика және инженерлік факультетінің профессоры; Инновациялық Еуразия университеті; 140000 М.Ломов көш., 45, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: narynbaeva@mail.ru; <https://org/0000-0002-6700-2030>.

Рыскелді Олжас Қанатұлы – негізгі автор; Ph.D докторанты; Торайғыров атындағы университеті, 140000 М.Ломов көш., 64, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: olzhas.ryskeldi@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9104-9584>.

Шеломенцева Валентина Павелқызы; әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор; «Экономика» кафедрасының профессоры; Торайғыров атындағы университеті; 140000 М.Ломов көш., 64, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: valshelom@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4451-0865>.

Нарынбаева Айна Сериковна; доктор экономических наук, ассоциированный профессор; профессор факультета «Экономика и инжиниринг»; Инновационный Евразийский университет; 140000 ул. М. Ломова, 45, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: narynbaeva@mail.ru; [https://orcid.org/ 0000-0002-6700-2030](https://orcid.org/0000-0002-6700-2030)

Рыскелді Олжас Канатулы – **основной автор**; докторант Ph.D; Торайгыров университет; 140000 ул. М.Ломова 64, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: olzhas.ryskeldi@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-9104-9584>.

Шеломенцева Валентина Павловна; доктор социологических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика»; Торайгыров университет; 140000 ул. М. Ломова 64, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: valshelom@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4451-0865>.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ
ҚАЗІРГІ ШЫНДЫҚТАРЫ МЕН ҮРДІСТЕРІ**

**MODERN REALITIES AND TRENDS IN FOOD SECURITY
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

**СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ И ТЕНДЕНЦИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

А.К. АДЕЛЬБАЕВА^{*1}

Ph.D докторанты

Қ.Р. ҚАСЕН¹

э.ғ.д., профессор

А. ДҮЙСЕНБЕКҰЛЫ²

Ph.D докторанты

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

² Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: adelbaeva_83@mail.ru*

А.К. ADELBAEVA^{*1}

Ph.D student

K.R. KASSEN¹

Dr.E.Sc., Professor

A. DUISENBEKULY²

Ph.D student

¹Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

² Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: adelbaeva_83@mail.ru*

А.К. АДЕЛЬБАЕВА^{*1}

докторант Ph.D

Қ.Р. ҚАСЕН¹

д.э.н., профессор

А. ДҮЙСЕНБЕКҰЛЫ²

докторант Ph.D

¹Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

²Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи, Туркестан, Казахстан

**электронная почта автора: adelbaeva_83@mail.ru*

Аңдатпа. Азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету мәселелері қазіргі әлемде жаһандық болып табылады. Сапалы азық-түлік көбінесе ұлттың денсаулығын анықтайды. Жаһандық климаттың өзгеруі, азық-түлікке сұраныстың артуы, ресурстардың сарқылуы мен шектеулілігі, пандемия, әскери қақтығыстар жағдайында тұрақты экономикалық өсу аспектілеріне ерекше назар аудару керек. Мақалада әлемдегі «азық-түлік тәуелсіздігі» ұғымын, сондай-ақ оның әртүрлі компоненттерін анықтау тәсілдері көрсетілген. *Мақсаты* – азық-түлік мәселесін зерттеу, жаһандық азық-түлік қауіпсіздігі индексі (бұдан әрі-GFSI) бағалау үшін қолданылатын индикаторларды зерттеу. *Әдістері* – статистикалық, теориялық және аналитикалық әдістер кешені қолданылды. *Нәтижелері* – 2022 жылғы GFSI талданды, Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің 2022-2024 жылдарға арналған жоспары және оның даму перспективалары қаралды. *Қортындылар* – авторлар республика әлемдік рейтингте көтеріліп жатқанын, бұл ел азаматтарын қолжетімді және сапалы өнімдермен қамтамасыз ету жөніндегі бағдарламалардың тиімді іске асырылғанын айғақтайды. Қазақстан өзін ұн, сүт, ет, жарма, тұз, күнбағыс майы сияқты тауарлармен толық қамтамасыз етеді. Алайда, халықтың консервілерге, шұжыққа, Балыққа және қантқа деген қажеттіліктерін қанағаттандыру отандық өндірістің қажетті деңгейіне әлі жеткен жоқ. Қайта өңдеу өнеркәсібі тауарларын мемлекеттік қолдаудың оңтайлы шараларына

Abstract. The problems of food self-sufficiency are global in the modern world. Quality food largely determines the health of the nation. In the context of global climate change, increasing food demand, depletion and scarcity of resources, pandemic, military conflicts, special attention should be paid to the aspects of sustainable economic growth. The article reflects approaches to the definition of the concept of "food independence" in the world, as well as its various components. *The goal* is to study food issue, to study the indicators used to assess the global food security index (hereinafter referred to as GFSI). *Methods* – set of statistical, theoretical and analytical methods was used. *Results* – GFSI for 2022 is analyzed, Food Security Plan of the Republic of Kazakhstan for 2022-2024 and prospects for its development are considered. *Conclusions* – the authors state that the republic is rising in the world ranking; this indicates the effective implementation of programs aimed to supply the country's citizens with affordable and high-quality products. Kazakhstan fully provides itself with such goods as flour, milk, meat, cereals, salt, sunflower oil. However, satisfaction of the needs of the population in canned food, sausage, fish and sugar has not yet reached the required level of domestic production. Despite the best government support measures, the share of processed goods is still low. Therefore, it is necessary to develop domestic agriculture and processing of agricultural products at a qualitatively new level. State support for agricultural producers should take into account regional aspects (natural and climatic conditions, territorial distribution of lands and level of their degradation). It is necessary to provide assistance through digitalization (installation and maintenance of appropriate systems; increase Internet coverage areas, etc.).

Аннотация. Проблемы продовольственной самообеспеченности являются глобальными в современном мире. Качественные продукты питания во многом определяют здоровье нации. В контексте глобального изменения климата, увеличения спроса на продовольствие, истощения и ограниченности ресурсов, пандемии, военных конфликтов аспектам устойчивого экономического роста следует уделять особое внимание. В статье отражены подходы к определению понятия «продовольственная независимость» в мире, а также различных ее составляющих. *Цель* – исследование продовольственного вопроса, изучение индикаторов, применяемых для оценки глобального индекса продовольственной безопасности (далее GFSI). *Методы* – использован комплекс статистических, теоретических и аналитических методов. *Результаты* – проанализирован GFSI за 2022г., рассмотрены План обеспечения продовольственной безопасности Республики Казахстан на 2022-2024 годы и перспективы его развития. *Выводы* – авторы констатируют, что республика поднимается в мировом рейтинге, это свидетельствует об эффективной реализации программ по снабжению граждан страны доступной и качественной продукцией. Казахстан в полной мере обеспечивает себя такими товарами, как мука, молоко, мясо, крупы, соль, подсолнечное масло. Однако удовлетворение потребностей населения в консервах, колбасе, рыбе и сахаре еще не достигло необходимого уровня отечественного производства. Несмотря на оптимальные меры государственной поддержки доля товаров перерабатывающей промышленности по-прежнему остается низкой. Поэтому необходимо развивать отечественное сельское хозяйство и переработку аграрной продукции на качественно новом уровне. Государственная поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей должна учитывать региональные аспекты (природные и климатические условия, территориальное размещение земель и уровень их деградации). Необходимо оказание помощи за счет цифровизации (установка и обслуживание соответствующих систем; увеличение зон покрытия интернет-сетями и т.д.).

Key words: agro-industrial complex, domestic producers, production, processing of agricultural products, food products, food security index, government support.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, отечественные производители, производство, переработка сельскохозяйственной продукции, продовольственные товары, индекс продовольственной безопасности, государственная поддержка.

Экономика ғылымында азық-түлік қауіпсіздігін зерттеуге жеткілікті назар аударылғанымен бұл мәселенің кейбір тұстары әлі де пікірталас туғызуда. «Азық-түлік қауіпсіздігі» терминіне қатысты айтар болсақ, оны алғаш рет тәжірибеге 1974 жылы әлемдік астық бағасының күрт өсуінен кейін

Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымымен ұйымдастырылған азық-түлік мәселелері бойынша Рим қаласында өткен дүниежүзілік конференциясында енгізілгенін айта кеткен жөн.

Алайда оның мәні жиырма жылдан аса уақыт өткеннен кейін ғана анықталып отыр. Бүкіл әлемдік азық-түлік қауіпсіздігі бойынша Рим декларациясында (13.11.1996ж.) азық-түлік қауіпсіздігі – жеке тұлғаның ойдағыдай дамуы мен денсаулығын сақтауға қажет сапалы тағам түрлері мен азық-түлік өнімдеріне қолжетімділігін қамтамасыз ете алатын елдің экономикалық жағдайы делінген [2].

Эксперттердің бірқатары азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін ел экономикасының жағдайы және агроөндірістік кешеннің дамуымен байланыстырса, басқалары оны халықтың азық-түлік өнімдерімен толық қамтылуымен түсіндіреді. Азық-түлік қауіпсіздігін көбінесе «азық-түлік тәуелсіздігі» ұғымымен байланыстырады [3].

Осы терминге қатысты біраз авторлардың көзқарасын зерттеп көрсек. Бұл терминнің мәнін ашу үшін жүйелі тәсіл қажет. Жүйе ретінде азық-түлік қауіпсіздігі бірнеше кіші жүйелерге бөлінеді, атап айтсақ:

- азық-түлік қауіпсіздігі (ішкі көздер есебінен ішкі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету);
- әлеуметтік орнықтылық (әр түрлі әлеуметтік топтардағы адамдардың тағамдарға қол жеткізу мүмкіндігі);
- демографиялық өсу (тамақтану дәрежесіне байланысты қоғам денсаулығы);
- азық-түлік өндіру саласы.

Кейбір ғалымдар «азық-түлік қауіпсіздігін» екі құрамдас бөлікке бөледі. Біріншісі белсенді өмір сүруге жететіндей азық-түлік тағамдарына қолжетімділікті қамтамасыз ету болса, екіншісі тұтынылатын тағамдардың сапасы мен қауіпсіздігі. Отандық өндірістің болмауы ұлттық қауіпсіздіктің барлық құрамдас бөліктерін жоққа шығарумен тең [4].

Азық-түлік қауіпсіздігі дегеніміз қалыпты өмір салтын сақтау үшін қажетті тамақ өнімдеріне халықтың негізгі бөлігінің қол жеткізе алуы.

Бұл термин халықтың негізгі бөлігінің азық-түлікке деген қажеттілігін қанағаттандырумен шектелмейді, азық-түлік қауіпсіздігі – барлық азаматтардың физиологиялық нормаларға сәйкес азық-түлікке деген қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жағдай жасаумен байланысты мемлекет пен халық арасындағы қарым-қатынасты білдіретін категория.

Азық-түлік қауіпсіздігі халықтың әр түрлі және сапалы тамақ өнімдеріне деген

сұранысын қанағаттандыру, сақтандыру қорларын құру мен артық өнімдерді экспорттау мақсатында агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты жұмыс істеуіне бағытталған экономикалық, ұйымдастырушылық, технологиялық, әлеуметтік және экологиялық факторлар жүйесі.

Азық-түлік қауіпсіздігі мемлекет тұрғындарын отандық өндіріс есебінен қамтамасыз етілген, ғылыми негізделген стандарттарға сәйкес, қолжетімді бағада экологиялық таза өніммен қамтамасыз ету дегенді білдіреді [5].

Осылайша азық-түлік қауіпсіздігі мәселесіне қатысты ғалымдардың еңбектерін зерттеу бұл категорияның көпаспектілі екенін көрсетіп отыр. Сондықтан азық-түлік қауіпсіздігін халықтың қалыпты өмір сүруі үшін қажет әрі жеткілікті мөлшерінің отандық өндіріс есебінен қанағаттандырылатын азық-түлік ресурстарының жағдайы деп түсінуге керек.

Халықтың азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін бағалау келесі критерийлер бойынша жүзеге асады:

- тұтынушылар үшін азық-түлік өнімдеріне физикалық қолжетімділік, яғни елдің барлық аумағында азық-түлік өнімдері қолжетімді болуы тиіс;
- азық-түлік өнімдеріне экономикалық қолжетімділік (әлеуметтік статусы мен тұрғылықты жеріне тәуелсіз қолжетімділік);
- азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігі, яғни адам өмірі үшін қауіпті немесе жарамсыз тағамның болмауы шарт [6].

Азық-түлік қауіпсіздігіне ішкі және сыртқы тәуекелдердің әсерлері де жоқ емес. Ішкі тәуекелдерге техника-технологиялық, қаржы-экономикалық, ұйымдық-құқықтық, әлеуметтік тәуекелдер жатса, сыртқы тәуекелдерге макроэкономикалық, биологиялық, әскери-саяси, техногенді тәуекелдер жатады [7].

Мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігінің дәрежесі 3 деңгеймен анықталады:

- оңтайлы, яғни ішкі азық-түлік нарығының 80-85% отандық тауар өндірушілермен қанағаттандырылады;
- жеткіліксіз, мұнда отандық өндіріс үлесі 60-80%;

- импортқа тәуелді, яғни азық-түлік нарығында отандық өндірушілер үлесі 60%.

Әлемде көптеген мемлекеттер азық-түлік импортына тәуелді. Тек 7 мемлекет қана өзін 100% азық-түлікпен қамсыздандырып отыр, 70-80% көрсеткіші бойынша 75 мемлекет, 50-60% халық саны 1 миллиардтан асатын 50 мемлекетке тиесілі [8].

Ел аумағына шет елдерден келетін тамақ өнімдерінің келуі тоқтаған жағдайда

ішкі азық-түлік дағдарысы туындамаса, мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі қамтамасыз етілген деп есептесе болады.

Сонымен қатар азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық, ұлттық, отбасылық және жеке аспектілері анықталып отыр. Ұлттық деңгейде азық-түлік қауіпсіздігі халық санына, урбанизация деңгейіне, адам санының өсу қарқынына өте тәуелді. Дамудың әртүрлі кезеңіндегі елдердің азық-түлік қауіпсіздігінің басымдықтары да әртүрлі. Мысалы, дамыған елдер азық-түлік қауіпсіздігінің аймақтық тепе-теңдігіне шоғырланса, Африка сияқты дамып келе жатқан мемлекеттер кедейлікпен күресуге мәжбүр.

Ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі отбасы деңгейіндегі азық-түлік қауіпсіздігінің маңызды кепілі болып табылады. Төмен отбасылық табыс, байлар мен кедейлер арасындағы алшақтық, дамымаған нарықтар – осылардың барлығы отбасының азық-түлік қауіпсіздігін төмендететін факторлар [9].

Ауғанстан, Сирия, Йемен елдерін қосқанда әлемнің 10 мемлекетінде 140 млн адам азық-түлік тапшылығын сезініп отыр. БҰҰ Дүниежүзілік азық-түлік қауіпсіздік бағдарламасының басшысы Д. Бизли айтуынша пандемияға дейін аштықтан жапа шеккендер саны 80-135 млн-ға дейін өссе, пандемиядан кейін 135-276 млн адамға артқан [10].

Өз елімізге келсек, аумағы бойынша дүние жүзінде 9 орында тұрған Қазақстан ауыл шаруашылығын дамытудың үлкен мүмкіндіктеріне ие.

Халықаралық сарапшылардың мәліметтеріне сәйкес соңғы уақытта Қазақстанның аграрлық секторының даму динамикасы жақсы көрсеткіштермен сипатталады.

The Economist Impact журналының сараптау бөлімінің 19 желтоқсандағы басылымына сәйкес 2022 жылы еліміз «Азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық индексі (GFSI) 2022» есебінде 113 елдің арасынан 32 орынды иеленді. Ал 2021 жылы 41 орында болған. 2022 жылы Қазақстанның жалпы ұпай саны 72,1 құрап отыр. Бұл 2021 жылмен салыстырғанда 2,9 баллға артық (2021 жылы 69,2 балл). Бұл жағдай елімізді Венгрия (71,8), Оңтүстік Корея (70,2), Ресей (69,1) және Турция (65,3) елдерінің алдына шығуға мүмкіндік берді.

«Азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық индексі (GFSI)» мемлекеттерді 4 түрлі принцип бойынша рейтингке қосады: қолжетімділік, ассортимент, сапа мен қауіпсіздік, тұрақтылық пен бейімделу [11]. Аталған көрсеткіштер бойынша еліміздің орналасу реті төменгі 1 кестеде.

1 кесте – Азық-түлік қауіпсіздігі индексындағы Қазақстанның жайғасымы

Көрсеткіш	2021ж.	2022ж.	Өзгеріс
Азық-түлік қауіпсіздігінің индексі:			
Қолжетімділік	46	49	- 3
Азық-түлік өнімдеріне орташа бағаның өзгеруі	82	97	+ 15
Жаһандық кедейлік шегінен төмен халықтың үлесі	11	12	- 1
Теңсіздік түзетілген кіріс индексі	23	23	
Ауыл шаруашылық өнімдерінің саудасы	40	18	+22
Азық-түлік қауіпсіздігі бағдарламаларының болуы мен олардың сапасы	1	1	
Ассортимент	60	23	+ 37
Ауыл шаруашылығы ресурстарының қолжетімділігі	31	34	- 3
Ауыл шаруашылығын зерттеу және дамыту	10	7	-3
Фермерлік инфрақұрылым	42	52	-10
Ауыл шаруашылығы өндірісінің тұрақсыздығы	38	45	-7
Азық-түлік шығындары	65	62	+3
Жеткізу тізбегінің инфрақұрылымы	50	51	-1
Жабдықтаудың жеткіліктілігі	86	24	+ 62
Қол жеткізудегі саяси және әлеуметтік кедергі	47	62	- 15
Азық-түлік қауіпсіздігі саясаты бойынша міндеттеме	78	27	+51
Сапа және қауіпсіздік	33	32	+1
Диеталық әртүрлілік	7	6	+1
Тамақтану стандарттары	57	52	+5
Микроэлементтерге қолжетімділік	54	54	
Ақуыз сапасы	32	35	-3
Азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігі	45	46	-1
Тұрақтылық пен бейімделу	22	22	
Өсер ету	46	46	
Су ресурстары	58	57	+1
Жерлер	87	88	-1

Мұхиттар, өзен мен көлдер	24	21	+3
Бейімделудің саяси ұстанымы	24	21	+3
Апат тәуекелдерін басқару	1	1	
Ескерту: https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5250			

Кестеден көріп отырғанымыздай, Қазақстан қолжетімділік бойынша 49 орында (78,0 ұпай), азық-түлік ассортименті бойынша 23 орын (67,2 ұпай), сапа мен қауіпсіздік көрсеткіші бойынша 32 орын (76,3 ұпай) және тұрақтылық пен бейімделу бойынша 22 орынды (65,4 ұпай) иеленіп отыр [12].

Еліміздің азық-түлік қауіпсіздігінің әлемдік рейтингінде ілгерілеуі халықты қолжетімді және сапалы азық-түлікпен қамтамасыз етуге арналған шаралардың біртіндеп жүзеге асырылып отырғанын білдіреді. Ұн, нан, жарма өнімдері сияқты негізгі тағам түрлерімен еліміз жоғары дәрежеде қамсыздандырылған. Оның мөлшері ішкі тұтыну сұранысынан қанағаттандырып қана қоймай, сол өнімдерді экспорттау үшін мүмкіндіктер туғызып отыр.

Күнбағыс майы, сүт өнімдері бойынша да халық толық қамтамасыз етілген, астық өнімдері бойынша экспорт көлемі артуда. Соңғы бес жыл ішінде республикада сары май, ет, нан-тоқаш өнімдері сынды азық-түлік тауарларының өндірісі артқан. Бірақ қамсыздандырылуы төмен тауарлар да жоқ емес, алғашқы орында қант мәселесі, ірімшік өнімдері мен құс еті де жеткіліксіз, ет, сүт, жеміс-көкөніс өнімдерін терең өңдеу әлсіз дамыған.

Республиканың азық-түлікпен қамтамасыз ету көрсеткіштеріне сүйенсек, елімізде экспорттық азық-түлік әлеуеті жоғары аймақтар бар. Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Павлодар, Ақмола облыстары белгілі – аграрлық аймақтар. Шығыс Қазақстан мал шаруашылығына маманданған, Түркістан мен Қарағанды облыстары да өздерін азық-түлікпен қамтамасыз етіп отыр. Алай-

да Атырау, Маңғыстау облыстарының азық-түлікпен өздерін қамтамасыз ету деңгейі әлі де төмен [13].

Президент Үкіметтің кеңейтілген отырысында 2022 жылды қорытындылай келе азық-түлік бағасының 24%-ға дейін артқанын айтты. Азық-түлік тауарларын тұтыну қазақстандықтардың шығындарының едәуір бөлігін алып отыр, орташа есеппен үй шаруашылықтары шығындарының 50,8% азық-түлікке жұмсалады, ет пен ет өнімдеріне деген шығын 17% құрайды. 2022 жылдың үшінші тоқсанында тұрғындар шығындарының едәуір бөлігі тамақтануға кеткен. Тұтыну орташа есеппен жан басына шаққанда 56,3 килограмды құрап отыр. Алғашқы орында сүт өнімдері тұр, келесі орында нан мен астық өнімдері – 31,7 килограмм, жемістер – 26 килограмм, көкөністер – 22 килограмм, ет пен ет өнімдері – 19,3 килограмды құрап отыр [14].

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің 2022-2024 жылдарға арналған жоспары бекітілді. Онда азық-түлік тауарларының физикалық қолжетімділігі, экономикалық қолжетімділігі және де тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігінің көрсеткіштері жоспарланған.

Бірінші тарау ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемін арттыруға арналған, яғни жоғары рентабельді дақылдардың алқаптарын ұлғайтуды көздейтін өсімдік шаруашылығын әртараптандыру жұмыстарын жүргізуге бағытталған (2 кесте).

Мал шаруашылығының өнімділігін арттыруға да баса назар аударылып отыр (3 кесте).

2 кесте – Дақылдар алқаптарын ұлғайтудың 2022-2024 жылдарға арналған жоспары

Атауы	2022ж.	2023ж.	2024ж.
Майлы дақыл	3 млн га	3,2 млн га	3,5 млн га
Көкөніс, картоп	200 000 га	205 000 га	215 000 га
Жемшөп дақылдары	3,6 млн га	3,9 млн га	4,2 млн га

Ескерту: [15] әдебиет көзі бойынша құрастырылған

3 кесте – Мал басын ұлғайтудың 2022-2024 жылдарға арналған жоспары

Атауы	2022ж.	2023ж.	2024ж.
Ірі қара мал	8 300 618	8 657 545	9 047 134
Ешкі, қой	18 657 820	19 329 501	20 102 681
Жылқы	3 601 548	3 799 633	4 027 611
Түйе	256 751	272 156	289 846
Шошқа	785 428	801 136	817 159
Құстар	48 803 600	51 341 387	54 165 163

Ескерту: [қараңыз 15] әдебиет көзі бойынша құрастырылған

Тиісінше 2024 жылға дейін осы малдардан алған өнімдерді де еселеп арттыру мәселесі де бар.

АӨК дамытуға бағытталған негізгі капиталға инвестиция тарту көзделіп отыр. Картоп, жемістер мен көкөністерді сақтау бойынша инвестициялық жобалар іске асса сақтау қуатын 2024 жылға дейін 19,6 мың тоннаға жеткізуге болады. Бұл жобада азық-түлік тауарларының импортын алмастыру, АӨК өнімдерін тұтыну, өндірістің нақты және болжамды тепе-теңдігін қадалау шаралары да бар.

Екінші бөлім халықтың азық-түлік тауарларына тұтыну шығындарының үлесін азайту мен бағаларды тұрақтандыруға арналған. Яғни азық-түлік тауарларына деген бағаны болжамдау, сауда орындарында жалға беру төлемдерін төмендету, тұрақтандыру қорларының қызметінің тиімділігін бағалау, бағаны әкімшілік реттеуден халықтың әлеуметтік осал топтарын қолдауға бағыттау жұмыстарынан тұрады. Үшінші тарау тұтынушыларды қауіпсіз өніммен қамсыздандырудың 4 жедел және 3 орта мерзімді шараларын қамтыды [қараңыз 15].

Импортталатын азық-түлікті еліміз 2025 жылға дейін 100% отандық азық-түлік өнімдерімен алмастырмақ. Еліміз 6 тауар түрі бойынша импорттан тәуелді болып отыр: алма – 74%, шұжық – 56,4%, ірімшік – 56%, қант – 43%, құс – 65,4%, балық – 66%. Импортқа тәуелділікті толығымен жою үшін 900-ден астам инвестициялық жобалар іске қосылмақ, оның ішінде 87 сүт-тауар фермалары, 14 ет комбинаты, 17 құс фабрикасы мен 6,6 мың гектар алаңда бақтар мен қант зауытын салу бар [16]. Жалпы алғанда, ұйымдастырылып отырған шаралар еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге елеулі үлес қоспақ.

Дегенмен, еліміздің агроөндірістік өнеркәсібін дамытудың басымды бағыттарының біріне ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу жатады. Оңтайлы тенденциялар мен мемлекеттік қолдау шараларына қарамастан жалпы өндірістегі ауыл шаруашылығының өнімдерін қайта өңдеудің үлесі әлі де төмен. Оған инфрақұрылымның әлсіз дамуы, қайта өңдеу өнеркәсіптерінің құрал-жабдықтарының моральді және физикалық тозуы, шикізат сатып алуға деген айналым қаражаттарының болмауы сияқты мәселелер әсер етеді. Жоғары өнімділікті қамтамасыз ететін техникामыз агроөнеркәсіптік өндірістің бәсеке қабілеттілігін арттыру мүмкін емес. Бәсеке қабілеттілікті арттыру үшін ғылыми зерттеулердің де нәтижелілігін арттыру керек [17].

Қорытынды

1. Азық-түлік қауіпсіздігін әлеуметтік-экономикалық дамудың негізі, мемлекеттің ұлттық және экономикалық қауіпсіздігінің

маңызды элементі, өзектілігі жоғалмайтын жаһанды мәселе, күрделі экономикалық категория деп тұжырымдасақ болады.

2. Кез-келген мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін оның азық-түлік ресурстарының жағдайы деп түсіну керек және бұл қажеттілік халықтың қалыпты өмір сүруі үшін отандық өндіріс есебінен қанағаттандырылуы тиіс.

3. Азық-түлік мәселесін ұзақ мерзімді перспективада шешу үшін ауыл шаруашылығына қолайлы жағдай жасау, инвестициялар құйып сол бағыттағы зерттеулерге жұмсалатын салымдар санын арттыру, ауыл инфрақұрылымын дамыту өте маңызды. Оған 2022-2024 жылдарға арналған азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жоспары оңтайлы әсер етеді деген ойдамыз. Жоспарды іске асыру ұлттық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бөлігі ретінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, оның деңгейін арттыруға, халықтың азық-түлік тауарларына шығындарын азайтуға және тұтынушыларды қауіпсіз өніммен қамтамасыз етуге мүмкіндіктер береді.

4. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету күрделі және көпдеңгейлі мәселе, оны кешенді түрде шешу үшін ғылым мен техника саласындағы әр түрлі мамандар мен мемлекеттік басқару органдарының, сондай-ақ кәсіпорындар мен құқық қорғау құрылымдары мамандарының күш-жігерін шоғырландыруды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

- [1] Доклад ООН: В 2021 году число голодающих в мире достигло 828 млн. [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.fao.org/newsroom/detail/un-report-global-hunger--SOFI-2022-FAO/ruhtml> (дата обращения: 30.12.2022).
- [2] Гумеров, Р.Р. Продовольственная безопасность: новые подходы к анализу содержания и оценке / Р.Р. Гумеров // Проблемы прогнозирования. – 2020. - № 5. – С. 133-141.
- [3] Щетинина, И.В. Продовольственная безопасность России в условиях глобализации и международных ограничений / И.В. Щетинина, З.И. Калугина, О.П. Фадеева, Р.И. Чупин. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2019. – 264 с.
- [4] Кошебаев, Г.К. Анализ и перспективы продовольственной безопасности Республики Казахстан / Г.К. Кошебаев, Н.А. Алпысбаева, В.В. Бирюков // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2018. – № 4. – С. 57-69.
- [5] Stukach, V.F., Baidalinova, A.S. & Suileimanov, R.E. Development of the Agricultural Sector as a Factor of Ensuring Food Security of Kazakhstan in the Context of the EAEU. [Electronic resource]. – 2022. Available at: <https://www.scopus.com> (date of access: 30.12.2022). <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2022-1-16>.
- [6] Титов, М.А. Продовольственная безопасность, самообеспеченность России по

критериям товаров из продовольственной потребительской корзины на ближайшие годы / М.А. Титов, А.А. Бирюкова, Н.Б. Сосунова, Н.А. Монахова, Д.Ю. Амельцов, О.А. Моторин, А.А. Мехедькин. – М.: ФГБНУ «Росинформагротех». – 2019. – 256 с.

[7] Яркова, Т.М. Продовольственная безопасность: российский опыт и зарубежная практика: монография / Т.М. Яркова. – Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2019. – 192 с.

[8] Азретбергенова, Г.Ж. Обеспечение продовольственной безопасности Республики Казахстан в условиях COVID – 19 / Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздыкова, Б. Бимендиев// Проблемы агорынка. – 2021.- № 2. – С.21-30. DOI: 10.46666/2021-2.2708-9991.02.

[9] Li, Junfang and Wei Song. Food Security Review Based on Bibliometrics from 1991 to 2021 [Electronic resource].-2022. Available at: <https://www.scopus.com> (date of access: 30.12.2022). <https://doi.org/10.3390/foods11233915>.

[10] Грядет ли глобальный продовольственный кризис и как он повлияет на страны СНГ? [Электронный ресурс]. - 2022.-URL: <https://www.e-cis.info/news/566/102610/> (дата обращения: 20.12.2022).

[11] Казахстан занимает 32 место в Глобальном индексе продовольственной безопасности, улучшая свои позиции. [Электронный ресурс]. - 2022.- URL: <https://www.bizmedia.kz/2022/12/21/kazakhstan-zanimaet-32-mesto-v-globalnom-indekse-prodovolstvennoj-bezopasnosti-uluchshaya-svoi-poziczii/> (дата обращения: 21.12.2022).

[12] Казахстан улучшил позиции в Индексе продовольственной безопасности [Электронный ресурс]. - 2022.-URL: https://www.economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5250 (дата обращения: 30.12.2022).

[13] Продовольственная безопасность. Каких продуктов не хватает Казахстану [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.informburo.kz/interview/prodovolstvennaya-bezopasnost-kakix-produktov-ne-xvataet-kazakhstanu> (дата обращения: 30.12.2022).

[14] Казахстанцы тратят 50,8% потребительских расходов на продукты питания [Электронный ресурс]. - 2022.- URL: <https://www.bizmedia.kz/2022/12/19/potrebitelskih-rashodov-produkty-pitaniya/> (дата обращения: 23.12.2022).

[15] Об утверждении Плана обеспечения продовольственной безопасности Республики Казахстан на 2022-2024 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2022 года № 178 [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000178>(дата обращения: 23.12.2022).

[16] Казахстан планирует полностью обеспечить себя отечественными продуктами к 2025 году [Электронный ресурс]. – 2022.-URL:<https://www.tengrinews.kz/> (дата обращения: 23.12.2022).

[17] Калиев, Г.А. Вопросы продовольственной безопасности Казахстана / Г.А. Калиев, А.Б. Молдашев//Проблемы агорынка.- 2021.-№ 4.- С. 13-22. <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.01>.

References

[1] Doklad OON: V 2021 godu chislo golodajushhih v mire dostiglo 828 mln [UN report: In 2021, the number of hungry people in the world reached 828 million] (2022). Available at: <https://www.fao.org/newsroom/detail/un-report-global-hunger-SOFI-2022-FAO/ruhtml> (date of access: 30.12.2022) [in Russian].

[2] Gumerov, R.R. (2020). Prodovol'stvennaja bezopasnost': novye podhody k analizu soderzhanija i ocenke [Food Security: New Approaches to Content Analysis and Evaluation]. *Problemy prognozirovaniya- Forecasting problems*, 5, 133-141 [in Russian].

[3] Shhetinina, I.V. (2019). Prodovol'stvennaja bezopasnost' Rossii v uslovijah globalizacii i mezhdunarodnyh ogranichenij [Food security of Russia in the context of globalization and international restrictions] Novosibirsk: IJeOPP SO RAN, 264 [in Russian].

[4] Koshebaev, G.K. (2018). Analiz i perspektivy prodovol'stvennoj bezopasnosti [Respubliki Kazahstan Analysis and prospects of food security of the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik Altajskoj akademii jekonomiki i prava – Bulletin of the Altai Academy of Economics and Law*, 4, 57-69 [in Russian].

[5] Stukach, V.F., Baidalinova, A.S. & Suleimanov, R.E. (2022). Development of the Agricultural Sector as a Factor of Ensuring Food Security of Kazakhstan in the Context of the EAEU. *Ekonomika regiona*. Available at: <https://doi.org/10.17059/ekon.reg>. (date of access: 30.12.2022).

[6] Titov, M.A. (2019). *Prodovol'stvennaja bezopasnost', samoobespechennost' Rossii po kriterijam tovarov iz prodovol'stvennoj potrebitel'skoj korziny na blizhajshie gody* [Food security, self-sufficiency of Russia according to the criteria of goods from the food consumer basket for the coming years]. Moskva: FGBNU «Rosinformagroteh», 256 [in Russian].

[7] Jarkova, T.M. (2019). *Prodovol'stvennaja bezopasnost': rossijskij opyt i zarubezhnaja praktika* [Food security: Russian experience and foreign practice]. Perm': IPC «Prokrost», 192 [in Russian].

[8] Azretbergenova, G.Zh. (2021). Obespechenie prodovol'stvennoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan v uslovijah COVID–19 [Ensuring food security of the Republic of Kazakhstan in the context of COVID–19]. *Problemy agorynka-Problems of AgriMarket*, 2, 21-30. DOI: 10.46666/2021-2.2708-9991.02 [in Russian].

[9] Li, Junfang and Wei Song (2022). Food Security Review Based on Bibliometrics from 1991 to 2021. Available at: <https://doi.org/10.3390/foods11233915> (date of access: 30.12.2022).

[10] Grjadet li global'nyj prodovol'stvennyj krizis i kak on povlijaet na strany SNG? [Is a global food crisis coming and how will it affect the CIS countries?] (2022). Available at: <https://www.e-cis.info/news/566/102610/> (date of access: 20.12.2022) [in Russian].

[11] Kazakhstan zanimaet 32 mesto v Global'nom indekse prodovol'stvennoj bezopasnosti, uluchshaja svoi pozicii [Kazakhstan ranks 32nd in the Global Food Security Index, improving its position] (2022). Available at: <https://www.bizmedia.kz/2022/12/21/kazakhstan-zanimaet-32-mesto-v-globalnom-indekse-prodovol'stvennoj-bezopasnosti-uluchshaja-svoi-pozicii/> (date of access: 21.12.2022) [in Russian].

[12] Kazakhstan uluchshil pozicii v Indekse prodbezopasnosti [Kazakhstan has improved its positions in the Food Safety Index] (2022). Available at: https://www.economy.kz/ru/Novosti_instituta_id=5250 (date of access: 30.12.2022) [in Russian].

[13] Prodovol'stvennaja bezopasnost'. Kaki produktov ne hvataet Kazahstanu [Food security. What products are lacking in Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.Informburo.kz/interview/prodovol'stvennaja-bezopasnost-kakix-produktov-ne-xvataet-kazahstanu> (date of access: 30.12.2022) [in Russian].

[14] Kazahstancy tratjat 50,8% potrebitel'skih rashodov na produkty pitaniya [Kazakhstanis spend 50.8% of consumer spending on food] (2022). Available at: <https://www.bizmedia.kz/2022/12/19/potrebitel'skih-rashodov-produkty-pitaniya/> (date of access: 23.12.2022) [in Russian].

[15] Ob utverzhdenii Plana obespechenija prodovol'stvennoj bezopasnosti Respubliki Kazahstan na 2022–2024 godu. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 31 marta 2022 goda № 178 [On approval of the Plan for ensuring food security of the Republic of Kazakhstan for 2022–2024. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 2022 No. 178] (2022). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000178> (date of access: 23.12.2022) [in Russian].

[16] Kazakhstan planiruet polnost'ju obespechit' sebja otechestvennymi produktami k 2025 godu [Kazakhstan plans to fully provide itself with domestic products by 2025] (2022). Available at: <https://www.tengrinews.kz/> (date of access: 23.12.2022) [in Russian].

[17] Kaliev, G.A. (2021). Voprosy prodovol'stvennoj bezopasnosti Kazahstana [Issues of food security in Kazakhstan]. *Problemy agroyrnyka - Problems of AgriMarket*, 4, 13–22. DOI: 10.46666/2021-4.2708-9991.01 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Адельбаева Айман Канатовна – негізгі автор; Ph.D докторанты; «Экономикалық мамандықтар» кафедрасының; Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті; 050010 Достық даңғ., 13, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: adelbaeva_83@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6162-8545>

Қасен Қанатбек Рақметбайұлы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Экономикалық мамандықтар» кафедрасының профессоры; Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті; 050010 Достық даңғ., 13, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kanatbek.kassenov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5426-5512>

Дүйсенбекұлы Абылай-хан; Ph.D докторанты; «Мемлекеттік басқару және халықаралық қатынастар» кафедрасының; Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ Түрік университеті; 161200 Б. Саттарханов даңғ., 29, Түркістан қ., Қазақстан; e-mail: abilai-han@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2579-4241>

Information about authors:

Adelbayeva Aiman Kanatovna – The main author; Ph.D student; Department of Economic Specialties; Abay Kazakh National Pedagogical University; 050010 Dostyk Ave., 13, Almaty, Kazakhstan; e-mail: adelbaeva_83@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6162-8545>

Kasen Kanatbek Rakhmetbayuly; Doctor of Economic Science, Professor; Professor of the Department of Economic Specialties; Abay Kazakh National Pedagogical University; 050010 Dostyk Ave., 13, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kanatbek.kassenov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5426-5512>

Duisenbekuly Abylay-khan; Ph.D student; Department of Public Administration and International Relations; Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University; 161200 B. Sattakhanov Ave., 29, Turkestan, Kazakhstan; e-mail: abilai-han@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2579-4241>

Информация об авторах:

Адельбаева Айман Канатовна – основной автор; докторант Ph.D; кафедра «Экономические специальности»; Казахский национальный педагогический университет им. Абая; 050010 пр. Достык, 13, г. Алматы, Казахстан; e-mail: adelbaeva_83@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6162-8545>

Қасен Қанатбек Рақметбайұлы; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономические специальности»; Казахский национальный педагогический университет им. Абая; 050010 пр. Достык, 13, г. Алматы, Казахстан; e-mail: kanatbek.kassenov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5426-5512>

Дүйсенбекұлы Абылай-хан; докторант Ph.D; кафедра «Государственное управление и международные отношения»; Международный Казахско-Турецкий университет им. Х.А.Ясауи; 161200 пр. Б.Саттарханова, 29, г.Туркестан, Казахстан; e-mail: abilai-han@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2579-4241>

ЭКСПОРТ КАЗАХСТАНСКОГО ЗЕРНА: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АСТЫҚ ЭКСПОРТЫ: НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

EXPORT OF KAZAKH GRAIN: MAIN DIRECTIONS AND PROSPECTS

Ш.А. СМАГУЛОВА^{1*}

д.э.н., профессор

Д.Ш. КОЖАХМЕТОВА²

докторант Ph.D

Г.С. ИСМУРАТОВА³

д.э.н

¹ Университет Международного Бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан

² Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

³ Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан

*электронная почта автора: shsmagulova@mail.ru

Ш.А. СМАҒҰЛОВА^{1*}

э.ғ.д., профессор

Д.Ш. КОЖАХМЕТОВА²

Ph.D докторанты

Г.С. ИСМУРАТОВА³

э.ғ.д.

¹ К. Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан

² Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

³ А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: shsmagulova@mail.ru

SH.A. SMAGULOVA^{1*}

Dr.E.Sc., Professor

D.SH. KOZHAKHMETOVA²

Ph.D student

G. ISMURATOVA³

Dr.E.Sc.

¹ K. Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan

² Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

³ A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: shsmagulova@mail.ru

Аннотация. Цель – количественная и качественная оценка экспортного потенциала, а также обозначение основных перспектив развития зернового хозяйства Казахстана. Методы – библиометрический, экономико-статистический, сравнительного, системного анализа, логический. Результаты – показано, что мировая рецессия, рост цен на газ, топливо негативно воздействуют на повышение аграрного сектора республики; осуществлен библиографический обзор первоисточников по определению организационных условий производства и реализации зерна на зарубежные рынки, а также последних научных достижений, способствующих росту зернового экспорта; проанализированы экономические факторы, воздействующие на экспортные возможности; рассчитаны уровень самообеспечения зерновой продукции, соотношение экспорта и потребления продуктов его переработки; установлен рейтинг индикаторов, влияющих на обеспечение продовольственной безопасности и экспортную деятельность, где выделены проблемы износа сельскохозяйственного оборудования и низких закупочных внутренних цен на зерновые; рассмотрены препятствия и недостатки организации инфраструктуры отрасли по возделыванию зерновых, с учетом нарушения и удорожания логистических поставок, отсутствия доступа к морю, неразвитости мелиоративных сооружений и поливных каналов, нехватки зерно вагонов и общей ценовой волатильности; обоснованы преимущественные условия поставок казахстанских зерновых культур. Выводы – обобщены благоприятные предпосылки экспортного потенциала зерна

на основе активизации государственных упреждающих мер, привлечения капитала, внедрения цифровизации в аграрной сфере, строительства новых агропромышленных комплексов, элеваторов и транспортных путей, создания необходимых финансово-материальных условий сельхозтоваропроизводителям. Для решения задачи повышения конкурентоспособности зернового подкомплекса страны необходим скорейший переход отрасли на новую технологическую основу, что будет возможно при действенной государственной финансовой помощи.

Аңдатпа. *Мақсаты* – экспорттық әлеуетті сандық және сапалық бағалау, сондай-ақ Қазақстанның астық шаруашылығын дамытудың негізгі перспективаларын белгілеу. *Әдістері* – библиометриялық, экономикалық-статистикалық, салыстырмалы, жүйелік талдау, логикалық. *Нәтижелері* – әлемдік рецессия, газ, отын бағасының өсуі республиканың аграрлық секторының өсуіне теріс әсер ететіні көрсетілген; астықты өндірудің және шетелдік нарықтарға өткізудің ұйымдастырушылық жағдайларын, сондай-ақ астық экспортының өсуіне ықпал ететін соңғы ғылыми жетістіктерді айқындау бойынша бастапқы көздерге библиографиялық шолу жүзеге асырылды; экспорттық мүмкіндіктерге әсер ететін экономикалық факторларға талдау жасалды; астық өнімін өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі, оны қайта өңдеу өнімдерінің экспорты мен тұтынуының арақатынасы есептелді; азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және экспорттық қызметке әсер ететін индикаторлардың рейтингі белгіленді, онда ауыл шаруашылығы жабдығының тозуы және астыққа ішкі сатып алу бағасының төмен болуы проблемалары бөлінді; логистикалық жеткізілімдердің бұзылуы мен қымбаттауын, теңізге қолжетімділіктің жоқтығын, мелиоративтік құрылыстар мен суару арналарының дамымауын, астық вагондарының жетіспеушілігін және жалпы баға құбылмалылығын ескере отырып, астық өсіру бойынша саланың инфрақұрылымын ұйымдастырудың кедергілері мен кемшіліктері қаралған; қазақстандық астық дақылдарын жеткізудің басым шарттары негізделген. *Қорытындылар* – мемлекеттік алдын алу шараларын жандандыру, капитал тарту, аграрлық салада цифрландыруды енгізу, жаңа агро-өнеркәсіптік кешендер, элеваторлар мен көлік жолдарын салу, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге қажетті қаржылық-материалдық жағдайлар жасау негізінде астықтың экспорттық әлеуетінің қолайлы алғышарттары қорытылды. Елдің астық кіші кешенінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру міндетін шешу үшін саланың жедел жаңа технологиялық негізге көшуі қажет, бұл пәрменді мемлекеттік қаржылық көмекпен мүмкін болады.

Abstract. *The goal* is quantitative and qualitative assessment of the export potential, as well as designation of the main prospects for the development of grain economy in Kazakhstan. *Methods* – bibliometric, economic-statistical, comparative, system analysis, logical. *Results* – it is shown that global recession, rising gas and fuel prices have a negative impact on the increase in agricultural sector of the republic; bibliographic review of primary sources was carried out to determine organizational conditions for production and sale of grain to foreign markets, as well as the latest scientific achievements that contribute to the growth of grain exports; economic factors affecting export opportunities are analyzed; the level of self-sufficiency of grain products, the ratio of export and consumption of products of its processing are calculated; rating of indicators affecting food security and export activity was established, where the problems of depreciation of agricultural equipment and low domestic purchase prices for grains were highlighted; obstacles and shortcomings in organization of infrastructure of the industry for grain cultivation, taking into account disruption and rise in cost of logistics supplies, lack of access to the sea, underdevelopment of reclamation facilities and irrigation canals, lack of grain wagons and general price volatility, were considered; preferential conditions for the supply of Kazakhstani grain crops are substantiated. *Conclusions* – favorable prerequisites for the export potential of grain are summarized based on enhancement of state preventive measures, capital attraction, introduction of digitalization in agricultural sector, construction of new agro-industrial complexes, elevators and transport routes, creation of the necessary financial and material conditions for agricultural producers. To solve the problem of increasing the competitiveness of the country's grain subcomplex, it is necessary to provide quick transition of the industry to a new technological basis, which will be possible with effective public financial assistance.

Ключевые слова: аграрный сектор, производство зерна, инфраструктура зернового хозяйства, оценка экспортного потенциала, уровень самообеспечения, ценовая волатильность, логистика поставок.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, астық өндірісі, астық шаруашылығының инфрақұрылымы, экспорттық әлеуетті бағалау, өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейі, баға құбылмалылығы, жеткізілім логистикасы.

Key words: agricultural sector, grain production, grain farming infrastructure, export potential assessment, self-sufficiency level, price volatility, supply logistics.

Введение. Возникновение рецессии в мире представляется серьезным кризисом, в первую очередь, это рост цен на продовольственные товары в условиях пандемии ковида (2019-2022гг.), военной операции России на Украине с февраля 2022г. (это привело к существенному снижению посевной площади и урожаю на Украине, поставляющей до 10% экспорта зерна), рост цен на топливо, электроэнергию, газ, нефть с 2022г., политическая турбулентность, введение антироссийских санкций, высокий спрос на продовольствие во всем мире, неблагоприятные климатические условия, повышение стоимости производственных ресурсов. Кроме того, за последние 3 года значительно повысились цены на химические удобрения, семенной фонд, агрооборудование, транспортную логистику.

Для обеспечения внутренней продовольственной безопасности, повышения политико-экономического уровня и снижения геополитической напряженности – зерно становится стратегическим экспортным продуктом.

В этих условиях возрастают роль и степень организации зернового производства как стратегического вектора сферы АПК нашей республики. В общей структуре зернового экспорта Казахстана монопольное положение занимает пшеница, на долю которой приходится свыше 90% всех видов произведённых зерновых культур. В данном случае экспортный потенциал представляется в определенной мере измерителем уровня конкурентоспособности зерновой продукции. Экспортный потенциал казахстанской пшеницы варьируется в пределах 6-12 млн т в год. Следует отметить, что на современном этапе имеет место недостаточно разработок механизмов регулирования экспортно-импортными зерновыми потоками в Казахстане. Следовательно, эффективная организация экспортного потенциала рынка зерна продиктована необходимостью комплексного экономического обоснования.

Материал и методы исследования.

В статье проведен литературный обзор источников за последние 3-4 года с помощью библиометрического метода, позволяющего исследовать полученный опыт путем определения пробелов и верифицирования полученных выводов относительно развития экспортной политики зернового хозяйства зарубежных стран. Информационной основой исследования служат данные международной организации FAO, Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и рефор-

мам Республики Казахстан, официальные источники.

Применение экономико-статистического метода обусловлено необходимостью сбора и обработки собранной информации по показателям, характеризующим экспортный потенциал зернового хозяйства страны. На основе методики сравнительного и системного анализа осуществлено сопоставление объема экспорта, урожайности и произведенного зерна во времени. Это дало возможность охарактеризовать определенные тенденции развития зернового рынка республики.

Полученные результаты базируются на экономических расчетах и критическом мышлении по уровню самообеспечения, доли экспорта и импорта зерна в рамках метода аналитического исследования. Расчет уровня самообеспечения позволил определить степень продовольственной безопасности Казахстана. Логические подходы и обобщения предоставили возможность формирования проблемы и рекомендаций по улучшению организации экспортного потенциала рынка зерна и серьезной необходимости развития транспортной инфраструктуры в стране.

Результаты и их обсуждение. Научная работа стран СНГ ориентирована на последствия применения экспортных пошлин на пшеницу в России. Доказано, что экспортные пошлины увеличивают потери фермеров [1]. Китайские ученые, использующие математическую пространственную модель, проанализировали выпуск зерна [2]. Важное воздействие на экспорт пшеницы оказывается со стороны производственного и ценового вида рисков [3]. В Хорватии на основе селекции были выведены высокоурожайные сорта зерна, имеющие большое содержание белка и зародышевой плазмы [4].

Для обоснования повышения эффективности производства зерна с помощью «Malmquist index model» (модель индекса Малмквиста) в Китае выполнены статистические оценки производственных факторов с 2008 по 2017гг. [5]. На основе регрессионного анализа с использованием временных рядов (1992-2019гг.), осуществлена экономико-статистическая оценка производителей и экспортеров зерна стран СНГ [6]. Западные ученые путем экономико-математического анализа производства и экспорта риса, хлопка, пшеницы и сахара с 1961 по 2012гг. в Индии установили, что экспорт и прибыль вследствие экспортных ограничений значительно уменьшились [7].

Другие авторы изучили на основе эконометрического моделирования установление мировых цен пшеницы на уровне крупных государств, экспортирующих пшеницу [8]. В связи с пандемией ковида, начавшейся в конце 2019г., страны-экспортеры ограничили вывоз зерна [9]. Исследование производства пшеницы показало, что в Омане отсутствуют благоприятные климатические, мелиоративные и земельные ресурсы [10]. С целью роста конкурентоспособности зерновой культуры в странах Южной Африки следует увеличить государственную поддержку [11].

Динамика экспорта зерна вследствие ограничений по пандемии ковида, показала снижение экспорта в среднем на 10-15% с 2020 по 2022гг. (таблица 1). Считаем, причиной таких препятствий: введение карантина с весны 2020г. практически во всех государствах мира и остановку зерновых поставок, снижение транзитных перевозок, волатильность цен на большинство товаров, существенные перебои с поставками семян, удобрений, комбайнов, замораживание и приостановка инвестиций в АПК, спад совокупного спроса, рост безработицы и уменьшение реальных доходов населения [12].

Таблица 1 – Статистические показатели по зерну в Казахстане, 2010-2022гг.

Год	Объем производства зерна, млн т	Экспорт зерна, млн т	Цена зерна на мировых рынках, долл. США	Уровень износа основных фондов в сельском хозяйстве, %
2010	11,7	5,9	146,5	36
2011	21,1	12	190	35
2012	12,9	7,5	176,1	34
2013	18,2	8,7	193,9	37
2014	17,2	7	173,4	38
2015	8,7	8,4	140,7	34
2016	15	6,3	146	40
2017	14	10,6	138,2	42,4
2018	19,9	10,8	137,4	43
2019	17,4	8,5	213	43,3
2020	19,3	8	233	40
2021	15,6	6	344	38,2
2022	17,9	7,3	333,14	39,2

Примечание: составлена на основе [13-15]

Можно определить экспортный потенциал зерновых на основе измерения нескольких показателей. Одним из значимых индикаторов, ограничивающих повышение экспортного потенциала страны, представляется уровень самообеспечения (УС). Кроме того, показатель УС характеризует степень состояния продовольственной безопасности и рассчитывается по формуле:

$$УС = \frac{\text{Производство зерна}}{\text{ОПП} + \text{ВЛП} + \text{Пмк} + \text{П}}, \quad (1)$$

где: производство зерна – общий сбор зерна;

ОПП – объем производственного потребления;

ВЛП – величина, показывающая личное потребление;

Пмк – переработка мучных изделий и комбикормов;

П – потери при переработке.

На основе проведенного сравнения установлено, что в 2022г. по отношению к 2017г. УС немного снизился. При этом в период с 2018 по 2021гг. наблюдалось колебание то в сторону уменьшения (100), то

увеличения (138) (таблица 2). В целом видна практически полная самообеспеченность зерном, а также успешные предпосылки для его экспорта.

Кроме того, замечено, что внутренние потребности в зерне поддерживаются на основе прошлых переходящих запасов, особенно 2018 и 2020гг. Считаем, что значительное повышение доли импортного зерна в 2021 и 2022гг. связано с антиросийскими санкциями и специальной военной операцией РФ на Украине.

Следует заметить, что переработка зерна на комбикорма и мучные изделия представляет собой достаточно длинный технологичный процесс. По индикатору «отношение переработки зерна на мучные изделия и комбикорма» наблюдались отклонения в 2017г., когда существовали определенные ресурсы для переработки и достаточно высокие цены на закуп пшеницы. С годами происходит серьезное старение технологического агропарка, что вызывает спад производительности. Кроме того, внутренние цены значительно ниже миро-

вых цен на закуп сырья, соответственно выгоднее продавать зерно на зарубежные рынки, при этом, не перерабатывая его и

иметь хорошую рентабельность и прибыль. Это обуславливает снижение отмеченного показателя с 2018 по 2022гг.

Таблица 2- Индикаторы состояния экспортного потенциала производства зерна в РК, 2017-2022гг.

Индикатор	Год					Отклонение 2021г. к 2017г.	2022г. Прогноз
	2017	2018	2019	2020	2021		
Уровень самообеспечения, %	120	110	100	138	100	0,8	115
Доля импорта в объеме ресурсов, %	4,4	2,5	1,7	2,5	6,6	1,5	12,4
Отношение экспорта к внутреннему производству, %	76	54	48	41	38	0,5	36
Отношение производственного потребления к объему ресурсов, %	22	46	22	29	48	2,2	25
Отношение объема переработки на мучные изделия и комбикорма к объему ресурсов, %	15,3	6,2	5,5	4,4	5,2	0,3	5
Доля внутреннего производства зерна соответствующего года в объеме ресурсов, %	68	99	99	96	95	1,4	89

Примечание: составлена на основе [см.13, 14; 16]

Показатель состояния «объем внутреннего производства зерна соответствующего года к ресурсам» имеет стабильную тенденцию к росту, связанную с уровнем самообеспеченности и хорошими урожаями рассматриваемые временные периоды. В результате появляется возможность фермерам обеспечить засыпку фуража и располагать товарным зерном для сбыта внутри и за пределы РК. Серьезные трудности в поставке зерна на экспорт возникают в связи достаточно высокими транспортными затратами. Особенно остро эта проблема вскрылась в 2020-2021гг. вследствие нарушения логистических маршрутов на фоне пандемии ковида.

Следует отметить, что рынок пшеницы обладает некоторой внутренней и внешней нестабильностью и ценовой волатильностью. Прежде всего здесь речь идет о неустойчивости производства, погодных катаклизмах из-за засухи, снижение качества плодородности почвы, проблем с недостаточным водным орошением и наличием качественных минеральных удобрений, некачественным семенным фондом, износом агрооборудования и пр. [17].

Заключение

1. Казахстан располагает определенными возможностями для экспортного потенциала зерновых культур. Однако, на наш взгляд, с целью обеспечения эффективности экспортного потенциала АПК следует усилить государственную поддержку, стимулировать приток инвестиций и приоритетному внедрению цифровых агротехнологий [18] и инновационного оборудования.

2. На современном этапе вектором экспорта отечественного зерна являются государства Средней Азии и Каспийского

бассейна. Однако стратегическим направлением экспорта зерна признаны страны Азии, Ближнего Востока и Северной Африки.

3. Для будущего увеличения экспорта казахстанского зерна требуется строительство и расширение транспортно-логистической инфраструктуры. В первую очередь речь идет о строительстве новых автомобильных и железных дорог в республике с целью оптимизации и срочности маршрутов доставки на основе собственных экспортных отгрузок зерна.

4. В целях рациональной и эффективной организации экспортного потенциала зернового рынка необходимо соблюдение развитой инфраструктуры, оказание государственной поддержки всему комплексу АПК, создание финансовых и материальных стимулов инженерно-технического сельхозфонда, установления паритета для всех товаропроизводителей и пр. В комплексе это обеспечит общий конкурентный баланс совокупного предложения и спроса на зерно и устойчивую тенденцию зерновой независимости нашей республики.

Список литературы

- [1] Сеитов, С.К. Влияние экспортных пошлин на российский рынок пшеницы / С.К. Сеитов // Аграрная наука Евро-Северо-Востока. - 2022. - №23 (1). – С. 126-137.
- [2] Zhang, Q. Spatial spillover effects of grain production efficiency in China: Measurement and scope / Q. Zhang, F. Zhang, G. Wu, Q. Mai // Journal of Cleaner Production. - 2021. – Vol. 278. - N.2. – P. 386-401.
- [3] Culas, R. Risk management in Australian wheat export: A descriptive analysis of market outlook and options for price risk management / R. Culas, I. Dhakal, N. Wang // Australia

sian Agricultural and Resource Economics Society. – 2022. - Vol. 1. - N. 2. – P. 132-145.

[4] Jošt, M. Improving Global Competitiveness of China in Wheat Export by increasing Wheat Quality / M. Jošt, D. Curic // *Agricultural Studies*. – 2020. - Vol. 3. – P. 135-145.

[5] Zhang, D. Research on grain production efficiency in China's main grain-producing areas from the perspective of grain subsidy / D. Zhang, H. Wang, S. Lou // *Environmental Technology & Innovation*. – 2021. - Vol. 22. – P. 530-546.

[6] Mukhametzyanov, R.R. Production and Export Potential of the Grain Sub-Complex of the EAEU Countries / R.R. Mukhametzyanov, A.S. Zaretskaya, G.K. Dzhancharova, N.G. Platonovskiy, N.V. Arzamastseva // *Advances in Economics, Business and Management Research*. – 2021. - Vol. 208. – P. 324-330.

[7] Narayan, S. Relative export competitiveness of agricultural commodities and its determinants: Some evidence from India / S. Narayan, P. Bhattacharya // *World Development*. – 2019. – Vol. 117. – P. 183-199.

[8] Svanidze, M. Global Wheat Market Dynamics: What Is the Role of the EU and the Black Sea Wheat Exporters? / M. Svanidze, I. Đurić // *Agriculture*. – 2021. - Vol. 11. - N. 8. - P. 176-189.

[9] Falkendal, T. Grain export restrictions during COVID-19 risk food insecurity in many low- and middle-income countries / T. Falkendal, C. Otto, J. Schewe, J. Jägermeyr, M. Konar, M. Kumm, B. Watkins, M. Puma // *Nat Food*. – 2021. – Vol. 2. - P. 11-14.

[10] Farooq, M. Wheat Production in Oman: Experiences, Challenges and Opportunities / M. Farooq, A. Ullah, S. Al-Hinai // *Journal of Agricultural and Marine Sciences*. – 2022. - Vol. 27. - N. 1. – P. 1-15.

[11] Gouws, A. South African wheat production under the spotlight / A. Gouws // *African Journals*. – 2018. - Vol. 4. - N. 5. – P. 23-45.

[12] Смагулова, Ш.А. Қазақстанның астық нарығы: конъюнктураны талдау, бәсекелестік артықшылықтары / Ш.А. Смагулова, Д.Ш. Кожахметова, С.Т. Жакупова // *Проблемы агро-рынка*. – 2022. - №3. – Б. 98-106.

[13] Основные социально-экономические показатели Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: https://www.stat.gov.kz/for_users/dynamic (дата обращения: 19.01.2023).

[14] Итоги 2022 года в Казахстане: реальный сектор экономики [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-2022-goda-v-kazahstane-realnyy-sektor-ekonomiki-28112047> (дата обращения: 31.12.2022).

[15] World Food Situation. FAO Food Price Index [Electronic resource]. – 2022. - Available at: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/food-pricesindex/en/> (date of access: 06.01.2023).

[16] Экспорт пшеницы РК в первом квартале 2022-23 МГ превысил аналогичный период прошлого сезона [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://www.margin.kz/news/>

11059/ 25-eksport-pshenitsy-rk-v-pervom-kvartale-2022-23-mg-prevysil-analogichnyi-period-proshlogo-sezona (дата обращения: 17.01.2023).

[17] Смагулова, Ш.А. Инвестициялар Қазақстанның АӨК-ін дамытудың ынталандырушы факторы ретінде / Ш.А. Смагулова // *Проблемы агро-рынка*. – 2021. - №4. – Б.31-40.

[18] Smagulova, Sh.A. Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan / Sh.A. Smagulova, A. Yermukhanbetova, G. Akimbekova, S. Yessimzhanova, D. Razakova, M. Nurgabylov, S. Zhakupova // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. - Vol. 12. - N. 2. – P. 198-209.

References

[1] Seitov, S.K. (2022). Vliyanie eksportnykh poshlin na rossijskij rynek pshenicy [Impact of Export Duties on the Russian Wheat Market]. *Agrarnaya nauka Evro-Severo-Vostoka - Agricultural science of the Euro-North-East*, 23 (1), 126-137 [in Russian].

[2] Zhang, Q., Zhang, F., Wu, G., Mai, Q. (2021). Spatial spillover effects of grain production efficiency in China: Measurement and scope. *Journal of Cleaner Production*, 278, 2, 386-401.

[3] Culas, R., Dhakal, I., Wang, N. (2022). Risk management in Australian wheat export: A descriptive analysis of market outlook and options for price risk management. *Australian Agricultural and Resource Economics Society*, 1, 2, 132-145.

[4] Jošt, M., Curic, D. (2020). Improving Global Competitiveness of China in Wheat Export by increasing Wheat Quality. *Agricultural Studies*, 3, 135-145.

[5] Zhang, D., Wang, H., Lou S. (2021). Research on grain production efficiency in China's main grain-producing areas from the perspective of grain subsidy. *Environmental Technology & Innovation*, 22, 530-546.

[6] Mukhametzyanov, R.R., Zaretskaya, A.S., Dzhancharova, G.K., Platonovskiy, N.G., Arzamastseva, N.V. (2021). Production and Export Potential of the Grain Sub-Complex of the EAEU Countries. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 208, 324-330.

[7] Narayan, S., Bhattacharya, P. (2019). Relative export competitiveness of agricultural commodities and its determinants: Some evidence from India. *World Development*, 117, 183-199.

[8] Svanidze, M., Đurić, I. (2021). Global Wheat Market Dynamics: What Is the Role of the EU and the Black Sea Wheat Exporters? *Agriculture*, 11, 8, 176-189.

[9] Falkendal, T., Otto, C., Schewe, J., Jägermeyr, J., Konar, M., Kumm, M., Watkins, B., Puma, M. (2021). Grain export restrictions during COVID-19 risk food insecurity in many low- and middle-income countries. *Nat Food*, 2, 11-14.

[10] Farooq, M., Ullah, A., Al-Hinai, S. (2022). Wheat Production in Oman: Experiences, Challenges and Opportunities. *Journal of Agricultural and Marine Sciences*, 27, 1, 1-15.

[11] Gouws, A. (2018). South African wheat production under the spotlight. *African Journals*, 4, 5, 23-45.

[12] Smagulova, Sh.A., Kozhahmetova, D.Sh., Zhakupova, S.T. (2022). Қазақстанның астық нарығы: конъюнктуралық талдау, бәсеке-кестік артықшылықтары [Grain market of Kazakhstan: analysis of the situation, competitive advantages]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 98-106 [in Kazakh].

[13] Osnovnye social'no-ekonomicheskie pokazateli Respubliki Kazakhstan. [Main socio-economic indicators of the Republic of Kazakhstan] (2023). Available at: https://stat.gov.kz/for_users/dynamic (date of access 19.01.2023) [in Russian].

[14] Itogi 2022 goda v Kazahstane: real'nyy sektor ekonomiki. [Results of 2022 in Kazakhstan: the real sector of the economy] (2022). Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-2022-goda-v-kazahstane-real'nyy-sektor-ekonomiki-28112047> (date of access: 31.12.2022) [in Russian].

[15] World Food Situation. FAO Food Price Index (2023). Available at: <https://www.fao.org/>

worldfoodsituation/foodpricesindex/en/ (date of access: 06.01.2023).

[16] Eksport pshenicy RK v pervom kvartale 2022-23 MG prevysil analogichnyy period proshlogo sezona. [Export of wheat of the Republic of Kazakhstan in the first quarter of 2022-23 MY exceeded the same period of the last season] (2023). Available at: <https://margin.kz/news/11059/25eksport-pshenitsy-rk-v-per-vom-kvartale-2022-23-mg-prevysil-analogichnyi-peri-od-proshlogo-sezona/> (date of access: 17.01.2023) [in Russian].

[17] Smagulova, Sh.A. (2021). Investiciyalar Қазақстанның АӨК-ін дамытудың ынталандырушы факторы ретінде [Investments as a stimulating factor for the development of Kazakhstan's agricultural industry]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 31-40 [in Kazakh].

[18] Smagulova, Sh.A., Yermukhanbetova, A., Akimbekova, G., Yessimzhanova, S., Razakova, D., Nurgabylov, M., Zhakupova, S. (2022). Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12, 2, 198-209.

Информация об авторах:

Смагулова Шолпан Асылхановна – основной автор; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Финансы и учет»; Университет Международного Бизнеса им. К. Сағадиева; 050010 пр. Абая, 8а, г.Алматы, Казахстан; e-mail: shsmagulova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8455-4531>.

Кожаметова Дильбар Шарипбековна; докторант Ph.D; научно-образовательный Департамент «Международные отношения и управление»; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Казахстан; e-mail: dilbar.kozhakhmetova@narhoz.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1456-888X>.

Исмурадова Галия Суиндиговна; доктор экономических наук; профессор кафедры «Бухгалтерский учет и управление»; Костанайский региональный университет им. А.Байтұрсынова; 110000 ул. Байтұрсынова, 47, г.Костанай, Казахстан; e-mail: ismuratova.gs@ksu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-1834-1968>.

Авторлар туралы ақпарат:

Смагулова Шолпан Асылханқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Қаржы және бухгалтерлік есеп» кафедрасының профессоры; К. Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті; 050010 Абая даңғ., 8а, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: shsmagulova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8455-4531>.

Кожаметова Ділбар Шәріпбекқызы; Ph.D докторанты; «Халықаралық қатынастар және менеджмент» ғылыми-білім беру кафедрасы; Нархоз университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: dilbar.kozhakhmetova@narhoz.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1456-888X>.

Исмурадова Галия Суиндиқызы; экономика ғылымдарының докторы; «Бухгалтерлік есеп және басқару» кафедрасының профессоры; А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті; 110000 А.Байтұрсынов көш., 47, Қостанай қ., Қазақстан; e-mail: ismuratova.gs@ksu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-1834-1968>.

Information about authors:

Smagulova Sholpan Asylkhanovna – The main author; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Finance and Accounting; K. Sagadiyev University of International Business; 050010 Abay Ave., 8a, Almaty, Kazakhstan; e-mail: shsmagulova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8455-4531>.

Kozhakhmetova Dilbar Sharipbekovna; Ph.D student; Scientific and Educational Department of International Relations and Management; Narhoz University; 050035 Zhandosova str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: dilbar.kozhakhmetova@narhoz.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1456-888X>.

Ismuratova Galiya; Doctor of Economic Sciences; Professor of the Department of Accounting and Management; A. Baitursynov Kostanay Regional University; 110000 A. Baitursynov str., 47, Kostanay, Kazakhstan; e-mail: ismuratova.gs@ksu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-1834-1968>.

THE ROLE OF THE AIC IN THE SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT: ECONOMIC ASSESSMENT

ӨҢІРЛЕРДІҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНДАҒЫ АӨК РӨЛІ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ БАҒАЛАУ

РОЛЬ АПК В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ РЕГИОНОВ: ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА

D.N. SHAIKIN^{*1}

C.E.Sc., Professor

S.M. OMIRZHAN²

Master of Management

¹ M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

² A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: shaikindimash@mail.ru*

Д.Н. ШАЙКИН^{*1}

э.ғ.к., профессор

С.М. ӨМІРЖАН²

менеджмент магистрі

¹М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

²А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: shaikindimash@mail.ru*

Д.Н. ШАЙКИН^{*1}

к.э.н, профессор

С.М. ОМИРЖАН²

магистр менеджмента

¹Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

²Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан

**электронная почта автора: shaikindimash@mail.ru*

Abstract. *The goal* is to develop a model for assessing sustainable development of the region, depending on the state and changes in agricultural sector of Northern Kazakhstan. The article notes that one of the relevant problems of the agro-industrial complex is progressive transformations, in which this industry is fundamental. A brief study of the dynamics of the main averaged macroeconomic indicators for the northern regions of the republic over the past ten years is presented. Particular attention is paid to the need for modeling based on establishing an identity that reflects the influence of factors on the value of gross regional product (GRP) as the main indicator of economic growth. *Methods* – the study is associated with the study of statistical data and subsequent establishment of a linear correlation. The following *results* have been obtained: respective conceptual and categorical apparatus has been supplemented, the use of which allows building econometric systems; shows the existing methods for determining criteria in relation to indicators characterizing sustainability and stability of economy; correlation-regression analysis of the progressive movement of the GRP and factorial parameters was performed; significance of multiple correlation coefficient and regression equation was checked; analytical characteristics of multifactor relationships are considered and economic interpretation of the results is given. *Conclusions* – implementation of the recommended measures will achieve this goal. The formulated and supplemented author's proposals will provide further effective solution of the problems of socio-economic management in practice. The specificity of the regional aspect of these issues lies in the fact that implementation of projects and actions takes place within the boundaries of the territories, which is a direct task of the public structures of the region, while it is important to ensure rational use of the existing natural resource potential, taking into account promising opportunities that are the basis of economic component.

Аңдатпа. *Мақсаты* – Солтүстік Қазақстанның аграрлық секторындағы жағдай мен өзгерістерге байланысты өңірдің орнықты дамуын бағалау үшін модель әзірлеу. Мақалада

Аннотация. *Цель* – разработка модели для оценки устойчивого развития региона в зависимости от состояния и изменений в аграрном секторе Северного Казахстана. В статье отмечается, что одной из актуальных проблем агропромышленного комплекса являются прогрессивные преобразования, в которых данная отрасль является основополагающей. Представлено краткое исследование динамики основных усредненных макроэкономических индикаторов по северным областям республики за последние десять лет. Особое внимание уделено необходимости моделирования на основе установления тождества, отражающего влияние факторов на величину валового регионального продукта (ВРП) как главного индикатора экономического роста. *Методы* – исследование связано с изучением статистических данных и последующим установлением линейной корреляционной связи. Получены следующие *результаты* – дополнен соответствующий понятийно-категориальный аппарат, применение которого позволяет строить эконометрические системы; показаны существующие методы определения критериев применительно к показателям, характеризующим устойчивость и стабильность экономики; выполнен корреляционно-регрессионный анализ поступательного движения ВРП и факторных параметров; осуществлена проверка значимости множественного коэффициента корреляции и уравнения регрессии; рассмотрены аналитические характеристики многофакторных связей и дана экономическая интерпретация итогов. *Выводы* – реализация рекомендуемых мер позволит достичь указанной цели. Сформулированные и дополненные авторские предложения обеспечат дальнейшее эффективное решение проблем социально-экономического управления на практике. Специфика регионального аспекта этих вопросов заключается в том, что реализация проектов и действий происходит в границах территорий, что является прямой задачей государственных структур региона, при этом важно обеспечение рационального использования имеющегося природно-ресурсного потенциала с учетом перспективных возможностей, являющихся основой экономической составляющей.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, устойчивое развитие региона, валовой региональный продукт, моделирование, коэффициент, регрессия, многофакторные связи, экономический рост.

Introduction. The agricultural sector is an important socio-economic sphere in the Northern Kazakhstan, which includes the North Kazakhstan, Pavlodar, Akmola and Kostanay regions. It is a system-forming branch in the market economy of any country and the social life of society. Its sustainable development stabilizes the activities of other spheres, and also generally determines the state and development of the region's economy.

The statistical modeling that allows to assess the impact of changes in AIC at the regional level is paid a lot of attention in the scientific literature.

Some researchers come to the conclusion that economic development, food base and social welfare together form the agricultural sector and opportunities for potential development [1]. Others believe that the agricultural sector's development can be influenced by various factors depending on the location of the territory [2].

Several authors suppose that socio-economically stable and developed rural areas may become a food security base of any country [3], while others consider agriculture as a key industry that provides food security of the country [4].

The attention of some papers is focused on the importance of developing the «green» economy for the agro-industrial complex [5]. It is also considered that «green» aspects in terms of «green» nanomaterials' use for wastewater treatment [6]. In continuation of this topic the main aspects of the «green» economy with the next substantiation the reasons for low innovation activity in the agricultural sector among the economic entities have been studied [7], and economic benefits from the implementation of «green» economy measures have been substantiated [8].

In turn, some scientists note that the basic functionality of the AIC is influenced by such global challenges as macroeconomic shocks, exhaustion of the resource base of the natural environment, etc. [9]. This position has also proved under the consideration of the unstable development of the agricultural economy in a number of places on the planet and call for active support from the state [10].

Material and methods of research. Scientific literature comprises a number of various approaches that compare the impact of some factors on the rural territories.

Thus, some researchers estimate the influence of various factors on the dynamics of economic growth in different countries [11]. Others conclude that it is important to take into account various macroeconomic and social fac-

tors, along with political ones, in one multidimensional model of economic growth [12].

There is also a scientific opinion about importance of state support for small-scale farming in AIC [13]. On the other hand, further commencement of developing measures can promote to the formation of a favorable innovation environment by improving legal regulation and clarifying measures for stimulating innovation [14].

Some authors consider the model of the effect of participation in ecological public welfare of people living in the rural areas and work out internal mechanism aimed at the development of market ecosystem of the region [15].

Several researchers use predictive econometric models to assess and analyze the GRP indicators of the region and the population, which make it possible for the relevant stake holders to plan the managerial decisions aimed at the effective development of the region. The researchers selected exponential smoothing models that provide forecasting based on the past values of the studied feature [16].

The authors agree with the above presented scientific positions and note that today the analysis of the impact and modeling of relationships between values reflecting the agricultural development in the region as a whole is becoming particularly relevant.

Results and their discussion. In the study, the authors consider econometric models that make it possible to plan of the regional socio-economic ecosystem's sustainable development based on the obtained results.

The main issue of the researchers is the evaluation of the influence of independent features (exogenous factors) on the dependent indicator (endogenous factor) with the next substantiation of the relevant links and reserves available in them. The implementation of these reserves, along with the assessment of the influence of independent factors on dependent components, will ensure the effective implementation of regional strategies aimed at providing both the regional sustainable development and the growth of the people's quality of life.

Linear multivariate regression was chosen for the modelling. In general, multifactorial functions are of great practical importance, since almost all indicators depend on many factors. This is especially relevant for the agriculture, because the obtained dependencies are used in the analysis and planning of production. The main purpose of multiple regression is to build an appropriate model with a large number of factors, followed by determin-

ing the impact of each of them individually and as a whole on the modeled indicator.

Modern agriculture in all regions of the North Kazakhstan is a key sustainable development factor, defining it as a complex integrated sphere of activity, part of the socio-economic system, in close cooperation with interrelated industries, as well as influencing the people's reproduction and the environment. The following main groups of indicators are considered:

- general indicators of the region, determination of the share of agriculture;
- the actual indicators of agriculture, divided into areas: crop production, animal husbandry, services (including production);
- indicators of investment and innovation activity of enterprises developing agriculture on the basis of certain means and innovations;
- indicators of the social sphere that provide general conditions for the production of goods, as well as the life of people (employment level, wages, income and expenses, etc.);

- environmental indicators.

The authors proposed a study in which an econometric model was constructed showing the influence of these factors to the dynamics of GRP in the region.

To build the econometric model, the following factorial features were selected:

- y – cumulative gross regional product in the Northern Kazakhstan, million tenge;
- x_1 – investments in fixed assets of agriculture, million tenge;
- x_2 – number of agricultural employees, people;
- x_3 – labor productivity in agriculture, thousand tenge;
- x_4 – acreage of oilseeds, thousand hectares;
- x_5 – salaries of agricultural employees, tenge.

To build a multiple regression model, data on these indicators for 2017-2021 were used (table).

Table – Cumulative gross regional product in the Northern Kazakhstan and factor values from 2017 to 2021

Year	Cumulative gross regional product, million tenge (y)	Investments in fixed assets of agriculture, million tenge (x_1)	Number of agricultural employees, thousand people (x_2)	Labor productivity in agriculture, thousand tenge (x_3)	Acreage of oilseeds, thousand hectares (x_4)	Salaries of agricultural employees, tenge (x_5)
2017	1 721 560,5	49 333,8	112,6	3 339,2	384,8	88 909,5
2018	1 931 957,5	43 596,2	102,8	3 810,3	472,7	96 528,8
2019	2 199 311,9	66 617,6	98,7	4 476,5	478,9	114 067,3
2020	2 462 047,5	73 837,9	95,4	6 176,4	488,9	132 001,5
2021	2 860 209,7	110 960,0	95,1	7 217,5	502,0	152 981,5
Calculated coefficients of correlation		0,92	0,94	0,93	0,96	0,93
Note: [17]						

After performing the necessary calculations, we have the following outcomes:

- for all factor indicators, the values of the pair correlation coefficients exceed 0,5, which shows the presence of a high direct closeness

of the relationship between the exogenous factors and the endogenous indicator;

- the regression equation describing the dependence of the gross regional product of the regions of Northern Kazakhstan has the following form:

$$y = 202\,814,1 + 1,0209 \cdot x_1 + 4,0612 \cdot x_2 + 22,1617 \cdot x_3 + 174,812 \cdot x_4 + 1,0941 \cdot x_5 \quad (1)$$

The regression coefficients of the resulting function show that the increase in:

- * investments in fixed assets of agriculture (x_1) by 1 million tenge increases GRP by 1,0209 million tenge;

- * positive change of the number of agricultural workers (x_2) by 1 person increases the value of GRP by 4,0612 million tenge;

- * the growth of labor productivity in agriculture (x_3) by 1 thousand tenge increases the GRP value by 22,1617 million tenge;

- * an increase in the acreage of oilseeds (x_4) by 1 thousand hectares increases the GRP value by 174,812 million tenge;

- * the increase in wages of employees employed in agriculture (x_5) by 1 tenge in-

creases the value of the gross regional product by 1.0941 million tenge.

These dependencies are explained by the replacement of labor resources with capital, the use of more powerful machinery in production and automation of production processes in crop and livestock production, as well as a growth of crops. The uptrend in the production of oilseeds is associated with an increase in purchase prices, which are more than 2,2 times higher than the purchase prices for cereals.

Conclusions. The authors conclude that in modern conditions the following measures are to be implemented:

1. Assessment the forecast indicators on a permanent basis, to develop and implement new mechanisms and tools aimed at the providing further sustainable economic development of the regions.

2. The multiple correlation coefficient R calculated for the regions of Northern Kazakhstan indicates that the resulting function (1) generates a sufficiently strong influence of the five factors selected by the authors on the cumulative gross regional product of the regions of Northern Kazakhstan. The total determination of R^2 was 0,9561. Consequently, the endogenous factor, the cumulative GRP of the regions, 95,61% depends on the selected exogenous factors and only 4,39% is explained by the influence of factors which were not taken into account under the modeling.

3. The change in the GRP value of the regions of Northern Kazakhstan is explained by variation of x_1 by 9,78%; due to variation of x_2 – by 6,07%; due to variation of x_3 – by 44,19%; due to variation of x_4 – by 23,71%; due to variation of x_5 – by 16,25%.

4. When developing territorial development programs, the inclusion of the results obtained is an important aspect, since they have a reliable character. This, in turn, should be a socio-economic catalyst and driver.

References

- [1] Сарсенова, А. Е. Анализ, состояние и перспективы агропромышленного комплекса Казахстана / А. Е. Сарсенова, С.Б. Қадырбай, Б.А. Хамзаева // Экономика и статистика. – 2021. – №2. – С. 74-84.
- [2] Xue, W. Treatment of agro-food industrial waste streams using osmotic microbial fuel cells: Performance and potential improvement measures / W. Xue, W.Chanamarn, A.S. Tabucanon, S.G. Cruz, Y. Hu // Environmental Technology & Innovation. – 2022. – Vol. 27. – P.1-14.
- [3] Кизимбаева, А.Б. Актуальные проблемы социально-экономической стабильно-

сти сельских территорий Республики Казахстан / А.Б. Кизимбаева, Б.С. Саубетова // Проблемы агрорынка.– 2021.– №1.– С. 22-27.

[4] Medina, G.S. Agro-industrial development: Lessons from Brazil / G.S. Medina, B. Pokorný // Land Use Policy. – 2022. – Vol. 122. – P. 1-10.

[5] Алпысбаев, К.С. «Зеленая» экономика: реалии и перспективы в сельском хозяйстве / К.С. Алпысбаев, Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова // Проблемы агрорынка. – 2021. – №3. – С. 44-50.

[6] Omran, B.A. Valorization of agro-industrial biowaste to green nanomaterials for wastewater treatment: Approaching green chemistry and circular economy principles / B.A. Omran, K.H. Baek // *Journal of Environmental Management*. – 2022. – Vol. 343. – P. 1-11.

[7] Исаков, Б.М. Институциональные факторы перехода к «зеленой» экономике / Б.М. Исаков, А.Т. Рахимбекова, С.Н. Ахметжанов // Проблемы агрорынка. – 2021. – №4. – С.57-63.

[8] Segatto, M.L. Green and sustainable extraction of proteins from agro-industrial waste: An overview and a closer look to Latin America / M.L. Segatto, A.M. Stahl, K. Zanotti, V.G. Zuin // Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry. – 2022. – Vol. 37. – P.1-7.

[9] Курманова, Г.К. Факторы производства сельского хозяйства Республики Казахстан / Г.К. Курманова, Б.Б. Суханбердина, Б.А. Уразова // Экономика: стратегия и практика. – 2022. – № 17(1). – С.93-109.

[10] Cuadrado-Osorio, P.D. Agro-industrial residues for microbial bioproducts: A key booster for bioeconomy / P.D. Cuadrado-Osorio, J.M. Ramírez-Mejía, L.F. Mejía-Avellaneda, L.Mesa, E.J. Bautista // Bioresource Technology Reports – 2022. – Vol. 20. - P.1-13.

[11] Жораев, О.Ж. Макроэкономические, политические и институциональные факторы экономического роста / О.Ж. Жораев, Х.Хе // Экономика: стратегия и практика. – 2022. – №17(2). – С.190-205.

[12] Lemos, S.V. Framework for improving agro-industrial efficiency in renewable energy: Examining Brazilian bioenergy companies / S.V. Lemos, A.P. Salgado Junior, P.C.P.W. Rebehy, F.V. Carlucci, J.C. Novi // Renewable and Sustainable Energy Reviews. – 2021. – Vol. 152. – P.1-15.

[13] Savari, M. SWOT-FAHP-TOWS analysis for adaptation strategies development among small-scale farmers in drought conditions / M. Savari, M.Sh. Amghani // International Journal of Disaster Risk Reduction. – 2022. – Vol. 67. – P.2-21.

[14] Fudemma, C. Farmers and Social Innovations in Rural Development: Collaborative Arrangements in Eastern Brazilian Amazon / C.

Futemma, F.De Castro, E.S. Brondizio // *Land Use Policy*. – 2020. – Vol. 99. – P.1-12.

[15] Xu., K. The effect of participation in ecological public welfare positions on farmers' household income composition and the internal mechanism / K. Xu, B. Shi, J.Pang, C.Yin // *Journal of Cleaner Production*. – 2023. – Vol. 385. – P.1-15.

[16] Балгарина, Л.А. Прогнозирование численности населения и валового регионального продукта Северо-Казахстанской области/ Л.А. Балгарина, С.А. Джумабаев // *Экономика и статистика*. – 2021. – №3. – С. 124-134.

[17] Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2017-2022. – URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 31.10.2022).

References

[1] Sarsenova, A.E., Kadyrbay, S.B., Khamzaeva, B.A. (2021). Analiz, sostojanie i perspektivy agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Analysis, state and prospects of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. *Jekonomika i statistika - Economics and statistics*, 2, 74-84 [in Russian].

[2] Xue, W., Chanamarn, W., Tabucanon, A.S., Cruz, S.G., Hu, Y. (2022). Treatment of agro-food industrial waste streams using osmotic microbial fuel cells: Performance and potential improvement measures. *Environmental Technology & Innovation*, 27, 1-14.

[3] Kizimbaeva, A.B., Saubetova, B.S. (2021). Aktual'nye problemy social'no-jekonomicheskoy stabil'nosti sel'skih territorij Respubliki Kazahstann [Actual problems of socio-economic stability of rural areas of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 22-27 [in Russian].

[4] Medina, G.S., Pokorny, B. (2022). Agro-industrial development: Lessons from Brazil. *Land Use Policy*, 122, 1-10.

[5] Alpysbaev, K.S., Gridneva, E.E., Kaliakparova, G.Sh. (2021). «Zelenaja» jekonomika: realii i perspektivy v sel'skom hozjajstve ["Green" economy: realities and prospects in agriculture]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 44-50 [in Russian].

[6] Omran, B.A., Baek, K.H. (2022). Valorization of agro-industrial biowaste to green nanomaterials for wastewater treatment: Approaching green chemistry and circular economy principles. *Journal of Environmental Management*, 343, 1-11.

[7] Iskakov, B.M., Rahimbekova, A.T., Ahmetzhanov, S.N. (2021). Institucional'nye faktory perehoda k «zelenoj» jekonomike [Institutional Factors for the Transition to a Green Economy]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 57-63 [in Russian].

[8] Segatto, M.L., Stahl, A.M., Zanotti, K., Zuin, V.G. (2022). Green and sustainable extraction of proteins from agro-industrial waste: An overview and a closer look to Latin America. *Current Opinion in Green and Sustainable Chemistry*, 37, 1-7.

[9] Kurmanova, G.K., Suhanberdina, B.B., Urazova, B.A. (2022). Faktory proizvodstva sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan [Factors of production of agriculture of the Republic of Kazakhstan]. *Jekonomika: strategija i praktika – Economics: strategy and practice*, 17 (1), 93-109 [in Russian].

[10] Cuadrado-Osorio, P.D. Ramírez-Mejía, J.M., Mejía-Avellaneda, L.F., Mesa, L., Bautista, E.J. (2022). Agro-industrial residues for microbial bioproducts: A key booster for bioeconomy. *Bioresource Technology Reports*, 20, 1-13.

[11] Zhoraev, O.Zh., He, H. (2022). Makro-jekonomicheskie, politicheskie i institucional'nye faktory jekonomicheskogo rosta [Macroeconomic, political and institutional factors of economic growth]. *Jekonomika: strategija i praktika – Economics: strategy and practice*, 17 (2), 190-205 [in Russian].

[12] Lemos, S.V., Salgado Junior, A.P., Rebehy, P.C.P.W., Carlucci, F.V., Novi, J.C. (2021). Framework for improving agro-industrial efficiency in renewable energy: Examining Brazilian bioenergy companies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 152, 1-15.

[13] Savari, M. Amghani, M.Sh. (2022). SWOT-FAHP-TOWS analysis for adaptation strategies development among small-scale farmers in drought conditions. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 67, 2-21.

[14] Futemma, C., Castro, F.De, Brondizio, E.S. (2020). Farmers and Social Innovations in Rural Development: Collaborative Arrangements in Eastern Brazilian Amazon. *Land Use Policy*, 99, 1-12.

[15] Xu., K., Shi, B., Pang, J., Yin, C. (2023). The effect of participation in ecological public welfare positions on farmers' household income composition and the internal mechanism. *Journal of Cleaner Production*, 385, 1-15.

[16] Balgarina, L.A., Dzhumabaev, S.A. (2021). Prognozirovaniye chislennosti naselenija i valovogo regional'nogo produkta Severo-Kazahstanskoy oblasti [Forecasting the population of the gross regional product of the North Kazakhstan region]. *Jekonomika i statistika – Economics and statistics*, 3, 124-134 [in Russian].

[17] Oficial'nyj sajt Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan 2017-2022 [Official website of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan 2017-2022] (2022). Available at: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 31.10.2022) [in Russian].

Information about authors:

Shaikin Dinmukhammed Nurlanovich – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Professor; Head of the Department of Economics and Accounting; M. Kozybayev North Kazakhstan University; 150000 N. Nazarbayev str., 125-25, Petropavlovsk, Kazakhstan; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7611-2787>

Omirzhan Seilkhan Meirkhanuly; Master of Management; Senior Teacher of the Department of Accounting and Management; A. Myrzakhmetov Kokshetau University; 020000 M. Auezov str., 13, Kokshetau, Kazakhstan; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1010-480X>.

Авторлар туралы ақпарат:

Шайкин Динмухаммед Нурланович – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; "Экономика және есеп" кафедрасының меңгерушісі; М. Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан университеті; 150000 Н. Назарбаев көш., 125-25, Петропавл қ., Қазақстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7611-2787>,

Өміржан Сейілхан Мейірханұлы; менеджмент магистрі, "Есеп және басқару" кафедрасының аға оқытушысы; А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті; 020000 М. Әуезов көш., 13, Көкшетау қ., Қазақстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1010-480X>.

Информация об авторах:

Шайкин Динмухаммед Нурланович – **основной автор**; кандидат экономических наук, профессор; заведующий кафедрой "Экономика и учёт"; Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева; Северо-Казахстанский университет им. М. Козыбаева; 150000 ул. Н. Назарбаева 125-25, г. Петропавловск, Казахстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7611-2787>

Өміржан Сейілхан Мейірханұлы; магистр менеджмента, старший преподаватель кафедры «Учет и управление»; Кокшетауский университет им. А. Мырзахметова; 020000 ул. Ауэзова, 13, г. Кокшетау, Казахстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1010-480X>.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҮШ ЖЫЛДЫҚ БЮДЖЕТТІК ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ПАРАМЕТРЛЕРІН БАҒАЛАУ

ASSESSMENT OF PARAMETERS OF THREE-YEAR BUDGET FINANCING OF AGRICULTURE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ОЦЕНКА ПАРАМЕТРОВ ТРЕХЛЕТНЕГО БЮДЖЕТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Б.С. УТИБАЕВ*

Э.Ф.К.

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: ubs_51@mail.ru*

B.S. UTIBAYEV*

C.E.Sc.

S.Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: ubs_51@mail.ru*

Б.С. УТИБАЕВ*

К.Э.Н.

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан

**электронная почта автора: ubs_51@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* – елдің әлеуметтік-экономикалық даму болжамының деректері негізінде қалыптастырылған Қазақстан Республикасының 2023-2025 жылдарға арналған бекітілген бюджетінің болжамды параметрлерінің қаржыландыруға жататын ауыл шаруашылығы өндірісін жаңарту көлемдерімен және бағыттарымен өзара байланысын анықтау. *Әдістері* – республикалық бюджет деректері бойынша динамиканың есептік деңгейлерін және мемлекеттік бағдарламаларға арналған бюджет қаражаты есебінен бөлінетін қаржы мөлшері туралы ақпаратты салыстыру. *Нәтижелері* – үш жылдық мемлекеттік бюджеттің болжамды көрсеткіштері зерделенді және агроөнеркәсіптік кешенге, атап айтқанда аграрлық секторға берілген бюджеттік ақшаға баға берілген. Бюджеттік басқаруды және салық түсімдерінің негізгі түрлерін жүзеге асыру үшін кірістерді қалыптастыру процесінде оларды кейіннен функционалдық топтар бойынша шығын бөлігінің сомаларымен салыстыра отырып орын алатын динамикалық өзгерістер айқындалған. Мемлекет бюджеті шығыстарының сабақтас-тығы мен әлеуметтік бағдарлануы байқалады. Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасы-ның 2023-2025 жылдарға арналған бюджетінде АӨК-ті дамыту бағдарламасын, оның ішінде ауыл шаруашылығы саласын қаржыландыруға бағытталған бюджет қаражатымен шығын-дар сыныптамасының жеткілікті тығыз байланысы динамикада байқалатындығына қысқартылады. *Қортындылар* – мемлекеттік ресурстарды бөлу мен бюджеттік кредиттеудің шамасын, құрылымын, үрдістерін егжей-тегжейлі салыстыру негізінде қаржыландыру шамасын бір мезгілде төмендете отырып, бюджет қаражатының мөлшерін қысқарту агроөнеркәсіптік өндірістің жалпы өнімінің өсуіне емес, көлемінің азаюына әкелетіні талқыланды. Ауыл шаруашылығына бюджеттік инвестициялар қазіргі жағдайда ажырамас бөлігі болып табылады, оның көмегімен елдің агроөнеркәсіптік кешенінің қаржылық тұрақтылығына қол жеткізіледі.

Abstract. *The goal* is to identify the relationship between the forecast parameters of the approved budget of the Republic of Kazakhstan for 2023-2025, which is formed on the basis of the data of the Forecast of socio-economic development of the country, with the volumes and directions of renewal of agricultural production to be financed. *Methods* – comparison of calculated levels of dynamics according to the republican budget and information on the amount of allocated finance from budgetary funds intended for state programs. *Results* – the forecast indicators of the three-year state budget were studied and assessment of the budget money provided to agro-industrial complex, in particular agricultural sector was conducted. The dynamic changes that take place in the process of generating income for the implementation of budgetary management and main

types of tax revenues are determined, followed by their comparison with the amounts of cost part by functional groups. The continuity and social orientation of state budget expenditures are noted. The results of the study show that in the dynamics of the budget of the Republic of Kazakhstan for 2023-2025 there is a fairly close relationship between classification of costs and budget funds aimed at financing the development program for the AIC, including agricultural sector. **Conclusions** – on the basis of a detailed comparison of the size, structure, trends in distribution of public resources and budget lending, it is substantiated that reduction in the size of budget allocations with simultaneous decrease in the amount of financing will lead not to the increase, but to the decrease in the gross output of agro-industrial production. Budget investments in agriculture are the integral part in modern conditions, with the help of which the financial stability of the country's agro-industrial complex is achieved.

Аннотация. Цель – выявить взаимосвязь прогнозных параметров утвержденного бюджета Республики Казахстан на 2023-2025 годы, сформированного на основе данных Прогноза социально-экономического развития страны, с подлежащими финансированию объемами и направлениями обновления сельскохозяйственного производства. Методы – сравнения расчетных уровней динамики по данным республиканского бюджета и информации о размерах выделяемых финансов за счет бюджетных средств, предназначенных для государственных программ. Результаты – изучены прогнозные показатели трехлетнего госбюджета и дана оценка предоставленных бюджетных денег в агропромышленный комплекс, в частности аграрный сектор. Определены динамические изменения, имеющие место в процессе формирования доходов для осуществления бюджетного управления и основных видов налоговых поступлений с последующим их сопоставлением с суммами затратной части по функциональным группам. Отмечается преемственность и социальная ориентированность расходов бюджета государства. Результаты изучения сводятся к тому, что в бюджете Республики Казахстан на 2023-2025 годы в динамике прослеживается достаточно тесная связь классификации затрат с бюджетными средствами, направленными на финансирование программы развития АПК, в том числе в сельскохозяйственной отрасли. Выводы – на основе детального сравнения величины, структуры, тенденций распределения государственных ресурсов и бюджетного кредитования обосновано, что сокращение размеров бюджетных ассигнований с одновременным снижением величины финансирования приведет не к росту, а уменьшению объемов валовой продукции агропромышленного производства. Бюджетные инвестиции в сельское хозяйство являются неотъемлемой частью в современных условиях, с помощью которых достигается финансовая устойчивость агропромышленного комплекса страны.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, республикалық бюджет, салықтық түсімдер, шығындар, бюджет тапшылығы, трансферттер, бюджеттік кредиттер, кірістер, шығыстар, таза бюджеттік кредиттеу, қаржыландыру.

Key words: agriculture, republican budget, tax revenues, costs, budget deficit, transfers, budget loans, revenues, expenditures, net budget lending, financing.

Ключевые слова: сельское хозяйство, республиканский бюджет, налоговые поступления, затраты, бюджетный дефицит, трансферты, бюджетные кредиты, доходы, расходы, чистое бюджетное кредитование, финансирование.

Кіріспе. АӨК біздің аграрлық елде қашанда болса экономиканың басымды саласы болады. Сол себептен, мемлекеттік қаржылық қолдаудың қайнар көзі болатын бюджет параметрлерінің болжамдық деңгейлерін анықтап, олардың қолдану бағыттарын зерттеуді мақсат етіп қоя білу дұрыс шешім боларында сөз жоқ. Бәрімізге мәлім, республикада АӨК-нін дамыту мәселелерін шешу мақсатында арнайы бағдарламалар дайындалып, іске асыруы қолға алынған. Осы мәселелерді қарастыру үлкен ғылыми және практикалық қызығушылық тудырып отыр.

Бұл мақалада біз аталмыш мәселені сәл басқаша қояйық деп отырмыз. Атап айтсақ, бұл арада мынадай сауалға жауап табу қажет. Егер ауыл шаруашылығы саласын дамыту бағдарламаларының қайнар көзі болып республиканың 2023-2025 жылдарға арналған қазірдің өзінде бекітілген бюджетінің болжамды сомалары болса, онда олардың арақатынасы негізінде мемлекеттік қаржылық қолдаудың тиімділігі қандай деңгейде болмақ?

Әдебиеттерге жасалған шолу нәтижесінде мынадай пікірлерді анықтауға болады. Біріншіден, бюджет кірістерін пайдала-

ну тиімділігін арттыру мәселелері, экономиканың басым секторларын қаржыландыру бағыттары және шығындарды бөлу мәселелері кейбір отандық және шетелдік ғалымдар мен мамандардың еңбектерінде зерттелген [1,2]. Екіншіден, авторлардың басқа бір бөлегі өз еңбектерінде шығындарды қаржыландыруда бағдарламалық-мақсатты жоспарлау механизмін қолдану қажеттілігіне көңіл бөледі [3,4].

Бірақ, сонымен бірге, барлық көзқарастар бойынша ортақ нәрсе, яғни жалпы пікір болып ауыл шаруашылығын дамытудың барлық мемлекеттік бағдарламаларында қаржыландыру көздері ретінде тек бюджеттен қолдау табылуы делінген.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеудің әдіснамалық негізі болып ауыл шаруашылық өндірісінің өсуі мен ауылдағы кедейшіліктің азаюы ғылыми ауыл шаруашылық зерттеулеріне, білім беру мен инфрақұрылымды дамытуға бөлінетін қаржының қаншалықты ұлғаюына байланысты екенін негіздейтін бірқатар ғалымдардың еңбектері табылады [5,6]. Сондай-ақ, бірінші кезектегі мемлекеттік бағдарламаларды қаржыландыру жүйесін және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді тікелей мемлекеттік қолдауды негіздеу әдістемесін жетілдіру мәселелерін талқылайтын жеке-леген ғалымдардың [7,8] еңбектерін атап өткен жөн.

Тәжірибелік тұрғыдан алғанда, бюджет түсімдерін, салық түсімдері мен трансферттің, оның ішінде Ұлттық қордан түсетін трансферттердің, сондай-ақ функционалдық топтар бойынша бюджет шығыстары-

ның динамикасының болжамды деректерін зерделеу қажеттілігі әдістемелік тұрғыдан аталмыш көрсеткіштердің агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың бекітілген бағдарламаларын іске асырудағы өзара байланысын дұрыс бағалау мүмкіндігінде жатыр [9].

2023-2025 жылдарға арналған республикалық бюджеттің болжамдық көрсеткіштерін зерттеу материалы ретінде зерттеу барысында динамикалық көрсеткіштерді есептеу және салыстыру әдістерін қолдану осы зерттеу әдістемесінің негізі болды [10]. Мақалада қойылған мәселелерді шешу үшін біз диаграммалар мен кестелер түрінде нәтижелерді көрсету арқылы салыстырмалы талдау әдістерін де қолдандық.

Нәтижелер және оларды талқылау. Үш жылдық республикалық бюджеттің параметрлері еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму болжамының деректері негізінде әзірленгенін бірден атап өту қажет [11]. Функционалдық топтар бойынша шығындарды қаржыландырудың көлемдері мен бағыттарын қарастырмастан бұрын, республиканың үш жылдық бюджеті көрсеткіштерінің болжамды өзгерістеріне баға беру дұрыс болар деп есептейміз. Өйткені бұл жерде біз қандай да бір бағдарламаны немесе кез келген жобаны іске асыру көп жағдайда бюджеттік ресурстарды қалыптастырумен және бөлумен байланысты деп санаймыз [12,13].

Енді 1 кестеде келтірілген 2023-2025 жылдарға арналған үш жылдық республикалық бюджеттің кірістері мен шығындарының болжамды деректеріне көңіл аударайық.

1 кесте – Бекітілген үш жылдық республикалық бюджеттің негізгі параметрлері, млн теңге

Атаулары	2023ж.	2024ж.	2025ж.	Тізбекті өзгеру қарқыны, %	
				2024ж.	2025ж.
Кірістер	17 543 276,1	17 889 080,9	18 707 647,7	102,0	104,6
оның ішінде:					
салықтық түсімдер	13 559 036,3	14 724 849,1	16 001 917,6	108,6	108,7
салықтық емес түсімдер	351 081,2	291 232,1	298 761,1	82,9	102,6
негізгі капитал сатудан түсімдер	1 248,4	3 498,7	2 776,8	в 2,8 раза	79,4
трансферттердің түсімдері	3 631 910,2	2 869 501,0	2 404 192,2	79,0	83,8
Шығындар	20 578 663,3	21 390 090,9	22 419 789,2	103,9	104,8
Таза бюджеттік несиелеу	25 878,1	-11 992,2	-27 531,6	-	в 2,3 раза
Қаржы активтер операциялары бойынша сальдо	138 734,6	142,2	142,2	0,1	-
Тапшылық	3 200 000,0	3 489 160,0	3 684 752,0	109,0	105,6

1 кестеде келтірілген болжамды деректер бойынша бюджет кірістері шамалы болса да, тұрақты өсімге ие екенін көруге болады. Бюджет кірістерінің негізгі көздері болып ең үлкен абсолютті сомаларды қамтамасыз ететін салықтық түсімдер мен трансферттер табылады. Осылайша, салық түсімдерінің өсуі жыл сайын 8,6%-8,7% шегінде болжануда, ал Ұлттық қорды пайдалану тұжырымдамасында көзделген трансферттер мөлшері жылдан-жылға тиісінше 21,0% және 16,2% қысқарады.

Алайда, алдағы үш жылдағы трансферттердің көлемі орта есеппен 3 трлн. теңгені құрайтыны жоспарланып отыр. Оның 80%-ға жуығы Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан аударылатын трансферттер. Яғни, бюджетті қалыптастырудың салықтардан кейінгі екінші көзі ретінде трансферттердің айқын рөлі көрінеді [қараңыз 4]. Салыстыру ретінде үш жылдық бюджеттің салық түсімдері оның барлық түсімдерінің 78%-85%-ын құрайтыны жоспарланып отырғанын атап өтейік.

Жоғарыдағы 1 кестеден көріп отырғанымыздай, бюджет шығындарының болжамдық мәні оның кіріс бөлігінен айтарлықтай асып түседі. Үш жылдық бюджеттің болжамдық мәліметтерін талдау негізінде әлеуметтік саланы қаржыландыруға бағытталған шығындар өткен жылдардағыдай басым екенін көруге болады. Атап айтқанда, 2023 жылы осы шығындардың барлық бюджет шығындарының 22,5%, 2024 жылы – 23,6% және 2025 жылы – 24,1%-ға тең үлестері жоспарлануда. Бір сөзбен айтқанда, республикалық бюджеттің әлеуметтік бағыты жылдан-жылға сақталуда.

Денсаулық сақтау, қарыздар бойынша қызмет көрсету, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік, қорғаныс, көлік және коммуникация, білім беру сияқты функционалдық топтардың шығындарын, сондай-ақ басқа да мемлекеттік шығындарды қаржыландыруға да жеткілікті көлемде қаражат қарастырылуда.

Елдің үш жылдық бюджетіндегі шығындарды қаржыландыру бойынша жалпы оң болжамдарды атап өте отырып, «Ауыл шаруашылығы және онымен байланысты салалар» атты функционалдық тобында көзделген бюджет шығындарының болжамдық көлемін біршама егжей-тегжейлі зерделеу нәтижесінде 2025 жылға қарай осы функционалдық топ бойынша қаржыландыру шығындары көлемінің түсінбеушілік тудыратын төмендеуі байқалады. Егер 2023 жылы бұл топқа 221 334,1 млн теңге бөлу жоспарланса, 2025 жылы қаржыландыру көлемі не бары 20 2059,7 млн теңгені құрайды немесе 10 пайызға дерлік азайғаны байқалады.

Бұл ретте ауыл шаруашылығын қаржыландыру үлесі республикалық бюджеттің барлық шығындары деңгейінің 0,9%-1%-ын ғана құрайтыны бәрімізге мәлім. Мұндай деңгей, біздің ойымызша, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың мемлекеттік бағдарламасында көзделген мақсаттарға, міндеттерге және бағыттарға сәйкес келмейді [14,15].

Аграрлық сала бойынша бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыру көлемінің өзгеруі де ерекше қызығушылық тудырады (2 кесте).

2 кесте – Бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыру көлемдері, млрд. теңге

	Ауыл шаруашылығы саласы бойынша бюджеттік бағдарламалардың атаулары	2023ж.	2024ж.	2025ж.
001	Ауыл шаруашылығы және жерді пайдалану саласындағы жоспарлау, реттеу, басқару қызметтері	28,6	29,4	28,9
249	Мал шаруашылығын дамытуға, мал өнімдерін өндіру мен өткізу үшін жағдай жасау	32,2	33,7	33,9
250	Қаржылық қызметтердің қолжетімділігін арттыру	2,5	-	-
255	Өсімдік шаруашылығының өнімдерін өндіру мен өткізу үшін жағдай жасау	14,9	15,4	16,4
259	Жер ресурстары жөніндегі ақпараттың қолжетімділігін арттыру	11,6	11,7	10,6
267	Білім мен ғылыми зерттеулерінің қолжетімділігін арттыру	8,3	9,4	9,4
	Барлығы	98,1	99,6	99,2
Ескерту: [қараңыз 10] негізінде құрастырылған				

Жалпы, 2 кестедегі мәліметтерден көріп отырғанымыздай, аграрлық сектордағы бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыру болжамы бойынша үш жылға орта есеппен 98,9 млрд. теңге бағытталап отыр. Жеке бағдарламалар тұрғысында 249 бюджеттік бағдарламаны қаржыландыру 2023 жылғы 32,2 млрд.теңгеден 2025 жылы 33,9

млрд. теңге бағытталап отыр. Жеке бағдарламалар тұрғысында 249 бюджеттік бағдарламаны қаржыландыру 2023 жылғы 32,2 млрд.теңгеден 2025 жылы 33,9

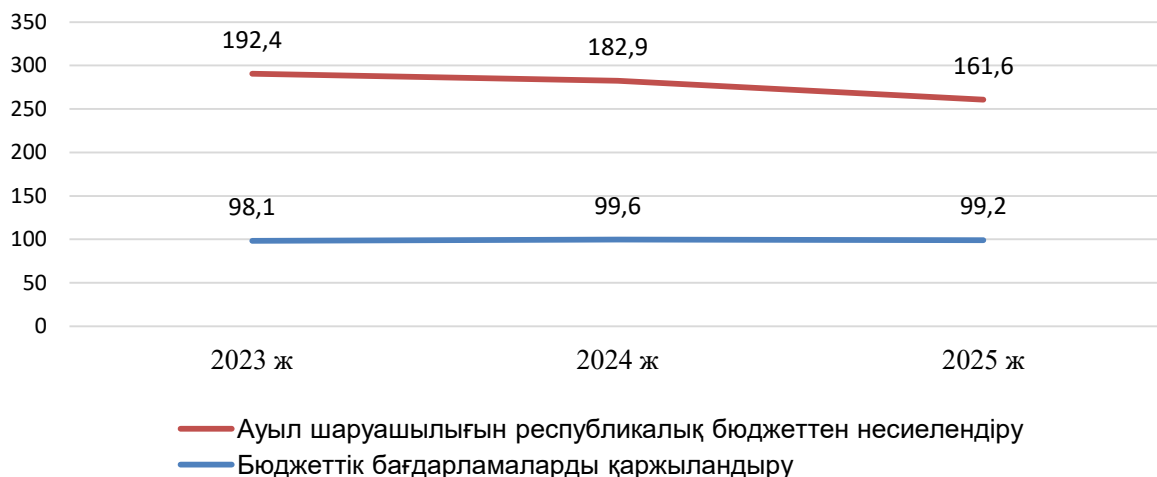
млрд. теңгеге дейін немесе 5,3%-ға ұлғайғанын атап өткен жөн. Сондай-ақ, 255 бюджеттік бағдарламаны қаржыландыруды 10,1%-ға (тиісінше 14,9 млрд. теңгеден 15,4 млрд. теңгеге дейін) арттыру қарастырылған.

2024 және 2025 жылдары білім мен ғылыми зерттеулердің қолжетімділігін арттыруға қаражаттың ұлғаюы қарастырылған, бұл ғылыми зерттеулердің дамуына үміт тудырады. Ерекше атап өтетін бір жайт – ол өткен үш жылдық кезеңмен салыстырғанда ауыл шаруашылығын дамытудың

бюджеттік бағдарламаларын (249 және 255 бағдарламалар) қаржыландыруды ұлғайтуы алғаш рет қарастырылғаны.

Сонымен қатар, талдау көрсеткендей, аграрлық секторды бюджеттік несиелендірудің айтарлықтай қысқаруы да болжануда, дегенмен олардың құны берілген несиелердің жалпы көлемінің 90% дерлік құрайды.

Төменгі суретте алдағы үш жылдағы ауыл шаруашылығын қаржыландыру және несиелендіру көлемі көрсетілген.

Ескерту: [қараңыз 10] негізінде құрастырылған

Сурет – Ауыл шаруашылығын қаржыландыру мен несиелендіру көлемдері, млрд. теңге

Мәселен, 2023 жылы саланы несиелендіруге 192,4 млрд. теңге бөлу жоспарлануда, 2024 жылы ауыл шаруашылығын несиелендіру 182,9 млрд. теңгеге дейін немесе 5%-ға, ал 2025 жылы несиелер құны 2024 жылға қарағанда 8,8%-ға азайып, 161,6 млрд. теңгені құрайды деп болжануда. Біздің ойымызша, аталмыш саланы бюджеттік несиелендірудің көлемі мен үлесін осылайша қысқарту, сайып келгенде, ауыл шаруашылығының жалпы өнімін ұлғайтуға және оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әкеле алмайды.

Қорытынды

1. Бекітілген республикалық бюджеттің негізгі болжамды көрсеткіштерін талдау 2023-2025 жылдарға арналған бюджет шығындарының өзгеру қарқыны оның кірістерінің өзгеру қарқынына сәйкес келетінін, сондай-ақ олардың өсу қарқыны ЖІӨ-нің номиналды құнының өсу қарқынынан аспауын атап өтуге болады (1 кесте). Бұл шартты сақтау бюджет тапшылығын қолайлы шектерде (ЖІӨ-не шаққандағы үлесі 2,7%) ұстап тұруға мүмкіндік береді. Бекітілген үш жылдық бюджет әлеуметтік бағыты және, сонымен бірге, мемлекеттік

және салалық бағдарламаларды жүзеге асыруға бағытталған деп есептейміз.

2. 2023-2025 жылдарға арналған бекітілген республикалық бюджет шығындарының 22%-23% үлесі әлеуметтік көмек және әлеуметтік қамсыздандыруға арналған. Ал, бұл ретте, ауыл шаруашылығын және онымен байланысты салаларды қаржыландыру үлесі не бары 0,9%-1%-ды, сондай-ақ мұндай шығындар сомасы мемлекеттік басқару аппаратын ұстауға арналған шығыстарды қаржыландырудың 24%-ын ғана құрайды.

3. Мемлекеттің экономикалық саясатының негізгі мақсаты экономиканың, оның ішінде аграрлық сектордың тұрақты өсу қарқынына қол жеткізу болғандықтан, біз оны қаржыландыру үлесін кейінгі жылдарда, кем дегенде, 2020 жылғы деңгейде ұстап тұруды мақсатқа сай деп санаймыз, сол жылы бұл үлесі 2,2% құраған.

4. Сондай-ақ ауыл шаруашылығын бюджеттік несиелендіру көлемін қысқартпау қажет, бұл басқалармен тең жағдайда ауыл шаруашылығы өндірісінің өсуін қамтамасыз етеді.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы, егер мемлекет халықты да, ел бизнесін де әлеуметтік қолдауға қабілетті және ағым-

дағы жағдайға жеткілікті барабар экономикалық саясатты әзірлеген жағдайда жүзеге асады деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі

- [1] Искаков, У.М. Проблемы бюджетной политики Казахстана и пути их решения / У.М. Искаков // *Centa1 Asian Economic Review*. – 2018. - №3. - С. 52-60.
- [2] Рахметова, А. Финансово-кредитный и инновационный секторы экономики: оценка макроэкономических эффектов регулирования и взаимодействия секторов / А. Рахметова, Г. Калкабаева, А. Курманалина, Г. Серикова, Б. Аймурзина // *Проблемы предпринимательства и устойчивого развития*. – 2020. - №8 (1). - С. 1224–1237.
- [3] Сигарев, М.И. Кредитование сельскохозяйственного производства в Казахстане / М.И. Сигарев, Ш.М. Кантарбаева, З.З. Мейманкулова, Д.Е. Шахова-Ахмешова // *Life Science Journal*. - 2014. - 11(9). - С. 299–302.
- [4] Утибаев, Б.С. Оценка показателей республиканского бюджета на 2017-2019 годы и финансирование государственных программ развития / Б.С. Утибаев, А.К. Жусупова, Р.М. Жунусова, Г.Б. Утибаева // *Central Asian Economic Review*. - 2018. - №4. - С. 102-113.
- [5] Kuchukova N. The financial aspects of the third economic modernization in Kazakhstan / N. Kuchukova, G. Kerimbek, B. Saparova, A. Zhussupova // *Journal of Social Sciences Research*. - 2018. – Vol. 4. – N.12. - P. 483-490.
- [6] Balisacan, A. Ujjayant Chakraborty Majah-Leah Ravago. Sustainable Economic Development / A. Balisacan // *Academic Press*, - 2014. - 532 p.
- [7] Акимбекова, Г.У. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Г.У. Акимбекова, Г.А. Никитина // *Проблемы агорынка*. – 2020. - №4. – С. 13-23.
- [8] Конуспаев, Р. Қазақстан Республикасының аграрлық секторындағы несиелендіру / Р.Конуспаев, Т. Демесінов, Т. Таипов // *Проблемы агорынка*. - 2019. - №3. – С. 92-98.
- [9] Utibayeva, G. Prediction Parameters of the Republican Budget for 2016-2018 and their analysis / G. Utibayeva, B. Utibayev, A. Baidakov, S. Saparbayeva, A. Zholmukhanova, R. Zhunusova // *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. -2016. - Vol. 4. - N. 18. - P. 945-955.
- [10] Закон РК «О республиканском бюджете на 2023-2025 годы» от 1 декабря 2022 года № 279-VI ЗРК. (с приложениями) [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <http://www.akorda.kz> (дата обращения 22.12.2022).
- [11] Прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан на 2021-2025

годы [Электронный ресурс].-2022.-URL: <http://www.akorda.kz> (дата обращения 22.12.2022).

[12] Utibayeva, G. The Issues of Assessment of Financial Investments in Agriculture Development / G. Utibayeva, D. Akhmetova, B. Utibayev, R. Zhunusova, A. Baidakov, B. Tuke-nova // *Talent Development and Excellences*.- 2020. – N.12. - P. 792-799.

[13] Akhmetova, D.T. Forecasting Production Performance / D.T. Akhmetova, G.B. Utibayeva, B.S. Utibayev, R.M. Zhunusova, A.Baidakov, B.I. Tukenova // *European Research Studies Journal*.-2018.-N. 2.-P. 134-146.

[14] Lukhmanova, G. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / G. Lukhmanova, K. Baisholova, N. Shiganbayeva // *Revista Espacios*. -2019. -Vol. 40. - N. 32. - P. 6-19.

[15] Tokbergenova, A. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan / A. Tokbergenova, L. Kiyassova, S. Kairova // *Polish Journal of Environmental Studies*.-2018. - Vol. 27. – N. 5. - P. 1923-1933.

References

- [1] Iskakov, U.M. (2018). Problemy budzhetnoi politiki Kasakhstana i puti izh reshenia [Problems of the budget policy of Kazakhstan and ways to solve them]. *Centa1 Asian Economic Review*, 3, 52-60 [in Russian].
- [2] Rakhmetova, A. & Kalkabayeva, G. & Kurmanalina, A. & Serikova, G. & Aimurzina, B. (2020). Finansovo-kreditnyi i innovatsionnyi sektor ekonomiki: ocenka makroekonomicheskikh effektov regulirovaniya i vzaimodeistviya sektorov [Financial, credit and innovation sectors of the economy: assessment of macroeconomic effects of regulation and interaction of sectors]. *Problemy predprinimatelstva i ustoichivogo rasvitiya - Problems of Entrepreneurship and Sustainable Development*, 8 (1), 1224-1237 [in Russian].
- [3] Sigarev, M.I. & Kantarbayeva, S.M. & Meymankulova, S.S. & Shakhova-Akhmeshova, D.E. (2014). Kreditovanie selskokhosjaistvennogo proizvodstva v Kasakhstane [Lending to agricultural production in Kazakhstan]. *Life Science Journal*, 11 (9), 299-302 [in Russian].
- [4] Utibayev, B.S. & Zhussupova, A.K. & Zhunusova, R.M. & Utibayeva, G.B. (2018). Ocenka pokasatelei respublikanskogo budzheta na 2017-2019 gody i finansirovanie gosudarstvennykh program rasvitiya [Assessment of indicators of the republican budget for 2017-2019 and financing of state development programs]. *Central Asian Economic Review*, 4, 102-113 [in Russian].
- [5] Kuchukova, N., Kerimbek, G., Saparova, B., Zhussupova, A. (2018). The financial aspects of the third economic modernization in Kazakhstan. *Journal of Social Sciences Research*, 4 (12), 483-490.

[6] Balisacan, A. Ujjayant Chakraborty Majah-Leah Ravago (2014). Sustainable Economic Development. *Academic Press*, 1, 532.

[7] Akimbekova, G.U. & Nikitina, G.A. (2020). Prioritetnye napravleniya rasvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazakhstana [Priority directions for the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 13-23 [in Russian].

[8] Konuspaev, R. & Demesinov, T. & Taipov, T. (2019). Kazakhstan Respublikasynyn agrarlyk sektoryndagy nesielendiru [Lending in the agrarian sector of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 92-98 [in Kazakh].

[9] Utibayeva, G., Utibayev, B., Baidakov, A., Saparbayeva, S., Zholmukhanova, A., Zhunusova, R. (2016). Prediction Parameters of the Republican Budget for 2016-2018 and their analysis. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 4 (18), 945-955.

[10] Zakon RK “O recpublikanskom budzhetе na 2023-2025 gody” ot 1 dekabrya 2022 goda № 279-VI ZRK (s prilozhenijami) [Law of the Republic of Kazakhstan “On the republican budget for 2023-2025” dated December 1, 2022 No. 279-VI ZRK. (with applica-

tions)] (2022). Available at: <http://www.akorda.kz> (date of access: 22.12.2022) [in Russian].

[11] Prognoz socialno-ekonomicheskogo rasvitiya Respublicy Kazakhstan na 2021-2025 gody [Forecast of socio-economic development of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025] (2021). Available at: <http://www.akorda.kz> (date of access: 22.12.2022) [in Russian].

[12] Utibayeva, G., Akhmetova, D., Utibayev, B., Zhunusova, R., Baidakov, A., Tukenova, B. (2020). The Issues of Assessment of Financial Investments in Agriculture Development. *Talent Development and Excellences*, 12, 792-799.

[13] Akhmetova, D.T., Utibayeva, G.B., Utibayev, B.S., Zhunusova, R.M., Baidakov, A., Tukenova, B.I. (2018). Forecasting Production Performance. *European Research Studies Journal*, 2, 134-146.

[14] Lukhmanova, G., Baisholova, K., Shiganbayeva, N. (2019). Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan. *Revista Espacios*, 40, 32, 6-19.

[15] Tokbergenova, A., Kiyassova, L., Kairova, S. (2018). Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan. *Polish Journal of Environmental Studies*, 27, 5, 1923-1933.

Автор туралы ақпарат:

Утибаев Бегендік Саутұлы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; «Есеп және қаржы» кафедрасының профессоры; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1937-7636>

Information about author:

Utibayev Begendyk Sautovich – The main author; Candidate of Economic Sciences; Professor of the Department of Accounting and Finance; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1937-7636>

Информация об авторе:

Утибаев Бегендык Саутович – основной автор; кандидат экономических наук; профессор кафедры «Учет и финансы»; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Победы, 62, г. Астана, Казахстан; e-mail: ubs_51@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1937-7636>

**СУБСИДИРОВАНИЕ МОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ В КАЗАХСТАНЕ:
СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ, РЕШЕНИЯ**

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СҮТ САЛАСЫН СУБСИДИЯЛАУ:
ЖАЙ-КҮЙІ, ПРОБЛЕМАЛАРЫ, ШЕШІМДЕРІ**

**SUBSIDIZING THE DAIRY INDUSTRY IN KAZAKHSTAN:
STATUS, PROBLEMS, SOLUTIONS**

А.Б. МОЛДАШЕВ*

д.э.н., профессор

С.Т. ЖУМАШЕВА

к.э.н., доцент

Г.А. ДЖАМБАЕВА

старший научный сотрудник

*Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК
и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: moldashev48@mail.ru*

А.Б. МОЛДАШЕВ*

э.ф.д., профессор

С.Т. ЖҰМАШЕВА

э.ф.к., доцент

Г.А. ДЖАМБАЕВА

аға ғылыми қызметкер

*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту
ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: moldashev48@mail.ru*

A.B. MOLDASHEV*

Dr.E.Sc., Professor

S.T. ZHUMASHEVA

C.E.Sc. Associated Professor

G.A. DZHAMBAYEVA

Senior Researcher

*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: moldashev48@mail.ru*

Аннотация. Цель – вопросы повышения конкурентоспособности отечественной молочной продукции, которая может быть достигнута на основе использования передовых технологий и эффективных мер господдержки, стимулирующих рост производительности труда и обеспечение продовольственной безопасности страны. Методы – исследование проводилось на основе применения монографического и абстрактно-логического методов. Результаты – показана, что уровень государственного регулирования зависит от каждой отрасли. Наиболее распространенным методом специализации в аграрном секторе является субсидирование сельхозформирований, направленное на снижение затрат низкорентабельных хозяйств, повышение объемов выпуска продовольственных товаров. В Казахстане одним из проблемных направлений АПК, нуждающихся в получении субсидий, является производство молока и молокопродуктов. В статье рассматриваются сложившаяся ситуация в данном рыночном сегменте республики, степень обеспеченности ими населения, исходя из норм потребления на душу и особенностей мер государственной помощи в развитии молочного скотоводства. Дан анализ целевых выплат из бюджета для молочного подкомплекса, динамики за последние пять лет (2018-2022гг.). Обеспеченность населения молочными продуктами питания зависит от действующей системы молокоперерабатывающих предприятий и их загруженности сырьем. Выводы – в статье уделено внимание производ-

Аңдатпа. *Мақсаты* – еңбек өнімділігінің өсуін ынталандыратын және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін озық технологиялар мен тиімді мемлекеттік қолдау шараларын пайдалану негізінде қол жеткізуге болатын отандық сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселелері. *Әдістері* – зерттеу монографиялық және дерексіз-логикалық әдістерді қолдану негізінде жүргізілді. *Нәтижелері* – мемлекеттік реттеу деңгейі әр салаға байланысты болатындығы көрсетілген. Аграрлық секторда мамандандырудың неғұрлым кең тараған әдісі рентабельділігі төмен шаруашылықтардың шығындарын төмендетуге, азық-түлік тауарларын шығару көлемін арттыруға бағытталған ауыл шаруашылығы құрылымдарын субсидиялау болып табылады. Қазақстанда субсидия алуға мұқтаж АӨК проблемалық бағыттарының бірі сүт және сүт өнімдерін өндіру болып табылады. Мақалада республиканың осы нарықтық сегментіндегі қалыптасқан жағдай, жан басына шаққандағы тұтыну нормалары мен сүтті мал шаруашылығын дамытудағы мемлекеттік көмек шараларының ерекшеліктеріне сүйене отырып, олардың халықты қамтамасыз ету дәрежесі қарастырылады. Соңғы бес жылдағы (2018-2022 жж.) сүт кіші кешені үшін бюджеттен нысаналы төлемдерге талдау жасалды. Халықтың сүт өнімдерімен қамтамасыз етілуі сүт өңдеу кәсіпорындарының қолданыстағы жүйесіне және олардың шикізатпен жүктелуіне байланысты. *Қортындылар* – мақалада шикі сүт, қатты ірімшік, құрғақ сүт, май өндіруге назар аударылады. Сүт зауыттарының шикізатпен жүктелуін 80%-ға дейін жеткізу қажет. Импортқа тәуелділікті төмендету проблемаларын шешудің шұғыл қажеттілігі байқалады. Осы міндеттер шеңберінде мемлекет жемшөп базасын нығайтуды, жемшөп сапасын жақсартуды, жерді ұтымды пайдалануды, жемдік және жемшөп дақылдарының өнімділігін арттыруды, егіс ақаптарының құрылымын жетілдіруді, инновациялық-инвестициялық жаңғыртуды, жоғары білікті кадрлармен қамтамасыз етуді ескере отырып, сүт шаруашылығымен айналысатын фермерлерді қолдауды едәуір кеңейтті.

Abstract. *The goal* is to increase the competitiveness of domestic dairy products, which can be achieved through the use of advanced technologies and effective public support measures that stimulate the growth of labor productivity and ensure the country's food security. *Methods* – the study was conducted on the basis of the use of monographic and abstract-logical methods. *Results* – it is shown that the level of state regulation depends on each industry. The most common method of specialization in agricultural sector is subsidizing agricultural enterprises, aimed at reducing costs of low-profit farms, increasing the volume of food production. In Kazakhstan, one of the problematic areas of the agro-industrial complex that needs subsidies is production of milk and dairy products. The article discusses the current situation in this market segment of the republic, the degree of provision of the population with them, based on consumption rates per capita and the features of public assistance measures in the development of dairy cattle breeding. An analysis of target payments from the budget for the dairy subcomplex, dynamics over the past five years (2018-2022) is given. The provision of the population with dairy products depends on the current system of dairy processing enterprises and their workload with raw materials. *Conclusions* – the article focuses on production of raw milk, hard cheese, milk powder, butter. The loading of dairy plants with raw materials must be increased to 80%. There is an urgent need to solve the problems of reducing import dependence. As part of these tasks, the State has significantly expanded support for farmers engaged in dairy farming, taking into account the strengthening of forage base, improving quality of fodder, rational land use, increasing the yield of fodder and fodder crops, improving the structure of sown areas, innovative and investment modernization, and providing highly qualified personnel.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, молочное скотоводство, поголовье коров, производство молока, перерабатывающие предприятия, молоко и молокопродукты, государственная поддержка, субсидирование.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, сүтті мал шаруашылығы, сиыр басы, сүт өндіру, қайта өңдеу кәсіпорындары, сүт және сүт өнімдері, мемлекеттік қолдау, субсидиялау.

требления продуктов питания на душу населения составляет 5 904 тыс. т в 2022г., что на 5,3% выше уровня 2020г. По расчетным данным, в 2022г. она достигла 241,2 кг, что составляет от нормы 80%. По результатам исследования установлено, что северный регион имеет обеспеченность 109,4%, восточный – 199,1, центральный – 100%, южный – 55,5% [5].

Уровень обеспеченности населения молоком и молокопродуктами зависит не только от влияния природных условий, но и от мер государственной поддержки отрасли в регионах [6,7].

В Казахстане субсидирование животноводства осуществляется по:

- возмещению части расходов, понесенных субъектам агропромышленного комплекса при инвестиционных вложениях;
- ставкам вознаграждения по кредитам в АПК;
- племенному делу;
- производству продукции.

В 2020г. по отрасли животноводства приостановлено субсидирование на продуктивность животных. В этой ситуации произошло сокращение субсидий, искажающих систему ценообразования и относящихся по методике ВТО, к «желтой» корзине, т.е. субсидирование на единицу продукции (1 л, 1 гол.).

Однако совокупная поддержка животноводства осуществляется посредством льготного кредитования, инвестиционных субсидий, покупки племенных животных, оборудования и сельскохозяйственной техники.

Объем государственной поддержки животноводства в 2022г. составил 124 млрд. тенге, или превысил уровень 2018г. в 1,6 раза.

В структуре к валовой продукции сельского хозяйства уровень государственной совокупной поддержки занимает 5%, при этом в растениеводстве «желтая» корзина составляет 71,6 млрд. тенге и в животноводстве – 66,8 млрд. тенге.

Совокупная государственная поддержка к валовой продукции сельского хозяйства исчисляется 5%, при пороговом уровне прямой государственной поддержки по правилам ВТО для Казахстана установлен 8,5%.

В 2022г. на субсидирование молочной отрасли выделено 24,9 млн тенге, в том числе на селекционно-племенную работу – 6,3 млн тенге и 18,6 млн тенге – на удешевление стоимости молока, реализованного перерабатывающим предприятиям.

При этом норматив по субсидиям в зависимости от наличия фуражных коров составляет 20-45 тенге на фактический 1 л молока. Кроме того, субсидирование направлено и на сохранение приплода. То есть при наличии товарного маточного поголовья базовый норматив на 1 гол. составил 10 тыс. тенге – при выходе приплода 65%, 15 тыс. тенге – при выходе 75%. Таким образом, на маточное поголовье коров сумма субсидий составляет 25 тыс. тенге.

Стоимость 1 гол. племенного крупного рогатого скота в Казахстане составила 150 тыс. тенге, из стран дальнего зарубежья – 300 тыс. тенге, Украины и стран СНГ – 225 тыс. тенге.

Нормативы субсидирования молочной отрасли в 2022г. по сравнению с 2018г. включены в селекционно-племенную работу с приобретенной дозой однополых и двуполых семен племенного быка молочных и мясо-молочных пород с нормативами 10 тыс. и 5 тыс. тенге соответственно, а также добавлена трансплантация эмбрионов – 80 тыс. тенге.

Таким образом, производство качественных, доступных и конкурентоспособных продуктов питания становится приоритетной задачей агропромышленного комплекса республики [8,9].

Учитывая, что оптимальный режим работы предприятий – 80% загрузки, в 2023г. уровень загрузки должен быть достигнут. Если объем переработки молока составит 1,6 млн т, а доля переработки – 29%, это позволит увеличить объем переработанных молочных продуктов на 49%. Доля импорта по сырам снизится с 70% до 51%, масла сливочного – с 37 до 17%.

В соответствии с Национальным проектом по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025 годы повысить уровень загрузки молочных заводов до 80%, объем переработки молока – 1,6 млн т, увеличить объем переработанных молочных продуктов на 49%, в результате снизится импорт сыра с 70 до 51%, масла сливочного с 37 до 17%.

В Казахстане в настоящее время производится 6 320 тыс. т сырого молока, что достаточно для обеспечения перерабатывающих заводов сырьем. В то же время половина произведенного молока, закупаемого молокозаводами на переработку, составляет около 700 тыс. т и не отвечает требованиям техрегламентов Таможенного союза по микробиологическим и соматическим показателям.

В 2023г. перерабатывающие предприятия не смогут принять такое молочное сырье, поэтому от качества сырья будет зависеть будущее молочной отрасли страны. Более 70% производимого в стране молока приходится на личные подсобные хозяйства, однако обеспечение контроля качества в такой ситуации будет сложно. Отсрочка, предоставленная Казахстану в Таможенном союзе для внедрения технических регламентов по качеству молока, завершилась 1 января 2020 года.

В условиях, когда основной объем молока производится в хозяйствах населения, решение проблемы в значительной степени будет зависеть от разработки и применения эффективного экономического механизма взаимоотношений сельхозтоваропроизводителей и перерабатывающих предприятий.

Например, в молочной отрасли производство сыра, сливочного масла и сухого молока наиболее затратны. Так, для получения 1 кг сыра требуется 12 л молока-сырья, сливочного масла – 22,5 л, сухого молока – 7,3 л. Таким образом, доли сырья в стоимости данных видов молочных продуктов получаются значительными. В результате цена готовой продукции (сыра, масла и сухого молока) выше, чем у иностранных поставщиков.

При этом закупочные цены на молоко-сырье в республике практически не регулируются, исключение составляют лишь цены на незначительный объем зерна,купаемый ежегодно в государственные ресурсы.

На предприятия перерабатывающих отраслей поступает сельскохозяйственное сырье, не отвечающее стандартам. Коэффициент использования мощностей по переработке варьирует от 4% в плодоовощной промышленности до 67% - в масложировой.

В целом по Казахстану существует достаточно высокая зависимость от импорта молочной продукции глубокой переработки – масла, сыра, сухого молока. Например, по маслу импортозависимость на 40%, сыру – на 60%, сухому молоку – на 90-95%. В этой ситуации основная задача – снизить импортозависимость в секторе глубокой переработки продукции.

В Казахстане принят Комплексный план мероприятий по развитию переработки сельскохозяйственной продукции и пищевой промышленности [10]. В соответствии с пп. 10-1 и 10-4 ст. 5 Закона Республики Казахстан от 8 июля 2005 года «О

государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» [11] утверждены «Правила субсидирования затрат перерабатывающих предприятий на закуп сельскохозяйственной продукции для производства продуктов ее глубокой переработки и перечня сельскохозяйственной продукции» от 13 мая 2014г. №486 [12], устанавливающие гарантированную закупочную цену.

Анализ результатов исследования рынка молока и молочной продукции свидетельствует, что в развитии перерабатывающей отрасли прослеживаются как позитивные, так и негативные тенденции. Наблюдаются положительные тенденции в производстве молочной продукции с 2012г. Так, например, производство молока обработанного и сливок за 2022г. составило 535 тыс. т, что выше по сравнению с 2018г. на 10,9, производство масла сливочного увеличилось до 17,3 тыс. т, или на 4,7%, сыра и творога – на 44% (27,5 тыс. т). Однако следует отметить, что в 2021г. объем производства сухого молока по сравнению с 2018г. поднялся незначительно – на 3,9 тыс. тонн.

Производство обработанного молока и сливок в 2022г. составило в Павлодарской области 140,8 тыс. т, или 26,3%, Алматинской – 113,7, или 21,2% и Костанайской – 78,3 тыс. т, или 14,6%. Таким образом, в этих областях производится 62,1% общего объема [13].

Производство сливочного масла в г.Алматы составляет 4,8 тыс. т масла, или 27,8%, Костанайской области – 4,2, или 23,3%, Северо-Казахстанской – 2,3 тыс. т, или 13,6% общего объема.

Основная специализация по сыро-творожному производству отмечается в Алматинской области – 7,3 тыс. т, или 26,7%, г. Алматы – 3,2 тыс. т, или 11,7%, и Восточно-Казахстанской области – 3,5 тыс. т, или 12,7%.

На производстве сухого молока в 2018г. специализируются 5 областей: Павлодарская – 1 903 т молока, или 47,7%, Северо-Казахстанская – 834 т, или 20,9% объема, Костанайская – 699 т, или 17,5%, Жамбылская – 498 т, или 12,5% и Алматинская – 56 т, или 1,4%.

В целом уровень потребления молочной продукции в 2022г. по республике составлял 241,2 кг на душу населения, однако имеется достаточно высокая зависимость от импорта молочной продукции глубокой переработки.

При этом значительно возрос экспорт молока и сливок (на 42,7% за год), сырно-творожной продукции – на 15,4% и сливочного масла – в 5,2 раза.

Необходимо отметить, что импорт молочной продукции, например, по молоку и сливкам снизился на 13,5 тыс. т и составил 21,2 тыс.т. По сливочному маслу объем импорта сократился на 619 т (6,4 тыс.т против 7,0 тыс.т в 2022г.), по сырно-творожному продукту – на 914 т и составил 22 тыс. т.

Повышению производства молока способствует как увеличение молочной продуктивности КРС, так и рост его поголовья. Следует отметить, что рост надоев молока в весенне-летний период приходится на июнь – до 889,2 тыс. т. Наиболее низкий уровень производства молока наблюдается в феврале – до 119 тыс. т. Затем снижение надоев продолжается до октября – 610,7 тыс. т, а в декабре – до 381 тыс. т.

В структуре производства молока удельный вес достигает в Туркестанской области – 12,1%, Северо-Казахстанской – 10,3%, Абайской – 9,1%, Алматинской – 8,5%, Восточно-Казахстанской – 7,8% и в других регионах от 6,8 до 1,1%.

Производственные затраты на 1 кг молока неодинаковы по сельхозформированиям (поставщики молока) перерабатывающим предприятия, закупочные цены которых также различны. Это отражается на величине вторичного сырья при производстве сливочного масла.

Например, закупочная цена на молоко колеблется от 110 до 131 тенге за 1 литр. При этом в закупочную цену переработки включают все затраты по сборке, охлаждению, а также заработную плату работников, которые при закупе молока отношения к производству продукции не имеют.

В производственных затратах приводятся данные, не отвечающие реалиям соответствующих показателей предприятий.

Результаты анализа производства молока в разрезе областей и расчеты нормативов производственных затрат показали, что себестоимость 1 кг молока в среднем по Казахстану колеблется в пределах от 87 до 128 тенге, что связано с природно-климатическими условиями, уровнем развития технологий и кормовой базой в регионах.

Высокий уровень себестоимости молока отмечается в Алматинской области 127 тенге за 1 кг, Кызылординской – 120, Актюбинской – 108 тенге, что объясняется не благоприятными природно-климатическими условиями и слабой кормовой базой.

В структуре затрат основная доля приходится на корма (более 60%). В среднем закупочная цена на молоко по Казахстану с учетом минимального уровня рентабельности (10%) составляет 110 тенге.

Сложившаяся ситуация на рынке сыра в республике свидетельствует о высоком потенциале производства данного продукта [14]. В среднем ежегодное потребление сыра на душу населения в Казахстане составляет 5 кг.

Средняя реализационная цена сыра колеблется от 3 200 тенге за 1 кг до 4 900 тенге, средние производственные затраты – от 2 220 до 2 600 тенге.

Сухое молоко в 2022г. производилось в 5 областях: Павлодарской – 1 903 т молока, или 47,7%, Северо-Казахстанской – 834 т, или 20,9%, Костанайской – 699 т, или 17,5, Жамбылской – 498 т, или 12,5 и Алматинской – 56 т, или 1,4%.

Цена реализации сухого молока колеблется от 960 до 1 200 тенге, а затраты – от 225 до 336 тенге.

В Республике Казахстан наблюдается так называемый молочный кризис, связанный со специальным техрегламентом ЕАЭС, который обязывает казахстанских молокопроизводителей работать по евразийским стандартам. Среди основных условий – отсутствие биологических загрязнителей и патогенной микрофлоры, а также низкое остаточное содержание антибиотиков, т.е. в молоке, которое принимают заводы на переработку, не должно быть грязи, пыли и условий для размножения микробов.

Заключение

В молочной отрасли отмечают:

- существование мелкотоварного производства (более 70% молока производится в домашних хозяйствах);
- наличие сезонности производства молока;
- низкое качество молока (в частности, в личных подсобных хозяйствах);
- морально изношенная техника, низкий уровень механизации и автоматизации процессов производства и переработки молока;
- низкая молочная продуктивность коров (2395 кг);
- во всех районах и в объединенных селах необходимо организовать заготовительные пункты по закупке молока, с проведением первичного анализа;
- сбор молока осуществляется сборщиками молока, имеющими трудовые отношения с предприятиями переработки.

Сбор, охлаждение, хранение и закуп молока от населения, в соответствии с договорами контрактации, осуществляются сборщиками-поставщиками, которые должны обеспечивать выполнение договорных мероприятий, а именно: загрузку, взвешивание, анализ молока на кислотность, плотность, массовую долю жира и белка и др. [15].

Список литературы

[1] Об утверждении национального проекта по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2025 годы [Электронный ресурс].- 2021.- URL: <https://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 16.12.2022).

[2] Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы [Электронный ресурс].-2021.-URL: <https://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 16.12.2022).

[3] Молдашев, А.Б. Продовольственная безопасность Казахстана // Проблемы агрорынка.- 2020.-N1. – С.11-18.

[4] Сыздыкбаева Н.Б. Роль агропромышленного комплекса в экономике Казахстана / Н.Б. Сыздыкбаева.- Экономика: стратегия и практика.-2018.-N4 (48).-С.152-159.

[5] Об утверждении научно обоснованных физиологических норм потребления продуктов питания. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года № 503. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 13 января 2017 года № 14674 [Электронный ресурс].-2021.-URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926220 (дата обращения: 16.12.2022).

[6] Нечитайлов, А.С. Государственное регулирование рынка молока и молочной продукции / А.С. Нечитайлов // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики.- 2019.-N 6.-С. 73-83.

[7] Юксел, К. АПК в рамках реализации целей устойчивого развития и государственной политики по формированию и развитию конкурентоспособной отрасли // К. Юксел, С.С. Ыдырыс, М. Нурсой, Б.А Сандыбаева // Вестник университета «Туран»] .-2021.-N.-С.143-150.

[8] Омарбакиев Л.А., Жарылкасын Ж.К. Повышение конкурентоспособности продукции аграрного сектора Республики Казахстан //Проблемы агрорынка. -2020.-N4(4).-С.40-46.

[9] Кружкова, Т.И. Показатели конкурентоспособности АПК /Т.И. Кружкова, О.А. Рушица-я //Аграрное образование и наука. - 2017. - №1. - С. 58-65.

[10] Об утверждении Комплексного плана мероприятий по развитию переработки сельскохозяйственной продукции и пищевой промышленности до 2020г. [Электронный ресурс].- 2014.- URL: <https://www.inform.kz/> (дата обращения: 16.12.2022).

[11] Закон Республики Казахстан от 8 июля 2005г. «О государственном регулировании развития агропромышленного комплекса и сельских территорий» [Электронный ресурс].-2005.-URL: <https://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 16.12.2022).

[12] Об утверждении Правил субсидирования затрат перерабатывающих предприятий на закуп сельскохозяйственной продукции для производства продуктов ее глубокой переработки [Электронный ресурс].-2015.-URL: <https://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 16.12.2022).

[13] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное в Республике Казахстан». Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2022.-URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 16.12.2022).

[14] Анализ рынка сыра в Казахстане. Показатели и прогнозы.- М.: TEBIZ group, 2022.- 189 с.

[15] Балкибаева, А.М., Булхаирова Ж.С., Ерназарова А.К. Производство молока в личных подсобных хозяйствах Республики Казахстан / А.М.Балкибаева, Ж.С.Булхаирова, А.К.Ерназарова // Проблемы агрорынка. - 2018.- N4 –С.147-152.

References

[1] Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021-2025 gody [On approval of the national project for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025] (2021). Available at: <https://www.adilet.zan.kz> (date of access: 16.12.2022) [in Russian].

[2] Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2021-2030 gody [On approval of the Concept for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030] (2021). Available at: <https://www.adilet.zan.kz> (date of access: 16.12.2022) [in Russian].

[3] Moldashev, A.B. (2020). Prodovol'stvennaja bezopasnost' Kazahstana [Food security of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 11-18 [in Russian].

[4] Syzdykbaeva, N.B. (2018). Rol' agropromyshlennogo kompleksa v jekonomike Kazahstana [The role of the agro-industrial complex in the economy of Kazakhstan]. *Jekonomi-*

ka: *strategija i praktika - Economics: strategy and practice*. 4 (48), 152-159 [in Russian].

[5] Ob utverzhdenii nauchno obosnovannyh fiziologicheskikh norm potrebleniya produktov pitaniya [On the approval of scientifically based physiological norms for food consumption] (2016). Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34926220 (date of access: 16.12.2022) [in Russian].

[6] Nechitajlov, A.S. (2019). Gosudarstvennoe regulirovanie rynka moloka i molochnoj produkcii [State regulation of the milk and dairy products market]. *Fundamental'nye i prikladnye issledovaniya kooperativnogo sektora jekonomiki – Fundamental and applied research of the cooperative sector of the economy*, 6, 73-83 [in Russian].

[7] Juksel, K., Ydyrys, S.S., Nursoj, M., Sandybaeva, B.A. (2021). APK v ramkah realizacii celej ustojchivogo razvitiya i gosudarstvennoj politiki po formirovaniyu i razvitiyu konkurentosposobnoj otrasli [Agro-industrial complex in the framework of the implementation of sustainable development goals and state policy on the formation and development of a competitive industry]. *Vestnik universiteta «Turan» - Bulletin of the University "Turan"*, 3, 143-150 [in Russian].

[8] Omarbakiev, L.A. Zharylkasyn, Zh.K. (2020). Povyshenie konkurentosposobnosti produkcii agrarnogo sektora Respubliki Kazakhstan [Increasing the competitiveness of products of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4 (4), 40-46 [in Russian].

[9] Kruzhkova, T.I., Rushhickaja, O.A. (2017). Pokazateli konkurentosposobnosti APK [Indicators of the competitiveness of the agro-industrial complex]. *Agrarnoe obrazovanie i nauka - Agricultural education and science*, 1, 58-65 [in Russian].

[10] Ob utverzhdenii Kompleksnogo plan meroprijatij po razvitiyu pererabotki sel'skhozajstvennoj produkcii i pishhevoj promyshlennosti do 2020g. [On the approval of the Comprehensive Action Plan for the development of the pro-

cessing of agricultural products and the food industry until 2020] (2014). Available at: <https://www.inform.kz/> (date of access: 16.12.2022) [in Russian].

[11] Zakon Respubliki Kazakhstan ot 8 ijulja 2005g. "O gosudarstvennom regulirovanii razvitiya agropromyshlennogo kompleksa i sel'skih territorij" [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005 "On state regulation of the development of the agro-industrial complex and rural areas"] (2005). Available at: <https://www.adilet.zan.kz> (date of access: 16.12.2022) [in Russian].

[12] Ob utverzhdenii Pravil subsidirovaniya zatrat pererabatyvajushhih predpriyatij na zakup sel'skhozajstvennoj produkcii dlja proizvodstva produktov ee glubokoj pererabotki [On approval of the Rules for subsidizing the costs of processing enterprises for the purchase of agricultural products for the production of products of its deep processing] (2015). Available at: <https://www.adilet.zan.kz> (date of access: 16.12.2022) [in Russian].

[13] Statisticheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe v Respublike Kazakhstan». Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Statistical collection "Agriculture, forestry and fishery in the Republic of Kazakhstan". Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 16.12.2022) [in Russian].

[14] *Analiz rynka syra v Kazahstane. Pokazateli i prognozy [Analysis of the cheese market in Kazakhstan. Indicators and forecasts]* (2022). Moskva: TEBIZ group, 189 [in Russian].

[15] Balkibaeva, A.M., Bulhairova, Zh.S., Ernazarova, A.K. (2018). Proizvodstvo moloka v lichnyh podsobnyh hozjajstvax Respubliki Kazakhstan [Milk production in private farms of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 147-152 [in Russian].

Информация об авторах:

Молдашев Алтынбек Бакирович – основной автор; доктор экономических наук, профессор; главный научный сотрудник; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 306, г.Алматы, Казахстан; e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3987-4648>.

Жумашева Сауле Токановна; кандидат экономических наук, доцент; ученый секретарь; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 306, г.Алматы, Казахстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>.

Джамбаева Гульзада Алдабергеновна; старший научный сотрудник Казахского научно-исследовательского института экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 306, г.Алматы, Казахстан; e-mail: Gulzada49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1031-5199>

Авторлар туралы ақпарат:

Молдашев Алтынбек Бакирович – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; бас ғылыми қызметкері; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3987-4648>

Жұмашева Сауле Тоқанқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; ғалым-хатшы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Джамбаева Гульзада Алдабергеновна; аға ғылыми қызметкері; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: Gulzada49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

Information about authors:

Moldashev Altynbek – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chief Researcher; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3987-4648>

Zhumasheva Saule Tokanovna; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Sciences Secretary; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Jambayeva Gulzada; Senior Researcher; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: Gulzada49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1031-5199>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЕТТІ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ӨНІМДІЛІКТІ АРТТЫРУҒА АРНАЛҒАН МЕМЛЕКЕТТІК СУБСИДИЯЛАР: ІСКЕ АСЫРУ ҚҰРАЛДАРЫ

STATE SUBSIDIES TO INCREASE PRODUCTIVITY IN BEEF CATTLE BREEDING OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: IMPLEMENTATION TOOLS

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ СУБСИДИИ НА ПОВЫШЕНИЕ ПРОДУКТИВНОСТИ В МЯСНОМ СКОТОВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ИНСТРУМЕНТЫ РЕАЛИЗАЦИИ

К.М. МАДЕНОВА*

экономика ғылымдарының магистрі

Ф.А. ШУЛЕНБАЕВА

э.ғ.д. профессор

Г.А. АСАНОВА

э.ғ.к., доцент

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан

**автордың электрондық почтасы: madenova74@mail.ru*

К.М. MADENOVA*

Master of Economic Sciences

F.A. SHULENBAYEVA

Dr.E.Sc., Professor

G.A. ASANOVA

C.E.Sc., Associate Professor

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: madenova74@mail.ru*

К.М. МАДЕНОВА*

магистр экономических наук

Ф.А. ШУЛЕНБАЕВА

д.э.н., профессор

Г.А. АСАНОВА

к.э.н., доцент

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан

**электронная почта автора: madenova74@mail.ru*

Аңдатпа. **Мақсаты** – Қазақстанның етті мал шаруашылығындағы инновациялық процестерді мемлекеттік ынталандыру шараларын негіздеу. **Әдістері** – монографиялық, қаржылық-экономикалық талдау, салыстыру, логикалық жалпылау. **Нәтижелері** – мал шаруашылығында инновацияларды тиімді қолдану процестерін тежейтін негізгі факторлар қарастырылған: пандемиядан туындаған әлемдік экономикалық дағдарыстың салдары, жайылымдық жерлердің деградациясына және табиғи жем-шөп қорының азаюына әкеп соққан адам қызметінің қоршаған ортаға әсері. Бұл проблемалар ет бағытындағы малды өсіру кезінде жем бағасының өсуіне әкелгені анықталды. Сонымен қатар, инфляция өндірістік циклдердің тұрақтылығын және аграрлық бизнестің тұрақтылығын бұзады. Ет өнімдерінің нарығын кеңейту қажеттілігі ауыл шаруашылығындағы мемлекеттік саясаттың негізгі міндеті – ет пен оны қайта өңдеу өнімдерін тұтынудың азық-түлік қауіпсіздігі мен физиологиялық нормаларын қамтамасыз ету болып табылады. Мақалада етті малды субсидиялау механизмін зерттеуге баса назар аударылған. Осы сала субъектілерін қолдаудың негізгі бағдарламаларына талдау жүргізілген. **Қортындылар** - жайылымдардың деградациясы, суару пунктерінің жетіспеушілігі, малдарды азықтандырудың жоғары құны өндірушілердің инновациялық белсенділігін тежейді. Ұңғымаларды бұрғылау және жер асты суларын өндіру үшін құбырлы ұңғымаларды орнату арқылы тозған жайылымдарды қалпына келтірудің ұтымды әдістері ұсынылған. Мемлекеттің инвестициялық субсидияларын ескере отырып, шаруашылықтар алатын инвестициялардың өтелімділігі бойынша есептеулер орындалған. Авторлар етті мал шаруашылығының қолда бар ресурстарын, отандық және әлемдік

өлемдік үлгісі қоршаған ортаның өзгеруіне айтарлықтай әсерін тигізді.

Бүкіл әлемнің экономикалық даму проблемалары жекелеген елдер мен аймақтарға әсер етті, бұл жағдайда экономикалық жаһандану, ресурстардың тапшылығы, үй жануарларының климаттың өзгеруіне бейімделу процестері, қоршаған ортаның ластануы және жердегі биоәртүрліліктің төмендеуі қаупі туындады [1].

Біздің еліміздің экономикасының аграрлық секторы табиғи ресурстар мен қоршаған ортаның маңызды экологиялық көрсеткіштерінің нашарлауының күрделі проблемасына тап болды. Экологияның бұзылуы жайылымдық жерлердің сапасына әсер етеді, малдың өнімділігін төмендетеді.

Мұндай жағдайда АӨК-де етті мал шаруашылығының экономикалық тиімділігін арттыру өндірістік ресурстарды үнемдеуге, инновациялар енгізуге бағытталған мемлекеттік қолдау және субсидиялар есебінен мүмкін болады [2]. АӨК етті мал шаруашылығының өндірістік жүйесінің негізгі ресурстары: адам еңбегі; ауыл шаруашылығы өнімін жасау үшін пайдаланылатын жер; тауар мен өнімнің өзіндік құнына кіретін шығындарды жабу үшін қажетті капитал болып табылады [3].

Ауыл шаруашылығында ет өнімдерін өндірудің экономикалық және әлеуметтік тиімділігін арттыру субсидиялау құралдарының көмегімен елдің азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз етуді тиімді реттеуге және халықты ет өндірісінің өнімдерімен тұрақты қамтамасыз етуге ұмтылатын мемлекеттік агроөнеркәсіптік саясаттың басты мақсаты болып табылады [4, 5].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Етті мал шаруашылығындағы инновациялық процестерді қалыптастыру және дамыту процестерін зерттеу материалдары жүйелі талдауды, монографиялық және қаржылық-экономикалық әдістерді қолдану негізінде жүргізілді. Жіктеу және топтастыру әдістері негізінде табиғи-климаттық жағдайларға байланысты әр түрлі шаруа қожалықтарын логикалық жалпылау орындалды. Қолданылатын әдістемелік база жиынтықта сенімді және негізделген қорытындылар алуға мүмкіндік берді.

Біздің елімізде етті мал шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың ұлттық тамыры бар, ол қазақ халқының негізгі кәсібі ежелден мал шаруашылығы болып табылатындығына негізделген. Мал жаюға арналған жайылымдық жерлер басым болатын кең жер аумақтары мал өсірушілерге ет өнімдерін өндіру нарықтарында

жетекші орын алуға мүмкіндік береді. АӨК-нің етті мал шаруашылығында адамның ауыл шаруашылығы ресурстарына теріс әсеріне байланысты жайылымдық аумақтар қысқарады, мал азығы базасының тапшылығы байқалады.

Елді мекендер маңындағы жайылымдардың тозу проблемасы белгілі бір дәрежеде пайдаланылмайтын жайылымдық учаскелерге қолжетімділіктің болмауымен байланысты. Суару пункттерінің жетіспеушілігі және жайылымдарды суландыру инфрақұрылымының дамымауы шалғайдағы мал шаруашылығын дамытуды тежейді және мал шаруашылығында пайдаланылмайтын жайылымдық учаскелерді пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Халықаралық тәжірибені зерделеу компьютерлік жүйелерді пайдалану және бағдарламалық қамтамасыз етуді қосымшаға көшіру есебінен мал шаруашылығының инновациялық технологияларының қарқынды дамуы етті мал шаруашылығының тиімділігі мен рентабельділігін арттырғанын көрсетеді. Көптеген технологиялық құралдар мен әдістер мал шаруашылығын басқару процестерін жеңілдетіп, ыңғайлы етті [6].

Етті мал шаруашылығының экономикалық дамуы мал шаруашылығындағы технологиялық процестерді орындау үшін өнімділігі жоғары машиналар мен жабдықтарды енгізуге және практикалық пайдалануға байланысты. Ауыл шаруашылығын дамытудың ғылыми-техникалық бағдарламасын іске асыру үшін мемлекет үздіксіз инновациялық процесті қамтамасыз ету жөніндегі шаралар жүйесін көздейді.

Жаңа білімді тарату инновацияларды енгізу мен практикалық пайдалануды жеделдетуге ықпал етеді. Инновациялық бағытталған ауыл шаруашылық кәсіпорындары әлеуметтік-экономикалық және инновациялық дамуды ынталандыруға бағытталған мемлекеттік субсидияларды пайдалана алады [7].

Инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау өңірлік бағдарламалар арқылы жүзеге асырылады [8].

Өңірлердің инновациялық әлеуеті толығымен адами ресурстармен және олардың білімімен байланысты. Өңірлер ауыл шаруашылығы өндірісіне дәл егіншілік пен ерекше мал шаруашылығының элементтерін белсенді енгізуде. Бұған саладағы инновациялық процестерді дамытуға бағытталған мемлекеттік аграрлық саясат ықпал етеді [қараңыз 7].

Ауыл шаруашылығын инновациялық және инвестициялық дамытудың басымдықтары мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы нысандары, әдістері мен тетіктері шеңберінде экономикалық қатынастарды өзгертуге бағытталған. Мемлекеттік қолдаудың икемді жүйесі ауыл шаруашылығының ағымдағы және ұзақ мерзімді қажеттіліктеріне жауап береді [9].

Етті мал шаруашылығындағы агро-өнеркәсіптік кешен субъектілері қызметінің тиімділігі көп жағдайда нарықтық жағдайға байланысты. Қазіргі уақытта, етті мал шаруашылығын өндірушілердің басты мәселесі ретінде сатып алушылардың (делдалдардың) арқасында жемшөптің қымбаттауы және жанар-жағармай материалдарының (ЖЖМ) бағасының өсуі болып табылады.

2021 жылы азық-түліктің көтерме бағасы бір килограммына 1 650-ден 1 800 теңгеге дейін болды, сатып алушылар бұл құнын 2,5 есеге арттырды. 2021 жылы бір тонна арпаның бағасы 40-45 мың теңге болса, 2022 жылы 120 мың теңгені құрап, үш есеге қымбаттаған. Жаназық құнының қымбаттауына байланысты, дайын ет өнімінің құны да артты, бірақ бұл өндірушілерге қажетті пайда әкелмейді, өйткені халықтың ет тұтыну деңгейі 10%-ға және одан да көп төмендеді және төмендеуді жалғастыруда [10].

Экономикалық дағдарыс аграрлық бизнеске әсер етеді, өндірістің негізгі және айналым қаражаттарының құны өседі, бұл ауыл шаруашылық өнімдерінің өзіндік құнының өсуіне әкеледі. Ет өндірушілер өнімді жеткізуде қиындықтарға тап болады, сату нарығындағы кірістер күтілгеннен төмен болады, қымбаттаған ресурстарға инвестицияларды ақтамайды, оларды қайтармайды немесе жоспарланған табысты әкелмейді деп алаңдайды. Бұл оларды өндіріс технологиясын, бюджет пен экономиканы, өсімдік шаруашылығында өсірілетін жемшөп дақылдарының тізімін және т.б. өзгертуге мәжбүр етеді.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің инновациялық әлеуетін ынталандыруға бағытталған аграрлық нарық субъектілерінің инвестициялық шығындарын субсидиялаудың мемлекеттік бағдарламалары АӨК-тің етті мал шаруашылығы жемшөп тапшылығы проблемаларын еңсеру, сондай-ақ жайылымдық аумақтарды қалпына келтіру есебінен жемшөп базасын нығайту үшін негізгі шара болып табылады.

Ауыл шаруашылығы өндірісі экономиканың басқа салаларына қарағанда тиімділігі төмен. Салынған капитал аз пайда әкеледі және бірнеше жылдан кейін қайтарылады. Демек, табысы төмен ауыл шаруашылығы мемлекеттік қолдаусыз салааралық бәсекеге тең дәрежеде қатыса алмайды [11]. Ауыл шаруашылығын инновациялық дамыту бағдарламалары еліміздің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етуі тиіс.

Инновациялық жобаларды жүзеге асыру ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер белгілеген тиімділікке қол жеткізумен қатар, экономиканың басқа салаларына да әсер етуі тиіс [12]. Ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бірінші кезектегі шараларының қатарында жерді пайдаланудың тиімділігін арттыру, өнімнің өзіндік құнын төмендету бар. Жерді пайдаланудың негізгі мақсаты – суармалы жер көлемін 40%-ға, 2 млн гектарға дейін ұлғайту, ауыл шаруашылық зерттеулеріне инвестицияны ұлғайту [13].

Жерді тиімді пайдалану үшін ғалымдарға суландыру құрылыстарын қалпына келтіріп, жаңадан салу арқылы босалқы жерлерден жайылымдарды ауыл шаруашылығы айналымына тарту ұсынылады. Олардың дамуы ірі инвестициялармен мемлекеттік қолдау шараларынсыз мүмкін емес [14].

Мал шаруашылығымен айналысатын ұйымдарда инновациялық процестерді қолдау үшін Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі 2020 жылғы 1 тамыздағы №243 бұйрығымен барлық белгіленген шарттар мен талаптар сақталған жағдайда агроөнеркәсіптік кешен субъектісі салған инвестициялық шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау қағидалары бекітілді. №4 "Жайылымдарды суландыру инфрақұрылымын құру және мал шаруашылығы шаруашылықтарын (құдықтар, ұңғымалар) сумен қамтамасыз ету" жобасының паспортына сәйкес жобаны іске асыру орны бойынша өтінімдерді қабылдау ағымдағы жылдың 1 мамырынан 1 қазанына дейін бос бюджет болған кезде жүзеге асырылады, осы мақсаттар үшін мемлекет инвестордың шығындарының 50%-ын өтейді (1 кесте).

Құдықтар мен ұңғымаларды бұрғылауды субсидиялау үшін ең аз мал басы ірі қара малдың 50-ден кем емес шартты басын құрайды, бір құдықтың сулану алаңы 2 000 гектарға дейін жайылымды құрайды.

1 кесте – АӨК субъектілерінің инвестициялық шығыстарының бір бөлігін субсидиялау

№ п/п	Объектінің, техника мен жабдықтың атауы және техникалық сипаттамасы	Өлшем бірлігі	Рұқсат етілген ең жоғары құн, теңге / өлшем бірлігі
1.1	шахта құдығы (ұңғыманың тереңдігіне қарамастан субсидиялау үшін шекті тереңдік 20 метрден аспайды)	сызықтық метр	50 000
1.2	субсидиялауға жататын шекті рұқсат етілген тереңдігі бар құбырлы құдық (ұңғыма) – 50 метрден аспайды		40 000
	Құрғақ аймақтар үшін - 375 метрден аспайды		70 000
2	Электр станциясы (бензин немесе дизель генераторы)	бірлік	400 000
3	Суды көтеруге арналған сорғы		200 000
Ескерту: [15] дереккөз бойынша құрастырылған			

Қазіргі уақытта қазақстандық ғалымдар жер асты суларын тартуға арналған жел сорғыларын орната отырып, мал шаруашылығындағы пайдаланылмайтын сусыз жайылым учаскелерде құдықтар салу бойынша технологиялық нұсқаулықтар әзірледі. Дамыған елдердің құдықтарды салу жөніндегі инновациялық тәжірибесін зерделеу негізінде жайылымдардың қажеттілігіне, сондай-ақ талап етілетін шығыстарды жабу үшін шаруашылықтардың қаржылық шығындарына нормативтік есептеулер ұсынылады.

Етті мал шаруашылығында әртүрлі табиғи-климаттық жағдайларда орналастырылған шаруашылықтардың әртүрлі типтері үшін 100 га жайылымға шартты мал басының біркелкі емес жүктемесі байқалады. Талданатын технологиялар үшін қаржы көрсеткіштерін есептеу «Мал шаруашылығы және жемшөп өндіру Қазақ ғылыми-зерттеу институты» ЖШС ғалымдары әзірлеген 100 га нормативтік жүктеме деңгейі бойынша жайылымдарды аймақтарға бөлу картасының деректерін ескере отырып жүргізілді.

Технология мен практиканың негізгі параметрлерінің есептеулерін талдау үшін

типтік шаруашылық ретінде 1 200 га жайылымға жайылған бұзаулары бар ірі қара малдың 300 басына арналған ет бағытындағы шаруашылық пайдаланылды. Шаруашылықтардың әртүрлі мөлшерін қамту және өндіріс көлеміне байланысты құдықтар мен жабдықтарды салуға салынған инвестициялардың қайтарымдылығын бағалау үшін ферманың көлеміне байланысты сезімталдыққа талдау жасалды.

Инвестицияларға жалпы құны 2 млн теңгені құрайтын 50 сызықтық метр тереңдіктегі құбырлы құдық, құны 5,8 млн теңгені құрайтын суды көтеруге арналған жел сорғысын орнату және құны 500 мың теңгені құрайтын су жинауға арналған резервуар салу кіреді. Жыл сайын 200 мың теңгені құрайтын жабдыққа қызмет көрсету көзделеді.

2 кестеде мал басы бар ферманың өлшемдеріне есептеулер келтірілген: 100, 200, 300, 400, 500 бас, жайылымдарға нормативтік жүктеме деңгейі бойынша шаруашылықтың көлеміне және жайылымдық аймақтарға байланысты жайылымдарға қажеттілік ескерілді. Бұл талдауда бір ұңғыманы қамтудың максималды ауданы 2 000 га құрайды.

2 кесте – Әртүрлі мөлшердегі шаруашылықтардың жайылымдарға қажеттілігі, га

Параметр	Өлшем бірлік	Шаруашылықтың мөлшері (аналық бас), бас				
		100	200	300	400	500
Нормативтік жүктемесі бар аймақтар үшін:						
100 гектарға 30-40 бас	га	400	800	1 200	1 600	2 000
100 гектарға 40-50 бас	га	311	622	933	1 244	1 556
100 гектарға 50-60 бас	га	255	509	764	1 018	1 273
100 гектарға 60-80 бас	га	200	400	600	800	1 000
100 гектарға 80-нен астам бас	га	140	280	420	560	700
Ескертү: авторларымен есептелген						

Бұл инвестициялар шаруашылықтарға өнімділігі төмен жайылымдардан бұрын қолжетімсіз, өнімді жайылымдарға ауысуға

мүмкіндік береді, нәтижесінде бұл жануарлардың өнімділігін арттыруға әсер етеді.

Ұсынылған есептеулерді қаржылық талдау нәтижелерін есептеу сусыз жайылымдық учаскелерде құдықтар салудың экономикалық әсерін анықтауға мүмкіндік береді.

Құбырлы ұңғымалардың тереңдігі 50 м, оларға жел сорғысы орнатылады, әр түрлі шаруашылықтар үшін жайылымдарға нор-

мативтік жүктемесі 30-40 бас/100 га болатын аймақ үшін есептеулер жүргізіледі.

3 кестеде 100-ден 500-ге дейін ірі қара малы бар шаруашылықтар үшін жайылымдарды суландыруға салынған инвестициялардың қаржылық нәтижелері келтірілген.

3 кесте – Жайылымдарды суландыруға инвестициялардың қаржылық нәтижелері

Қаржылық көрсеткіш	Өлшем бірлік	Шаруашылықтың мөлшері (аналық бас), бас				
		100	200	300	400	500
1 нұсқа – Мемлекеттік субсидияларды есепке алмағанда						
IRR (ішкі кірістілік нормасы)	%	-10,6	4,1	14,6	23,6	32,0
NPV (таза ағымдағы құн) 10%	мың тг	-5,155	-1,803	1,548	4,899	8,251
Дисконтталған өтеу мерзімі	жыл	20-дан астам	17,3	7,5	4,9	3,7
2 нұсқа - Мемлекеттің инвестициялық субсидияларын ескере отырып						
Субсидияларды ескере отырып, қаржылық көрсеткіш	Өлшем бірлік.	Шаруашылықтың мөлшері (аналық бас), бас				
		100	200	300	400	500
IRR (ішкі кірістілік нормасы)	%	16,0	48,9	78,8	108,1	137,3
NPV (таза ағымдағы құн) 10%	мың тг	510,0	3,862	7,214	10,565	13,917
Дисконтталған өтеу мерзімі	жыл	6,9	2,4	1,4	1,0	0,8
Ескерту: авторларымен есептелген						

3 кестедегі 1 нұсқаның есептеулерін талдау 200 және одан аз басы бар шаруашылықтар үшін жайылымдарды суландырудың осы әдісіне инвестиция салу тиімді емес екенін, инвестициялардың өтелу мерзімі 17 жылдан асатынын көрсетеді. Шаруашылық шығындарының өтелуі 3,7 жылдан кейін болатын 500-ден астам басы (аналық басы) бар шаруашылық үшін ең жоғары экономикалық тиімділікке қол жеткізіледі.

3 кестенің 2 нұсқасында шаруашылықтар жайылымдарды суландыру инфрақұрылымы объектілерін салуға инвестициялық субсидиялар ала алатындығын ескере отырып, қаржылық нәтижелердің қосымша есебін жүргіземіз. Субсидиялар мөлшері инвестициялық салымдар құнының 80%-н құрайды.

3 кестеде келтірілген 2 нұсқаның есептеулерін талдау инвестициялық субсидиялар мал басы 100-ден бастап басталатын шаруашылықтар үшін жайылымдарды суландырудың осы тәсілінің инвестициялық тартымдылығын арттыруға мүмкіндік беретіндігін көрсетеді. Алдыңғы 2 кестенің нәтижелерімен салыстырғанда, 300 бас шаруашылық үшін инвестициялардың өтелу мерзімі 7,5 жылдан 1,4 жылға дейін қысқартатыны анық.

Инвестициялардың қаржылық көрсеткіштері сонымен қатар өнімді жайылымдарға көшуге байланысты малдардың өнімділігінің өзгеруіне байланысты. Өнімділіктің өсуі жайылымдардың өнімділігіне байланысты, өйткені ол қозғалуға және қолайлы жемшөп шөптерін табуға энергия шығындарының деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді.

Ұңғыманы бұрғылау және құбырлы ұңғыманы салу құны жер асты суларының пайда болу тереңдігіне байланысты екенін атап өткен жөн. Сондықтан осы шығындарды ескере отырып, шаруашылықтар үшін жер асты суларының пайда болу тереңдігіне байланысты инвестициялардың өтелу көрсеткіштері артып, инвестициялардың өтелу мерзіміне айтарлықтай әсер етеді.

Қорытынды. АӨК етті мал шаруашылығындағы инновациялық процестерді дамытуға және инновацияларды қолдану негізінде ауыл шаруашылығы жануарлары үшін жеткілікті азықтық базаны қалыптастыруға бағытталған аграрлық нарық субъектілерін субсидиялаудың мемлекеттік бағдарламаларын зерделеу мынадай тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

1. Инвестициялық субсидиялар түріндегі ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау етті мал шаруашылығы саласының инновациялық процестерін жандандыруға ынталандыру болып табылады.

2. Етті мал шаруашылығының экономикалық тиімділігін арттырудың маңызды аспектісі жайылымдарды суландыру болып табылады. Бұл мал шаруашылығындағы табиғи азық-түлік базасын қалпына келтіру және кеңейту үшін қажет жайылымдық ресурстардың деградациясымен күресудің қажетті шарасы.

3. Жайылымдарды суландыруға инвестициялар қаржыландыру көздері жоқ, шаруашылықтардың талап етілетін мөлшері және ірі қара малдың шартты басының саны жоқ шағын шаруашылықтар үшін қиын.

Әдебиеттер тізімі

[1] Gill, M. Climate change mitigation: the role of livestock / M. Gill, P. Smith, Дж. М. Уилкинсон // *Animals*. - 2010. - Vol.4. - N.3. - P. 323-333.

[2] Маденова, К.М. Етті мал шаруашылығы саласындағы инновациялық үдерістер / К.М.Маденова // *Проблемы агрорынка*. - 2020. - №4. - Б.175-182.

[3] Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы №1050 қаулысы [Электрондық ресурс]. - 2019. - URL: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001050> (қаралған күні: 02.01.2023).

[4] Мырзалиев, Б.С. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешеніндегі инновациялық үдерістер: мәселелері және оларды шешу жолдары / Б.С. Мырзалиев, Е.Т. Абилкасимов, Л.Т. Тайжанов // *Проблемы агрорынка*. - 2020. - №1. - Б.18-27.

[5] Тлесова, А.Б. Қазақстанның аграрлық саласы: инновациялық даму / А.Б. Тлесова, С.Ч. Примбетова, Ш.М. Қаңтарбаева // *Проблемы агрорынка*. - 2018. - №2. - Б.34-43.

[6] Serap, Göncü & Cahit, Güngör. The Innovative Techniques in Animal Husbandry [Electronic resource]. - 2019. Available at: <https://www.intechopen.com/chapters/58095> (date of access: 02.01.2023).

[7] Nurlankyzy, Zh. The Basic Tendencies of the Agricultural Sector of Kazakhstan's Economy in the Sheep Industry / Zh. Nurlankyzy, F. Shulenbayeva, B. Rustembayev, B. Ainakanova, A. Kazkenova // *Revista ESPACIOS*. - 2017. - Vol. 38. - N 44. - P. 33-45.

[8] Ыдырыс, С.С. Аграрлық саладағы инновациялық қызметті басқарудың аймақтық аспектілері / С.С.Ыдырыс, Ж.О. Тохаева // *Проблемы агрорынка*. - 2018. - №3. - Б.91-98.

[9] Trusova, Natalia V. Determinants of the innovative and investment development of agriculture / Natalia V.Trusova, O.V. Hryvkvivska, Nataliia M. Kotvytska, Svitlana A. Nesterenko, Tetiana I. Yavorska, Olha V. Kotyk // *International Journal of Agricultural Extension*. - 2021. - Vol.9. - Special Issue. - P. 81-100.

[10] Шарипов, А.К. Қазақстанның АӨК дамытудың индустриялық-инновациялық механизмі / А.К.Шарипов, М.Т. Кантуреев // *Проблемы агрорынка*. - 2018. - №3. - Б.17-23.

[11] Абдикадинова, А. Государственное регулирование и поддержка агропромышленного комплекса Республики Казахстан / А. Абдикадинова // *Актуальні проблеми економіки*. - 2013. - № 3 (141). - С. 199-204.

[12] Шве́ц, Ю.Ю. Организационно-методические аспекты формирования интегрированной системы управления инноваци-

онным развитием / Ю.Ю.Швец // *Актуальні проблеми економіки*. - 2013. - №3(141). - С.96-101.

[13] Умбеталиев, Н.А. Государственная поддержка сельского предпринимательства / Н.А. Умбеталиев // *Проблемы агрорынка*. - 2017. - №2. - С.96-100.

[14] Молдашев, А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения / А.Б. Молдашев // *Проблемы агрорынка*. - 2016. - №3. - С.7-13.

[15] Вопросы и нюансы по субсидированию обводнения пастбищ [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://www.agroinfo.kz/voprosy-i-nyuansy-po-subsidirovaniyu-obvodneniya-pastbishh/> (дата обращения: 05.01.2023).

References

[1] Gill, M., Smith, P., Wilkinson, J.M. (2010). Climate change mitigation: the role of livestock. *Animals*, 4 (3), 323-333.

[2] Madenova, K.M. (2020). Etti mal шаруашылығы саласындағы инновациялық үдерістер [Innovative processes in the field of beef cattle breeding]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 175-182 [in Kazakh].

[3] Qazaqstan Respublikasyn industrialyq - innovatsionalyq damytudyń 2020-2025 jylдарға арналған тұжырымдамасы. Qazaqstan Respublikasy ǔkimetiniń 2019 jylғы 31 jeltosqandaғы №1050 qaulysy [Concept of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025. Resolution No. 1050 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2019] (2019). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001050> (date of access: 02.01.2023) [in Kazakh].

[4] Myrzaliev, B.S., Abilkasimov, E.T., Tajjanov, L.T. (2020). Qazaqstan Respublikasynyń agroǔnerkásiptik keshenindegi innovatsionalyq ǔderister: máseleleri jáne olardy sheşu joldary [Innovative processes in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan: problems and ways to solve them] (2020). *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 18-27 [in Kazakh].

[5] Tlesova, A.B., Primbetova, S.Ch., Qañtarbaeva, Ş.M. (2018). Qazaqstannyń agrarlyq salasy: innovatsionalyq damu [Agrarian sector of Kazakhstan: innovative development]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 34-43 [in Kazakh].

[6] Serap, G., & Cahit, G. (2019). The Innovative Techniques in Animal Husbandry. Available at: <https://www.intechopen.com/chapters/58095> (date of access: 02.01.2023).

[7] Nurlankyzy, Zh., Shulenbayeva, F., Rustembayev, B., Ainakanova, B., Kazkenova, A. (2017). The Basic Tendencies of the Agricultural Sector of Kazakhstan's Economy in the Sheep Industry. *Revista ESPACIOS*, 38 (44) 33-45.

[8] Ydyrys, S.S., Tohaeva, J.O. (2018). Agrarlyq saladaǵy innovasiyalıq qyzmetti basqarudyń aimaqtyq aspektleri [Regional aspects of management of innovative activities in the agricultural sector]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 91-98 [in Kazakh].

[9] Trusova, N.V., Hryvkivska, O.V., Kotvytska, N.M., Nesterenko, S.A., Yavorska, T.I., Kotyk, O.V. (2021). Determinants of the innovative and investment development of agriculture. *International Journal of Agricultural Extension*, 9 (Special Issue), 81-100.

[10] Šaripov, A.K., Kantureev, M.T. (2018). Qazaqstannyń AÓK damytudyń industrialıyq-innovasiyalıq mehanizmi [Industrial-innovative mechanism of Kazakhstan's AOC development]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 17-23 [in Kazakh].

[11] Abdikadirova, A. (2013). Gosudarstvennoye regulirovaniye i podderzhka agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan [Government regulation and support of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan]. *Aktual'ni problemi ekonomiki - Actual problem in economics*, 3 (141), 199-204 [in Russian].

[12] Shvets, Yu.Yu. (2013). Organizatsionno-metodologicheskiye aspekty formirovaniya integrirovannoy sistemy upravleniya innovatsionnym razvitiyem [Organizational and methodological aspects of the formation of an integrated management system of innovative development]. *Aktual'ni problemi ekonomiki - Actual problem in economics*, 3 (141), 96-101 [in Russian].

[13] Umbetaliyev, N.A. (2017). Gosudarstvennaya podderzhka sel'skogo predprinimatel'stva [State support for rural enterprises]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 96-100 [in Russian].

[14] Moldashev, A.B. (2016). APK Kazakhstana: problemy razvitiya i poiski ikh resheniya [APC of Kazakhstan: development problems and solutions]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 7-13 [in Russian].

[15] Voprosy i nyuansy po subsidirovaniyu obvodneniya pastbishch [Questions and nuances of subsidizing pasture irrigation] (2017). Available at: <https://www.agroinfo.kz/voprosy-i-nyuansy-po-subsidirovaniyu-obvodneniya-pastbishch/> (date of access: 05.01.2023) [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Маденова Кулшара Мырзабайқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының магистрі; «Экономика» кафедрасының аға оқытушысы; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: Madenova74@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9105-3938>,

Шуленбаева Фая Ахметқызы; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Кадастр» кафедрасының профессоры; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: fschulen@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3078-0568>

Асанова Гүлнар Әбділдақызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Жерге орналастыру» кафедрасының доценті; С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: assanga@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4400-1681>,

Information about authors:

Madenova Kulshara Myrzabaevna – The main author; Master of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Economics; S.Seifullin Kazakh Agro Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: Madenova74@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9105-3938>.

Shulenbayeva Faya Ahmetovna; Doctor of Economical Science, Professor; Professor of the Department of Cadastre; S. Seifullin Kazakh AgroTechnical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: fschulen@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3078-0568>.

Asanova Gulnara Abdildinovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Land Management; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: assanga@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4400-1681>.

Информация об авторах:

Маденова Кулшара Мырзабаевна – основной автор; магистр экономических наук; старший преподаватель кафедры «Экономика»; Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, Астана, Казахстан; e-mail: Madenova74@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9105-3938>.

Шуленбаева Фая Ахметовна; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Кадастр»; Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: fschulen@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3078-0568>.

Асанова Гүлнара Абдильдиновна; кандидат экономических наук, доцент; доцент кафедры «Землеустройство»; Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина; 010011 пр. Женис, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: assanga@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4400-1681>.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ МИНЕРАЛЬНЫХ
УДОБРЕНИЙ: ОБЕСПЕЧЕНИЕ СБАЛАНСИРОВАННОГО РОСТА

МИНЕРАЛДЫ ТЫҢАЙТҚЫШТАРДЫ ӨНДІРУШІЛЕРДІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ:
ТЕҢГЕРІМДІ ӨСУДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

STATE SUPPORT FOR MINERAL FERTILIZER PRODUCERS:
ENSURING BALANCED GOWTH

У.Б. НАЗАРБЕК

Ph.D, ассоциированный профессор

А.Б. АЙДАРОВА

к.э.н., доцент

Е.Б. РАЙЫМБЕКОВ*

Ph.D

Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**электронная почта автора: eplusr@bk.ru*

У.Б. НАЗАРБЕК

Ph.D, қауымдастырылған профессор

А.Б. АЙДАРОВА

э.ғ.к., доцент

Е.Б. РАЙЫМБЕКОВ*

Ph.D

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Казахстан

**автордың электрондық пошталасы: eplusr@bk.ru*

U. NAZARBEK

Ph.D, Associate Professor

A. AIDAROVA

C.E.Sc., Associate Professor

Y. RAIYMBEKOV*

Ph.D

M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: eplusr@bk.ru*

Аннотация. Статья содержит аналитический материал, способствующий планированию финансирования производства удобрений и отрасли сельского хозяйства в целом как важного фактора обеспечения продовольственной безопасности страны. *Цель* – показать проблемы существующих производственных мощностей и потребления минеральных удобрений, объемы экспорта и импорта в Республике Казахстан и других государствах, а также принимаемые меры государственной поддержки данной сферы. *Методы* – статистического анализа, сравнения, синтеза, логического умозаключения. *Результаты* – полученные результаты подтверждают необходимость увеличения объемов выпуска удобрений в Южном регионе Казахстана, имеющего значительный потенциал и преимущества. Освещены мировые и региональные аспекты, на которые следует обратить внимание и требующие дальнейших исследований. Авторы отмечают, что Голландия с населением 17 млн человек, имеющая территорию в 2,5 раза меньше юга республики, экспортирует товары на сумму около 450-600 млрд. долл. США, из них более 100 млрд. долл. – это продукция АПК, объем экспорта которой в 2,5 раза превышает экспортные возможности Республики Казахстан. В этом государстве размещены более 15 тыс. га теплиц (для сравнения в Казахстане около 1,8 тыс. га), снабжающих население овощами круглогодично. *Выводы* – в статье обсуждалась важность государственной поддержки широкого ассортимента продукции сбытовой сети, транспортных средств и необходимость совершенствования финансовых механизмов для устойчивого развития химической промышленности. Особое внимание обращается на необходимость государственного вмешательства для роста инвестиций, направленных на модерни-

зацию технологических площадей, создание новых видов сложных удобрений с улучшенными потребительскими свойствами, расширение инфраструктуры и применение налоговых льгот. Конечная цель – увеличение объемов удобрений, характеризующихся высоким качеством и конкурентоспособной ценой, повышение плодородия почв.

Аңдатпа. Мақалада елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды факторы ретінде тыңайтқыштар өндірісін және жалпы ауыл шаруашылығы саласын қаржыландыруды жоспарлауға ықпал ететін аналитикалық материал бар. *Мақсаты* – қолданыстағы өндірістік қуаттар мен минералды тыңайтқыштарды тұтыну проблемаларын, Қазақстан Республикасындағы және басқа мемлекеттердегі экспорт пен импорт көлемін, сондай-ақ осы саланы мемлекеттік қолдаудың қабылданып жатқан шараларын көрсету. *Әдістері* – статистикалық талдау, салыстыру, синтез, логикалық қортындылау. *Нәтижелері* – алынған нәтижелер Қазақстанның оңтүстік өңірінде айтарлықтай әлеуеті мен артықшылығы бар тыңайтқыштар шығару көлемін ұлғайту қажеттігін растайды. Әлемдік және аймақтық аспектілерге назар аудару керек және одан әрі зерттеуді қажет етеді. Авторлар республиканың оңтүстігінен 2,5 есе кіші аумағы бар 17 миллион халқы бар Голландия шамамен 450-600 млрд. АҚШ долл., оның ішінде 100 млрд. - бұл экспорт көлемі Қазақстан Республикасының экспорттық мүмкіндіктерінен 2,5 есе асатын АӨК өнімі. Бұл мемлекетте Халықты жыл бойы көкөністермен қамтамасыз ететін 15 мың гектардан астам жылыжай (салыстыру үшін Қазақстанда шамамен 1,8 мың гектар) орналастырылған. *Қортындылар* – мақалада сату желісінің, көлік құралдарының кең ассортиментін мемлекеттік қолдаудың маңыздылығы және химия өнеркәсібінің тұрақты дамуы үшін қаржылық тетіктерді жетілдіру қажеттілігі талқыланды. Технологиялық алаңдарды жаңғыртуға, тұтынушылық қасиеттері жақсартылған күрделі тыңайтқыштардың жаңа түрлерін жасауға, инфрақұрылымды кеңейтуге және салықтық жеңілдіктерді қолдануға бағытталған инвестициялардың өсуі үшін мемлекеттің араласу қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Түпкі мақсат-жоғары сапалы және бәсекеге қабілетті бағамен сипатталатын тыңайтқыштардың көлемін ұлғайту, топырақтың құнарлылығын арттыру.

Abstract. The article contains analytical material that contributes to the planning of financing production of fertilizers and agricultural sector as a whole as important factor in ensuring the country's food security. *The aim* is to show the problems of existing production capacities and consumption of mineral fertilizers, volume of exports and imports in the Republic of Kazakhstan and other states, as well as measures taken by the state to support this area. *Methods* – statistical analysis, comparison, synthesis, logical conclusion. *Results* – the obtained results confirm the need to increase production of fertilizers in the Southern region of Kazakhstan, which has significant potential and advantages. The world and regional aspects are highlighted, which should be considered and require further research. The authors note that the Netherlands with population of 17 million people, having a territory 2.5 times smaller than the south of the republic, exports goods for the amount of about 450-600 billion USD, of which more than 100 billion dollars are agricultural products, the volume export of which is 2.5 times higher than the export capabilities of the Republic of Kazakhstan. More than 15 thousand hectares of greenhouses are located in this state (for comparison, in Kazakhstan there are about 1.8 thousand hectares), supplying the population with vegetables all year round. *Conclusions* – the article discussed the importance of public support for a wide range of products, distribution network, vehicles and the need to improve financial mechanisms for sustainable development of the chemical industry. Particular attention is drawn to the need for government intervention to increase investment aimed at modernizing technological areas, creating new types of complex fertilizers with improved consumer properties, expanding infrastructure and applying tax incentives. The ultimate goal is to increase the volume of fertilizers, characterized by high quality and competitive prices, and increase soil fertility.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, минеральные удобрения, государственная поддержка, производственные мощности, рынок сбыта, сельскохозяйственные риски, конкурентоспособность, продовольственная безопасность.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, минералды тыңайтқыштар, мемлекеттік қолдау, өндірістік қуаттар, өткізу нарығы, ауылшаруашылық тәуекелдері, бәсекеге қабілеттілік, азық-түлік қауіпсіздігі.

Key words: agro-industrial complex, mineral fertilizers, public support, production capacity, sales market, agricultural risks, competitiveness, food security.

щие удобрения производятся из фосфоритных руд Каратауского бассейна в Жамбылской области. Одним из удобрений, имеющих высокий спрос среди аграриев, являются калийные удобрения, на производство которых требуются дополнительные инвестиции.

Туркестанская область является крупным производителем и поставщиком хлопка, растительного масла, молока, овощей, винограда, бахчевых культур. Потребность населения Туркестанской области в основных продуктах питания рассчитана в соответствии с минимальными нормами потребления основных продуктов питания для населения Республики Казахстан (структура продовольственной корзины) [14].

Анализируя потребность в фруктах и овощах населения Туркестанской области, можно сказать, что производство региона превышает его потребности практически по всему ряду сельскохозяйственной продукции. Туркестанская область лидирует в производстве овощей и фруктов, однако по показателям нормы потребления регион отстает и не набирает должного уровня.

В целом Туркестанская область и г.Шымкент не достигают необходимых норм в потреблении картофеля, фруктов (яблок, винограда), овощей, мяса и мясопродуктов, молока и молочных продуктов. Регион потребляет в объеме выше нормы по таким категориям, как: хлебобулочные изделия, масла и жиры, а также сахар и кондитерские изделия. Доля валовой продукции сельского хозяйства Туркестанской области и г.Шымкента в общем объеме Республики Казахстан составляет 11,7%.

Наибольшую долю в удельном весе валового выпуска продукции сельского хозяйства Казахстана занимают Алматинская область (14,48%), Восточно-Казахстанская область (11,65 %) и Туркестанская область (12,39%). Доли остальных областей не превышают 10%. Среднегодовой темп прироста по Туркестанской области составил 18,4%, по г.Шымкенту – 19,4%, при темпе прироста по Республике Казахстан 19,2%.

Объем валовой продукции сельского хозяйства в 2021г. увеличился по сравнению с 2020г. в Туркестанской области – на 124,08% и в г.Шымкенте на 120,89%. По наибольшему среднегодовому темпу прироста валовой продукции сельского хозяйства за 2021г. занимают СКО (115,47%), Акмолинская область (109,80%), Костанайская область (101,82%) и Карагандинская область (128,37%). Среднегодовой темп

прироста остальных областей не превышают 20%.

Регионами области, где преобладает растениеводство, являются: Кентау (67,6%), Жетысайский (76,2%), Мактааральский (75,1%), Сарыагашский (75,4%), Шардаринский (76,1%), Келесский (61%) районы. В 2021г. сбор овощей закрытого грунта Туркестанской области по сравнению с 2020г. вырос на 16,2%, овощей открытого грунта – на 2,89%, бахчевых культур – на 3,2%, винограда – на 6,9%, плодов семечковых и косточковых – на 21%, плодов культур ягодных – на 1%, а производство хлопка снизилось на 5,2%, орехов – 26,4%, табака – на 0,8% [15].

В Туркестанской области и г.Шымкенте в 2021г. минеральные удобрения применялись на территории площадью чуть больше 60 тыс. гектаров. По сравнению с 2020г. это было несколько больше, однако по сравнению с объемом 2019г. на 25% ниже. Основная доля минеральных удобрений использовалась в Туркестанской области. Площадь, удобренная минеральными удобрениями сельскохозяйственными предприятиями в Туркестанской области и г.Шымкенте за 2015-2019 гг. практически в 40 раз ниже.

В 2019 г. органические удобрения применялись на площади менее 1 500 га, или в 2 раза меньше, чем в 2018г. Здесь важно отметить, что если 99% минеральных удобрений приходится на Туркестанскую область, то с органическими удобрениями картина иная. В 2019г. площадь г.Шымкента под органические удобрения составили 40% всех площадей [см.15], в 2018г. – 2/3 всех площадей. Тем не менее вследствие ограниченного объема органических удобрений, особенно в городской зоне, доля химических удобрений достаточно высока.

Сравнивая данные показатели с показателями Туркестанской области по минеральным удобрениям, можно сделать вывод, что применение удобрений находится в пределах среднемировых. Что касается Шымкента, то в городе есть потенциал для развития тепличных хозяйств и повышения показателей по применению удобрений. По органическим удобрениям, нормы применения в Туркестанской области и в г.Шымкенте очень низкие. Повышение показателей требует комплексного подхода с параллельным развитием животноводства.

Доступ к финансовым ресурсам является важнейшим компонентом устойчивости развития тепличных хозяйств и в целом

агропромышленного комплекса страны. В последние годы производству удобрений уделяется большое внимание. Совсем недавно в Туркестанской области ТОО «РИЦ «ОҢТУСТІК» планировал запустить 2 производства. Среди действующих предприятий в Кокшетауской области со стороны ТОО «Bravo Commodities» организовано производство жидко-сложных удобрений (ЖСУ) и карбамида-аммиачной смеси (АО «Фонд развития предпринимательства «Даму» (далее - Фонд «Даму»), 2020).

Для приобретения необходимого оборудования компания получила кредит в Народном банке на сумму 150 млн тенге под 15% годовых. Заем был субсидирован по государственной программе «Экономика простых вещей», ставка по кредиту для предприятия составляет 6%. Фонд «Даму» поддержал данное предприятие, предоставив гарантию в сумме 70 млн тенге.

Доступ к кредитным ресурсам — важнейший компонент устойчивого и стабильного развития АПК. В настоящее время в льготном финансировании нуждаются практически все субъекты сельского хозяйства Туркестанской области. Подавляющее большинство крестьянских (фермерских) хозяйств Туркестанской области испытывают острый недостаток заемных денежных средств для развития своего хозяйства. В связи с чем вопрос о развитии конкурентной сельскохозяйственной продукции решается не в полной мере.

Другими актуальными негативными аспектами следует назвать высокую кредитную ставку банков и их краткосрочность, что мешает долгосрочным вложениям крестьянских хозяйств. И как следствие, себестоимость их продукции является неконкурентоспособной в отличие от аналогичной продукции, поставляемой из ближнего зарубежья. В целом в Туркестанской области и г.Шымкенте в сфере финансирования аграрного сектора функционируют следующие финансовые институты: АО «СПК Шымкент», АО «СПК Туркестан», АО «Аграрная кредитная корпорация», АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства», АО «КазАгроФинанс», АО «Фонд развития предпринимательства «Даму», ТОО «МФО «Ырыс», ТОО «Региональный инвестиционный центр «ОҢТУСТІК», Народный банк Казахстана и другие БВУ.

Доля кредитов банков сельскому хозяйству Туркестанской области в 2020г. в общем объеме составила 0,1% и Шымкенте — 2,7%. Для информации: наибольшую долю в удельном весе объемов кредитова-

ния сельского хозяйства Республики Казахстан занимают г. Алматы (31,2%), Акмолинская область (12,2%) и Костанайская область (12,1%). Доли остальных областей не превышают 7% [16].

Туркестанская область и г.Шымкент имеют огромный потенциал для развития экспортного и инвестиционного потенциала, так как регион расположен в самом центре торговых путей между Азией и Европой, между Центральной Азией и Россией. С 2015г. по 2020г. динамика экспорта Туркестанской области и г.Шымкент показывает снижение. Это обусловлено циклическими проблемами производства отраслей региона, а также негативными факторами во внешних границах. В целом торговый баланс Туркестанской области является положительным, а баланс г.Шымкента отрицательным.

Заключение

Основываясь на аналитическом материале, авторы пришли к следующим выводам относительно финансирования производства удобрений и роли сельскохозяйственного сектора в обеспечении продовольственной безопасности страны:

1. Государственная поддержка имеет приоритетное значение для развития отрасли минеральных удобрений и устойчивости производства.

2. Финансовые механизмы, такие как налоговые льготы и инвестиционная поддержка, играют решающую роль в стимулировании инвестиций в сектор и снижении производственных издержек.

3. Сельскохозяйственный сектор является важнейшим фактором обеспечения продовольственной безопасности и требует адекватных инвестиций для обеспечения своего роста и развития.

4. Улучшение качества производимых минеральных удобрений способствует повышению их эффективности и конкурентоспособности на мировом рынке.

5. Государству отводится ключевая роль в поощрении инвестиций в сельскохозяйственный сектор, совершенствовании финансовых механизмов и снижении производственных издержек для обеспечения продовольственной безопасности и устойчивого развития.

Таким образом, в выводах представлена ценная информация для дальнейшего стратегического планирования финансирования производства удобрений и роли сельскохозяйственного сектора в обеспечении продовольственной безопасности. Авторы отмечают необходимость активной

позиции в продвижении инвестиций в сектор, совершенствовании финансовых механизмов и осуществлении мер, повышающих эффективность и конкурентоспособность. Это будет способствовать росту сельскохозяйственного производства, обеспечению продовольственной безопасности и экономическому развитию.

Статья подготовлена по результатам исследования на грантовое финансирование Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на 2021-2023гг. по теме «AP09057884 Разработка инновационной технологии получения органоминерального удобрения качества двойного суперфосфата пролонгированного действия из техногенных отходов для почв закрытого грунта».

Список литературы

- [1] Kemp, L. Climate Endgame: Exploring catastrophic climate change scenarios / L.Kemp, C.Xu, J.Depledge, T.M.Lenton // Perspective. – 2022. – No.119(34). – P. 1-9. <https://doi.org/10.1073/pnas.2108146119>
- [2] United Nations. UN Water. Water Scarcity [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://www.unwater.org/water-facts/scarcity/#:~:text=There%20is%20not%20a%20global,stronger%20focus%20on%20managing%20demand> (date of access: 08.11.2022).
- [3] Kremsa, V.S. Sustainable management of agricultural resources (agricultural crops and animals) / V.S.Kremsa. - Amsterdam: Elsevier, 2021. – 450 p. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824342-8.00010-9>
- [4] Kanianska, R. Agriculture and Its Impact on Land-Use, Environment, and Ecosystem Services / R.Kanianska. - London: IntechOpen, 2016. – 140 p. <https://doi.org/10.5772/63719>
- [5] United Nations Populations Division. World Population Prospects 2022: Summary of Results [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://www.reliefweb.int/report/world/world-population-prospects-2022-summary-results> (date of access: 08.11.2022).
- [6] Sidhu, S. Global hunger continues to rise, new UN report says. UNICEF Türkiye. [Electronic resource]. – 2018. - URL: <https://www.unicef.org/turkiye/en/press-releases/global-hunger-continues-rise-new-un-report-says> (date of access: 10.11.2022).
- [7] Dochartaigh, N.O. Territorial Conflicts. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)/ N.O.Dochartaigh. – Amsterdam: Elsevier, 2015. – 26000 p. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.96039-2>

[8] Food and Agriculture Organization of the United Nations. The State of Food Security and Nutrition in the World 2022 [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://www.fao.org/publications/sofi/2022/en/> (date of access: 11.11.2022).

[9] The World Bank. World Bank Response to Rising Food Insecurity. [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update> (date of access: 08.11.2022).

[10] Rajah R., Leng A. Revising down the rise of China. Lowy Institute [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://www.loyyinstitute.org/publications/revising-down-rise-china> (date of access: 14.11.2022).

[11] Evenett S. Trade policy and deterring war: The case of Ukraine since the annexation of Crimea. Vox EU CEPR [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://www.cepr.org/voxeu/blogs--and--reviews/trade--policy-and-deterring-war-case-ukraine-annexation-crimea> (date of access: 14.11.2022).

[12] OECD. Food Supply Chains and COVID-19: Impacts and Policy Lessons [Electronic resource]. – 2020. - URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/food-supply-chains-and-covid-19-impacts-and-policy-lessons-71b57aea/> (date of access: 16.11.2022).

[13] Капитал центр деловой информации. Производство азотных удобрений в минусе, фосфорных - в плюсе. Импорт удобрений всех типов превышает экспорт сразу вчетверо [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://www.kapital.kz/economic/108310/proizvodstvo-azotnykh-udobreniy-v-minus-fosfornykh-v-plus.html> (дата обращения: 16.11.2022).

[14] Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Об утверждении Правил расчета величины прожиточного минимума и установлении фиксированной доли расходов на непродовольственные товары и услуги [Электронный ресурс]. – 2015. - URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011944> (дата обращения: 20.11.2022).

[15] Казахстанская фондовая биржа. Сельскохозяйственная отрасль Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2021. - URL: https://www.kase.kz/files/presentations/ru/14_09_2021_agricultural_industry.pdf (дата обращения: 23.11.2022).

[16] Бейноева, М. Кредитование сельского хозяйства продолжает расти. LS Aqparat [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://www.lsm.kz/selo-kredit> (дата обращения: 19.12.2022).

References

- [1] Kemp, L., Xu, C., Depledge, J. & Lenton, T.M. (2022). Climate Endgame: Exploring catastrophic climate change scenarios. *Perspective*, 119 (34), 1-9. <https://doi.org/10.1073/pnas.2108146119>.
- [2] United Nations. UN Water. Water Scarcity (2022). Available at: <https://www.unwater.org/waterfacts/scarcity/#:~:text=There%20is%20not%20a%20global,stronger%20focus%20on%20managing%20demand> (date of access 08.11.2022).
- [3] Kremsa, V.S. (2021). *Sustainable management of agricultural resources (agricultural crops and animals)*. Amsterdam: Elsevier, 450 <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-824342-8.00010-9>.
- [4] Kanianska, R. (2016). *Agriculture and Its Impact on Land-Use, Environment, and Ecosystem Services*. London: IntechOpen, 140 <https://doi.org/10.5772/63719>.
- [5] United Nations Populations Division. World Population Prospects 2022: Summary of Results (2022). Available at: <https://www.relieffweb.int/report/world/world-population-prospects-2022-summary-results> (date of access: 08.11.2022).
- [6] Sidhu, S. (2018). Global hunger continues to rise, new UN report says. UNICEF Turkiye Available at: <https://www.unicef.org/turkiye/en/press-releases/global-hunger-continues-rise-new-un-report-says> (date of access: 10.11.2022).
- [7] Dochartaigh, N.O. (2015). *Territorial Conflicts. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition)*. Amsterdam: Elsevier, 26000 <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.96039-2>.
- [8] Food and Agriculture Organization of the United Nations. The State of Food Security and Nutrition in the World 2022 (2022). Available at: <https://www.fao.org/publications/sofi/2022/en/> (date of access: 11.11.2022).
- [9]. The World Bank. World Bank Response to Rising Food Insecurity (2022). Available at: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update> (date of access: 08.11.2022).
- [10]. Rajah, R., Leng, A. (2022). Revising down the rise of China Lowy Institute. Available at: <https://www.lowyinstitute.org/publications/revising-down-rise-china> (date of access: 14.11.2022).
- [11]. Evenett, S. (2022). Trade policy and deterring war: The case of Ukraine since the annexation of Crimea Vox EU CEPR. Available at: <https://www.cepr.org/voxeu/blogs-and-reviews/trade-policy-and-deterring-war-case-ukraine-annexation-crimea> (date of access: 14.11.2022).
- [12] OECD. Food Supply Chains and COVID-19: Impacts and Policy Lessons (2020). Available at: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/food-supply-chains-and-covid-19-impacts-and-policy-lessons-71b57aea/> (date of access: 16.11.2022).
- [13] Kapital centr delovoj informacii. Proizvodstvo azotnykh udobrenij v minuse, fosfornykh - v plus. Import udobrenij vseh tipov prevyshaet jeksport srazu vchetvero [Capital Business Information Center. The production of nitrogen fertilizers is in the red, phosphorus fertilizers are in the black. The import of fertilizers of all types exceeds exports by four times at once] (2022). Available at: <https://www.kapital.kz/economic/108310/proizvodstvo-azotnykh-udobrenij-v-minus-fosfornykh-v-plus> (date of access: 16.11.2022) [in Russian].
- [14] Informacionno-pravovaja sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii Pravil rascheta velichiny prozhitochnogo minimuma i ustanovlenii fiksirovannoji doli rashodov na neproduktivnye tovary i uslugi [Information and legal system of regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan. On approval of the Rules for calculating the subsistence minimum and establishing a fixed share of expenses for non-food goods and services] (2015). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011944> (date of access: 20.11.2022) [in Russian].
- [15] Kazahstanskaja fondovaja birzha. Sel'skohozjajstvennaja otrasl' Respubliki Kazahstan [Kazakhstan Stock Exchange. Agricultural sector of the Republic of Kazakhstan] (2021). Available at: https://www.kase.kz/files/presentations/ru/14_09_2021_agricultural_industry.pdf (date of access: 23.11.2022) [in Russian].
- [16] Bejnoeva, M. (2022). Kreditovanie sel'skogo hozjajstva prodolzhaet rasti [Agricultural lending continues to grow] LS Apparat. Available at: <https://www.lsm.kz/selo-kredit> (date of access: 19.12.2022) [in Russian].

Информация об авторах:

Назарбек Улжалгас Бакыткызы – **основной автор**; Ph.D, ассоциированный профессор; главный научный сотрудник проекта AP09057884; Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова; 160012 пр. Тайке хана, 5, г.Шымкент, Казахстан; e-mail: unazarbek@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8890-8926>

Айдарова Айна Байларовна; кандидат экономических наук, доцент; профессор кафедры «Экономика»; Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова; 160012 пр. Тауке хана, 5, г. Шымкент, Казахстан; e-mail: ab_moon@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5503-641X>

Райымбеков Еркебулан Батырбекулы; Ph.D; младший научный сотрудник проекта AP09057884; Южно-Казахстанский университет им. М.Ауэзова; 160012 пр. Тауке хана, 5, г.Шымкент, Казахстан; e-mail: eplusr@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2119-2406>

Авторлар туралы ақпарат:

Назарбек Улжалғас Баытқызы – негізгі автор; Ph.D, қауымдастырылған профессор; AP09057884 жобасының бас ғылыми қызметкері; М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті; 160012 Тәуке хан даңғ., 5, Шымкент қ., Қазақстан; e-mail: unazarbek@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8890-8926>

Айдарова Айна Байларовна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Экономика» кафедрасының профессоры; М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті; 160012 Тәуке хан даңғ., 5, Шымкент қ., Қазақстан; e-mail: ab_moon@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5503-641X>

Райымбеков Еркебулан Батырбекұлы; Ph.D; AP09057884 жобасының кіші ғылыми қызметкері; М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті; 160012 Тәуке хан даңғ., 5, Шымкент қ., Қазақстан; e-mail: eplusr@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2119-2406>

Information about authors:

Nazarbek Ulzhalgas – The main author; Ph.D, Associate Professor; Chief Researcher of the project AP09057884; M. Auezov South Kazakhstan University; 160012 Tauke Khan Ave., 5, Shymkent, Kazakhstan; e-mail: unazarbek@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8890-8926>

Aidarova Aina; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Economics; M. Auezov South Kazakhstan University; 160012 Tauke Khan Ave., 5, Shymkent, Kazakhstan; e-mail: ab_moon@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5503-641X>

Raiymbekov Yerkebulan; Ph.D; Junior Researcher of the project AP09057884; M. Auezov South Kazakhstan University; 160012 Tauke Khan Ave., 5, Shymkent, Kazakhstan; e-mail: eplusr@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2119-2406>

СУБСИДИЯЛАУ: КӘСІПОРЫННЫҢ МҮЛІКТІК ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНЫҢ
КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

SUBSIDIZING: SOME ISSUES OF PROPERTY STABILITY OF THE ENTERPRISE

СУБСИДИРОВАНИЕ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ
ИМУЩЕСТВЕННОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Г.Б. УТИБАЕВА*

Э.Ф.К.

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: gulzhan_79@mail.ru

G.B. UTIBAYEVA*

C.E.Sc.

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: gulzhan_79@mail.ru

Г.Б. УТИБАЕВА*

К.Э.Н.

Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан

*электронная почта автора: gulzhan_79@mail.ru

Аңдатпа. *Мақсаты* – ауыл шаруашылығы кәсіпорны алатын мемлекеттік субсидиялар көлемдерінің динамикасын және оның өндірістік-қаржылық қызметінің нәтижелерін бағалау. *Әдістері* – статистикалық-экономикалық және салыстырмалы талдауды қолдану негізінде өсімдік шаруашылығы саласындағы шаруашылық жүргізуші субъектілерді субсидиялау мөлшері қаралған. *Нәтижелері* – дәнді дақылдар өндірісінің көрсеткіштері зерделенді, олардың шығындар элементтері мен баптары тұрғысынан өзіндік құны, сату бағасы мен қаржылық жағдайы, жылдар бойынша дотация көлемі тұрақсыз талданған. Жылдан жылға мемлекеттік қолдаудың қомақты сомасын алатын кәсіпорынның өсімдік шаруашылығы өнімі көлемінің барабар өсімі жоқ екені анықталған. Сондай-ақ, мемлекеттік көмектің біржақты сипаты байқалады, ол негізінен өсімдік шаруашылығы саласын өндірушілерге бағытталған. Жалпы және таза пайданың өзгерістері анықталған, олардың мәні жылдар бойынша айтарлықтай өзгеріп отырады, ал өндірістік параметрлердің төмендеуі олардың мөлшерінің қысқаруына және кәсіпкерлердің қаржылық белсенділігінің төмендеуіне әкеледі. *Қортындылар* – қолдау шараларын жетілдіру, бұл, ең алдымен, оның мөлшерін арттыру, сондай-ақ қысқа мерзімді кредиттер бойынша берешекті есептен шығару немесе оларды кейінге қалдыру, ұзақ мерзімді кредиттеу бойынша пайыздық мөлшерлемелерді төмендету. Ұсынылып отырған тәсілдер шаруашылықтарға прогрессивті техника мен технологияларды енгізу, неғұрлым өнімді тұқым материалын, қорғау құралдары мен тыңайтқыштарды пайдалану, аграрлық өндірістің экологиялық қауіпсіздік деңгейін арттыру, сондай-ақ дәнді, дәнді-бұршақты және жемшөп дақылдары алып жатқан топырақтың құнарлылығы мен сапасын жақсарту үшін қолайлы жағдайлар жасауға арналған. Бөлінетін субсидиялардың тиімділігін бағалау үшін оларды жұмсаудың нақты нәтижесін барынша дәл анықтау қажет. Аграрлық саясат, дағдарысқа қарсы шаралар отандық агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуын қамтамасыз етеді.

Abstract. *The goal* is to assess the dynamics of the volumes of state subsidies received by an agricultural enterprise and results of its production and financial activities. *Methods* – based on the use of statistical, economic and comparative analysis, the sizes of subsidizing economic entities in crop industry are considered. *Results* – indicators of grain production were studied, their cost price was analyzed in the context of elements and cost items, sales prices and financial condition, volume of subsidies is unstable over the years. It was revealed that the enterprise, receiving significant amounts of public support from year to year, does not have an adequate growth in crop production. The unilateral nature of public support is also noted, which is largely directed to crop producers. Changes in gross and net profits are determined, the value of which fluctuates signifi-

.....
cantly over the years, and decrease in production parameters leads to reduction in their size and reduces financial activity of entrepreneurs. *Conclusions* – the improvement of support measures, this is, first of all, increase in its size, as well as debt cancellation on short-term loans or their deferment, and reducing interest rates on long-term loans. The proposed approaches are designed to create favorable conditions for introduction of advanced equipment and technologies into the farms, use of the most productive seed material, means of protection and fertilizers, increasing the level of environmental safety of agricultural production, as well as improving fertility and quality of soils occupied by grain, leguminous and fodder crops. To assess the effectiveness of allocated subsidies, it is necessary to determine the specific result of their spending as accurately as possible. Agricultural policy, anti-crisis measures ensure the sustainable development of domestic agro-industrial complex.

Аннотация. *Цель* – оценка динамики объемов, получаемых сельскохозяйственным предприятием государственных субсидий, и результатов его производственно-финансовой деятельности. *Методы* – на основе использования статистико-экономического и сравнительного анализа рассмотрены размеры субсидирования хозяйствующих субъектов в растениеводческой отрасли. *Результаты* – изучены показатели производства зерновых, проанализированы их себестоимость в разрезе элементов и статей затрат, цены реализации и финансовое состояние, объемы дотаций нестабильные по годам. Выявлено, что предприятие, получая из года в год значительные суммы господдержки, не имеет адекватного роста объемов продукции растениеводства. Отмечается также односторонний характер государственной помощи, которая в значительной степени направлено производителям растениеводческой сферы. Определены изменения валовой и чистой прибыли, величина которых по годам существенно колеблется, а снижение производственных параметров приводит к сокращению их размеров и снижает финансовую активность предпринимателей. *Выводы* – совершенствование мер поддержки, это, прежде всего, повышение ее размеров, а также списание задолженности по краткосрочным кредитам или их отсрочки, уменьшение процентных ставок по долгосрочному кредитованию. Предлагаемые подходы призваны создать благоприятные условия для внедрения в хозяйства прогрессивной техники и технологий, использования наиболее производительного семенного материала, средств защиты и удобрений, повышения уровня экологической безопасности аграрного производства, а также улучшения плодородия и качества почв, занятой зерновыми, зернобобовыми и кормовыми культурами. Чтобы оценить эффективность выделяемых субсидий необходимо максимально точно определить конкретный результат их расходования. Аграрная политика, антикризисные меры обеспечивают устойчивое развитие отечественного агропромышленного комплекса.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, қаржылық қолдау тетігі, субсидиялар, өсімдік шаруашылығы өнімдері, дәнді дақылдар, жалпы жинау, өнімділік, мал шаруашылығы, кірістер, шығыстар, пайда, өзіндік құн, сату бағасы.

Key words: agricultural sector, financial support mechanism, subsidies, crop production, crops, gross harvest, productivity, animal husbandry, income, expenses, profit, cost, selling price.

Ключевые слова: аграрный сектор, механизм финансовой поддержки, субсидии, продукция растениеводства, зерновые культуры, валовой сбор, урожайность, животноводство, доходы, расходы, прибыль, себестоимость, цена реализации.

Кіріспе. Қазіргі экономикалық жағдайда нақты ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді қаржылай қолдау, әсіресе ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді субсидиялау мәселелері үкіметтің, мамандар мен ғалымдардың үнемі назарында [1,2]. Бұл ретте субсидиялауды жақтап, олардың көлемі мен бағыттарын ұлғайту туралы да, осы механизмді пайдаланудан толық бас тартуға дейін де пікірлер айтылады [3,4]. Осы арада сол себептерге байланысты және өндірістік қызметтің нәтижесі мен субсидия түрінде қаржылай көмек алып отырған белгілі бір ауыл

шаруашылығы кәсіпорынның қаржылық жағдайы қандай деген сұрақтарды қарастыруды жөн көрдік.

Сонымен бірге, көптеген елдерде экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік қаржылық қолдау айтарлықтай көп тетіктерді пайдалана отырып жүзеге асырылатыны және оның ішінде іс жүзінде субсидиялар мен несиелер түрінде тікелей бюджеттік қолдау жиі қолданылатыны бәрімізге мәлім [5,6]. Бірақта, біз бұл арада, берілетін субсидиялар негізінен өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруге бағытталғанын және талдау нәтижесінде

анықталғандай, олардың көлемі кәсіпорынның өндірістік іс-әрекетінің нәтижелеріне толық сәйкес келмейтінін және өнімнің өзіндік құны айтарлықтай өскенін атап өтуге тура келеді.

Басқаша айтқанда, бұл арада мынадай сауал орын алуы мүмкін. Егер қаржылық қолдау нақты таур өндіруші іс-әрекетінің соңғы нәтижелеріне ешқандай ықпал етпесе, онда мемлекет сол тауар өндірушіге қандай мақсатпен бюджеттік қаражаттарды береді? Субсидия көлемін ұлғайту немесе берілген қаражатты тиімді пайдаланатын кәсіпорындарға немесе қаржылық жағдайы жақсы кәсіпорындарға беру арқылы оларды қайта бағыттау қажет шығар. Мүмкін шығындарды өтеу үшін, әсіресе қолайсыз жылдарда, сақтандыру механизмін тиімдірек пайдалану қажет шығар [7,8].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу әдіснамасын ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірісін де, берілген субсидиялар көлемін де сипаттайтын динамикалық көрсеткіштерді есептеу және салыстыру әдістерін қолдануға негізделеді. Субсидиялар мөлшері мен өсімдік шаруашылығының көлемдерінің жай-күйі мен динамикасын және белгілі бір ауыл шаруашылығы кәсіпорнының алынған қаржылық нәтижелерін зерделеу кезінде біз салыстыру мен динамиканың экономикалық және статистикалық әдістеріне, абстрактілі-логикалық әдістерге негізделген оларды салыстырмалы бағалау әдісін, қаржылық есептілік көрсеткіштерін қаржылық талдау әдістерін және алынған нәтижелерді жалпылау әдісін қолдандық [9,10].

Бұл мақалада зерттеудің бастапқы материалы ретінде «Ең-Дала» ЖШС-нің

2019-2021 жылдардың есеп пен есептілігінің көрсеткіштері пайдаланды. Сол көрсеткіштердің негізінде өсімдік шаруашылығының өнім өндіру көлемі мен өзіндік құнын, сату көлемін басқарушылық бухгалтерлік есеп мәліметтері және кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау мен бағалау үшін қаржылық есептілік деректері пайдаланылды [11,12].

Аталмыш мақалада зерттеудің бастапқы материалы ретінде «Ең-Дала» ЖШС-нің 2019-2021 жылдар бойынша берілген есептің және есептіліктің көрсеткіштері пайдаланды. Атап айтқанда, басқарушылық есептің өсімдік шаруашылығы бойынша өндіріс, өзіндік құн және сату көлемінің мәліметтері мен кәсіпорынның қаржылық жағдайын бағалау және талдау үшін қажетті қаржылық есептіліктің деректері қолданды [13,14].

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ең алдымен, «Ең-Дала» ЖШС өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруге маманданғанын атап өту керек, себебі оның үлесіне ауыл шаруашылық өнімдерін өткізуден түскен барлық түсімдердің орта есеппен 90%-дан астамы келеді (1 кесте).

1 кестенің мәліметтеріне сәйкес кәсіпорын 2020 жылы ауыл шаруашылығы өнімдерін сатудан ең көп түсім алды деп айтуға болады, бұл кезде оның көлемі 2019 жылғы деңгейден 2,4 есе асып түсті. Сонымен қатар, ең жоғары өсім қатты бидай (12 есе), жаздық бидай (2 есе), зығыр (3,5 есе) және көпжылдық шөптердің пішені (3 есеге жуық) сатудан болды. Алайда 2021 жылы түсімнің күрт төмендеуі байқалады, бұл кезде оның көлемі 2020 жылғы деңгейдің небәрі 54,5% құраған [15].

1 кесте – «Ең-Дала» ЖШС ауыл шаруашылық өнімдерді сатудан түскен түсімнің көлемі мен құрылымы

Өнім түрлері	2019ж.		2020ж.		2021ж.		Тізбекті өзгеру қарқыны, %	
	мың теңге	үлесі, %	мың теңге	үлесі, %	мың теңге	үлесі, %	2020ж.	2021ж.
Жаздық бидай	723 978	56,7	1 453 026	47,3	1 012 139	60,4	2 есе	69,7
Қатты бидай	61 750	4,8	753 733	24,5	247 623	14,8	12 есе	31,9
Арпа	9 4513	7,4	185 216	6,0	66 776	4,0	196,0	36,1
Сұлы	105 134	8,2	12 382	0,4	18 151	1,1	11,8	146,6
Тары	26 970	2,1	-	-	-	-	-	-
Шөп	18 821	1,5	54 931	1,8	101 212	6,0	2,9 есе	184,3
Зығыр	141 995	11,1	496 843	16,2	12 321	0,7	3,5 есе	-
Өсімдік шаруашылығы, барлығы	1 173 161	92,0	2 956 131	96,2	1 458 222	87,1	2,5 есе	49,3
Мал шаруашылығы, барлығы	69 378	5,4	98 145	3,2	183 018	10,9	141,5	186,5
Басқа сатулар	33 709	2,6	17 787	0,6	33 652	2,0	52,8	189,2
Барлығы	1 276 248	100,0	3 072 063	100,0	1 674 892	100,0	2,4 есе	54,5

Жыл сайын ауыл шаруашылық өнімдерін өткізуден түсетін түсім құрылымында өсімдік шаруашылығы өнімдерін өткізуден түсетін түсімдер басым болатынын байқау қиын емес.

Мәселен, оның үлесі 2019 жылы – 92,0%, 2020 жылы – 96,2% және 2021 жылы – 87,1% болған. Ал өсімдік шаруашылығын сатудан түскен түсім құрылы-

мында ең жоғары үлесті бидай сатудан түскен түсім алады. Оның үлесі 2019 жылы өсімдік шаруашылығы өнімдерін сатудан түскен түсім көлемінің 61,5%, 2020 жылы – 71,8% және 2021 жылы – 74,8% құраған.

Енді «Ең-Дала» ЖШС-нің тиімділік көрсеткіштеріне тоқталмастан бұрын, осы кәсіпорынның алған субсидияларының түрлері мен көлеміне тоқталайық (2 кесте).

2 кесте – «Ең-Дала» ЖШС берілген мемлекеттік субсидияларының түрлері, мың теңге

Субсидиялар түрлері	2020ж.		2021ж.		2021ж. %-бен 2020ж.
	сомасы	үлесі, %	сомасы	үлесі, %	
Несиелер бойынша субсидияланған пайыздық мөлшерлеме	77 470	25,01	73 267	13,78	94,6
Тұқымдарға жұмсалған шығындарды субсидиялау	2 719	0,88	129 765	24,41	47,7 есе
Тыңайтқыштарға жұмсалған шығындарды субсидиялау	31 380	10,13	152 147	28,62	4,8 есе
Гербицидтерге жұмсалған шығындарды субсидиялау	89 717	28,96	161 095	30,30	179,6
Инвестициялық субсидиялар	102 913	33,22	13 729	2,58	13,3
Мал шаруашылығы бойынша субсидиялар	5 565	1,80	1 602	0,30	28,8
Барлығы	309 765	100,00	531 606	100	171,6

2 кестедегі мәліметтер бойынша кәсіпорынды қаржылық қолдау көлемінің 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 71,6%-ға немесе 221 841 мың теңгеге өскенін көруге болады. Оның үстіне субсидиялар құрылымында да өзгерістер орын алғанын да байқауға болады. Егер 2020 жылы инвестициялық субсидиялар 33,2%, гербицидтер бойынша субсидиялау 29% және несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау 25% құраса, 2021 жылы кәсіпорын ең көп субсидияларды гербицидтерді (30,3%), тыңайтқыштарды (28,6%) және тұқымдарды (24,4%) сатып алуға алған.

Ал кестенің мәліметтерінен мал шаруашылығы бойынша субсидиялардың іс

жүзінде барынан жоғы деп айтуға әбден болады. Мәселен, мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге берілген субсидия көлемі 2020 жылғы 5 565 мың теңгеден 2021 жылы 1 602 мың теңгеге немесе 72,2 пайызға азайған. Мұндай күрт құлдырау, біздің ойымызша, кәсіпорынға өндіріс көлемін ұлғайту түгілі, жай ғана мал шаруашылығы өнімдерін өндіруге мүмкіндік бермейді. Бұл осы кәсіпорынның өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруге маманданғанын тағы бір рет дәлелдейді.

Енді субсидиялардың барлық көлемі дерлік қамтамасыз етілген өсімдік шаруашылығының негізгі өндірістік көрсеткіштерін талдап көрейік (3 кесте).

3 кесте – «Ең-Дала» ЖШС дәнді дақылдар өндірісінің көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2019ж.	2020ж.	2021ж.	Тізбекті өзгеру қарқыны, %	
				2020ж.	2021ж.
Дәнді дақылдардың өнімділігі, ц/га					
Бидай	12,7	24	8,1	189,0	33,8
Қатты бидай	18,1	22,5	8,5	124,3	37,8
Арпа	13,2	33,4	8,5	2,5 есе	25,4
Сұлы	14,4	24	6,8	166,7	28,3
Егістік алқабы, га					
Бидай	8 253	9 417	9 063	114,1	96,2
Қатты бидай	974	3 459	1 157	3,5 есе	33,4
Арпа	1 713	1 194	2 457	69,7	2,1 есе
Сұлы	406	543	600	133,7	110,5
Жалпы өнім, тонна					
Бидай	10 505	22 609	7 867	215,2	34,8
Қатты бидай	1 761	7 785	987	4,4 есе	12,7
Арпа	2 270	3 982	2 091	175,4	52,5
Сұлы	586	1 300	410	2,2 есе	31,5

3 кестедегі келтірілген деректер өсімдік шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлері бойынша ең жақсы өндірістік көрсеткіштерге «Ең-Дала» ЖШС 2020 жылы қол жеткізілгенін көрсетеді.

Мәселен, биыл қатты бидайдың өнімділігі гектарына 22,5 центнерді, жаздық бидай мен сұлының гектарына 24 центнерді, арпаның 33,4 центнерді құрап, 2019 жылмен салыстырғанда әлдеқайда жоғары. Сонымен қатар, қатты бидай алып жатқан егістік алқаптары да айтарлықтай өсті – 2019 жылғы 974 гектардан 2020 жылы 3 459 гектарға немесе 3,5 есеге, сондай-ақ сұлы дақылдары бойынша егістік алқапта 33,7%-ға ұлғайған. Өнімділік пен егістік алқабының артуы нәтижесінде 2020 жылы дәнді дақылдардың жалпы өнім көлемдері айтарлықтай өскен: жаздық бидай бойынша – 2,1 есе, қатты бидай – 4,4 есе, арпа – 75,4% және сұлы – 2,2 есе.

3 кестедегі мәліметтер бойынша 2021 жылы барлық өндірістік көрсеткіштер айтарлықтай төмендегені көрініп тұр. Мәселен, жаздық бидайдың өнімділігі 66,2 пайызға, қатты бидайдың 62,2 пайызға, арпаның 74,6 пайызға, сұлының 71,7 пайызға төмендеген. Бұл осы шаруашылық бойынша өнімділіктің ең төмен деңгейі болған жыл.

Сонымен бірге, қатты бидай (66,6%-ға) және жаздық бидай (3,8%-ға) алып жатқан егістік көлемдері айтарлықтай қысқарған. Және де, арпаның егіс алқабының 2,1 есеге және сұлының – 10,5%-ға өсулеріне қарамастан, арпа мен сұлының жалпы өнімдері 2020 жылмен салыстырғанда тиісінші 47,5%-ға және 68,5%-ға төмендеген. Сондай-ақ, 2020 жылмен салыстырғанда жаздық бидай бойынша жалпы өнім 65,2%-ға және қатты бидай 87,3%-ға азайған. Түйіні, мұндағы басты фактор – ол дәнді дақылдардың өнімділігінің айтарлықтай төмендеуі.

Енді қарастырылып отырған жылдардағы берілген субсидиялар көлемін өндіріс нәтижелерімен салыстырып, талдайық. Жоғарыда 2 кестедегі мәліметтер бойынша кәсіпорын 2020 жылы өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруге 201 287 мың теңге субсидия алса, 2021 жылы оның көлемі 516 275 мың теңгені құраған. Бірақта, субсидиялар көлемінің өсуі өндірістік қызмет нәтижелеріне іс жүзінде кері әсер еткенін көруге болады – 2020 жылмен салыстырғанда 2021 жылы барлық дәнді дақылдардың өзіндік құнының өсуі (4 кесте).

4 кесте – Шығындар баптары мен элементтері бойынша дәнді дақылдардың өзіндік құны, мың теңге

Шығындар баптары мен элементтері	Жаздық бидай			Арпа			Сұлы		
	Жылдар								
	2019	2020	2021	2019	2020	2021	2019	2020	2021
ЖӨЖМ	81 528	65 913	47 041	17 614	10 731	12 240	6 544	3 500	2 401
Тұқым	29 254	48 995	40 609	4 658	2 466	4 416	86	1 464	4 183
Бөлшектер	94 484	179 994	158 949	31 216	28 046	48 757	7 053	9 147	259
Химпрепар	91 742	240 535	176 014	32 783	15 953	46 795	6 458	9 978	5 180
Еңбекақы	89 697	151 201	120 163	15 058	9 188	27 215	3 885	5 994	6 339
Электрокуат	2 049	1 126	1 628	443	198	433	114	65	85
Амортизация	28 232	196 784	190 487	21 223	30 594	37 517	5 475	9 978	2 690
Жөндеу	10 582	5 490	3 754	2 286	967	598	589	315	196
Тыңайтқыш	37 969	39 838	70 228	7 316	3 820	17 605	-	1 737	3 454
Химжұмыс	6 748	3 293	-	1 458	403		376	132	
Басқа	1 030	14 204	3 240	589	85	2 052	258	816	795
Барлығы	473 315	947 373	812 113	134 644	102 451	197 628	30 838	43 126	25 582
Жалпы өнім,т	10 505	22 609	7 867	2 270	3 982	2 091	585	1 300	410
1 т өзіндік құны, тг	45 055	41 903	103 236	59 325	25 727	944 95	52 669	33 177	62 350

4 кестедегі мәліметтер 2021 жылы жаздық бидай өндіруге жұмсалған жалпы шығын 2020 жылмен салыстырғанда 947 373 мың теңгеден 812 113 мың теңгеге немесе 14,3%-ға төмендегенін көрсетеді. Алайда, бұл өнімнің жалпы көлемі 22 609 тоннадан 7 867 тоннаға немесе 65,2 пайызға азайғанының себебінен болып отыр.

Сол себептен 1 тонна жаздық бидайдың өзіндік құны 41903 теңгеден 103 236 теңгеге немесе 2,5 есеге өскен. Ал барлық баптардың ішінде өнімнің өзіндік құнының мұндай өсуіне электркуат (44,6%-ға) және тыңайтқыштар (76,3%-ға) құндарының қымбаттауы әсер етті.

Сондай-ақ, жыл сайын дәнді дақылдардың өзіндік құны құрылымында ең көп үлесті қосалқы бөлшектерге, химпрепараттарға, тыңайтқыштарға, жұмысшылардың еңбекақысына, амортизациялық аударымдарға, жанар-жағармайға шығатын шығындар алатынын айтуға болады. Бұл әсіресе арпа өндірісінің өзіндік құнының өсуінен байқалады. Мысалы, 2021 жылы 1 тонна арпаның өзіндік құны 94 495 теңгені құраған болса, ол 2020 жылмен салыстырғанда 3,7 есеге жоғары, ал оның жалпы өнімі 47,5 пайызға төмендеген.

2021 жылы 1 тонна арпаның өзіндік құны құрылымында барлық элементтер мен баптар бойынша шығындар өскен. Мысалы, тыңайтқыштар бойынша – 4,6

есеге, химиялық заттар – 2,9 есеге, электр энергиясы – 2,2 есеге, тұқым – 79,1 пайызға, қосалқы бөлшектерге – 73,8 пайызға және жанар-жағармайға – 14,1 пайызға артқан. Сол сияқты, 2021 жылы 1 тонна сұлының өзіндік құны өскен.

2020 жылы оның мөлшері 33 177 теңге болса, 2021 жылы 62 350 теңгеге немесе 87,9%-ға өскен. Ал бұл жылы арпаның, бидайдың және сұлының жалпы өнімдерінің көлемі төмендеген. Кәсіпорын 2021 жылы берілген субсидиялардың өте әсерлі көлеміне қарамастан осындай нәтижеге жетіп отыр. Сонымен бірге, 2020 жылы кәсіпорын ең жақсы кіріс көрсеткіштеріне қол жеткізгенін көруге болады (5 кесте).

5 кесте – «Ең-Дала» ЖШС іс-әрекетінің қаржылық нәтижелері, мың теңге

Көрсеткіштер	2019ж.	2020ж.	2021ж.	Тізбекті қарқыны, %	
				2020ж.	2021ж.
Өнім сатудан түсім	1 276 248	3 072 063	1 674 892	2,4 есе	54,5
Өнімнің өзіндік құны	1 105 035	1 716 443	1 216 781	155,3	70,9
Жалпы пайда	171 213	1 355 620	458 111	7,9 есе	33,8
Қаржыландырудан кіріс	1 016	2 215	1 411	2,2 есе	63,7
Басқа кірістер	336 531	38 5202	573 068	1 14,5	148,8
Өнім сатуға шығындар	12 615	36 092	37 841	2,9 есе	104,8
Әкімшілік шығындар	123 248	174 912	195 680	141,9	111,9
Қаржыландыруға шығындар	126 025	190 998	260 098	151,6	136,2
Басқа шығындар	146 563	68 711	91 977	46,9	133,9
Жалғасатын қызметтен түсетін пайда	100 309	1 272 824	446 995	12,7 есе	35,1
КТС шығыстары			33 410	-	-
Кезеңдегі жалпы пайда (зиян)	100 309	1 272 824	413 585	12,7 есе	32,5

Мысалы, 2019 жылмен салыстырғанда түсім 2,4 есеге өскен. Сонымен бірге, сатылған өнімнің өзіндік құны да 1,5 есеге өскен. Бірақ, түсімнің өсу қарқыны сатылған өнімнің өзіндік құнының өсу қарқынынан әлдеқайда жоғары болғанының нәтижесінде кәсіпорынның жалпы пайдасының күрт өскенін түсіндіруге болады. Оның мөлшері 2020 жылы шамамен 8 есеге өскен. Коммерциялық банктерде орналас-тырылған депозиттер бойынша сыйақы алуға байланысты кәсіпорынның басқа да кірістері аздап өсті – 14,5%-ға.

Жалпы, кәсіпорынның шығындарында өсу үрдісі орын алған. Мысалы, 2020 жылы әсіресе ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізуге жұмсалған шығындар – 2,9 есеге, әкімшілік шығындар – 41,9%-ға және қаржыландыру шығындары (бұл кәсіпорынның алған несиелері бойынша төлейтін сыйақысы) – 51,6%-ға өскен. Алайда олардың өсу қарқыны түсімнің өсу қарқынынан төмен болуына байланысты

2020 жылы кәсіпорын ең жоғары таза пайдаға қолы жетіп отыр.

2021 жылы кірістердің барлық көрсеткіштері айтарлықтай төмендеген, ал шығыстар, керісінше, өскен. Мысалы, өнімді өткізуден түскен түсім 40,5%-ға төмендесе, сатылған өнімнің өзіндік құны не бары 29,1%-ға төмендеген. Нәтижесінде жалпы пайда мөлшері түсімнен де көп төмендеген. Атап айтқанда, оның құны 2021 жылы 66,2%-ға төмендеген. Барлық басқа шығыстардың, әсіресе қаржыландыру шығыстарының өсуі (51,6%-ға) кәсіпорынның таза пайдасының 67,5%-ға төмендеуіне әкелген. Бұл кәсіпорынның несиелер мен займдарға тәуелділігінің жоғары екендігін көрсетеді.

Кәсіпорынның соңғы қаржылық нәтижелеріндегі барлық өзгерістер оның қаржылық жағдайына тікелей әсер етеді (6 кесте).

Бұл кәсіпорынның қаржыландырудың сыртқы көздеріне тәуелділігін жоғарыда атап өттік. Оның заемдық капиталының мөлшері меншікті капитал мөлшерінен әлдеқайда жоғары және өсу тенденция-

сына ие екені де сол пікірге дәлел. 2021 жылы кәсіпорынның заемдық капиталының көлемі 5 790,6 млн теңгені құраған, ол меншікті капиталдың көлемінен 2,5 есе дерлік. Мұндай жағдай 2021 жылы тәуелділік коэффициентінің 71%-ға дейін өсуіне

және қаржыландыру коэффициентінің 0,42-ге дейін төмендеуіне әкелді. 2020 жыл бойынша есептелген коэффициенттердің деңгейлері 2019 және 2021 жылдардағы деңгейлерден сәл болса да жоғары.

6 кесте – «Ең-Дала» ЖШС қаржылық жағдайының көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2019ж.	2020ж.	2021ж.
Қаржылық тәуелсіздік коэффициенті	0,21	0,35	0,29
Қаржылық тәуелділік коэффициенті	0,79	0,65	0,71
Қаржыландыру коэффициенті	0,26	0,54	0,42
Заемдық және меншікті құралдардың арақатынасының коэффициенті	3,86	1,86	2,4
Қаржылық тұрақтылық коэффициенті	0,6	0,61	0,54
Дебиторлық және кредиторлық берешектер арақатынасының коэффициенті	1:10	1,4	1,3
Абсолютті өтімділік коэффициенті	0,06	0,02	0,03
Ағымдағы өтімділік коэффициенті	0,73	1,02	0,76

Жалпы алғанда, жүргізілген бағалау кәсіпорынның қаржылық жағдайын сипаттайтын барлық дерлік көрсеткіштердің деңгейлері өте төмен және олардың мәндері ұсынылған нормаларға әлдеқайда сәйкес емес деген қорытынды жасауға мүмкіндік беретінін әбден айтуға болады. Басқаша айтқанда, ірі ауыл шаруашылық кәсіпорындардың бірі «Ең-Дала» ЖШС-ік іс жүзінде қаржылық дағдарысқа ұшырайтын жағдайда екенін және қаржылық қолдаусыз өндірістік іс-әрекетін жүзеге асыра алмайтынын айтуға болады.

Қорытынды

1. «Ең-Дала» ЖШС-тің іс-әрекетіне жүргізілген талдау өсімдік шаруашылығындағы өндірістік процестер мемлекеттік субсидияларсыз, әртүрлі қаржы институттарының несиелері мен заемдарсыз жүзеге асырылмайтынын көрсетті.

2. Талдау жүргізіп отырған кәсіпорынның алатын субсидияларының түрлері мен көлемдері және оларды пайдалану нәтижелері оның өндірістік қызметінің көрсеткіштеріне және қаржылық жағдайына белгілі бір дәрежеде әсер етеді.

3. Тұқым мен ауыл шаруашылығы техникасын жөндеуден басқа, қымбатқа сатып алынатын материалдар мен құралдарды сатып алу құнын субсидиялау орынды деп санаймыз.

4. Кейбір шаруашылықтардың, тіпті ірі ауыл шаруашылық кәсіпорындарының қиын қаржылық жағдайын ескере отырып, қысқа мерзімді несиелер бойынша мерзімін ұзарту немесе оларды толығымен есептен шығару, ал ұзақ мерзімді несиелер бойынша ставкаларды 1-3%-ға дейін төмендету мүмкіндігін қарастыру орынды болар еді.

5. Субсидия көлемін ұлғайту немесе берілген қаражаттарды тиімді пайдаланатын кәсіпорындарға немесе қаржылық жағдайы жақсы кәсіпорындарға беру бағытына өзгерту қажет сияқты.

Әдебиеттер тізімі

[1] Тажибаева, Р.М. Государственная поддержка аграрного сектора Казахстана / Р.М. Тажибаева // Проблемы агросырынка. – 2021. - №1. – С. 44-49.

[2] Альдешова, С.Б. Финансово-хозяйственная деятельность в сельскохозяйственных предприятиях: теоретический аспект / С.Б. Альдешова, Г.Т. Ахметова, М.С. Дарискалиева // Проблемы агросырынка. – 2021. - №2. – С. 86-92.

[3] Кантарбаева, Ш.М. Возможности скординга при субсидировании сельхозтоваропроизводителей Республики Казахстан / Ш.М. Кантарбаева, А.Б. Тлесова // Проблемы агросырынка. – 2019. - №1. – С.84-90.

[4] Кантарбаева, Ш.М. Оценка регулирующего воздействия государства на развитие аграрного производства / Ш.М. Кантарбаева // Проблемы агросырынка. - 2019. - №4. - С. 19-25.

[5] Жунусова, Р.М. Өсімдік шаруашылықтарында өндіріс тиімділігін арттыру / Р.М. Жунусова, Д.Т. Ахметова, Р.М. Жунусова, Б.С. Утибаев // Проблемы агросырынка. -2021. - №1. - Б. 57-66.

[6] Рахметова, А. Финансово-кредитный и инновационный секторы экономики: оценка макроэкономических эффектов регулирования и взаимодействия секторов / А. Рахметова, Г. Калкабаева, А. Курманалина, Г. Серикова, Б. Аймурзина // Проблемы предпринимательства и устойчивого развития. – 2020. - №8 (1). - С. 1224–1237.

[7] Сигарев, М.И. Кредитование сельскохозяйственного производства в Казахстане /

М.И. Сигарев, Ш.М. Кантарбаева, З.З. Мейманкулова, Д.Е. Шахова-Ахмешова // Life Science Journal. - 2014. - 11 (9). - С. 299-302.

[8] Попова, О.В. Развитие методологических подходов к прямой государственной поддержке аграрных товаропроизводителей / О.В. Попова, А.А. Сидорин // Экономика и предпринимательство. - 2015. - №6. - С. 1134-1139.

[9] Likhmanova, G. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / G. Likhmanova, K. Baisholova, N. Shiganbayeva // Revista Espacios. - 2019. - Vol. 40. - N. 32. - P. 6-19.

[10] Tokbergenova, A. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan / A. Tokbergenova, L. Kiyassova, S. Kairova // Polish Journal of Environmental Studies. - 2018. - Vol. 27. - N. 5. - P. 1923-19338.

[11] Мороз, О.В. Модель финансовой децентрализации сельских территорий Украины / О.В. Мороз, В.М. Семцов, Г.С. Кукель // Актуальные проблемы экономики. - 2016. - №182 (8). - С. 291-301.

[12] Утибаев, Б.С. Финансовая поддержка сельскохозяйственных товаропроизводителей Республики Казахстан / Б.С. Утибаев, Д.Т. Ахметова, Г.Б. Утибаева, Р.М. Жунусова // Проблемы агрорынка. - 2016. - №2 (62). - С. 62-69.

[13] Утибаева, Г.Б. Эффективность деятельности кредитных товариществ и кредитруемых сельхозтоваропроизводителей / Г.Б. Утибаева, Б.С. Утибаев, Р.М. Жунусова, Д.Т. Ахметова // Вестник науки Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина. - 2019. - №3 (102). - С. 159-167.

[14] Утибаев, Б.С. Финансовая отчетность и методика анализа ее показателей. - Астана: Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, 2018. - 317 с.

[15] Бухгалтерская (финансовая) отчетность ТОО «Ен-Дала» за 2019-2021 годы [Электронный ресурс]. - 2023. - URL: <https://eldala.kz/dannye/kompanii/5762-en-dala> (дата обращения: 05.01.2023).

References

[1] Tazhibayeva, R.M. (2021). Gosudarstvennaia podderzhka agrarnogo sektora Kasakhstana [State support for the agricultural sector of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 44-49 [in Russian].

[2] Aldeshova, S.B. & Akhmetova, G.T. & Dariskalieva, M.S. (2021). Finansovo-khozjaistvennaia dejatel'nost' v selskokhozjaistvennykh predpriyatiyakh: teoreticheskii aspekt [Financial and economic activity in agricultural enterprises: theoretical aspect]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 86-92 [in Russian].

[3] Kantarbayeva, Sh.M. & Tlesova, A.B. (2019). Vozmozhnosti skoringa pri subsidirovanii selkhoztovaroproduktsionnykh Respubliki Kasakh-

stan [Possibilities of scoring when subsidizing agricultural producers of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 84-90 [in Russian].

[4] Kantarbayeva, Sh.M. (2019). Ocenka regulirovaniya gosudarstva na razvitiye agrarnogo proizvodstva [Assessment of the regulatory impact of the state on the development of agricultural production]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 19-25 [in Russian].

[5] Zhunusova, R.M., Akhmetova, D.T., Zhunusova, R.M., Utibaev, B.S. (2021). Osmidk sharuashlyqtarynda ondiris tiimdiligin arttyru [Increase production efficiency in crop farms]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1, 57-66 [in Kazakh].

[6] Rakhmetova, A., Kalkabayeva, G., Kurmanalina, A., Serikova, G., Aymurzina B. (2020). Finansovo-kreditnyy i innovatsionnyy sektory jekonomiki: ocenka makroekonomicheskikh jeffektov regulirovaniya i vzaimodejstviya sektorov [Financial, credit and innovation sectors of the economy: assessment of macroeconomic effects of regulation and sectors interaction]. *Problemy predprinimatel'stva i ustojchivogo razvitiya - Problems of Entrepreneurship and Sustainable Development*, 8 (1), 1224-1237 [in Russian].

[7] Sigarev, M.I. & Kantarbayeva, S.M. & Meymankulova, S.S. & Shakhova-Akhmeshova, D.E. (2014). Kreditovanie selskokhozjaistvennogo proizvodstva v Kasakhstane [Lending to agricultural production in Kazakhstan]. *Life Science Journal*, 11 (9), 299-302 [in Russian].

[8] Popova, O.V. & Sidorin, A.A. (2015). Rasvitiye metodologicheskikh podkhodov s prjamoi gosudarstvennoi podderzhke agrarnykh tovaroproduktsionnykh [Development of methodological approaches to direct state support of agricultural producers]. *Ekonomika i predprinimatel'stva – Economy and entrepreneurship*, 6, 1134-1139 [in Russian].

[9] Likhmanova, G., Baisholova, K., Shiganbayeva, N. (2019). Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan. *Revista Espacios*. 40, 32, 6-19.

[10] Tokbergenova, A., Kiyassova, L., Kairova, S. (2018). Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan. *Polish Journal of Environmental Studies*, 27, 5, 1923-19338.

[11] Moroz, O.V. & Semcov, V.M. & Kukel, G.S. (2016). Model finansovoi dezentralizatsii selskikh territorii Ukraine [Model of financial decentralization of rural areas of Ukraine]. *Aktualnye problemy ekonomiki - Actual problems of the economy*, 182 (8), 291-301 [in Russian].

[12] Utibaev, B.S. & Akhmetova, D.T. & Utibaeva, G.B. & Zhunusova, R.M. (2016). Finansovaja podderzhka selskokhozjaistvennykh tovaroproduktsionnykh Respubliki Kasakhstan [Financial support for agricultural producers of the

Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2 (62), 62-69 [in Russian].

[13] Utibayeva, G.B. & Utibayev, B.S. & Zhunusova, R.M. & Akhmetova, D.T. (2019). Effektivnost dejatel'nosti kreditnykh tovarishestv i kredituemykh selkhoztovaroproizvoditelei [Efficiency of activities of credit partnerships and credited agricultural producers]. *Vestnik nauki KazATU im. S. Seifullin – Bulletin of Science KazATU named after. S. Seifullin*, 3(102), 159-167 [in Russian].

[14] Utibayev, B.S. (2018). *Finansovaja otchetnost i metodika analiza ee pokazatelei [Financial reporting and methodology for analyzing its indicators]*. Astana: KazATU im. S. Seifullin, 317 [in Russian].

[15] Bukhgalterskaja (finansovaja) otchetnost TOO “En-Dala” za 2019-2021 gody [Accounting (financial) statements of En-Dala LLP for 2019-2021] (2023). Available at: <https://eldala.kz/dannye/kompanii/5762-en-dala> (date of access: 05.01.2023) [in Russian].

Автор туралы ақпарат:

Утибаева Гүлжан Бегиндыковна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; «Есеп және қаржы» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті; 010011 Жеңіс даңғ., 62, Астана қ., Қазақстан; e-mail: gulzhan_79@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-0018-8424>

Information about author:

Utibayeva Gulzhan Begendykovna – The main author; Candidate of Economic Sciences; Associated Professor of the Department of Accounting and Finance; S. Seifullin Kazakh Agro Technical University; 010011 Zhenis Ave., 62, Astana, Kazakhstan; e-mail: gulzhan_79@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-0018-8424>

Информация об авторе:

Утибаева Гүлжан Бегиндыковна – основной автор; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор кафедры «Учет и финансы»; Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина; 010011 пр. Победы, 62, г.Астана, Казахстан; e-mail: gulzhan_79@mail.ru; <http://orcid.org/0000-0002-0018-8424>

FLOUR MARKET IN KAZAKHSTAN: KEY ASPECTS

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰН НАРЫҒЫ: НЕГІЗГІ АСПЕКТІЛЕРІ

РЫНОК МУКИ В КАЗАХСТАНЕ: КЛЮЧЕВЫЕ АСПЕКТЫ

G.K. JOLDASBAYEVA**Dr.E.Sc., Professor***B. MAYDANKYZY***Ph.D student**Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan***corresponding author e-mail: gulnara_00@mail.ru***Г.К. ДЖОЛДАСБАЕВА****э.ғ.д., профессор***Б. МАЙДАНҚЫЗЫ***Ph.D докторанты**Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан***автордың электрондық поштасы: gulnara_00@mail.ru***Г.К. ДЖОЛДАСБАЕВА****д.э.н., профессор***Б. МАЙДАНҚЫЗЫ***докторант Ph.D**Алматынський технологический университет, Алматы, Казахстан***электронная почта автора: gulnara_00@mail.ru*

Abstract. The *aim* is to study the structure and mechanism of functioning of flour market in Kazakhstan. *Methods* – used official information of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, analysis, synthesis, comparison grouping. *Results* – general description is given and indicators of its producers at the world level are analyzed: leaders of production, structure, share of continents in exports, the largest importers of this most important wheat grain processing product are identified. On the basis of statistical data, development of flour-grinding industry of the republic over the past five years is shown according to such criteria as: the balance of supply and demand, main indicators of the living standard of the population, rational norms of food consumption per capita, structure of consumer spending, food price index. Unevenness and decrease in production volumes in dynamics are noted. Information about the factors that determine the value of cost of this product is presented. *Conclusions* – based on the results of the study, the authors state a decrease in the scale of flour production and increase in prices for it, due to the negative impact of the Covid-19 coronavirus, special military operation of the Russian Federation in Ukraine on the economy of all countries of the world, including Kazakhstan. It is substantiated that sustainable increase in production of these products of great nutritional value can be ensured by expanding its range, monitoring baking properties using appropriate research methods and technologies, increasing the competitiveness of products and increasing its export potential – one of the most promising areas of foreign economic trade for Kazakhstani commodity producers. In particular export plays an important role in the development of agricultural economy of the state. Its condition is an important indicator of the quality of ongoing economic reforms and implementation of agri-food policy.

Аңдатпа. *Мақсаты* – Қазақстан ұны нарығының құрылымы мен жұмыс істеу механизмін зерделеу. *Әдістері* – Қазақстан Республикасы стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми ақпараты, талдау, синтез, салыстыру топтамасы пайдаланылған. *Нәтижелері* – жалпы сипаттама берілген және оны өндірушілердің әлемдік деңгейдегі көрсеткіштері талданған: өндіріс көшбасшылары, құрылымы, экспорт бойынша континенттердің үлесі, бидай дәнін өңдеудің осы маңызды өнімінің ірі импорттаушылары анықталған. Статистикалық деректер негізінде республиканың ұн тарту саласының соңғы бес жылдағы дамуы: сұраныс пен ұсыныстың теңгерімі, халықтың өмір сүру

Around 0.7% came from shippers from Oceania, primarily Australia and New Zealand.

The largest importers of wheat flour in the world are Afghanistan (3 million tons), Iraq (2.7 million tons), African countries (3 million tons) and others.

The modern domestic flour-grinding industry is one of the socially significant branches of the agro-industrial complex. Bread, bakery, pasta and cereal products made from flour play an important role in ensuring the country's food security [5,6]. Consider the dynamics of flour production in table 1.

Table 1 - Dynamics of flour production volume for 2018-2022

Indicator	2018	2019	2020	2021	2022*
Flour production volume, thousand tons	3 803,1	3 271,8	3 355,3	3 009,9	3 055,1
Growth rates, %	100,0	86,0	102,6	89,7	101,5
Note: prepared by the authors according to the source [7] * preliminary data					

In 2022, according to preliminary data, 3,055 thousand tons of flour were produced in Kazakhstan and increased by 1.5% compared to 2021. For the period 2018-2021, the volume of flour production decreased by 20.8%.

There are about 300 flour-milling enterprises with a total capacity of 10.3 million tons of grain per year in the country, the level of use of production capacities of flour mills is 29.1% on average.

In general, the industry has:

- an overabundance of production capacities for the flour production, a low level of its use due to high competition in the flour market;
- reduction of volume in flour production;
- increase in wear and tear of equipment, the specific weight of material costs in the structure of the cost of production and others.

With a domestic market capacity of about 1.8 million tons, Kazakhstan exports more than 2.3 million tons annually [8]. Flour is exported to such countries as Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Afghanistan, China.

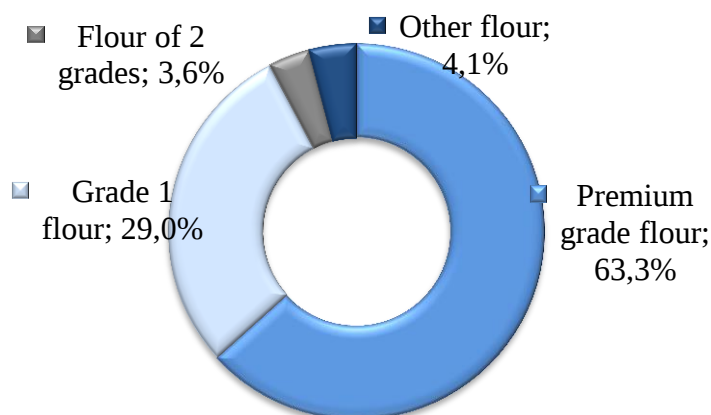
The overwhelming volume of sales in the foreign market is flour of the first grade. And, on the contrary, flour of the highest grade is in primary demand in the domestic market.

Indicators of sustainable and qualitative development of the flour milling industry will be the growth of productivity and quality with a focus on the export of flour with high added value to strengthen Kazakhstan's competitive position in the global market [9].

In order to expand the market capacity both inside and outside the country, it is necessary for flour-milling enterprises to diversify production, i.e., along with flour production, to increase the production capacity of feed production, since animal husbandry and the meat industry are actively developing in the country, and the pace of feed development lags behind the pace of development of these industries [10,11].

The next direction of diversification is the production of cereals [12]. This industry in Kazakhstan is in its infancy, and Kazakhstan buys most of the cereals on foreign markets, mainly from Russia.

The need of the Kazakh market for flour is almost completely due to its own production. The basis of the domestic flour-milling market is wheat flour, which is in the greatest demand: it accounts for 96% of the total production volume, 63.3% of which is premium flour (figure 1).

Note: prepared by the authors according to the source [1k.7]

Figure 1 - Structure of wheat flour production in Kazakhstan in 2022, %

Wheat flour of the first grade accounts for 29%, another 3.6% is on flour of the second grade, and the remaining share (4.1%) is for corn and other type of flour.

One of the main displays affecting the capacity of the food market is the population. Market capacity is formed on the basis of scientifically grounded consumption rate of each type of product per capita and number.

In the period from 2018 to 2022, the population in Kazakhstan increased from 18 157.3 thousand people to 19 741.3 thousand people [lk.7], the growth rate was 108.7%, in absolute terms increased by 1 584 thousand people, which positively affects the growth of the need for food, including flour products.

The next factor influencing the development of the food market is the living standards of the population. The influence of this factor can be assessed on the basis of such kind of indicators as cash income, on average per capita; average per capita nominal cash income of the population, and average mon-thly wages.

As the table 2 shows, for the period under review of 2018-2022, cash income per capita increased by 46.2% on average, and nominal cash income increased by 63.7%. And the wages of employees in the sphere of economics in 2018-2022 increased by 2.6 times. The level of economic activity for the period under review decreased from 79% to 69%.

Table 2 - The main socio-economic indicators of the standard of living of the population of Kazakhstan in 2018-2022

Indicators	2018	2019	2020	2021	2022*
Cash income, on average per capita per month , tg	160 400	175 900	189 000	210 700	234 522
Per capita nominal monetary incomes of the population	93 135	104 282	116 126	131 797	152 519
Average monthly salary, tg	115 101	150 509	168 313	235 357	299 782
The level of economic activity of the population, %	79	79	78	70	69
Note: prepared by the authors according to the source [lk. 7] * preliminary data					

The analysis of the actual volumes of food consumption per capita will allow us to assess the shifts in the structure of expenditures, namely, improvements – deterioration

in the quality of nutrition and increase - reduction in the volume of human food consumption (table 3).

Table 3 - Food consumption per capita in the Republic of Kazakhstan in 2016-2021 (according to a sample survey of household budgets; average per household member per year, kg)

Year	Bread products	Potato	Vegetables	Fruit	Meat and meat products	Milk and dairy products	Eggs, pieces	Fish and fish products	Sugar and confectionery	Vegetable oil and other fats
2016	130,7	48,6	89,3	61,4	72,9	235,5	164,7	10,9	40,7	19,5
2017	133,7	46,9	88,5	64,6	72,9	237,7	168,5	10,7	41,3	19,5
2018	138,4	48,6	94,1	74,9	77,9	261,3	193,3	13,2	46,3	19,2
2019	136,3	48,5	91,4	77,8	78,9	253,5	194,3	14,6	42,9	17,1
2020	140,3	46,0	86,3	78,6	83,6	259,4	199,1	15,1	43,0	17,2
2021	133,7	46,3	80,6	76,8	82,2	243,1	193,8	14,8	44,0	16,2
Growth rate 2021 to 2016y, %	118,4	86,6	110,1	132,6	133,5	107,8	109,3	134,9	75,9	125,6
Note: prepared by the authors according to the source [lk.7]										

For the period analyzed of 2016-2021, the growth rate of food products consumption by households is observed for all types of products, with the exception of potatoes and sugar. The consumption of meat, fruits and

vegetables, sunflowerseed oil, and grain products remains stably high.

Despite this, the actual consumption of the main food groups – dairy products, eggs, vegetables, fruits and berries – does not

reach the recommended rational norms of food consumption as of 2021. The consumption of food products by households meets the recommended standards only for the group «meat and meat products», exceeds – for the groups «bread, bread products».

It should be noted that the level of per capita consumption of bread and bakery products in households located in rural areas is significantly higher than in cities, that is associated with a lower level of cash income of the rural population and a high degree of food products self-sufficiency, including bread products.

The most important characteristics of the consumer demand of the population in the market of food products are the structure of consumer spending of the population. Household consumer spending is a part of the monetary expenditures aimed at the purchase of food, non-food products and other services.

The period under review of 2016-2021, in the structure of consumer spending, the share of food costs for an average family in Kazakhstan increased from 45.45% to 58.8%, for

non-food products decreased from 24% to 17%, for paid leisure, educational and other services decreased from 20.8% to 15.4%. The growth or decrease in the consumption of goods and services depends on the income of the population. If the incomes of the population grow, then spendings on food products will decrease and growth on non-food products and other types of services.

Despite the growth in cash incomes of the population, there is an increase in spending on food products, that is associated with an increase in food prices from 30 to 50% due to inflationary development.

The development of the food market is influenced by food price indices by product categories. The growth of average prices for certain types of food products characterizes the intensity of inflationary processes, the general situation with price-related competition in the consumer market, and indirectly, the interest of competing business structures in the food market (table 4).

Table 4 – Consumer price indices for basic foodstuffs in the food market of the Republic of Kazakhstan for the period 2018-2022 (December to December of the previous year), %

Year	Meat and meat products	Dairy products	Bread products	Flour
2018	108,3	100,2	102,1	93,6
2019	104,0	107,0	111,1	126,2
2020	112,3	110,0	108,5	110,8
2021	112,5	107,6	103,4	98,5
2022*	116,5	131,3	133,6	147,3

Note: prepared by the authors according to the source [lk.7]

Average annual growth rates of price indices for the period from 2018 to 2021 amounted to 9.3% for meat products, 6.2% for dairy products, 7.2% for bakery products, and 7.3% for flour. The growth rate of price indices for aggregate food groups in 2022 compared to 2021 increased from 16.5% to 47.3%.

Price increase for food is associated with the negative impact of the Covid-19 coronavirus on the economy of the world [13] and the country in 2020-2021, a special military operation in Ukraine in 2022, as a result of which supply chains around the world were broken, transport links between a number of countries were disrupted, as well as the sanctions war against one of the largest integrated partners of Kazakhstan - Russia, led to a global increase in inflation [14] and prices for absolutely everything.

In 2022, energy resources in the world have almost doubled in price, food products – by 31%. And the total accumulated growth in products has already amounted to more than 50%. The price growth in Kazakhstan is currently affected by the base rate of 14%, and

this is one of the highest rates in the world, the tenge exchange rate, as well as the global trend of rising prices for food and raw materials for its manufacture.

Kazakhstan, as a country integrated into the global economy, also records an increase in prices for fuel, spare parts, equipment repairs and others, which spurred an overall increase in inflation in September 2022 in annual terms to 17.7% and required manufacturers to raise wages, which also caused an increase in the cost of the final product. Food products increased in price by 22.2%, non-food products - by 17%, services - by 12.3% [15].

Conclusions

1. Based on the results of the analysis of the Kazakh flour market, it is possible to draw a reasonable conclusion that the segment of flour products is extremely limited, and their assortment does not fully meet modern consumer requirements.

In the future, the bread production complex, i.e. along the grain-flour-flour products chain, faces the problem of maintaining a stable level of demand for bread products and stimula-

ting the growth of consumption of bread products by increasing the production of high-quality products, expanding the assortment, developing new types of flour, bread, bakery products, pasta and flour confectionery.

2. There is a loss of traditional markets for Kazakh wheat and flour in the main importers – the countries of Central Asia, an overabundance of production capacities of flour mills. The key driver of export diversification is the private sector, therefore, the milling industry needs government support in order to develop and increase their export opportunities through expanding access to foreign markets, creating favorable conditions that provide access to large developed markets (for example, export subsidies, tax holidays and easier access to finance).

3. In order to sustainably develop the competitive advantages of flour milling enterprises, it is necessary to develop an innovative environment, a technology transfer system, high-quality industrial and digital infrastructure, human capital, competence centers, testing and certification infrastructure.

4. The millers cannot solve the accumulated problems on their own, therefore it is necessary to switch to a new model of work – public-private partnership and carry out effective measures of state support for flour milling enterprises.

References

- [1] Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021гг.-Астана, 2017.-94 с.
- [2] Bengtsson, L. Corporate Strategy in a Small Open Economy: Reducing Product Diversification while Increasing International Diversification / L. Bengtsson // *Europ. Management J.* – Oxford. -2000. – Vol. 18. – N. 4. – P. 444–453.
- [3] Макконнелл, К.Р. Экономикс: учебник / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. - Москва: ИНФРА-М, 2018. – 983 с.
- [4] Анализ мирового рынка муки в 2015-2019 гг, оценка влияния коронавируса и прогноз на 2020-2024 гг. [Электронный ресурс]. - 2019. – URL: https://businessstat.ru/images/demo/flour_world_demo_businessstat.pdf (дата обращения: 11.11.2022).
- [5] Tleuberdinova, A.T. Food security: a theoretical review and structure of views / A.T. Tleuberdinova, O.K. Slinkova & P. K. Salibekova // *Central Asian Economic Review.*- 2020.- N. 2. - P. 107-117.
- [6] Чемирбаева, М. Анализ современного состояния пищевой промышленности Республики Казахстан / М. Чемирбаева // *Центральноазиатский экономический обзор.* -2020. - №1 (130). - С. 201-214.
- [7] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Ка-

захстан». Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. - 2022. -URL: <https://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 07.01.2023).

[8] Ган, Е. Комплекс мер позволит мукомолам Казахстана пережить трудные времена с минимальными потерями. АПК-Информ: Итоги. [Электронный ресурс]. -2019. -URL: <https://www.apk-inform.com/ru/exclusive/opinion/1503897> (дата обращения: 15.08.2022).

[9] Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020–2025 годы [Электронный ресурс].- 2020. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (дата обращения: 23.12.2022).

[10] Джолдасбаева, Г.К. Пути решения проблемы по экспорту муки в Казахстане /Г.К. Джолдасбаева, Л.М. Есахметова //Вестник университета «Туран». -2022.- № 2 (94). - С. 163-169.

[11] Джолдасбаева, Г.К. Экспорт продукции зерноперерабатывающих предприятий / Г.К. Джолдасбаева, Л.М. Есахметова //Проблемы агрорынка. -2020.- №2.– С. 126-133.

[12] Государственная программа «Национальная экспортная стратегия». [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <https://prime-minister.kz/assets/media/p170000051103-06-2019rus.pdf> (дата обращения: 18.01.2020).

[13] Шуракова, Н.Н. Мировой продовольственный рынок в период Covid-19 / Н.Н. Шуракова //Российский внешнеэкономический вестник. -2020.- №8. – С. 111-119.

[14] Почему растут цены на продукты - новости Kapital.kz [Электронный ресурс]. - 2022. –URL: <https://kapital.kz/economic/107416/pochemu-rastut-tseny-na-produkty.html> (дата обращения: 24.12.2022).

[15] Рост инфляции в Казахстане в 2022 году побил 20-летний рекорд [Электронный ресурс]. -2022. –URL: https://forbes.kz/process/rost_inflyatsii_v_2022_godu_pobil_20-letniy_rekord/ (дата обращения: 12.01.2023).

References

- [1] Gosýdarstvennaia programma razvitiia agropromyshlennogo kompleksa Respýblikı Kazakhstan na 2017-2021gg. [The State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021] (2017). *Astana*, 94 [in Russian].
- [2] Bengtsson L. (2000). Corporate Strategy in a Small Open Economy: Reducing Product Diversification while Increasing International Diversification. *Europ. Management J.* – Oxford, 18, 4, 444–453.
- [3] Makkonnell K.R. & Briý S.L. (2018). *Ekonomiks: ýchebnik [Economics: textbook]*. Moskva: INFRA-M, 983 [in Russian].
- [4] Analiz mirovogo rynka mýky v 2015-2019 gg, otsenka vlianiia koronavirýsa i prog-

noz na 2020-2024gg [Analysis of the global flour market in 2015-2019, assessment of the impact of coronavirus and forecast for 2020-2024] (2019). Available at: https://businessstat.ru/images/demo/flour_world_demo_businessstat.pdf (date of access: 11.11.2022) [in Russian].

[5] Tleuberdinova A.T., Slinkova O.K. & Salibekova P.K. (2020). Food security: a theoretical review and structure of views. *Central Asian Economic Review*, 2, 107-117.

[6] Chemirbaeva M. (2020). Analiz sovremennogo sostoyaniya pievoi promyshlennosti Respubliki Kazakhstan [Analysis of the current state of the food industry of the Republic of Kazakhstan] *Tsentranoaziatskii ekonomicheskii obzor - Central Asian Economic Review*, 1(130), 201-214 [in Russian].

[7] Statisticheskii sbornik «Selskoe, lesnoe i rybnoe hoziaistvo v Respublike Kazakhstan». Biyro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskomy planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Statistical collection "Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan". Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 07.01.2023) [in Russian].

[8] Gan, E. (2019). Kompleks mer pozvolit mykomolam Kazakhstana perejit trydnye vremena s minimalnymi poteryami. APK-Inform: Itogi [A set of measures will allow the flour mills of Kazakhstan to survive difficult times with minimal losses. APK-Inform: Results]. Available at: <https://www.apk-inform.com/ru/exclusive/opinion/1503897> (date of access: 15.08.2022) [in Russian].

[9] Gosydarstvennaya programma indyustrialno-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazakhstan na 2020–2025 gody [State Program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025] (2020).

Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (date of access: 23.12.2022) [in Russian].

[10] Djoldasbaeva, G.K. & Esahmetova, L.M. (2022). Pyti resheniya problemy po eksporty myki v Kazakhstane [Ways to solve the problem of flour export in Kazakhstan]. *Vestnik yuniverstiteta «Tyran» - Bulletin of the University "Tyran"*, 2(94), 163-169 [in Russian].

[11] Djoldasbaeva, G.K. & Esahmetova, L.M. (2020). Eksport prodvytsii zernopererabatyvayuyh predpriyatii [Export of products of grain processing enterprises]. *Problemy agroyrnka - Problems of AgriMarket*, 2, 126-133 [in Russian].

[12] Gosydarstvennaya programma «Natsionalnaya eksportnaya strategiya». [The state program "National Export Strategy"] (2017). Available at: <https://primeminister.kz/assets/media/p170000051103-06-2019rus.pdf> (date of access: 18.01.2020) [in Russian].

[13] Shyrakova N.N. (2020) Mirovoi prodovolstvennyi rynek v period Covid-19 [The world food market in the period of Covid-19]. *Rossiiskii vneshne-ekonomicheskii vestnik - Russian Foreign Economic Bulletin*, 8, 111-119 [in Russian].

[14] Pochemy rastyt tseny na produkty - novosti Kapital.kz [Why food prices are rising - news Kapital.kz] (2022). Available at: <https://kapital.kz/economic/107416/pochemu-rastut-tseny-na-produkty.html> (date of access: 24.12.2022) [in Russian].

[15] Rost inflatsii v Kazakhstane v 2022 gody pobil 20-letnij rekord [Inflation growth in Kazakhstan in 2022 broke a 20-year record] (2022). Available at: https://forbes.kz/process/rost-inflyatsii_v_2022_godu_pobil_20-letnij_rekord/ (date of access: 12.01.2023) [in Russian].

Information about authors:

Joldasbayeva Gulnar Karimovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics and Management; Almaty Technological University; 010008 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: gulnara_00@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-5757-3083>

Maydankyzy Bayan; Ph.D student; Almaty Technological University; 010008 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: bayan.maidankyzy@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0003-3770>

Авторлар туралы ақпарат:

Джолдасбаева Гульнар Каримовна – **негізгі автор**; экономика ғылымының докторы, профессор; «Экономика және менеджмент» кафедрасының профессоры; Алматы технологиялық университеті; 010008 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: gulnara_00@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-5757-3083>

Майданқызы Баян; Ph.D докторанты; Алматы технологиялық университеті; 010008 Төле би көш., 100, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: bayan.maidankyzy@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0003-3770>

Информация об авторах:

Джолдасбаева Гульнар Каримовна – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика и менеджмент»; Алматинский технологический университет; 010008 ул. Төле би 100, г.Алматы, Казахстан; e-mail: gulnara_00@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-5757-3083>

Майданқызы Баян; докторант Ph.D; Алматинский технологический университет; 010008 ул. Төле би 100, г.Алматы, Казахстан; e-mail: bayan.maidankyzy@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0003-3770>

**САХАРНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
НАЛОГОВЫЕ ПРЕФЕРЕНЦИИ И ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАНТ ӨНЕРКӘСІБІ:
САЛЫҚТЫҚ ПРЕФЕРЕНЦИЯЛАР ЖӘНЕ ӨЛЕУЕТТІ МҮМКІНДІКТЕР**

**SUGAR INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
TAX PREFERENCES AND POTENTIAL OPPORTUNITIES**

Д.А. КАЛДИЯРОВ*¹

д.э.н., профессор

В.Р. БУРНАШЕВА¹

магистр экономики

С.К. ЕСЕНГАЗИЕВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

¹Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

²Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: 77da@bk.ru

Д.А. КАЛДИЯРОВ*¹

э.ф.д., профессор

В.Р. БУРНАШЕВА¹

экономика магистрі

С.К. ЕСЕНГАЗИЕВА²

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

²Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: 77da@bk.ru

D.A. KALDIYAROV*¹

Dr.E.Sc., Professor

V.R. BURNASHEVA¹

Master of Economics

S.K. YESSENGAZIYEVA²

C.E.Sc., Associate Professor

¹I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

²Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: 77da@bk.ru

Аннотация. Цель – рассмотрены стимулирующие факторы расширения деятельности свеклосахарного комплекса на основе разработки модели налоговых преференций. Методы – обобщения, анализа и синтеза, сопоставления необходимого набора преференциальных инструментов. Результаты – показаны проблемные аспекты производства сахара на основе квадрата Декарта, доказана необходимость качественного пересмотра льготной налоговой линейки для стимулирования хозяйствующих субъектов сахарной промышленности. Предложена система налоговых послаблений, представлены налоги, отработаны причинно-следственные связи, обоснована степень их влияния. Выводы – стимулирование предприятий на основе применения предложенного механизма предоставления льгот в системе налогообложения существенно повлияет на повышение их активности. Комплексный план по развитию сахарной отрасли в Республике Казахстан на 2022-2026 годы и специальный налоговый режим в совокупности позволят достичь роста макроэкономических показателей свеклосахарного производства, повысят конкурентоспособность продукции, стабилизируют обеспечение продовольственной безопасности, активизируют систему управления рисками в деятельности бизнес структур, увеличат поступления в бюджет, в конечном итоге повысят интенсификацию сельского хозяйства

республики в целом. Авторы отмечают, что вопрос расширения масштабов сахарной индустрии ввиду высокой импортозависимости является актуальным. Снабжение населения страны сахаром преимущественно из отечественного сырья является государственной задачей, позволяющей решать проблему рационального использования природных ресурсов и поставок для пищевой промышленности необходимых компонентов. От стабильной работы сахарных заводов зависит уровень наполняемости местных бюджетов, позволяющих содержать инфраструктуру населенных пунктов, поддерживать социальную стабильность в свеклосеющих регионах. Качественная сторона возделывания свеклы в последние годы несколько улучшилась по урожайности и густота насаждений культуры в результате использования современной техники и технологий.

Аңдатпа. Мақсаты – салықтық преференциялар моделін әзірлеу негізінде қызылша қант кешенінің қызметін кеңейтудің ынталандырушы факторлары қарастырылған. **Әдістері** – жалпылау, талдау және синтездеу, қажетті артықшылықты құралдар жиынтығын салыстыру. **Нәтижелері** – Декарт квадратына негізделген қант өндірісінің проблемалық аспектілері көрсетілген, қант өнеркәсібінің шаруашылық жүргізуші субъектілерін ынталандыру үшін жеңілдікті салық желісін сапалы қайта қарау қажеттілігі дәлелденген. Салықтық жеңілдіктер жүйесі ұсынылған, салықтар ұсынылған, себеп-салдарлық байланыстар пысықталған, олардың ықпал ету дәрежесі негізделген. **Қортындылар** – салық салу жүйесінде жеңілдіктер берудің ұсынылған тетігін қолдану негізінде кәсіпорындарды ынталандыру олардың белсенділігін арттыруға айтарлықтай әсер етеді. Қазақстан Республикасында қант саласын дамытудың 2022-2026 жылдарға арналған кешенді жоспары және арнайы салық режимі жиынтығында қызылша қант өндірісінің макроэкономикалық көрсеткіштерінің өсуіне қол жеткізуге, өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді тұрақтандыруға, бизнес құрылымдар қызметіндегі тәуекелдерді басқару жүйесін жандандыруға, бюджетке түсетін түсімдерді ұлғайтуға, сайып келгенде, тұтастай алғанда республиканың ауыл шаруашылығының қарқындылығын арттыруға мүмкіндік береді. Авторлар импортқа тәуелділіктің жоғары болуына байланысты қант индустриясының ауқымын кеңейту мәселесі өзекті екенін атап өткен. Ел халқын негізінен отандық шикізаттан қантпен қамтамасыз ету табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану және тамақ өнеркәсібіне қажетті компоненттерді жеткізу мәселесін шешуге мүмкіндік беретін мемлекеттік міндет болып табылады. Елді мекендердің инфрақұрылымын қамтуға, қызылша егетін өңірлерде әлеуметтік тұрақтылықты сақтауға мүмкіндік беретін жергілікті бюджеттердің толу деңгейі қант зауыттарының тұрақты жұмысына байланысты. Қызылша өсірудің сапалы жағы соңғы жылдары заманауи техника мен технологияларды қолдану нәтижесінде дақылдардың өнімділігі мен тығыздығы біршама жақсарған.

Abstract. Aim – stimulating factors for expanding the activities of sugar beet complex based on the development of a model of tax preferences are considered. **Methods** – generalizations, analysis and synthesis, comparison of the necessary set of preferential instruments. **Results** – the problematic aspects of sugar production based on the Descartes square are shown, the need for a qualitative revision of the preferential tax line to stimulate economic entities in sugar industry is proved. A system of tax breaks is proposed, taxes are presented, causal relationships are worked out, and the degree of their influence is substantiated. **Conclusions** - incentives for enterprises based on the proposed mechanism for providing benefits in the taxation system will significantly affect the increase in their activity. A comprehensive plan for the development of sugar industry in the Republic of Kazakhstan for 2022-2026 and special tax regime together will achieve an increase in macroeconomic indicators of beet sugar production, increase the competitiveness of products, stabilize food security, activate the risk management system in the activities of business structures, increase budget revenues, will ultimately increase the intensification of agriculture in the republic as a whole. The authors note that the issue of expanding the scale of sugar industry due to high import dependence is relevant. Supplying the population of the country with sugar, mainly from domestic raw materials, is a state task that allows solving the problem of rational use of natural resources and supply of necessary components for food industry. The level of filling of local budgets depends on the stable operation of sugar factories, which makes it possible to maintain the infrastructure of settlements and maintain social stability in beet-growing regions. The qualitative side of beet cultivation in recent years has somewhat improved in terms of yield and planting density as a result of the use of modern equipment and technologies.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сахарная отрасль, сахарный завод, квадрат Декарта, налогообложение, модель налоговых преференций, защита отечественных сахаропроизводителей, конкурентоспособность.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, қант өнеркәсібі, қант зауыты, Декарт квадраты, салық салу, салық преференцияларының моделі, отандық қант өндірушілерді қорғау, бәсекеге қабілеттілік.

Key words: agriculture, sugar industry, sugar factory, Descartes square, taxation, tax preferences model, protection of domestic sugar producers, competitiveness.

Введение. Вопросы развития сельского хозяйства в странах с рыночной экономикой всегда считаются актуальными и дискуссионными. В Республике Казахстан существуют все необходимые предпосылки для развития сельского хозяйства. История независимости в своей хронологии имела ряд этапов становления и развития сельского хозяйства. Государство в лице уполномоченных органов создавало и должно создавать необходимые условия для подъема уровня развития сельского хозяйства в целом. Определенные временные интервалы влияли на необходимость дополнительного государственного регулирования, применения различных регулирующих инструментов, создающих благоприятный климат, повышения мотивации у целевой аудитории. Реализация государственных программ развития сельских территорий Казахстана, агропродовольственной программы, программы развития агробизнеса, стратегического плана Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан способствовали интенсивному росту отрасли. Внедрение конкретных программ за прошедшие годы способствовало повышению экономических показателей сельского хозяйства. Однако процесс, являющийся актуальным вчера, сегодня менее актуален, завтра и вовсе не актуален. Объем валовой продукции сельского хозяйства по итогам 2021г. имел динамику снижения на 2,4% и в общем составил 7,4 трлн. Тенге. Причиной такой динамики была засуха и, как следствие, снижение объемов производства продукции растениеводства на 6,7% (4,2 трлн. тенге), тем не менее объем производства продукции животноводства увеличился на 3,6% (3,1 трлн. тенге).

Следовательно, процесс развития данной отрасли должен быть непрерывным, нацеленным на активизацию и поддержание качественного уровня развития [1].

Материал и методы исследования. Изучено современное состояние сахарной отрасли в Казахстане, проведено сопоставление показателей импорта и отечественного производства. Рассмотрен Комплексный план по развитию сахарной от-

расли в Республике Казахстан на 2022-2026 годы.

Теоретической основой исследования послужили научные труды отечественных ученых, нормативно-правовые акты, комплексные планы развития, материалы официальных сайтов Республики Казахстан.

Методологическая основа исследования представлена обширным спектром применения и использования различных методов научного познания:

* метод обобщения: определение инструментов развития сахарной отрасли;

* метод дедукции: формулировка выводов по определению роли сахарной отрасли в развитии сельского хозяйства;

* метод индукции: определение особенностей обложения НДС и КПН в сахарной отрасли, и степени воздействия льгот по ним на создание преференциальной линейки льготирования;

* метод толкования и сопоставления статей Налогового кодекса Республики Казахстан, позволяющий разработать модель налоговых преференций сахарной отрасли в республике.

Результаты и их обсуждение. На сегодняшний день государственное регулирование сельского хозяйства сосредоточено на применении прямых и косвенных мер, таких как: стимулирование и финансирование за счет государственного бюджета, совершенствование качества имеющихся продуктов и технологий, цифровизация бизнес-процессов, консолидация различных центров и программ, развитие отраслевого маркет-плейса [2]. Государственная поддержка служит своего рода платформой для постепенного всестороннего развития сельского хозяйства.

К сожалению, в последние годы, несмотря на комплекс всесторонней поддержки субъектов сельского хозяйства, пока еще не удается стабилизировать некоторые показатели динамичного развития отрасли [3].

Значимое место в сельском хозяйстве отведено сахарной отрасли, что обусловлено импортозависимостью, а следовательно, необходимостью прогрессивного развития внутреннего производства и последующего экспорта. В разрезе видов

сельскохозяйственной продукции по Казахстану сахарная свекла занимает наименьший удельный вес. Доля отечественного сырья составляет всего 7%, а доля импорта – 58%. Оставшиеся 35% приходятся на переработку тростника-сырца казахстанскими заводами.

В Казахстане имеются все предпосылки для развития сахарной отрасли: орошаемые земли; емкость внутреннего рынка; 4 завода по переработке; рабочая сила. Однако имеют место и недостатки, которые в основном связаны с износом технологического оборудования, отсутствием оборотных средств, демпингом цен, как следствие, низкая загруженность производственных мощностей сахарных заводов.

Три из четырех упомянутых выше заводов расположены на территории области Жетысу, два завода (Коксуский и Аксуский) являются действующими, мощность третьего (Ескельдинский) уступает первым двум.

В 2022г. посевы составили 6 тыс. га при ожидаемом урожае в объеме около 210 тыс. тонн. На сегодняшний день планируется модернизация заводов, с целью увеличить объемы производства сахара [4].

Кроме того, в рамках государственного регулирования предполагается оказание поддержки производителей посредством мониторинга сельскохозяйственных земель. После проведения аналитической работы установленные пригодные земли будут предоставлены сахарным заводам, запланировано существенное расширение производственных возможностей [5]. Принят Комплексный план по развитию сахарной отрасли в Республике Казахстан на 2022-2026 годы.

Решение выявленных проблем в этой отрасли потребовало разработать комплексный подход, направленный на развитие и совершенствование сахарной отрасли, с целью сокращения импортозависимости и создания условий для самообеспечения (рисунок 1).

Рисунок 1- Основные направления комплексного плана развития

Последовательность реализации приведенных направлений позволит на должном уровне реализовать комплексный план развития сахарной отрасли Казахстана [6].

Исключительно важное место в системе мотивационного комплекса отведено налоговым преференциям, как достаточно мощному инструменту стимулирования и роста показателей. Мотивационные меры могут более действенно повлиять на интенсификацию сахарной отрасли, а значит,

за счет эффекта мультипликатора и на развитие сельского хозяйства в целом.

В соответствии с изменениями, которые были внесены в 2020г. в налоговое законодательство, в части послабления обложения налогом на добавленную стоимость (НДС) с 1 января 2020г. предусмотрено льготирование производства свекловичного сахара, связанного с отнесением НДС в зачет.

В п. 1, пп. 2) ст. 411 действующего Налогового кодекса Республики Казахстан в части переработки сельскохозяйственной продукции выделено производство сахара из сахарной свеклы, в отношении которого определено право относить в зачет дополнительную сумму налога на добавленную стоимость.

Особый порядок расчета с бюджетом по НДС действительно считается значимым подспорьем в поддержке производителей сахарной отрасли. В этой связи был определен первоначальный этап государственной поддержки, рассчитанный на 3 летний период, однако срок данной преференции завершается. В Комплексном плане по развитию сахарной отрасли в Казахстане в рамках защиты и государственной поддержки отечественных производителей сахара отдельным подпунктом отмечена необходимость продления срока действия по предоставлению 70%-ной льготы по НДС.

Это своевременная мера поддержки, однако, учитывая комплексный подход к сахарной отрасли, необходима дополнительная линейка преференций, а также создание платформы четкого взаимодей-

ствия государства, с одной стороны, производителей сахарной отрасли, с другой.

Если провести параллель необходимости разработки модели налоговых преференций сахарной отрасли в призме swot-анализа, можно с уверенностью заявить, что сильных сторон у комплекса будет больше, а значит, и благоприятных возможностей тоже. Рассмотрим проблемные аспекты модели подробнее, в разрезе особенностей принятия данного решения на основе квадрата Декарта, который позволит принимать решения, способствующие глубокому рассмотрению всех граней комплекса в условиях потерь и выгод, возникающих в процессе принятого решения [7].

Уполномоченные государственные органы не могут оценить последствия от принятого решения, именно поэтому многие решения принимаются с запозданием, а зачастую с неопределенными последствиями и эффектами от бездействия [8]. Попробуем воспользоваться данным методом для принятия решения уполномоченным государственным органом по разработке и внедрению модели налоговых преференций сахарной отрасли (таблица).

Таблица - Квадрат Декарта по модели налоговых преференций в сахарной отрасли

Что случится, если это произойдет? • Стимулирование мотивации у производителей • Расширенный комплекс преференций по налогам • Увеличение поступлений в государственный бюджет • Интенсивное развитие сахарной отрасли • Модернизация и реконструкция производства	Что случится, если это НЕ произойдет? • Увеличение цены на сахар • Высокий уровень налогового бремени • Застой сахарной отрасли • Низкий темп развития сельского хозяйства • Спад ВВП
Что НЕ случится, если это произойдет? • Ускоренная амортизация оборудования • Снижение объемов производства сахара • Снижение поступлений в государственный бюджет • Рост показателей экономического развития государства	Что НЕ случится, если это НЕ произойдет? • Либерализация цен на сахар • Создание новых рабочих мест • Диверсификация возможностей в сельском хозяйстве • Развитие сельского хозяйства • Применение системы управления рисками

В процессе создания квадрата Декарта были перечислены все положительные стороны, возникающие в результате принимаемого решения [9].

В идеале необходимо определить больше плюсов, чтобы понять, какие минусы могут возникнуть в случае непринятия пресловутого решения. Определив минусы, важно предусмотреть негативные последствия, которые могут возникнуть при принятии данного решения. Отказ от принятия решения, безусловно, приведет к опреде-

ленным потерям, которые также подробно описаны в квадрате. От отраженных ответов на вопросы зависит мотивационная линейка, способствующая действию в решении проблем сахарной отрасли.

Кардинальный пересмотр преференций в налогообложении сахарной отрасли позволит увеличить ряд показателей и послужит своего рода стимулирующим комплексом для субъектов сахарной отрасли [10,11].

Как известно, в действующем Налоговом кодексе Республики Казахстан имеется параграф посвященный преференциям, связанным с инвестиционной деятельностью (Параграф 4. Инвестиционные налоговые преференции).

Так, инвестиционные налоговые преференции могут применяться налогоплательщиками в рамках вычетов стоимости объектов преференций и (или) последующих расходов на реконструкцию, модернизацию производства. Однако в качестве исключения в применении данных вычетов, если налогоплательщик использует специальные налоговые режимы для производителей сельскохозяйственной продукции, соответственно на данное послабление такие налогоплательщики право не имеют.

Наряду с этим в Налоговом кодексе Республики Казахстан существует глава, посвященная особенностям обложения налогоплательщиков, которые заключили договоры об инвестиционных соглашениях (гл. 80-1. Налогообложение лиц, заключивших соглашение об инвестициях). Так, уполномоченный государственный орган при условии заключения соглашения об инвестициях с налогоплательщиком применяет особый порядок расчета преференций по корпоративному подоходному налогу (КПН), земельному налогу и налогу на имущество, состоящий в уменьшении налоговых обязательств без превышения суммы фактических расходов налогоплательщика в пределах осуществленных инвестиций [12].

На основании вышеизложенной оценки современного состояния налогового правоотношения можно сделать вывод о необходимости разработки дополнительной линейки преференций. Кроме того, на основании составленного квадрата Декарта и

выведенного перечня последствий в случае непринятия решения о льготировании, предлагается применение модели налоговых преференций в сахарной отрасли.

Крайним сроком исполнения Комплексного плана по развитию сахарной отрасли в Республике Казахстан является 2026 г. Следовательно, модель налоговых преференций в сахарной отрасли должна быть рассчитана на перспективные 4 года (с 2023 по 2026гг.).

Модель налоговых преференций в сахарной отрасли: постулаты модели. Современная система налогообложения Республики Казахстан содержит достаточное количество льгот и послаблений поддерживающего характера, начиная от социально уязвимых слоев населения и заканчивая субъектами бизнеса. При этом действующая линейка льгот направлена на повышение активности стимулирования целевой аудитории.

В этой связи модель налоговых преференций предлагается реализовать в призма отдельных видов налогов. Как известно, система налогообложения Республики Казахстан имеет преимущественно прямое налогообложение, однако нельзя исключать и удельный вес косвенного налогообложения. Так, применяя метод индукции, рассмотрим значимость уплаты КПН и налога на добавленную стоимость (НДС) субъектами сахарной отрасли, а также необходимость преференциального льготирования для стимулирования указанной группы.

1. Причинно-следственная связь: обложение НДС для любого производителя считается значимым при ставке 12%. Льготирование по снижению суммы до 70% в последние годы было достаточно эффективным для производителей (рисунок 2).

Рисунок 2 - Преференции по НДС для производителей сахарной отрасли

Обоснование: период льготирования НДС рассчитан на 4 года, последовательность снижения льготы обусловлена стимулированием производителей сахарной отрасли. При сохранении 70%-ного льготного обложения предлагается снижение на 5% ежегодно каждые последующие 3 года.

2. Причинно-следственная связь: КПН считается одним из основных прямых налогов, общеустановленная ставка КПН составляет 20%. При этом доход, полученный производителями сельскохозяйственной продукции, облагается по ставке 10% (рисунок 3).

Рисунок 3 - Преференции по КПН для вновь созданных субъектов сахарной отрасли (сахарных заводов)

Обоснование: целесообразным будет ежегодное снижение на определенную долю ставки от общеустановленных 10%. В результате снижение составит с 10 до 5% в течение 2-х лет, с 5 до 3% на 2 последующих года.

3. Причинно-следственная связь: объектами обложения НДС считаются облагаемый оборот и облагаемый импорт. В силу

отсутствия производства на территории Казахстана специального оборудования для модернизации и оснащения сахарных заводов, с целью обеспечения необходимым объемом дизельного топлива льготное налогообложение направлено в прерогативе на облагаемый импорт, а после – и на облагаемый экспорт (рисунок 4).

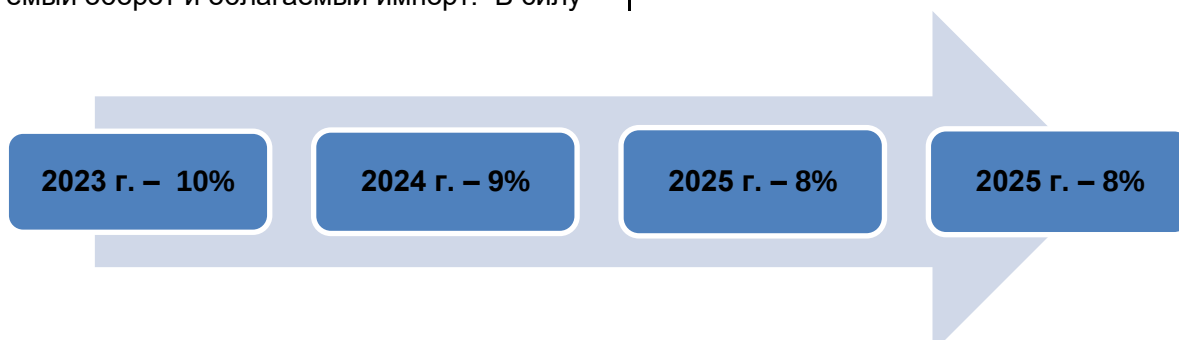

Рисунок 4 - Преференции по НДС для поставщиков оборудования и дизельного топлива производителям сахарной отрасли

Обоснование: снижение процентной ставки НДС с 12% общеустановленной ставки для поставщиков оборудования и дизельного топлива производителям сахарной отрасли считается необходимым с целью стимулирования данной предпринимательской деятельности. Снижение на 2% и на 1% в 2024г. обусловлено планируемой реконструкцией и модернизацией производства, и даже в последующие 2 года предлагается снижение на 1%.

Применение предложенной модели налоговых преференций будет способствовать:

- повышению активности субъектов, задействованных в сахарной отрасли;
- увеличению объемов производства сахарной свеклы;
- модернизации и обновлению производственных мощностей сахарных заводов;
- стабилизации цен на сахар;
- повышению уровня продовольственной безопасности сахарной отрасли.

В Казахстане показатель обеспечения сахаром из отечественного сырья составляет 9,1%. Данный факт влияет на возникновение риска в создании продовольственной безопасности страны [13].

На сегодняшний день приоритетными стратегическими задачами государства являются обеспечение продовольственной безопасности, а также насыщение внутреннего рынка сахаром [14].

В этой связи необходима четкая система управления рисками, которая считается достаточно актуальной мерой в регулировании и управлении системными рисками, в том числе налоговыми [15].

Так, на рост показателей продовольственной безопасности сахарной отрасли может повлиять предложенная модель налоговых преференций.

В конечном итоге применение модели налоговых преференций позволит повысить уровень конкурентоспособности производителей сахарной отрасли Республики Казахстан и развивать сельское хозяйство в целом.

Заключение

1. Развитие сельского хозяйства должно быть направлено на повышение качества и конкурентоспособности товаров и услуг.

2. Тенденции интенсификации сахарной отрасли могут быть платформой в обеспечении продовольственной безопасности Республики Казахстан.

3. Насущные проблемы, связанные с низкими темпами развития сахарной отрасли, влияют на ценовую политику, а значит, и на конечного потребителя.

4. Комплексный план по развитию сахарной отрасли в Республике Казахстан на 2022-2026гг. должен стать важным рычагом в решении проблем сахарной отрасли.

5. Результаты приведенного квадрата Декарта доказали необходимость кардинального пересмотра преференций в налогообложении сахарной отрасли.

6. Применение разработанной модели налоговых преференций в сахарной отрасли будет способствовать выводу сахарной отрасли из состояния застоя, интенсивному росту показателей ВВП и достижению стабильности в обеспечении продовольственной безопасности Республики Казахстан.

Список литературы

[1] Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 год и планы на предстоящий период [Электронный ресурс].-2022.- URL: [https:// www.primeminister.kz/ru/news/v-](https://www.primeminister.kz/ru/news/v-strane--imeyutsya--klyuchevye-factory-dlya-us-peshnogo-razvitiya-saharnoy-otrasli-minselhoz-2773038)

strane--imeyutsya--klyuchevye-factory-dlya-us-peshnogo-razvitiya-saharnoy-otrasli-minselhoz-2773038 (дата обращения: 15.11.2022).

[2] Кантарбаева, Ш.М. Цифровизация агропромышленного производства Республики Казахстан: риски и пути их преодоления / Ш.М. Кантарбаева, А.Н. Жанбырбаева, С.С. Ибраев //Проблемы агрорынка. -2022.-№2. - С. 38-47.

[3] Камысбаев, М.К. Агропромышленное производство Казахстана: вопросы диверсификации как приоритетного направления развития / М.К. Камысбаев, А.Б. Молдашев, Г.М. Бердыкулова //Проблемы агрорынка. – 2022.- №3.- С.13-20.

[4] В стране имеются ключевые факторы для успешного развития сахарной отрасли - Минсельхоз [Электронный ресурс].-2022.- URL: [https:// www.primeminister.kz/ru/news/v-strane--imeyutsya--klyuchevye-factory-dlya-us-peshnogo-razvitiya-saharnoy-otrasli-minselhoz-2773038](https://www.primeminister.kz/ru/news/v-strane--imeyutsya--klyuchevye-factory-dlya-us-peshnogo-razvitiya-saharnoy-otrasli-minselhoz-2773038) (дата обращения: 22.11.2022).

[5] Сахарную отрасль планируют развивать в Казахстане [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.24.kz/ru/news/economy/item/558316-sakharnuyu-otrasl-planiruyut-razvivat-v-kazakhstane> (дата обращения: 22.11.2022).

[6] Комплексный план по развитию сахарной отрасли в Республике Казахстан на 2022-2026 годы от 22 сентября 2022 года №726 [Электронный ресурс].-2022.-URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000726> (дата обращения: 25.11.2022).

[7] Богатов, М.А. В чём именно сомневается Декарт? [Электронный ресурс].– 2013.-URL:<https://www.cyberleninka.ru/article/n/v-chy-om-imenno-somnevaetsya-dekart> (дата обращения: 25.11.2022).

[8] Квадрат Декарта. Простая техника по принятию сложных решений [Электронный ресурс].-2022.-URL:<https://www.blog.bitobe.ru/article/kvadrat-dekarta/> © Блог BITOBE (дата обращения: 27.11.2022).

[9] Куликов, Г.Г., Антонов, В.В., Навалихина, Н.Д., Родионова, Л.Е., Суворова, В.А., Шилина, М.А. Методология проектирования пак исследуемой проблемной области на основе идентификации логических противоречий квадрата Декарта и структурной самоорганизации [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://www.cyberleninka.ru/article/n/metodologiya-proektirovaniya-pak-issleduemoy-problemnoy-oblasti-na-osnove-identifikatsii-logicheskikh-protivorechiy-kvadrata-dekarta> (дата обращения: 27.11.2022).

[10] Karsis, M. Tax smoothing and optimal inflation persistence in RBC monetary models revisited. Scottish Journal of Political Economy.- 2022.- 69 (5). - P. 465-486.

[11] Kostornoi, S. Tax Burden of Agricultural Enterprises in Ukraine / S. Kostornoi, O.

Yatsukh, V. Tsap, I. Demchenko, N. Zakharova // *Agricultural Engineering*.- 2021.-Vol. 25.- N. 1.- P. 157-169.

[12] Кодекс Республики Казахстан О налогах и других обязательных платежах в бюджет (Налоговый кодекс) с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2022 г. –Астана: Акорда, 2022. - 366 с.

[13] Даутканов, Н.Б. Сахарная отрасль Республики Казахстан: современное состояние и резервы модернизации / Н.Б. Даутканов, Д.Р. Даутканова // *Проблемы агрорынка*.-2022.-№3.- С. 107-116.

[14] К 2026 году в Казахстане планируют сократить долю импорта сахара до 17% [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/k-2026-godu-v-kazakhstane-planiruyut-sokratit-dolyu-importa-sahara-do-17-2775821> (дата обращения: 03.12.2022).

[15] Dautkanov, N. Analysis of risks and safety indicators of raw materials and products of the sugar industry of Kazakhstan / N. Dautkanov, D. Dautkanova, S. Mussayeva // *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*.-2022.-Vol. 4.- N. 11 (118).- P. 105–112.

References

[1] Itogi razvitija sfery sel'skogo hozjajstva za 2021 god i plany na predstojashhij period [Results of the development of agriculture in 2021 and plans for the coming period] (2022). Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/v-strane--imeyutsya--klyuchevye--faktory-dlya-uspehnogo-razvitiya-saharnoy-otrasli-minselhoz-2773038> (date of access: 15.11.2022) [in Russian].

[2] Kantarbaeva, Sh.M., Zhanbyrbaeva, A.N., Ibraev, S.S. (2022). Cifrovizacija agropromyshlennogo proizvodstva Respubliki Kazakhstan: riski i puti ih preodolenija [Digitalization of agro-industrial production of the Republic of Kazakhstan: risks and ways to overcome them]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 38-47 [in Russian].

[3] Kamysbaev, M.K., Moldashev, A.B., Berdykulova, G.M. (2022). Agropromyshlennoe proizvodstvo Kazakhstana: voprosy diversifikacii kak prioritetnogo napravlenija razvitija [Agro-industrial production of Kazakhstan: issues of diversification as a priority direction of development]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 13-20 [in Russian].

[4] V strane imeyutsja klyuchevye faktory dlja uspehnogo razvitija saharnoj otrasli — Minsel'hoz [The country has key factors for the successful development of the sugar industry — Ministry of Agriculture] (2022). Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/v-strane-imeyutsya-klyuchevye-faktory-dlya-uspehnogo-razvitiya-saharnoy-otrasli-minselhoz-2773038> (date of access: 15.11.2022) [in Russian].

saharnoy-otrasli-minselhoz-2773038 (date of access: 22.11.2022) [in Russian].

[5] Saharnuju otrasl' planirujut razvivat' v Kazakhstane [Sugar industry is planned to be developed in Kazakhstan] (2022). Available at: <https://24.kz/ru/news/economy/item/558316-saharnuyu--otrasl-planiruyut-razvivat-v-kazakhstane> (date of access: 22.11.2022) [in Russian].

[6] Kompleksnyj plan po razvitiyu saharnoj otrasli v Respublike Kazakhstan na 2022 – 2026 gody ot 22 sentjabrja 2022 goda №726 [Comprehensive plan for the development of the sugar industry in the Republic of Kazakhstan for 2022-2026 dated September 22, 2022 No. 726] (2022). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000726> (date of access: 25.11.2022) [in Russian].

[7] Bogatov, M.A. (2013). V chyom imenno somnevaetsya Dekart? [What exactly does Descartes doubt?]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/v-chyom-imenno-somnevaet-sya-dekart> (date of access: 25.11.2022) [in Russian].

[8] Kvadrat Dekarta. Prostaja tehnika po prinjatiju slozhnyh reshenij [Descartes square. Simple technique for making complex decisions] (2022). Available at: <https://blog.bitobe.ru/article/kvadrat-dekarta/> © Blog BITOBE (date of access: 27.11.2022) [in Russian].

[9] Kulikov G.G., Antonov V.V., Navalihina N.D., Rodionova L.E., Suvorova V.A., SHilina M.A. (2020). Metodologiya proektirovaniya pak issleduej problemnoj oblasti na osnove identifikacii logicheskikh protivorechij kvadrata dekarta i strukturnoj samoorganizacii [Methodology of designing the PAC of the problem area under study based on the identification of logical contradictions of the Descartes square and structural self-organization]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologiya--proektirovaniya-pak-issleduej--problemnoj-oblasti-na-osnove--identifikatsii--logicheskikh-protivorechij-kvadrata-dekarta> (date of access: 27.11.2022) [in Russian].

[10] Kiarsi, M. (2022). Tax smoothing and optimal inflation persistence in RBC monetary models revisited. *Scottish Journal of Political Economy*, 69 (5), 465-486.

[11] Kostornoi, S., Yatsukh, O., Tsap, V., Demchenko, I., Zakharova, N. (2021). Tax Burden of Agricultural Enterprises in Ukraine. *Agricultural Engineering*, 25, 1, 157-1691.

[12] Kodeks Respubliki Kazakhstan O nalogah i drugih objazatel'nyh platezhah v bjudzhet (Nalogovyj kodeks) s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 11.07.2022 g. [The Code of the Republic of Kazakhstan on Taxes and Other Mandatory Payments to the Budget (Tax Code) with amendments and additions as of 11.07.2022] (2017). Astana: Akorda, 366 [in Russian].

[13] Dautkanov, N.B. & Dautkanova, D.R. (2022). Saharnaja otras' Respubliki Kazakhstan: sovremennoe sostojanie i rezervy modernizacii [Sugar industry of the Republic of Kazakhstan: current state and reserves of modernization]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 107-116 [in Russian].

[14] К 2026 godu v Kazahstane planirujut sokratit' dolju importa sahara do 17% [By 2026, Kazakhstan plans to reduce the share of sugar imports to 17%] (2022). Available at: <https://>

primeminister.kz/ru/news/k-2026-godu-v-kazahstane-planiruyut-sokratit-dolyu-importa-sahara-do-17-2775821 (date of access: 03.12.2022) [in Russian].

[15] Dautkanov, N., Dautkanova, D., Mussayeva, S. (2022). Analysis of risks and safety indicators of raw materials and products of the sugar industry of Kazakhstan. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 4, 11 (118), 105–112.

Информация об авторах:

Калдияров Данияр Алтаевич – основной автор; доктор экономических наук, профессор; руководитель аппарата Председателя Правления ректора; Жетысуский университет им. И.Жансугурова; 040009 ул. Тәуелсіздік, 187а, г.Талдықорған, Казахстан; e-mail: 77da@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Бурнашева Венера Рашитовна; магистр экономики, преподаватель – лектор высшей школы права и экономики; Жетысуский университет им. И.Жансугурова; 040009 ул. Тәуелсіздік, 187а, г. Талдықорған, Казахстан; e-mail: venera.8420@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2623-5647>

Есенгазиева Сауле Копешевна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; заведующая кафедрой "Менеджмент и организация агробизнеса им. Х.Д.Чурина"; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050100 пр.Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: saule.yessengaziyeva@kaznaru.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1430-370X>

Авторлар туралы ақпарат:

Калдияров Данияр Алтаевич – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, профессор; ректор Басқарма Төрағасы аппаратының басшысы; Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Тәуелсіздік көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: 77da@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Бурнашева Венера Рашитовна; экономика магистрі, құқық және экономика жоғары мектебінің оқытушы-дәріскері; Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Тәуелсіздік көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: venera.8420@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2623-5647>

Есенгазиева Сауле Копешевна; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; "Х.Д.Чурин атындағы менеджмент және агробизнесі ұйымдастыру" кафедрасының меңгерушісі; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050100 Абай даңғ., 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: saule.yessengaziyeva@kaznaru.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1430-370X>

Information about authors:

Kaldiyarov Daniyar Altayevich – The main author; Doctor of Economic Sciences, Professor; Head of the Office of the Chairman of the Board of the Rector; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Tauelsizdik str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: 77da@bk.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Burnasheva Venera Rashitovna; Master of Economics; Lecturer at the Higher School of Law and Economics; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Tauelsizdik str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: venera.8420@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2623-5647>

Yessengaziyeva Saule Kopeshevna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Head of the H.D.Churin Department of Management and Organization of Agribusiness; Kazakh National Agrarian Research University; 050100 Abaya Ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: saule.yessengaziyeva@kaznaru.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0003-1430-370X>

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ КҮРІШ ШАРУАШЫЛЫҒЫ:
ІШКІ РЕЗЕРВТЕР ЖӘНЕ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІК**

RICE GROWING IN KAZAKHSTAN: INTERNAL RESERVES AND COMPETITIVENESS

**РИСОВОДСТВО КАЗАХСТАНА: ВНУТРЕННИЕ РЕЗЕРВЫ И
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ**

А.Ж. БҰХАРБАЕВА*¹

Ph.D докторы

Г.Ү. ӘКІМБЕКОВА²

э.ғ.д., профессор

Г.Е. КЕРІМБЕК³

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
²Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

³ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: nurai0510@mail.ru*

A.ZH. BUKHARBAYEVA*¹

Ph.D.

G.U. AKIMBEKOVA²

Dr.E.Sc., Professor

G. KERIMBEK³

C.E.Sc., Associate Professor

¹Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

²Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan

³Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: nurai0510@mail.ru*

А.Ж. БҰХАРБАЕВА*¹

доктор Ph.D

Г.Ү. АКИМБЕКОВА²

д.э.н., профессор

Г.Е. КЕРИМБЕК³

к.э.н., ассоциированный профессор

¹Кызылординский университет им. Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

²Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного ком-
плекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

³ Казахстанский национальный университет им. Аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: nurai0510@mail.ru*

Аңдатпа. **Мақсаты** – Қазақстан Республикасы Қызылорда облысының ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қазіргі жай-күйі мен даму үрдістерін және олардың экономикалық әлеуетін, күріш шаруашылығы өнімдерін өндірудің инновациялық даму және рентабельділігін арттыру бағыттарын айқындау. **Әдістері** – жүйелік тәсіл, салыстыру, жүйелеу, деректерді жалпылау. **Нәтижелері** – күріш нан мен мяса кейін қазақстандықтардың мәзірінде үшінші орында. Күріш шаруашылығы елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, үлкен экспорттық мүмкіндіктерге ие болады. Осы дақылды өсіру көлемін қысқартатын, экспортты шектейтін, өнімдердің сапасын арттыруға және оларды өткізу нарығын кеңейтуге ықпал етпейтін саланың проблемалары көрсетілген: материалдық-техникалық жарақтандырудың төмен деңгейі; кластерлік шаруашылықтарды құру; жоғары өнімді аудандастырылған сорттардың болмауы; қайта өңдеу, сақтау, тасымалдау процесінде агроөнеркәсіптік кешен субъектілері

а­расындағы интеграция. *Қортындылар* – жүргізілген зерттеу авторларға ауыспалы егісті кеңейтуге және жоғары өнімді түрлерді пайдалануға басымдық беруге мүмкіндік берді; бюджеттен тыс және бюджеттік көздерден инвестициялық қорларды қалыптастыру; қолайлы бағамен қажетті техникамен қамтамасыз ету құралы ретінде лизинг тетігін қолдану; агротехникалық іс-шаралар жүйесін дамыту, бұл ретте олардың пайдалы әсер ету коэффициентін арттыру мақсатында шаруашылықаралық және шаруашылықішілік магистральдық арналардың, дренаждық жүйелердің жай-күйін жақсарту ұсынылған. Ет өнімдерінің ассортимен­тінің ұлғаюы ұйымдастырушылық-өндірістік, табиғи-климаттық және әлеуметтік-экономикалық факторлардың өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылады. Күріш суару жүйелерін реконструкциялауда, тұқым шаруашылығын субсидиялауда, механикаландыру құралдарын жаңартуда, тыңайтқыштарды сатып алуда ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің мемлекеттік қолдауынсыз мүмкін болмайтын ресурс үнемдеуші және инновациялық технологияларды енгізудің ерекше рөлі атап өтіледі. Субсидиялар мөлшерін арттыру қажеттілігі егіс және егін жинау жұмыстарын жүргізу үшін жанар-жағармай материалдары мен басқа да тауарлық-материалдық құндылықтарға бағаның күрт өсуімен байланысты.

Abstract. *The goal* is to determine the current state and development trends of agricultural enterprises in the Kyzylorda region of the Republic of Kazakhstan and their economic potential, directions for innovative development and increasing profitability of rice production. *Methods* – systematic approach, comparisons, systematization, generalization of data. *Results* – rice takes the third place in the menu of Kazakhstanis after bread and meat. Rice growing is an important component of ensuring the country's food security and has great export opportunities. The problems of the industry are shown, which reduce the volume of cultivation of this crop, limit exports, and do not contribute to improving the quality of products and expanding their market: low level of material and technical equipment; creation of cluster farms; lack of high-yielding zoned varieties; integration between the subjects of agro-industrial complex in the process of processing, storage, transportation. *Conclusions* – the study allowed the authors to prioritize the expansion of crop rotation and the use of highly productive species; formation of investment funds from non-budgetary and budgetary sources; the use of the leasing mechanism as a means of providing the necessary equipment at competitive prices; development of a system of agrotechnical measures, while it is recommended to improve the condition of inter-farm and on-farm main canals, drainage systems, in order to increase their efficiency. The increase in the range of rice products is the result of the interaction of organizational-production, natural-climatic and socio-economic factors. The special role of the introduction of resource-saving and innovative technologies is emphasized, which is impossible without public support for agricultural producers in reconstruction of rice irrigation systems, subsidizing seed production, updating mechanization, and buying fertilizers. The need to increase the size of subsidies is associated with a sharp increase in prices for fuels and lubricants and other inventory items for sowing and harvesting.

Аннотация. *Цель* – определение современного состояния и тенденций развития сельскохозяйственных предприятий Кызылординской области Республики Казахстан и их экономического потенциала, направлений инновационного развития и повышения рентабельности производства рисоводческой продукции. *Методы* – системный подход, сравнения, систематизации, обобщения данных. *Результаты* – рис занимает третье место в меню казахстанцев после хлеба и мяса. Рисоводство является важной составляющей обеспечения продовольственной безопасности страны, обладает большими экспортными возможностями. Показаны проблемы отрасли, сокращающие объемы выращивания этой культуры, ограничивающие экспорт, не способствующие повышению качества продуктов и расширению рынка их сбыта: низкий уровень материально-технической оснащенности; создания кластерных хозяйств; отсутствие высокоурожайных районированных сортов; интеграции между субъектами агропромышленного комплекса в процессе переработки, хранения, транспортировки. *Выводы* – проведенное исследование позволило авторам выделить в качестве приоритетных расширение севооборота и использование высокопродуктивных видов; формирование инвестиционных фондов из внебюджетных и бюджетных источников; применение механизма лизинга как средства обеспечения необходимой техникой по выгодным ценам; развитие системы агротехнических мероприятий, при этом рекомендуют улучшить состояние межхозяйственных и внутрихозяйственных магистральных каналов, дренажных систем, с целью повышения их коэффициента полезного действия. Увеличение ассортимента рисопродуктов является результатом взаимодействия организационно-производственных, природно-климатических и социально-экономических факторов. Подчеркивается особая роль внедрения ресурсосберегающих и инновационных технологий, которое невозможно без господдержки сельскохозяйственных товаропроизводителей в реконструкции рисовых оросительных систем, субсидировании семеноводства, обновлении

1 кесте – 2016-2021 жылдардағы Қызылорда облысының ауыл шаруашылығының жалпы өнімі

Көрсеткіштер	Жылдар					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі (нақты қолданыстағы бағамен), млн теңге	79 018,8	86 070,6	101 955,9	126 163,5	142 412,7	136 544,5
оның ішінде: мал шаруашылығы	31 331,6	32 765,7	39 561,0	45 705,8	52 888,5	40 574,6
өсімдік шаруашылығы	47 125,5	52 751,8	62 394,9	80 457,7	89 524,2	95 969,9
Өндіріс салалары бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің құрылымы, %	100	100	100	100	100	100
оның ішінде:						
мал шаруашылығы	40,0	38,1	38,8	36,2	37,1	29,7
өсімдік шаруашылығы	59,6	61,3	61,2	63,7	62,8	70,2
Ескерту: Қызылорда облысы статистика департаментінің мәліметтері						

2016-2021 жылдар аралығында Қызылорда облысы ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің өсуі 180%-ды құрады, бұған өсімдік шаруашылығының жалпы өнімінің ұлғаюы (1,9 есе) барынша әсер етті [7]. Жалпы өнім құрылымында мал шаруашылығының үлесі 2,9%-ға қысқарды, өсімдік шаруашылығының үлесі 3,2%-ға ұлғайды,

яғни, Қызылорда облысының ауыл шаруашылығы кәсіпорындары өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруге көбірек көңіл бөле бастады деген қорытынды жасауға болады. Қызылорда облысының ауыл шаруашылығын дамыту үшін, даму жағдайлары тең емес әрбір әкімшілік ауданның үлесі маңызды екенін 2 кестеден көруге болады.

2 кесте – Қызылорда облысының әкімшілік аудандары бөлінісіндегі ауыл шаруашылығының жалпы өнімі (ағымдағы бағамен, млн теңге)

Көрсеткіштер	Жылдар					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Қызылорда облысы, барлығы	79 018,8	86 070,6	101 955,9	126 163,6	142 412,7	136 544,5
оның ішінде аудандар бойынша:						
Арал	4 000,2	4 908,9	6 994,6	8 364,5	9 876,5	7 365,9
Жалағаш	12 586,2	13 895,7	15 329,2	20 814,3	22 829,9	21 563,8
Жаңақорған	10 606,2	12 143,1	14 664,2	25 433,2	20 653,4	21 523,4
Қазалы	9 701,5	10 248,7	12 790,4	15 644,9	17 870,3	16 524,2
Қармақшы	9 049,6	9 974,5	10 441,9	13 350,4	14 050,5	14 125,9
Сырдария	9 707,5	10 440,1	11 802,0	15 114,1	16 038,3	15 542,2
Шиелі	17 724,6	18 473,1	24 456,9	26 440,6	31 147,7	30 256,4
Қызылорда қаласы	5 641,0	5 985,9	7 444,5	8 494,4	9 946,1	9 642,7
Ескерту: Қызылорда облысы статистика департаментінің мәліметтері						

2 кестеден көріп отырғанымыздай, Қызылорда облысының барлық дерлік әкімшілік аудандары бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің өндірісі орта есеппен 1,8 есеге ұлғайды. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруге Шиелі ауданының кәсіпорындары 31 147,7 млн теңге көлемінде ең көп үлес қосты. Арал ауданының кәсіпорындары ауыл шаруашылығы өнімін өндіруге 9 876,5 млн теңге көлемінде ең аз үлес қосты және Қызылорда қаласы 9 946,1 млн теңге көлемінде үлес қосты. Бұл факт аталған әкімшілік аудан мен облыс орталығы өнеркәсіп өнімін өндіруге мамандандығына байланысты.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінен үлкен сұранысқа ие маңызды өнімдерінің бірі

бүгінгі күні күріш өнімі болып отыр. Сондықтан күріш шаруашылығын дамыту және өндірісті ұлғайту агроөнеркәсіп саласының өзекті мәселелерінің бірі [8].

Қызылорда облысының стратегиялық даму жоспарында күріш шаруашылығы аймақтың агроөнеркәсіптік кешенінің локомотиві болып табылады. Қызылорда облысында күріштің жалпы өндірісі Қазақстан Республикасының барлық күріш өнімін егетін егістік алқабының 87,9 мың гектарын құрайды. Өңірде жыл сайын елімізде өндірілетін күріштің 90% өндіріледі, бұл ауыл халқының жұмыспен қамтылуын және топырақ экологиясын қамтамасыз етеді.

«Қуатты аймақ – күшті мемлекет» қағидасына, сондай-ақ Қызылорда облысының

өңіріне арналған жолдауға сәйкес ауыл шаруашылық өндірісін дамыту үшін мақсатты жұмыс жүргізілуде [9]. Облыс көптеген ондаған жылдар бойы негізінен күріш мәдениетін және басқа да ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруге маманданған.

Жоспарланған экономика кезеңінде күріш өсіру ауыл шаруашылық өндірісіне жүйелі және кешенді жағдай жасалды, бұл күрішті ғана емес, сондай-ақ бақша өнімдерін өсіру, көкөніс және басқа да өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерін дамыту үшін қолайлы жағдай жасады. Дегенмен де, күріш өндірісінің тиімділігінің өсуін бәсеңдететін, өнім сапасын арттыруға және оны өткізу нарығын кеңейтуге ықпал етпейтін көптеген мәселелер бар.

Әлемдік нарықтағы күрішке сұраныстың артуы және ұсыныстың бір мезгілде төмендеуі осы өнімге бағаның өсуіне сөзсіз себеп болады. Бұл жағдайда әрбір ел халықтың тек өзінің ішкі ресурстарына сүйене отырып, күрішке деген қажеттілігін қанағаттандыру проблемасын шешуге мәжбүр. Сондықтан көптеген елдер, соның ішінде біздің Кеден одағы жөніндегі әріптесіміз Ресей мемлекеттік деңгейде күріш нарығының импортқа тәуелділігін төмендету бойынша шаралар қабылдайды [10]. Сондықтан азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін Қазақстанда күріш шаруашылығын дамыту маңызды стратегиялық міндет болып табылады.

Күріш шаруашылығын дамытудың бірден бір көзі, оның экономикалық тиімділігін бағалау негізінде нақты жүйелі түрде шешімдер қабылдау болып табылады. Күріш өндірісінің экономикалық тиімділігі оған әсер етуші факторлар мен көрсеткіштер арқылы көрініс табады [11]. Күріш өндірісінің тиімділігін арттырудың бірден бір көзі, негізгі өндіріске қоса қосалқы өндірісті дамытуды жолға қою.

Қазіргі даму нарығының аясында күріш және оны қайта өңдеу өнеркәсібін дамыту жолдарын зерттеу қажет деп ойлаймын, мәселен:

- тамақ өнеркәсібін (күріш ұны, крахмал, күріш майы және т.б.);
- алкоголь өнеркәсібі;
- күріш қауыздарын құрылыс материалдарына пайдалану.

Біздің пікірімізше күріш өнімінің қалдықтарын тиімді қосалқы өнеркәсіптерде пайдалану, өз кезегінде күріш шаруашылықтарының рентабельділік деңгейін көтеруге септігін тигізеді.

Жалпы күріш өндірісінің тиімділігі бір-

неше әсер етуші факторлы көрсеткіштермен көрініс табады [12]. Жоғарыда атап өткеніміздей, еліміздің ең ірі күріш шаруашылықтары Қызылорда облысында қарқын алады. Соңғы жылдары жалпы күріш өндірісінің өнімділігі едәуір төмендеуде. Негізінен күріш өнімі үлкен көлемде суаруды талап ететін өнім түрі болғандықтан, сәйкесінше шығындар көлемі де ұлғаяды, жердің құнарлығы да төмендейтіні анық.

Сондықтан Қызылорда облысының ауыл шаруашылық мамандары күріш өнімінің егістік көлемін қысқартып, есесіне жерді өңдеу жұмыстарына көңіл бөле отырып, өнімділік деңгейін арттыруды көздеп отыр. Дегенімен бұл оң нәтиже бермеуде, себебі шаруалар Ресейлік арзан тұқымдарды пайдалануда, ол облысымыздың табиғи климаттық жағдайына сәйкес келмеуі нәтижесінде өнімділік деңгейі төмен болып отыр. Осы орайда Ы.Жахаев атындағы Қазақ күріш шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының ғалымдары түрлі эксперименттер жүргізуде.

Қарауылтөбе ауылдық округіндегі сынақ алаңы бар. Олар «Ай Керім» және «Сыр сұлуы» күрішінің сұрыптарын өндіріске ұсынды. Мамандар олардың сапасын жоғары бағалайды. Сонымен қатар олар бәсекеге қабілетті деп санайды. Сонымен қатар алдағы уақытта агроөнеркәсіптік кешенді дамыту мақсатында, күріш кластерін дамыту бойынша бір қатар жұмыстар жоспарлануда.

Қызылорда облысында шаруа және фермер қожалықтары, сондай-ақ үй шаруашылықтары қаржылық, материалдық және басқа да ресурстардың жетіспеуіне байланысты өз күшімен күріш өсіре алмайды. Алайда, күріш шаруашылығы ерекшеліктерінің талаптарын ескерместен субсидиялар бөлу қажетті технологиялық және өзге де талаптарды сақтамайтын шағын шаруашылықтарының күріш егіп өсіруіне әкеледі [13]. Бұл күріш сапасының нашарлауына, өзіндік құнының өсуіне және барлық агротехникалық жұмыстар кешенінің сақталмауына әкеп соқтырады.

Сонымен қатар, жыл сайын 1 000 га астам күріш егісі бар шаруашылық және фермерлік қожалықтары ауыл шаруашылығы техникасының жетіспеуінен өсірілген күрішті уақытылы тасып ала алмайды. Сонымен қатар күріш егісі 3 000 га астам жерге шоғырланған ірі шаруашылықтар жақсы материалдық-техникалық базасы бар өндірістік міндеттерді табысты шешеді. Сонымен қатар, ірі күріш шаруашылықтарының үлкен мүмкіндіктері бюджет,

қаржы-несие мекемелері мен лизингтік компаниялар алдындағы міндеттемелерді уақытында орындауға мүмкіндік береді.

Ауыспалы егістің болмауы, ресурстық әлеуетке қажеттілікті қамтамасыз етпестен облыста күріш егістігінің жыл сайын ұлғаюуы ауыл шаруашылығы өнімін өндірушілердің масылдануына, өңірдің стратегиялық мақсаттарын ескерместен мемлекет тарапынан субсидиялар төлеуге әкеп соғады [14].

Күрішті дер кезінде жинамау чектердегі күріш дәндерінің түсіп қалуына және күріштің шығуының төмендеуіне әкелетінін және тұрғындардың жеке малынан күріштің жойылуын атап өткен жөн.

Сондықтан әрбір ауданда кооперация және интеграция қағидаларын нақты пайдалану негізінде қарамағында 6-10 мың га дейін және одан да көп жері бар ірі күріш компанияларын құру қажет [15].

Көптеген арнайы техникалық операцияларды және селекция мен тұқым шаруашылығын сақтау, күріш ауыспалы егіс құрылымында сәйкесінше күрішті өсірудің агротехникалық орындауды талап ететін күріш шаруашылығында өндірістік шығынның басым бөлігі негізгі дақыл күрішке жұмсалады. Ауыспалы егіс талаптарын сақтамау күріштің шығымдылығы мен күріш жоңышқа дақылдары ауыспалы егісінің төмендеуіне алып келеді. Бұл өз кезегінде өндіріс шығындарын қысқартуды және өндірілген өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруды талап етеді.

Сонымен қатар, облыстың ірі күріш өсіру агроөнеркәсібі тәжірибесі көрсеткендей, күріш өсіру қазіргі кездегі өндірістік және ресурстық әлеуетті, материалдық, еңбек және қаржы ресурстары неғұрлым жоғары, әрі тиімді және ұтымды пайдалана алатын шаруашылықтардың ірі ұйымдастырушылық-құқықтық формаларына айналысқан тиімдірек.

Қорытынды

1. Біздің пікіріміз бойынша, күтілетін нәтижелер бойынша келесідей ұсыныстар беруге болады: жаңа, оның ішінде ерте пісетін күріш сорттарын енгізу; күріш шикізатының өнімділігін 55 ц/га дейін және оның жалпы жиналымын 2023 жылы 495 мың тоннаға дейін ұлғайту; су ресурстарын ұтымды пайдалану, күріштің үлесін 50%-ға дейін жеткізе отырып, күріштің ауыспалы егістерінің құрылымын жақсарту; аймақтардың экологиялық жай-күйін сақтау; АӨК аралас кіші салаларын дамыту үшін оң мультипликативті әсерге қол жеткізу (машина жасау, ауыл шаруашылығы техникасына қызмет көрсету және жөндеу), мал

шаруашылығы, күріш жармасынан жаңа өнім түрлері.

2. Экономикалық әлеуетті аграрлық саясаттың қандай да бір түрін жүргізуді айқындайтын нарықтық экономиканың елде жұмыс істейтін түрімен, сондай-ақ шаруашылықтың қандай да бір ұйымдық-құқықтық нысанына байланысты туындайтын агроқұрылымда қабылданған өндірістік қатынастармен өзара байланыста қарастыру қажет.

3. Еуразиялық экономикалық интеграция жағдайында ауыл шаруашылығы өндірісін тиімді ұйымдастыру жүйесі, яғни:

– жер және су ресурстарын тиімді пайдалану іс-шараларын жүргізу;

– шаруашылықтарда өндірісті оңтайлы ұйымдастыру, күріш шаруашылықтарында кластерлі өндірісті жүйелі түрде қолдануды жолға қою.

4. Шаруашылықтардағы агротехникалық іс-шаралар жүйесін әзірлеу, бұл ретте шаруашылықаралық және шаруашылықішілік магистральды каналдардың, дренаждық жүйелердің жай-күйін, олардың пайдалы әсер ету коэффициентін арттыру мақсатында жақсартуды ұсынамыз.

Әдебиеттер тізімі

[1] Ванюшина, О.И. Система критериев и показателей эффективности развития рисоводства / О.И. Ванюшина, Н.В. Барсукова // Теория и практика современной аграрной науки. – 2021. – С. 1080-1084.

[2] Umirzakov, S.Y. The problems and prospects of development of a grain complex in the Republic of Kazakhstan / S.Y. Umirzakov, A.Zh. Nauryzbayev, A.Z. Bukharbayeva // Reports of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2018. – Vol.2. – P. 144-152.

[3] Umirzakov, S.Y. Assessment of the supply chain management and problems of agricultural production development and marketing in Kazakhstan / S.Y. Umirzakov, A.Zh. Nauryzbayev, A.Z. Bukharbayeva, D.A. Bekesheva & A.K. Oralbayeva // International Journal of Supply Chain Management. – 2019. – N. 8 (3). – P. 256-265.

[4] Владимиров, С.А. Опыт планирования и реализации инновационного проекта эффективного рисоводства / С.А. Владимиров, И.А. Приходько // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2019. – № 6. – С. 75-79.

[5] Удаых, О.А. Методика оценки экономического потенциала предприятий АПК на основе кластерного подхода / О.А. Удаых // Промышленность и сельское хозяйство. – 2019. – № 9(14). – С. 39–43.

[6] Berdibaev, N.M., Bitemirov, K.T., Tlepina, S.V., Smagulova, A.S., Nakipov, B.I., Moldaliev, M.S., & Zayed, N.M. (2021). Protection

Of Honor, Dignity And Business Reputation In The System Of Modern Civil Law. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24(4), 1-9.

[7] Байдаков, А.Н. Территориальный социально-экономический потенциал развития АПК / А.Н. Байдаков, О.С. Звягинцева // АПК: Экономика, управление.-2021.-№12.-С.94-103.

[8] Клычова, Г.С. Формирование корпоративного механизма управления социально-экономическим развитием предприятий аграрного сектора экономики / Г.С. Клычова, А.Р. Закирова, А.Р. Валиев.- Москва: Казанский государственный аграрный университет, 2021. - 171 с.

[9] «Қуатты аймақ - күшті мемлекет» қағидасына, сондай-ақ Қызылорда облысының өңіріне арналған жолдау [Электрондық ресурс].- 2019.- URL: www.government.kz (қаралған күні: 14.12.22).

[10] Наурызбаев, А.Ж. Механизмы региональной инновационной политики в сфере аграрного производства Казахстана / А.Ж. Наурызбаев // Молодой ученый. - 2015. - №5(85). - С. 297-301.

[11] Бұхарбаева, А.Ж. Еуразиялық экономикалық интеграция жағдайында ауыл шаруашылығы өнімдері нарығының дамуы / А.Ж. Бұхарбаева // Статистика, учет и аудит. - 2019. - №2. - Б. 115-118.

[12] Ақпантаева, Л.С. Современное состояние развития рисоводства в Республике Казахстан // Сборник студенческих научных работ. - 2020. - С. 317-319.

[13] Бұхарбаева А.Ж. Рисоводство Кызылординской области Республики Казахстан: сложившиеся тенденции и новые возможности / А.Ж. Бұхарбаева, Л.Т. Алшамбаева, Г.Н. Бисембаева //Проблемы агробизнеса. - 2022. - №3. - С. 127-135.

[14] Гаркуша С.В. Вклад российских ученых в развитие рисоводства Казахстана / С.В. Гаркуша, Г.Л. Зеленский // Селекция, семеноводство, технология возделывания и переработка сельскохозяйственных культур. - 2021. - С. 142-148.

[15] Смагулова Ж.Б. Анализ рынка риса в Казахстане и Кызылординской области / Ж.Б. Смагулова, А.С. Шайнуров //Innovation Management and Technology in the Era of Globalization. - 2018. - С. 206-212.

References

[1] Vanjushina, O.I., Barsukova, N.V. (2021). Sistema kriteriev i pokazatelej jeffektivnosti razvitiya risovodstva [System of Criteria and Indicators of Rice Development Efficiency]. *Teoriya i praktika sovremennoj agrarnoj nauki - Theory and practice of modern agricultural science*, 1080-1084 [in Russian].

[2] Umirzakov, S.Y., Nauryzbayev, A.Z., Bukharbayeva, A.Z. (2018). The problems and prospects of development of a grain complex in

the Republic of Kazakhstan. *Reports of the national academy of sciences of the Republic of Kazakhstan*, 2, 144-152.

[3] Umirzakov, S.Y., Nauryzbayev, A.Z., Bukharbayeva, A.Z., Bekesheva, D.A., & Oralbayeva, A.K. (2019). Assessment of the supply chain management and problems of agricultural production development and marketing in Kazakhstan. *International Journal of Supply Chain Management*, 8(3), 256-265.

[4] Vladimirov, S.A., Prihodko, I.A. (2019). Opyt planirovaniya i realizacii innovacionnogo proekta jeffektivnogo risovodstva [Experience in planning and implementing an innovative project for efficient rice farming]. *Mezhdunarodnyj sel'skhozajstvennyj zhurnal - International Agricultural Journal*, 6, 75-79 [in Russian].

[5] Udalyh, O.A. (2019). Metodika ocenki jekonomicheskogo potenciala predpriyatij APK na osnove klasternogo podhoda [Methodology for assessing the economic potential of agribusiness enterprises based on the cluster approach]. *Promyshlennost' i sel'skoe hozjajstvo - Industry and agriculture*, 9 (14), 39-43 [in Russian].

[6] Berdibaev, N.M., Bitemirov, K.T., Tlepina, S.V., Smagulova, A.S., Nakipov, B.I., Moldaliev, M.S., & Zayed, N.M. (2021). Protection of Honor, Dignity and Business Reputation in the System of Modern Civil Law. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24 (4), 1-9.

[7] Bajdakov, A.N. (2021). Territorial'nyj social'no-ekonomicheskij potencial razvitiya APK [Territorial socio-economic potential of agro-industrial complex development]. *APK: Ekonomika, upravlenie - Agro-industrial complex: Economics, management*, 12, 94-103 [in Russian]. <https://doi.org/10.33305/2112-94>.

[8] Klychova, G.S. (2021). *Formirovanie korporativnogo mekhanizma upravleniya social'no-ekonomicheskim razvitiem predpriyatij agrarnogo sektora ekonomiki* [Formation of a corporate mechanism for managing the socio-economic development of enterprises in the agricultural sector of the economy]. Moskva: Kazanskij gosudarstvennyj agrarnyj universitet, 171 [in Russian].

[9] Quatty aimaq - küşti memleket» qağıdasyna, sondai-aq Qyzylorda oblysynyñ öñirine arналған жолдау [Appeal to the principle "Strong region - strong state", as well as to the region of Kyzylorda region] (2019). Available at: www.government.kz (date of access: 14.12.22) [in Kazakh].

[10] Nauryzbaev, A.Zh. (2015). Mekhanizmy regional'noj innovacionnoj politiki v sfere agrarnogo proizvodstva Kazahstana [Mechanisms of regional innovation policy in the field of agricultural production in Kazakhstan]. *Molodoj uchenyj - Young scientist*, 5(85), 297-301 [in Russian].

[11] Bukharbayeva, A.Zh. (2019). Eura-

zıalyq ekonomıkalyq integrasıa jaǵdaiynda auyıl şaruasıylyǵy ónimderi naryǵynyń damuy [Development of the agricultural products market in the context of Eurasian Economic Integration]. *Statistika, uchet i audit - Statistics, accounting and auditing*, 2, 115-118 [in Kazakh].

[12] Akpantaeva, L.S. (2020). Sovremennoe sostoyanie razvitiya risovodstva v Respublike Kazakhstan [The current state of development of rice farming in the Republic of Kazakhstan]. *Sbornik studencheskih nauchnyh rabot - Collection of student scientific papers*, 317-319 [in Russian].

[13] Buharbaeva, A.Zh., Alshembaeva, L.T., Bisembaeva, G.N. (2022) Risovodstvo Kyzylordinskoy oblasti Respubliki Kazakhstan: slozhivshiesya tendencii i novye vozmozhnosti [Rice growing in the Kyzylorda region of the Republic of Kazakhstan: current trends and new opportunities]. *Problemy agrorynka - Problems*

of Agrimarket, 3, 127-135 [in Russian].

[14] Garkusha, S.V., Zelenskij G.L. (2021). Vklad rossijskih uchenykh v razvitiye risovodstva Kazahstana [Contribution of Russian scientists to the development of rice farming in Kazakhstan]. *Celekciya, semenovodstvo, tekhnologiya vozdeliyvaniya i pererabotka sel'skohozyajstvennykh kul'tur - Breeding, seed production, technology of cultivation and processing of agricultural crops*, 142-148 [in Russian].

[15] Smagulova, Zh.B., Shajnurlov, A.S. (2018). Analiz rynka risa v Kazahstane i Kyzylordinskoj oblasti [Analysis of the rice market in Kazakhstan and the Kyzylorda region]. *Innovation Management and Technology in the Era of Globalization*, 206-212 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Бұхарбаева Ақмарал Жетібайқызы – негізгі автор; Ph.D докторы; аға оқытушы; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті; 120014 Әйтеке би көш., 29А, Қызылорда қ., Қазақстан; e-mail: nurai0510@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-5849-8628>

Әкімбекова Ғалия Үйсімбековна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтбаев көш., 30Б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Керімбек Ғалымжан Есқараұлы; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Қаржы және есеп» кафедрасы; Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті; 050040 Әл-Фараби даңғ., 71, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kerimbek2009@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0563-8399>

Information about authors:

Bukharbayeva Akmaral Zhetibaykyzy – The main author; Ph.D; Senior Lecturer; Korkyt Ata Kyzylorda University; 120014 Aiteke bi str., 29A, Kyzylorda, Kazakhstan; e-mail: Nurai0510@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-5849-8628>

Akimbekova Galiya Uisimbekovna; Doctor of Economic Sciences, Professor; Deputy Chairman of the Board; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Kerimbek Galymzhan; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; Al-Farabi Kazakh National University; 050040 Al-Farabi Ave., 71, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kerimbek2009@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0563-8399>

Информация об авторах:

Бухарбаева Ақмарал Жетібайқызы – основной автор; доктор Ph.D; старший преподаватель; Кызылординский университет им. Коркыт Ата; 120014 ул. Әйтеке би, 29А, г. Кызылорда, Казахстан; e-mail: Nurai0510@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-5849-8628>

Акимбекова Ғалия Үйсімбековна; доктор экономических наук, профессор; Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и развития сельских территорий, 050057 ул. Сатпаева, 30Б, г. Алматы, Казахстан; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Керімбек Ғалымжан Ескаевич; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; кафедра «Финансы и учет»; Казахский национальный университет им. Аль-Фараби; 050040 пр. Аль-Фараби, 71, г. Алматы, Казахстан; e-mail: kerimbek2009@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0563-8399>

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ КАРТОП
ШАРУАШЫЛЫҒЫ: ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ, БАСЫМДЫҚТАРЫ**

**POTATO GROWING IN THE AKMOLA REGION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
SITUATION ANALYSIS, PRIORITIES**

**КАРТОФЕЛЕВОДСТВО В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
АНАЛИЗ СИТУАЦИИ, ПРИОРИТЕТЫ**

Д.Т. АХМЕТОВА*

Э.Ф.К.

Р.М. ЖУНУСОВА

Э.Ф.К., доцент

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан
**автордың электрондық поштасы: dinra09@mail.ru*

D.T. AKHMETOVA*

C.E.Sc.

R.M. ZHUNUSOVA

C.E.Sc., Associate Professor

S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: dinra09@mail.ru*

Д.Т. АХМЕТОВА*

К.Э.Н.

Р.М. ЖУНУСОВА

К.Э.Н., доцент

Казахский агротехнический университет им.С. Сейфуллина, Астана, Казахстан
**электронная почта автора: dinra09@mail.ru*

Аңдатпа. **Мақсаты** – әртүрлі дақылдарды, атап айтқанда картопты өндірудің тиімділігін сипаттайтын айнымалыларды зерттеуде статистикалық және эконометрикалық тәсілдерді қолданудың қолданыстағы әдістемесі бойынша ұсыныстар болады. **Әдістері** – экономикалық құбылыстар мен процестерді зерттеуге арналған экономикалық және статистикалық, салыстыру және жалпылау, логикалық. **Нәтижелері** – картоп адам үшін ең кең таралған және қажетті тағамдардың бірі ретінде аграрлық профильдегі кәсіпорындардың өндірістік қызметінде маңызды орын алатындығы атап өтілген. Ресми статистика деректері негізінде оның Ақмола облысындағы өндірісі 2001 жылдан 2021 жылға дейін талданған. Регрессиялық талдау арқылы егіс алқаптарын өзгерту бағыттары қарастырылған. Сызықтық теңдеу әдісі бірқатар өндірістік көрсеткіштерді аналитикалық туралауды жүзеге асырады, өйткені бұл егіс алқаптары, өнімділік және жалпы жинау сияқты көрсеткіштер бойынша динамиканы зерттеудің ұтымды әдісі болады. **Қортындылар** – Қазақстанның көптеген өңірлерінде әртүрлі факторлардың: агротехниканың төмен деңгейі, сақтау және логистика кезіндегі шығындар, тыңайтқыштарды енгізудің жеткіліксіз көлемі әсер ететін картоптың тұрақсыз өсірілуі байқалғаны анықталған. Республиканың картоп шаруашылығы саласында картоп өндірушілерді қолдау жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу және енгізу, шетелдік өткізу арналарын іздеу және картоп экспортының көлемін ұлғайтуды ынталандыру, өнімділігі жоғары, құрғақшылыққа бейімделген, аурулар мен зиянкестерге төзімді отандық сорттарды өсіруге бағдарланған тұқым шаруашылығын жандандыру қажет. Осы мақсаттар үшін картоп шаруашылықтары қосымша инвестицияларды қажет етеді, оларды тарту бірқатар ұйымдастырушылық қайта құруларды жүзеге асыруға, олардың қарқындылығын арттыруға, өнімнің сапасын жақсартуға және сайып келгенде оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Abstract. *Aim* – recommendations on the current methodology for applying statistical and econometric approaches in the study of variables characterizing the efficiency of production of various crops, in particular potatoes. *Methods* – economic and statistical for the study of economic phe-

лылары негізінде экономикалық үлгілерді құру, тексеру, жақсарту қажет [1,2].

Экономикалық айнымалылардың өзара байланысының құралы ретінде статистикалық және эконометриялық әдістерді қолдануға болады. Сонымен қатар, динамика қатарындағы жалпы тенденцияны зерттеудің аналитикалық теңестіру әдісінің неғұрлым жетілген түрі де қолданылады. Жалпы тенденцияны аналитикалық теңестіру әдісімен зерттеген кезде динамика қатарының деңгейлерінің өзгеруі жуықтау дәлдігінің әртүрлі дәрежелері бар белгілі бір математикалық функциялармен өрнектелуі мүмкін деп болжанады. Теңдеу түрі белгілі бір құбылыстың даму динамикасының сипатымен анықталады.

Басқарудың қазіргі заманғы жағдайында осы әдістерді аграрлық реформаны іске асырудың негізгі бағыттарының бірі отандық аграрлық секторды тұрақтандыру және орнықты дамыту бойынша шаралар жүйесін әзірлеу және енгізуде қолдану қажет [3,4]. Картоп өндіруде осы мәселені шешу ерекше рөл атқарады, себебі бәрімізге белгілі, картопты көптеген елдерде «екінші нан» деп атайды. Өйткені, өзінің құнарлығымен және дәмімен үлкен орын алатын картоп барлық елдер дастарханындағы тағам құрамында болады. Картоптан көп мөлшерде крахмал алынады. Өнім өндіретін аймақтарда әлі де болса картоп өндірісі тұрақсыз.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Қазіргі таңда экономика-статистикалық әдістер сандық деректер негізінде экономикалық құбылыстарды және үдерістерді жан-жақты сипаттау үшін кеңінен қолданылады. Экономикалық-статистикалық әдістер келесі кезеңдерді құрайды: статистикалық бақылау, яғни бастапқы деректерді жинау; бастапқы деректерді өңдеу; алынған деректерді талдау; алынған деректер негізінде нақты іс шаралар дайындау.

Болашақта экономикалық құбылыстар мен үдерістердің дамуының объективті сипаттамасы дұрыс таңдалған статистикалық және математикалық әдістермен қамтамасыз етілуі қажет [5,6].

Жалпы алғанда экономикалық құбылыстар әртүрлі факторлардың ықпалында дамиды, оларға кездейсоқтық пен анықталмағандық ерекшеліктер тән. Олар факторлардың арасында күрделі қатынастар бар ма жоқ па соған байланысты жиі қарсы бағыттарда әрекет етеді. Сондықтан бірнеше тәуелсіз айнымалылардың кездейсоқ шамаларға байланысын регрессиялық талдау әдісі арқылы жүргізеді [7].

Сонымен қатар трендтің түзу сызықты теңдеуі бойынша аналитикалық теңестіру әдісін қолдану арқылы өндірістік көрсеткіштерді, атап айтқанда егіс алқабы, өнімділік және жалпы өнімнің ауытқуы мен тұрақтылығын анықтауға болады. Экономикалық-статистикалық есептеулер шаруашылық қызметін, менеджмент саясатын жақсартудың тиімді құралы, мұндай есептеулерсіз жоғары экономикалық көрсеткіштерге жету мүмкін емес.

«Microsoft Excel» бағдарламасын қолдану арқылы қажетті ақпаратты өңдеу мен нәтижелерді талдау жүргізілді.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Еліміздің агроөнеркәсіп кешенінің негізін ауыл шаруашылығы өндірісі құрайтыны бәрімізге мәлім. Сондықтан, біздің аумақтың ауыл шаруашылығының әрі қарай тұрақты және тиімді дамуы көбінесе өндіріліп отырған өсімдік шаруашылығының егістік алқабының мөлшері, дақылдардың өнімділігінің деңгейі мен жалпы өнімінің көлеміне байланысты [8].

Сонымен бірге, картоп шаруашылығының жалпы өсіп-өнуіне белгілі объективті факторлардың әсер етуі бәрімізге мәлім. Атап айтқанда, климаттық шарттарының, жер құнарлығы мен құрғақшылықтың әсерінен өндірілетін картоп көлемі айтарлықтай өзгеруге тәуелді болады. Аталмыш факторлардың картоп өндірісіне тигізетін әсерін толық жою мүмкін емес.

Сондықтан өндірістің тұрақтылық үдерісін зерттеуде сұранысты ағымдағы өндіріс есебінен жүргізу міндетті болмайтыны негізінде, тұрақтылықты ұдайы өндірістің категориясы деп түсіну қажет. Өндіріс тұрақтылығын орташа жылдық деңгейлердің максималды үздіксіз артуы мен ең кіші мәнді ауытқымалықты зерттелінетін құбылыс дамуының орнықтылығы ретінде анықтауға болады [9,10].

Өндіріс тұрақтылығының экономикалық мағынасы кеңейтілген ұдайы өндірісті қамтамасыз ететін құрылымын оңтайлы жақсарту мен қолайсыз жағдайлардың әсеріне қарамай тұтыну құнының біртіндеп өсуі болып табылады.

Халық шаруашылығының қандай да бір саласының дамуы экстенсивті және интенсивті бағыттарда жүзеге асыруы мүмкін екені белгілі [11,12]. Ауыл шаруашылығының экстенсивті даму бағыттары болып егістік алқаптардың көлемін ұлғайтуы мен мал басының көбеюі табылады. Ал өсімдік шаруашылығы дамуының бұл жолы аумақтың физикалық көлеміне сәйкес шектеулі болуына тіреледі.

Ақмола облысының 2001-2021 жылдардағы картоп өндірісінің көрсеткіштерін талдай отырып, осы көрсеткіштердің барлық кезеңдегі ауытқулары мен тұрақтылығын анықтайық. Ақмола облысы картоп өнімінің егістік алқабы, жалпы өнім мен өнімділік көрсеткіштері бойынша уақыт өзгеруінің мәліметтері 1 кестеде келтірілген [13].

Ақмола облысы картоп өндірісінің негізгі көрсеткіштері

1 кесте – Ақмола облысы картоп өндірісінің негізгі көрсеткіштері

Жыл	Егіс алқабы, мың га	Жалпы өнім, ц	Өнімділік, ц/га	Абсолютті өзгерістер (алдыңғы жылмен)			Салыстырмалы өзгерістер, %		
				егіс алқабы, мың га	жалпы өнім, ц	өнімділік, ц/га	егіс алқабы	жалпы өнім	өнімділік
2001	21,6	203,2	123,7	-	-	-	-	-	-
2002	16,7	202,6	121,4	-4,9	-0,6	-2,3	77,31	99,70	98,14
2003	16,6	205,5	123,6	-0,1	2,9	2,2	99,40	101,43	101,81
2004	16,8	181,1	107,1	0,2	-24,4	-16,5	101,20	88,13	86,65
2005	16,7	209,9	125,3	-0,1	28,8	18,2	99,40	115,90	116,99
2006	14,3	185,9	129,8	-2,4	-24,0	4,5	85,63	88,57	103,59
2007	13,4	185,7	137,9	-0,9	-0,2	8,1	93,71	99,89	106,24
2008	16,6	139,8	83,8	3,2	-45,9	-54,1	123,88	75,28	60,77
2009	17,7	236,5	130,1	1,1	96,7	46,3	106,63	169,17	155,25
2010	18,2	149,4	83,1	0,5	-87,1	-47	102,82	63,17	63,87
2011	17,6	222,40	127,2	-0,6	73,0	44,1	96,70	148,86	153,07
2012	18,6	198,60	108,0	1	-23,8	-19,2	105,68	89,30	84,91
2013	17	222,40	132,7	-1,6	23,8	24,7	91,40	111,98	122,87
2014	18,4	242,70	134,7	1,4	20,3	2,0	108,24	109,13	101,51
2015	18,8	248,30	134,4	0,4	5,6	-0,3	102,17	102,31	99,78
2016	18	269,20	149,9	-0,8	20,9	15,5	95,74	108,42	111,53
2017	17	281,10	166,2	-1	11,9	16,3	94,44	104,42	110,87
2018	15,6	284,80	185,1	-1,4	3,7	18,9	91,76	101,32	111,37
2019	15,2	282,70	186,5	-0,4	-2,1	1,4	97,44	99,26	100,76
2020	14,6	282,10	193,7	-0,6	-0,6	7,2	96,05	99,79	103,86
2021	15,2	268,00	178,1	0,6	-14,1	-15,6	104,11	95,0	91,95

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының Ақмола облысы бойынша департаментінің мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

Картоп дақылының көрсеткіштерінің өндіріс деңгейінің жылдар арасындағы ауытқымалығының рөлі зор, себебі оның өзгерістерін өлшеу шарттары жалпы үрдісті қарастыру болып табылады. Сондықтан трендтің түзу сызықты теңдеуі бойынша аналитикалық теңестіру әдісін қолданып, егістік алқабы, жалпы өнім мен өнімділіктің абсолютті және салыстырмалы өзгерістерін анықтадық.

Егістік алқаптары көлемінің орташа квадраттық ауытқуы – 16,9 мың га, вариация коэффициенті – 10,5%, ал тұрақтылық коэффициенті 89,5% құрайды. Ақмола облысы шаруашылықтары бойынша картоп дақылының егістік алқаптары көлемінің трендтік теңдеуі келесі түрде берілген:

$$Y_{e.a} = -0,073 + 17,6t$$

2001 жылдан 2021 жыл аралығында егістік алқаптар көлемі өзінің орта мәнінен 17,6 мың гектарға ауытқып отыр. Трендтің

статистикалық теңдеулерінің параметрлерін есептеу келесі мәселелерді шешеді: даму тенденциясын айқындау; әрбір кезең (жыл, тоқсан, ай) бойынша нәтиже дамуын қалыптастыратын факторлардың интенсивтілігін бағалау; әрбір кезең (жыл, тоқсан, ай) бойынша факторлардың әсерлері арқылы нәтиженің орташа өсу (кему) қарқынын анықтау; факторлық және нәтижелік көрсеткіштердің болжанған мәндерін негіздеу; нәтижелік көрсеткіштің болжанған мәнін қамтамасыз ету үшін әрбір фактор өзгерісін бағалау және әрбір фактор бойынша бағамен өрнектелген қажетті ресурстар шығынын анықтау.

2001-2021 жылдар аралығындағы картоптың жалпы өнімі өзінің орташа мәнінен 164,9 мың ц ауытқыған, ол келесі регрессия теңдеуімен сипатталады:

$$Y_{ж.ө} = 5,3647 + 164,89t$$

2001-2021жж. аралығында картоп дақылының өнімділігінің орташа өсімі 96,9 ц/га құраған.

Картоп өнімділігі деңгейінің регрессия теңдеуі келесі түрге ие:

$$Y_{\text{өнім}} = 3,58 + 96,89t$$

Картоп өнімділігінің орташа квадраттық ауытқуы 29,4 ц/га, ал вариация коэффициенті – 21,8%, тұрақтылық коэффициенті – 78,1%.

Өнімділік, егістік алқабы мен жалпы өнімнің тұрақтылық коэффициентін есептеу үшін 2001-2021жж. мәліметтері бойынша әр үш жыл аралықтарын ала отырып, тұрақтылықтың үш жылдағы жылжымалы көрсеткіштерін бір деңгейге келтіре отырып есептейміз [14,15].

2 кестеде Ақмола облысының барлық шаруашылық санаттары бойынша картоп өнімділігі тұрақтылығының көрсеткіштері келтірілген.

2 кесте – Ақмола облысы картоп өнімділігінің тұрақтылық көрсеткіштері

Жыл	Өнімділік, ц/га, y_e	Нақты үш жылдық мәліметтер бойынша есептелген орташа квадраттық ауытқу, $S_{\text{кв}}$, ц/га	Нақты үш жылдық мәліметтер бойынша есептелген вариация коэффициенті, V_k , %	Нақты үш жылдық мәліметтер бойынша есептелген тұрақтылық коэффициенті, $100 - V_k$, %
2001	123,7			
2002	121,4	1,06	0,86	99,14
2003	123,6	7,31	6,23	93,77
2004	107,1	8,21	6,92	93,08
2005	125,3	9,81	8,13	91,87
2006	129,8	5,21	3,98	96,02
2007	137,9	23,82	20,33	79,67
2008	83,8	23,88	20,36	79,64
2009	130,1	21,99	22,22	77,78
2010	83,1	21,51	18,95	81,05
2011	127,2	18,05	17,02	82,98
2012	108,0	10,59	8,63	91,37
2013	132,7	12,14	9,70	90,30
2014	134,7	0,88	0,66	99,34
2015	134,4	7,24	5,18	94,82
2016	149,9	12,98	8,65	91,35
2017	166,2	14,38	8,61	91,39
2018	185,1	9,26	5,16	94,84
2019	186,5	3,77	2,00	98,00
2020	193,7	6,37	3,43	96,57
2021	178,1			

Ескерту: Ұлттық статистика бюросының Ақмола облысы бойынша департаментінің мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

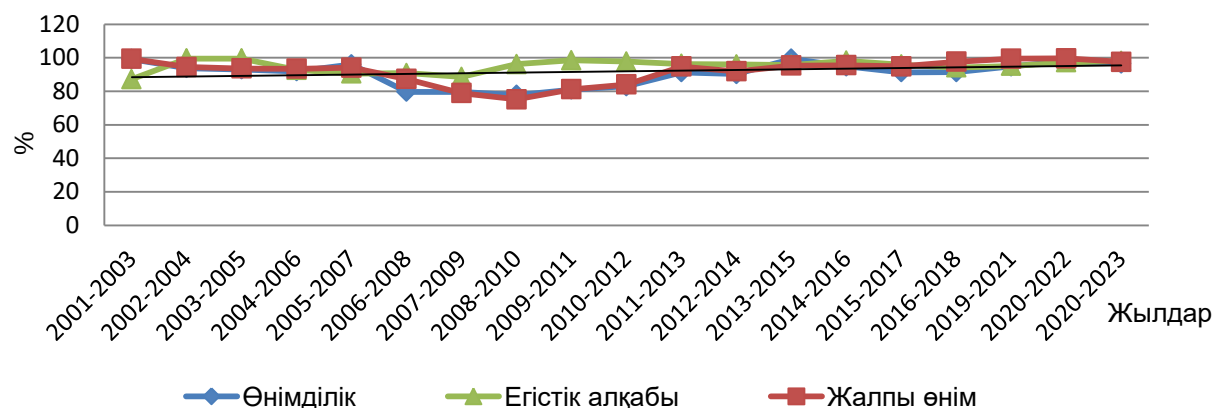
Кесте мәліметтерінен картоп өнімділігінің тұрақтылық көрсеткіші 77,78%-дан 99,34% аралығында өзгеріп отыр. Картоптың жалпы өнімі көлемінің тұрақтылық коэффициенті 75,18%-дан 99,59% диапазоны аралығында ауытқыса, егістік алқабы көлемінің тұрақтылық көрсеткіші 87,25%-дан 99,51% аралығында ауытқыған.

Картоп өнімділігі, жалпы өнімі мен егістік алқабы тұрақтылық коэффициенттері графикалық түрде төменгі суретте бейнеленген.

Суреттен егістік алқабының тұрақтылық коэффициентінің динамикасы тура

горизонтальды сызықпен бейнеленген, сондықтан соңғы жылдары егістік алқабының көлемі айтарлықтай өзгермеген деп айтуға болады. Өнімділік пен жалпы өнімнің тұрақтылық қисықтары бірін-бірі қайталап тұрғанын көреміз, яғни жалпы өнімнің тұрақтылығы өнімділік тұрақтылығына байланысты болатынын айта аламыз.

Жалпы, ауыл шаруашылығы өнімдерінің, оның ішінде картоптың тұрақтылығын талдап, бағалау үшін әр түрлі әдістермен және құралдар қажет.

Сурет – Картоп өнімділігі, жалпы өнім мен егістік алқабының тұрақтылық коэффициенттері

Қорытынды.

1. Егер ауытқымалық $V_y(t) < 0,1$ болғанда ауытқымалықтығы әлсіз; $0,1 < V_y(t) < 0,2$ қалыпты; $0,2 < V_y(t) < 0,4$ аралығында күшті; $V_y(t) > 0,4$ болғанда өте күшті деп сипаттауға болатын болса, онда Ақмола облысы бойынша картоп дақылдардың өнімділігінің ауытқымалығын күшті деп бағалауға болады. Алайда, ауытқымалық көрсеткішінің жүйесі, оған қарама-қарсы ретінде, тұрақтылық көрсеткішімен толықтырылуы қажет. Ақмола облысы картоп өндірісін статистикалық талдау көрсеткендей, жылдар бойынша көрсеткіштер мәні тұрақты, яғни егістік алқабының тұрақтылығы 89,5%, жалпы өнім – 80,7% және өнімділік – 78,1%.

2. Агротехниканың экономикалық деңгейі қоғамның өндіргіш күштерінің даму дәрежесімен анықталады, ол картоп өндіруді қарқындырудың нақты мүмкіндіктеріне байланысты және қарқындырудың әртүрлі нақты нысандарынан тұрады, мысалы, минералдық тыңайтқыштар, ауыспалы егіс, сапалы тұқымдар, қажетті ауыл шаруашылық машиналары және т.б. Сонымен бірге, өндірістің ұсақ тауарлы нысаны агротехниканы қолдануды қажетті экономикалық деңгейде толық қамтамасыз ете алмайды. Сол себептен картоп өнімділігінің деңгейі кездейсоқ факторларға тәуелді болуы арта түседі.

3. Есептемелер нәтижесінде картоп өнімділігінің тұрақтылық коэффициенті 0,78-ден 0,89-ге дейінгі аралықта екені анықталды. Ал бұл коэффициенттің неғұрлым өскені, соғұрлым өнімділіктің агротехника деңгейіне тәуелділігі артады. Сондықтан, орнықтылығы жоғары өнім алу үшін агрономиялық ғылым мен алдыңғы қатарлы тәжірибе арқылы бекітілген картоп өсіру мен өндіру агротехникасын қолдану қажет.

4. Жедел (оперативті) талдау үшін өнім өндірісі көлемінің өсу орнықтылығы, өндірістің өнімділігі мен тиімділігін қамтамасыз ету бойынша ауыл шаруашылық кәсіпорындарының атқаратын шараларын өзгеріс тұрақтылығы көрсеткішін қолданумен шектеуге болады.

Әдебиеттер тізімі

- [1] Демидова О.А. Эконометрика: учеб. для вузов. – М.: Издательство «Юрайт», 2022. – 335 с.
- [2] Эконометрика: учебник / Под ред. И.И. Елисеевой. – М.: Издательство «Юрайт», 2022. – 449 с.
- [3] Tokbergenova, A. Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan / A. Tokbergenova, L. Kiyassova, S. Kairova // Polish Journal of Environmental Studies. - 2018. - Vol. 27.-N5.-P.1923-1933.
- [4] Жангирова, Р.Н. Оценка экономической устойчивости сельскохозяйственных предприятий Республики Казахстан / Р.Н. Жангирова // Статистика, учет и аудит. - 2018. - № 4 (71). - С. 123-129.
- [5] Утибаева, Г.Б. Анализ устойчивости производства зерна статистическими методами / Г.Б., Утибаева, Б.С., Утибаев, К.Т. Аленова // Проблемы агорынка. – 2019. – N 1(62). – С.129-136.
- [6] Статистика: учеб. для вузов / И.И. Елисеева [и др.]. -6-е изд., перераб. и доп. - Москва: Издательство Юрайт, 2023. -619 с.
- [7] Lukhmanova, G. Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan / G. Lukhmanova, K. Baisholova, N. Shiganbayeva // Revista Espacios. - 2019.- Vol. 40.-N 32.- P. 6.
- [8] Керимова, У.К. Ключевые проблемы развития агропромышленного комплекса в Казахстане и пути их решения / У.К. Керимова, Г.С. Касенбаев // Вестник университета «Туран». - 2021. - № 4. - С. 85-92.

[9] Экономика и статистика: учеб. для вузов / под ред. В.Е.Адамов. -М: Финансы и статистика, 2019. -287 с.

[10] Akhmetova, D.T. Forecasting Production Performance / D.T. Akhmetova, G.B. Utibayeva, B.S. Utibayev, R.M. Zhunusova, A. Baidakov, B.I. Tukenova // European Research Studies Journal Volume XXI. -2018. -Vol 2. - P. 134-146.

[11] Shokhan, R. Economic levers of regulation of entrepreneurship. Entrepreneurship and Sustainability / A.Karipova, A.Khoich, G.Kabdullina, N.Kudaibergenov, G.Niyetalina // Revista Espacios. -2019.- Vol. 2. N 7.- P. 1567-1581.

[12] Утибаев, Б.С. Сравнительный анализ эффективности производства продукции растениеводства / Б.С. Утибаев, Р.М. Жунусова // Проблемы агрорынка. -2021. -N 1.- С.98-106.

[13] Ұлттық статистика бюросының Ақмола облысы бойынша департаменті, Ақмола облысының ауыл, орман және балық шаруашылығы, статистикалық жинақ, 2001-2021жж. [Электрондық ресурс].- 2021.- URL: https://stat.gov.kz/region/248875/statistical_information/industry/1514 (қаралған күні: 01.10.2021).

[14] Родионов, М.В. Эконометрика: учеб.-метод. пособие / М.В. Родионов, Н.В. Фролов. – Пермь: Пермский национальный исследовательский политехнический университет, 2018. – 187 с.

[15] Utibayeva, G. The Issues of Assessment of Financial Investments in Agriculture Development / G.Utibayeva, D.Akhmetova, B. Utibayev, R. Zhunusova, A. Baidakov, B. Tukenova // Talent Development and Excellences. -2020. -Vol. 12.- N 2. -P.792-799.

References

[1] Demidova, O.A. (2022). *Jekonometrika: uchebnik dlja vuzov* [Econometrics: textbook for universities]. Moskva: Izdatel'stvo «Jurajt», 335 [in Russian].

[2] Eliseeva, I.I. (2021). *Jekonometrika* [Econometrics]. - Moskva: Izdatel'stvo «Jurajt», 449 [in Russian].

[3] Tokbergenova, A. Kiyassova L., Kairova S. (2018) Sustainable Development Agriculture in the Republic of Kazakhstan. *Polish Journal of Environmental Studies*, 27 (5), 1923-1933.

[4] Zhangirova, R.N. (2018). Ocenka jekonomiceskoy ustojchivosti sel'skohozjajstvennyh predpriyatij Respubliki Kazahstan [Assessment of the economic sustainability of agricultural enterprises of the Republic of Kazakhstan]. *Statistika, uchet i audit - Statistics, accounting and audit*, 4 (71), 123-129 [in Russian].

[5] Utibayeva, G.B., Utibayev, B.S., Alenova, K.T. (2019). Analiz ustojchivosti proizvodstva zerna statisticheskimi metodami [Analy-

sis of the sustainability of grain production by statistical methods]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1 (62), 129-136 [in Russian].

[6] Eliseeva, I.I. (2023). *Statistika: uchebnik* [Statistics: textbook]. Moskva: Izdatel'stvo «Jurajt», 619 [in Russian].

[7] Lukhmanova, G., Baisholova, K., Shiganbayeva, N. (2019). Innovative development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan. *Revista Espacios*, 40 (32), 6.

[8] Kerimova, U.K., Kasenbaev, G.S. (2021). Kljuchevye problemy razvitiya agropromyshlennogo kompleksa v Kazahstane i puti ih resheniya [Key problems of the development of the agro-industrial complex in Kazakhstan and ways to solve them]. *Vestnik universiteta «Turan» - Bulletin of "Turan" University*, 4, 85-92 [in Russian].

[9] Adamov, V.E. (2019). *Jekonomika i statistika: uchebnik dlja vuzov* [Economics and statistics: textbook for universities]. Moskva: Finansy i statistika, 287 [in Russian].

[10] Akhmetova, D.T., Utibayeva, G.B., Utibayev, B.S., Zhunusova, R.M., Baidakov, A., Tukenova, B.I. (2018). Forecasting Production Performance. *European Research Studies Journal*, 2, 134-146.

[11] Shokhan, R., Karipova, A., Khoich, A., Kabdullina, G., Kudaibergenov, G., Niyetalina, G. (2019). Economic levers of regulation of entrepreneurship. *Entrepreneurship and Sustainability. Revista Espacios*, 2 (7), 1567- 1581.

[12] Utibayev, B.S., Zhunusova, R.M. (2021). Sravnitel'nyj analiz jeffektivnosti proizvodstva produkci rastenievodstva [Comparative analysis of the efficiency of crop production]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 98-106 [in Russian].

[13] Ұлттық статистика бюросының Ақмола облысы бойынша департаменті, Ақмола облысының ауыл, орман және балық шаруашылығы, статистикалық жинақ 2001-2021 жж. [Department of the National Bureau of Statistics for Akmola Region, Agriculture, Forestry and Fisheries of Akmola Region, Statistical Collection, 2001-2021] (2021). Available at: https://stat.gov.kz/region/248875/statistical_information/industry/1514 (date of access: 01.10.2021) [in Kazakh].

[14] Radionov, M.V., Frolov, N.V. (2018). *Jekonometrika: uchebno-metodicheskoe posobie* [Econometrics: educational and methodical manual]. Perm': Permskij nacional'nyj isledovatel'skij politehnicheskij universitet, 187 [in Russian].

[15] Utibayeva, G., Akhmetova, D., Utibayev, B., Zhunusova, R., Baidakov, A., Tukenova, B. (2020). The Issues of Assessment of Financial Investments in Agriculture Development. *Talent Development and Excellences*, 12 (2), 792-799.

АЗЫҚ-ТҮЛІК ӨРТҮРЛІЛІГІНЕ НЕГІЗДЕЛГЕН СҮТ КЕШЕНІНІҢ БӘСЕКЕЛЕСТІК СТРАТЕГИЯСЫ

COMPETITIVE STRATEGY OF THE DAIRY SUBCOMPLEX BASED ON PRODUCT DIVERSITY

КОНКУРЕНТНАЯ СТРАТЕГИЯ МОЛОЧНОГО ПОДКОМПЛЕКСА НА ОСНОВЕ ПРОДУКТОВОГО РАЗНООБРАЗИЯ

Қ.Б. ЖҰМАНАЗАРОВ^{*1}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

З.Р. КАРБЕТОВА¹

т.ғ.к., профессор

Ш.Р. КАРБЕТОВА²

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

¹ *Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан*

² *Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: kaseke63@inbox.ru*

K.B. ZHUMANAZAROV^{*1}

C.E.Sc., Associate Professor

Z.R. KARBETOVA¹

C.E.Sc., Professor

SH.R. KARBETOVA²

C.E.Sc., Associate Professor

¹ *Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan*

² *Kazakh Academy of Labor and Social Relations, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: kaseke63@inbox.ru*

К.Б. ЖУМАНАЗАРОВ^{*1}

к.э.н., ассоциированный профессор

З.Р. КАРБЕТОВА¹

к.т.н., профессор

Ш.Р. КАРБЕТОВА²

к.э.н., ассоциированный профессор

¹ *Казахский университет технологии и бизнеса, Астана, Казахстан*

² *Казахская академия труда и социальных отношений, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: kaseke63@inbox.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* - әлемдік және ішкі нарықтарда болып жатқан өзгерістерді ескеруге мүмкіндік беретін сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының бәсекелестік стратегияларын әзірлеу. *Әдістері* - жүйелік және ситуациялық, сауалнама, экономикалық талдау, сонымен қатар дерексіз-логикалық, сараптамалық бағалау, статистикалық-экономикалық, салыстыру және жалпылау. *Нәтижелері* - ұлттық сүт және сүт өнімдерін өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін маркетингтік зерттеу нәтижелері көрсетілген; сүт шикізатын қайта өңдеу фирмаларының қызметіне салыстырмалы талдау жүргізілген. Қазақстанның сүт өнімдерін өндірудің басым бағыттарын іске асыру бойынша нақты шаралар белгіленген. SWOT-талдау және бенчмаркинг қорытындылары компанияның саладағы бәсекелестік позицияларын толық масштабты және жеткілікті объективті бағалауға мүмкіндік береді. *Қортындылар* - бәсекелестік ортаны қалыптастыру процесі және шаруашылық жүргізуші субъектінің негізгі құзыреттерін пайдалану бірқатар өзара байланысты функцияларды қамтитыны анықталған. Сүт өнімдерін өндірудің нарықтық орны көптеген қатынастармен сипатталады, оның қатысушыларының әрқайсысының өзіндік экономикалық мүдделері бар, олардың арасындағы қайшылықтарды тиімді мемлекеттік реттеу арқылы шешуге болады. Бүгінгі таңда әлі жеткілікті дамымаған сүт кіші кешенін инфрақұрылымдық қамтамасыз етуді

және оның құрылымы мен өнім портфелінің мазмұнын уақытында бейімдеу қабілетіне байланысты.

Тиімді болу үшін мұндай стратегиялық ойлау жүйелі және "болашақты ұйымдастыруға", қажетті нәтижелерді қамтамасыз ететін әрекеттерді дайындауға бағытталуы керек. Бәсекелестік стратегияны әзірлеу – бұл кәсіпорынның бәсекелестікті қалай жүргізетіні, оның мақсаттары қандай болуы керек және осы мақсаттарға жету үшін қандай құралдар мен әрекеттер қажет болатындығы туралы нақты тұжырым табу [4].

Стратегия компания өзгертін және бәсекеге қабілетті ортада өз мақсаттарына қандай жолмен, қандай іс-әрекеттер арқылы қол жеткізе алады деген сұраққа жауап береді. Стратегияның міндеті – мақсатқа жету үшін қолда бар ресурстарды тиімді пайдалану. Стратегия ұзақ мерзімді мақсаттар мен міндеттерді негіздеу, әзірлеу және іске асыру құралы ретінде ғана емес, сонымен бірге кәсіпорынның сыртқы нарықтық ортамен байланыс құралы ретінде де әрекет етеді. Сүт өнеркәсібі кәсіпорындарында бәсекелестік стратегияны қалыптастыру ерекшеліктерін, сондай-ақ бүгінгі таңда агроөнеркәсіптік кәсіпорындардың маркетингтік қызметін зерттеу өте қажетті.

Соңғы он жыл ішінде үстемдік еткен компаниялардың ішкі мәселелеріне көбірек көңіл бөлудің кемшіліктері бар, деп санайды Портер М. Оның пікірінше, бәсекелестік стратегияға деген қызығушылық қайтадан пайда болады. 10-15 жыл бұрынғыға қарағанда кеңірек көзқарастармен және ынта-жігермен қазір жалпы басқару арсеналындағы бәсекелестік стратегияның орнын бұрынғыдан да анық көруге және бәсекелестікке кешенді көзқарасты қайта бағалауға болады [5].

Сүт саласын дамыту әр ел үшін стратегиялық маңызға ие, өйткені сүт пен сүт өнімдерін халықтың барлық топтары талап етеді. Халықты қолжетімді және сапалы сүт өнімдерімен қамтамасыз ету әлеуметтік-экономикалық және саяси маңызды басты міндеттерінің біріне жатады. Сүт өндірісі елдің агроөнеркәсіптік кешені құрылымындағы маңызды буындардың бірі болып табылады, оның үлесі ауыл шаруашылығы өндірісінің жалпы көлемінде шамамен 13% құрайды.

Қазақстанның сүт саласы негізінен ауыз сүт, ауыз кілегей, балмұздақ және түрлі ашытылған сүт сусындарымен, оның ішінде ұлттық сусындар өнімімен ұсынылған. Сүзбе және сүзбе өнімдері кең ассортиментте қол жетімді. Май өнеркәсібі

май өндіретін шағын цехтармен ұсынылған, бірақ отандық нарықта май импортының үлесі айтарлықтай артуда. Қазақстанның ірімшік жасау саласында негізінен жұмсақ және балқытылған ірімшіктер өндіріледі.

Сүт консервілері мен құрғақ сүтті өндіру қуаты іс жүзінде жоқ. Сондықтан импортталатын ірімшіктердің, сүт консервілерінің қатты сорттарының үлесі жылдан-жылға артып келеді. Алынған қайталама сүт шикізатының едәуір бөлігі тағамдық мақсатта пайдаланылмайды. IFCN мәліметтері бойынша, 2021 жылы сүт өндірісінің өсуі 2,6% құрады, 2021 жылы әлемде сүт өндірісінің көлемі 919 млн тоннаны құрады [қараңыз 3].

Сүт өндірудегі әлемдік көшбасшылар – ЕО, Үндістан және АҚШ елдері. Қазақстанда тұрғындардың жеке үй шаруашылықтары мен фермер қожалықтарындағы сүт өндірісінің үлесі – 96%, ал ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында – 4% құрайды [қараңыз 4]. Қазақстан Республикасындағы жалпы сауымның негізгі көлемі Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Алматы облыстарына тиесілі – 42,5%.

Маркетинг кешенін әзірлеу, оның ішінде өнімді әзірлеу, оны сатуды ынталандырудың әртүрлі шараларын қолдана отырып орналастыру стратегиялық менеджментпен тығыз байланысты. Белгілі бір маркетингтік стратегиямен нарыққа шықпас бұрын, фирма бәсекелестердің позицияларын, олардың мүмкіндіктерін нақты көрсетуі керек, сонымен қатар бәсекелестерімен күресетін шекті сызуы керек.

Кәсіпорынның маркетингтік қызметінің стратегиясын әзірлеу қызметтің төрт жағдайын салыстыруды ескере отырып жүзеге асырылады:

- нарықтың ерекшеліктері;
- кәсіпорынның болжамды қызмет мерзімі;
- нарыққа енудің жоспарланған тереңдігі және бәсекелестікке деген көзқарас.

Стратегияны қалыптастыру компанияның сыртқы ортасында кенеттен өзгерістер болған жағдайда өте маңызды болады. Мұндай өзгерістердің себептері болуы: сұраныстың қанықтылығы, технологиядағы үлкен өзгерістер, жаңа бәсекелестердің күтпеген жерден пайда болуы, әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың өзгеруінен мүмкін.

Фирманың маркетингтік стратегиясын әзірлеу кезінде ішкі және сыртқы ортаны талдау маңызды. Ішкі ортаны талдау кәсіпорынның стратегияны жүзеге асыру мүмкіндіктерін анықтауға мүмкіндік береді. Сырт-

қы ортаны талдау қажет, өйткені бұл ортадағы өзгерістер маркетингтік мүмкіндіктердің кеңеюіне де, табысты маркетинг саласының шектелуіне де әкелуі мүмкін. Маркетингтік стратегия ресурстар шектеулі жағдайда ұзақ мерзімді перспективада өндірістік қызметтен түсетін пайда мен кірісті ұлғайту бойынша максималды нәтижеге қол жеткізу үшін қолда бар қорларды пайдалануға мүмкіндік ашады.

Қазіргі уақытта шаруашылықтардың барлық санаттарында жыл сайын 5 млн тоннадан астам сүт сауылады, оның жартысынан көбі жеке үй шаруашылықтарына тиесілі. Ірі кәсіпорындарға өңдеу үшін сүтті жеткізу, олардың үлкен аумақтық шашырағаны, автомобиль және жол шаруашылығының жай-күйіне байланысты оның сапасының нашарлауына әкеледі.

Сүтті мал шаруашылығында тауарлық сүт өндірісінің көлемін арттыру мақсатында

отбасылық және өнеркәсіптік сүт-тауар фермаларын құруға жәрдемдесу, өндірісті механикаландыру деңгейін арттыруды ынталандыру, ал селекциялық және асыл тұқымдық жұмыстарда асыл тұқымды репродукторлар құруды ынталандыру және сапалы асыл тұқымды материалды пайдалану жөнінде шаралар қабылдануда. Өнімділікті арттыру мақсатында осы аймақтың мал шаруашылығы құрылымы бейімделуі тиіс аймақтық табиғи-климаттық жағдайларға байланысты берік жемшөп базасын құру жөніндегі шаралар қажет. Жерді пайдалану, жер меншігі, жерге орналастыру мәселесі туындауда.

Сүт өнімдерін өндіру Қазақстандағы ірі қара малдың (ІҚМ) санына байланысты. Біз Қазақстан Республикасында шаруашылық санаттары бойынша ІҚМ санына талдау жасадық (кесте).

Кесте – Шаруашылық санаттары бойынша Қазақстан Республикасындағы ірі қара мал санының динамикасы (2017-2023ж. 1 қаңтарға), мың бас

Жыл	Шаруашылық тардың барлық санаттары	Ауыл шаруашылығы кәсіпорындар	Шаруа/фермерлік шаруашылықтар	Халықтың жеке үй шаруашылығы
2017	6 247,2	580,3	1 948,4	3 718,5
2018	6 764,2	662,9	2 224,5	3 877,2
2019	7 150,9	712,8	2 409,8	4 028,4
2020	7 436,4	717,9	2 624, 2	4 094,3
2021	7 846,7	761,1	2 762,0	4 323,6
2022	8 192,0	794,6	2 883,6	4 513,8

Ескерту: авторлар Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері негізінде құрастырған [қараңыз 5].

Кестедегі мәліметтерден ірі қара мал саны жыл сайын артып келе жатқандығы көрінеді. 2020 жылы бұл мал басы 7 436,4 мың басты құрады, ол шаруашылықтардың барлық санаттарында 2017 жылмен салыстырғанда 19,0%-ға өсті. 2022 жылы мал басы 4,4%-ға өсті [қараңыз 5]. Қазақстан Республикасында шаруашылық санаттары бойынша ірі қара мал санына талдау жүргізу кезінде ІҚМ санының ең көп үлес салмағы халықтың үй шаруашылықтарында – 55,1%, одан әрі шаруа (фермер) қожалықтарында - 35,2%, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында ең азы – небары 9,7% құрайтыны анықталды.

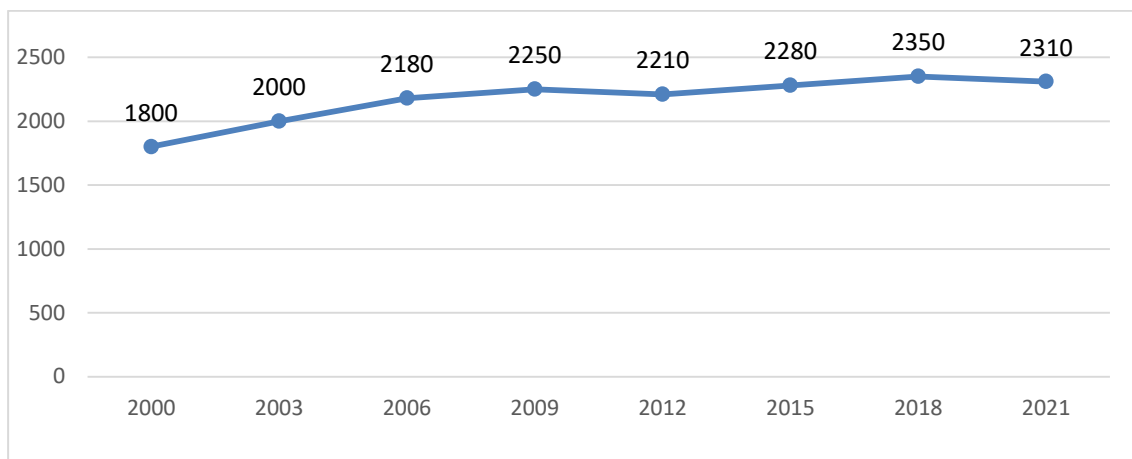
Сондай-ақ, біз өндірілген сүт өнімінің көлеміне де әсер ететін сүттің орташа сауылуына, бір сауын сиырға талдау жасадық. Диаграммдан соңғы 20 жылда бір сауын сиырдың сауылу сүтінің орташа өнімділігі 2011-2012 және 2020-2022 жылдардан басқа, жыл сайын тұрақты өскенін көруге болады (сурет).

Қазақстан ІҚМ Республикалық сүт және аралас тұқымдар палатасының деректері бойынша елімізде тауарлық сиыр сүтін өндіру көлемі 2019 жылы 2018 жылмен салыстырғанда 1,02%-ға ұлғайып, 3 967,9 мың тоннаны құрады. 2020 жылы жаһандық пандемия кезеңінде Қазақстанда тауарлық сүт өндіру көлемінің өсуі 2019 жылға қарай – 3,2%, яғни 4 094,7 мың тоннаны құрады. 2021 жылы тауарлық сүт өндірісінің 4,1%-ға айтарлықтай төмендеуі байқалды, бұл 3 927,70 мың тоннаны құрады. Сондай-ақ, Қазақстандағы сүт өнімдерінің 85%-ға жуығы отандық және 15%-дан сәл астамы импорттық болып табылатынын атап өткен жөн [6].

Ірімшік, сары май және құрғақ сүт өндірісі барлық сүт өнімдерінің ішіндегі ең қымбаты болып табылады, нәтижесінде қазақстандық өңдеушілерде дайын өнімнің осы түрлерінің бағасы шетелдік жеткізушілерге қарағанда жоғары болады. Сары май, ірімшік және құрғақ сүт өндіруге бағытталған көптеген кәсіпорындар өзіндік

құны жоғары болуына байланысты олар-

дың өндірісін қысқартуға мәжбүр.

Ескерту: авторлар құрастырған

Сурет - Бір сауын сиырға орташа сүт сауу

Бұл мәселені шешу үшін кепілді сатып алу бағасы тетігі көзделеді. 2014-2020 жылдары құрғақ сүт, сары май, ірімшік өндірісін субсидиялау үшін 44,4 млрд. теңге қарастырылды [7]. Сүт өңдеу кәсіпорындары үшін техника мен жабдықтарды сатып алуға инвестициялар қарастырылған. Бұл ретте, бұрын айтылғандай сүттің жартысынан көбі субсидияланбайтын үй шаруашылықтарында өндіріледі. Қазақстан Республикасында сүт өңдеу объектісі үшін техника мен жабдықты сатып алуға жұмсалған тікелей шығындардың жалпы мөлшеріндегі субсидияның үлесі 30%, тасымалданатын сауу қондырғысын сатып алуға 50% құрайды.

Қазақстанда сүтті мал шаруашылығының дамуын тежейтін негізгі проблемаларға мыналар жатады:

- халықтың жеке қосалқы шаруашылықтарының сүт өндірісінің жиынтық көлеміндегі жоғары үлесі, бұл өнеркәсіптік өңдеу үшін сүт-шикізат тапшылығына әкеледі;
- ұлттық валюталардың құнсыздануы аясында ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің кірісінің төмендеуі;
- шығындарды өтеудің ұзақ мерзімдеріне байланысты саланың төмен инвестициялық тартымдылығы;
- азықтық базаның әлсіз дамуы, материалдық шығындар құрылымындағы азықтың жоғары үлесі;
- асыл тұқымды малдың, ветеринариялық вакциналардың, премикстердің, жабдықтардың импортына жоғары тәуелділігі;
- мал шаруашылығындағы қызметкерлердің кәсіби деңгейі төмендігі.

Сондықтан сүт және сүт өнімдерін өндіруді ұлғайту мәселесін шешу үшін сүтті

мал шаруашылығын дамыту қажет. Ол үшін жемшөппен қамтамасыз ету, прогрессивті технологияларды енгізу, еңбек сыйымдылығын төмендету және малдың өнімділігін арттыру қажет. Жемшөппен қамтамасыздандыру мәселесінде жер алаптарының тапшылығы, оларды орналастыру, мәдени жайылымдар мен шабындықтармен қанағаттандыру көтеріледі [8].

Қазақстан Республикасының сүт саласының жай-күйін талдау көрсеткендей, жеке шаруашылықтарының үлесі жоғары, сүт өндірудің жалпы көлемі 73,6%, шаруа (фермер) қожалықтарының саны – 19,6%, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының саны – 6,8% [9]. Бұл сүт шикізатының ғана емес, сонымен қатар дайын сүт өнімдерінің де бәсекеге қабілеттілігін арттыра алатын тауарлық өнім шығару әлеуеті бар ірі және орта шаруашылықтардың дамуының өзектілігін растайды.

Қазақстанда 148 сүт өңдеу кәсіпорны жұмыс істейді, олардың өндірістік қуаты жылына шамамен 1,8 млн тонна сүтті өңдеуге мүмкіндік береді (ірімшік өндірісін 34 кәсіпорын жүзеге асырады).

Инфографика деректері бойынша 2022 жылғы қаңтар-наурызда Қазақстан 151 мың тонна өңделген сұйық сүт пен кілегей алды, оның 145,2 мың тоннасын (96,1%) жергілікті кәсіпорындар шығарды, ал 5,8 мың тоннасын (3,9%) шетелден әкелді [10]. Сары май бойынша үлестер ішкі өндірістің 70,3% және шетелдік өндірістің 29,7% құрады.

Сонымен қатар, 2022 жылдың төрт айының қорытындысы бойынша Қазақстанда өңделген сүт пен кілегей өндірісі 6,3%-ға төмендеді. Сары май мен сүт спрэдтері, ірімшік пен сүзбе өндірісі де азайды. Бұл

ретте елде қатты түрдегі сүт, сондай-ақ йогурт, ашытылған және ашытылған сүт пен кілегей өндірісі ұлғайды [11].

Алайда, қоюландырылған сүт пен кілегейде, сондай-ақ қатты күйдегі сүтте импортталған өнімдер басым [12].

Қазақстан нарығында сүт өнімдерін өндіру бойынша көшбасшы "ФудМастер компаниясы" АҚ болып табылады. Оның құрамы үш зауыттан тұрады: "ФудМастер-Есік" ЖШС, "ФудМастер-Шымкент" ЖШС және "ФудМастер-Павлодар" ЖШС, оның екі жеке сүт фермасы және 16 сауда филиалы бар. Барлық "ФудМастер" кәсіпорындары жалпы сапа стандарттарына сәйкес келетін өнімдер шығаратын жоғары технологиялық сүт зауыттары болып табылады. Бүгінгі таңда "ФудМастер-Павлодар" ЖШС зауыты өндірістің автоматтандырылған процестері мен сапаны бақылаудың көп сатылы жүйесі енгізілген және табысты жұмыс істейтін ең заманауи сүт өндіру алаңдарының бірі болып саналады.

Қазіргі заманғы стандарттарға сәйкес келетін басқа да компаниялар бар, мысалы, "Адал" "Агроөнеркәсіптік компаниясы" АҚ. Ол "Біздің фермалардың өнімдері" және "Сүт әлемі" екі брендімен табиғи сүт өнімдерінің кең ассортиментін шығаратын тігінен біріктірілген компания.

Түркістанда түйе және бие сүтін өңдейтін бірлескен қытай-қазақстан зауыты іске қосылды [13]. 2010 жылы Іле ауданы Байсерке ауылында "Danone Berkut" ЖШС зауыты ашылды. Кенттің Алматы қаласына жақын орналасуының арқасында компания зауыты Қырғызстанға, Өзбекстанға, Тәжікстанға жеткізуді ұйымдастырды. "Danone Berkut" ЖШС "Растишка", "Простоквашино", "Активиа", "Био-баланс" деген аттармен бірден танымал болды. Ашыған сүт өнімдерінің ассортименті атаулары елуге жетті.

"Danone Berkut" ЖШС өнімдері әртүрлі брендтермен барлық қазақстандық дүкендер мен супермаркеттер сөрелерінде ұсынылған. Кәсіпорын ассортиментте көптеген өзгерістер енгізуге тырысты, осылайша жергілікті тұтынушы өзіне қажет нәрсені алады. Мұнда өнімдердің дәмі қазақстандықтарға бейімделді, ашытылған сүт өнімдерін – ішетін йогурт сияқты өндіруге баса назар аударылды.

Сонымен қатар, жергілікті фермерлерден сүт сатып ала отырып, "Danone Berkut" ЖШС қазақстандық жеткізушілерге қолдау көрсетеді. Компания 2 300 жеткізушімен ынтымақтасады, оның 1 800-і қазақстандық компаниялар, оның ішінде ондаған фермерлік шаруашылықтар. Биылғы жылы

"Danone Berkut" ЖШС сапа саласында жоғары кубок алуды мақсат етіп отыр. "Қазақстанның үздік тауары" көрме-конкурсының өңірлік кезеңінде "Danone Berkut" ЖШС II орынды иеленді және онлайн-дауыс берудің республикалық кезеңіне өтті. Бүгінде ол ондаған қазақстандық компаниялардың қатарында үздік отандық компания атағына үміткер [14].

BusinesStat компаниясының сарапшыларының пікірінше, ТМД елдерінде сүт өнімдерін өндіру 2017 жылдан 2021 жылға дейін 4,7%-ға, 18,5 млн тоннаға дейін өсті. Айта кету керек, сүт өндірісінің едәуір өсуі Ресейде болды [15]. Сондай-ақ, 2017-2021 жылдары сүт өнімдері өндірісінің белсенді өсуі Қазақстанда байқалды, онда осы кезеңде көрсеткіш 149,2 мың тоннаға өсті, ал Беларусьте өндіріс 115,5 мың тоннаға өсті. Украина мен Молдовада осы уақыт ішінде өндіріс тиісінше 42,2 мың тоннаға және 11,3 мың тоннаға қысқарды.

Мамандардың айтуынша, 2021 жылы ТМД елдеріндегі сүт өнімдерін өндіру құрылымындағы ең үлкен үлес сүт пен кілегейге тиесілі болды, ол барлық шығарылымның 53,6% немесе 9,9 млн тоннаны құрады. Екінші орында 22,5% немесе 4,2 млн тоннаны құрайтын ашытылған сүт өнімдері тұр. Одан кейін ірімшіктер мен сүзбе – 1,7% немесе 2,1 млн тонна [қараңыз 15].

2022 жылдың қорытындысы бойынша ТМД елдерінде сүт өнімдерінің өндірісі өңірдегі тұрақсыз геосаяси жағдай мен қиын логистика аясында төмендеді. Сарапшылар Украинадағы жағдай жалпы сүттің азаюына әкеледі деп күтеді, бұл сөзсіз сүт өндірісінің көлеміне әсер етеді. Сонымен қатар, өндірістің төмендеуі осы кезеңде экспорттық сұраныстың төмендеуіне байланысты болады.

Біз жүргізген зерттеулер фирманың маркетингтік стратегиясын қалыптастыру кезінде факторлардың 4 тобын ескеру қажет екенін көрсетеді:

- * сұраныс пен сыртқы маркетингтік ортаның даму тенденциялары;

- * нарықтағы бәсекелестіктің жай-күйі мен ерекшеліктері, негізгі бәсекелес фирмалар және олардың қызметінің стратегиялық бағыты;

- * фирманың басқару ресурстары мен мүмкіндіктері, оның бәсекелестіктегі күшті жақтары;

- * фирманы дамытудың негізгі тұжырымдамасы, оның жаһандық мақсаттары және негізгі стратегиялық аймақтардағы кәсіпкерлік алдындағы міндеттері.

Стратегиялық маркетингің мақсаты – маркетингтік ортаның тартымды мүмкіндіктерін пайдалану үшін компания күштерін оңтайлы болу жолдарын табу. Аталған 4 факторлық топты талдай отырып, фирма өзінің маркетингтік күш-жігерін шоғырландыратын мақсатты нарықтарды анықтауы керек. Мақсатты нарық – бұл компания тартуға ұмтылатын және қажеттіліктерін қанағаттандыруға тырысатын тұтынушылар тобы.

Маркетингтік стратегия аясында нарыққа дәйекті белсенді әсер ету, оны қалыптастыру, компания үшін мақсатты позицияларды алу жүзеге асырылады. Қалыптастыру мен маркетингтік стратегияның бастапқы нүктесі – қарқынды дамып келе жатқан нарықтық ортаны талдау және нарықтың одан әрі дамуын болжау, оған мыналар кіреді: макро және микро сегменттеу, таңдалған тауар нарықтары мен олардың сегменттерінің тартымдылығын бағалау, компанияның және оның тауарларының нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі мен бәсекелестік артықшылықтарын бағалау.

Компанияның бәсекелестік позициясын бағалау үшін "бенчмаркинг" деп аталатын әдістемелік құралдар пайдаланылады [16]. Бұл термин талданатын кәсіпорынның негізгі бәсекелестерімен сәттіліктің негізгі факторларын (бизнес параметрлерін) салыстырмалы талдауды білдіреді, яғни бұл компанияның бәсекелестік әлеуетін басқару процедурасы.

Салыстырмалы талдау келесі параметрлер бойынша жүргізіледі: нарық үлесі; өнімнің сапасы мен бағасы; өндіріс технологиясы; шығарылатын өнімнің өзіндік құны мен рентабельділігі; еңбек өнімділігінің деңгейі; сату көлемі; өнімді өткізу арналары және шикізат көздеріне жақындығы; басқару тобының сапасы; жаңа өнімдер; ішкі және әлемдік бағалардың арақатынасы; фирманың беделі; бәсекелестердің стратегиялары мен жоспарлары; өнімнің бәсекеге қабілеттілігін және маркетингтік қызметтің тиімділігін зерттеу.

Бұл салыстыру компанияның немі мақсат етуі керек және немі өзгерту керек екенін анықтау үшін қажет. SWOT-талдау және бенчмаркинг нәтижелері компанияның саладағы бәсекелестік позициясын толық ауқымды және жеткілікті объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Біз республиканың өнеркәсіптік кәсіпорындарының заманауи бәсекелестік стратегияларына талдау жасадық; ұлттық сүт және сүт өнімдері нарығының конъюнктурасы зерттелді; Қазақстан Республика-

сының сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының қызметіне салыстырмалы талдау жасалды; кәсіпорындарда маркетингтік даму стратегиясын қалыптастыру қаралды; сүт және сүт өнімдері нарығының конъюнктурасына маркетингтік зерттеулер жүргізілді. Жоғарыда айтылғандардың негізінде біз Қазақстанның сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының технологиялық және техникалық деңгейін арттыру үшін Қазақстанның сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының бәсекелестік стратегиясын іске асыру бойынша ұсынымдар әзірледік:

- сүт өңдеу өнеркәсібінің шикізат базасын неғұрлым ұтымды пайдалану және кәсіпорындарды қалдықсыз өндірісті дамыту үшін ынталандыру;

- бәсекеге қабілетті өнім шығаруды, қолданыстағыларын кеңейтуді және халықтың сұранысын ескере отырып, өнімнің жаңа түрлерін өндіруге көшуді қамтамасыз ететін технологияларды енгізе отырып, кәсіпорындарды техникалық қайта жарақтандыруды жүргізу;

- сүт және сүт өнімдері бойынша әзірленген сапа стандарттары шеңберінде кейіннен сертификаттаумен сүт өнеркәсібі кәсіпорындарында қазіргі заманғы сапа жүйелерін енгізу;

- барлық сүт кәсіпорындарындағы маркетингтік қызметтердің жұмысын тұрақты зерделеу және бәсекелестік маркетингтік стратегияны әзірлеу үшін кешенді маркетингтік зерттеулер жүргізу;

- мемлекеттік қолдаумен лизингтік операцияларды жүзеге асыру жолымен АӨК материалдық-техникалық қамтамасыз ету жүйесі бойынша сүт өнеркәсібі кәсіпорындары үшін ұсыныстар әзірлеу;

- сүт өнеркәсібі кәсіпорындарының өнімдерін өндіру және қайта өңдеу саласындағы кәсіпорындардың экономикалық интеграциясының әртүрлі нысандарын жүзеге асыруды жүзеге асыру;

- жемшөппен қамтамасыздандыру, мәдени жайылымдар мен шабындықтармен қанағаттандыру мәселесін, жер алаптарының тапшылығын шешіп және оларға жерге орналастыру жобаларын жасау.

Қорытындылар.

1. Жүргізілген теориялық және әдіснамалық зерттеулердің негізінде кәсіпорынның бәсекелестік стратегиясын қалыптастыру және іске асыру процесі келесі өзара байланысты функцияларды қамтуы мүмкін екендігі анықталды:

- кәсіпорынды дамытудың стратегиясын, негізгі мақсаттары мен міндеттерін анықтау;

■ сүт және сүт өнімдері нарығын маркетингтік зерттеудің негізгі мақсаттарын негіздеу және нақтылау;

■ ситуациялық талдауды орындау және кәсіпорынның экономикалық өсу бағытын таңдау;

■ маркетингтің негізгі стратегиясын әзірлеу және сүт өнімдерін өндіруді ірілендіруді жоспарлау;

■ тактиканы таңдау және қойылған міндеттерге қол жеткізу тәсілдері мен құралдарын нақтылап жоспарлау;

■ негізгі нәтижелерді бақылау және бағалау, таңдалған стратегияны және оны іске асыру тәсілдерін түзету.

2. Сүт және сүт өнімдері нарығының жұмысына жүргізілген талдау тиімді жүйенің ұйымдастырылған түрде жұмыс істемейтінін көрсетті, өйткені дамыған нарық қосымша жағдайларды қажет етеді, атап айтқанда:

* сүт өндірушілер, қайта өңдеушілер мен тұтынушылардың меншік және шаруашылық нысандарының алуан түрлілігі;

* шикізат сатып алу және сүт және сүт өнімдерін өндіру, сүт өнімдеріне баға деңгейін белгілеу және өз кірістеріне билік етуде сүт нарығы субъектілерінің экономикалық дербестігі мен тәуелсіздігі;

* сүт және сүт өнімдерін өткізу нысандарын, арналары мен көлемін таңдау еркіндігі және т.б.;

* Қазақстанның сүт өндірісі кәсіпорындарының экспорттық әлеуетін арттыру және отандық сүт нарығының тәуелділік импортын төмендету, халықты сүтпен және сүт өнімдерімен қамтамасыз ету саласында азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз ету;

* сүт өндірушілер мен өңдеушілерді мемлекеттік қолдауды жүзеге асыру;

* сүт нарығының өндірістік және баға тәуекелдерін сақтандыру;

* отандық сүт және сүт өнімдерін өндірушілердің мүдделеріне негізделген экспорттық-импорттық және кедендік саясат;

* сүттің және оны қайта өңдеу өнімдерінің сапасына міндетті бақылаудың болуы;

* жалпы сүт нарығының, сондай-ақ оның жекелеген секторларының жай-күйі туралы ақпаратты жинайтын, өңдейтін және мүдделі тұлғалардың назарына жеткізетін ақпараттық-талдау орталықтары мен қызметтерінің болуы.

3. Сүт және сүт өнімдерінің нарығы көптеген өзара қатынастармен сипатталады. Бұл ретте нарыққа қатысушылардың әрқайсысының өзіндік экономикалық мүдделері болады. Ауыл шаруашылық тауар өндірушілері мен сүт өңдеушілері жұмсал-

ған қаражатты қайтаруға және пайда табуға, ал тұтынушылар өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүдделі. Бұл қайшылықтарды сүт нарығын мемлекеттік реттеу арқылы шешуге болады.

Сүт нарығын мемлекеттік реттеудің объективті негізі мемлекет тарапынан сүт өндірісі елдің азық-түлік кешенінің негізгі элементтерінің бірі ретінде танылуы тиіс, ол халық тұтынатын барлық жануарлардан алынатын ақуыздың шамамен 30% қамтамасыз етеді. Жастардың, зейнеткерлердің және халықтың аз қамтылған топтарының рационнда толыққанды ақуыз мен кальцийдің таптырмас арзан көзі ретінде сүт пен сүт өнімдерінің рөлі маңызды.

4. Сүт және сүт өнімдері нарығының тиімді жұмыс істеуі бүгінде Қазақстанда жеткілікті дамымаған азық-түлік нарығының сүтін инфрақұрылымдық қамтамасыздандырмау мүмкін емес. Іс жүзінде барлық жерде арнайы көлік құралдары, сүт қабылдау пункттері, салқындатуға, сүтті өлшеуге арналған қуаттар, ақуыздың, хлороорганикалық бактериялардың болуын анықтауға арналған аспаптар және т.б. жетіспейді. Бұл орталықтардың қызметі нарыққа қатысушыларды ондағы жағдайға бағдарлауға, өнімді жылжытуға және шешім қабылдауға көмектесуге, сондай-ақ кәсіпорынның бәсекелестік стратегиясын жүзеге асыруға бағытталуы керек.

5. Сапаны жақсарту, ассортиментті жетілдіру, ақылға қонымды баға саясаты және отандық брендтерді неғұрлым белсенді ілгерілету есебінен қазақстандық және шетелдік нарықтарда отандық сүт өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша жұмыстар жүргізу қажет.

Сүт өнімдерін тасымалдау, сақтау және өткізу кезінде ұтымды логистикалық тізбектерді қамтамасыз етуді инновациялық технологияларды қолдану, сүт тауарларын тасымалдау, сақтау және өткізу кезінде оңтайлы шарттар мен белгіленген жарамдылық мерзімдерін сақтау негізінде іске асыру міндетті.

6. Қазақстан Республикасында сүт шикізатының сапасы мен бәсекеге қабілеттілігінің өсу проблемасын шешу үшін сүтті малдың селекциясын жетілдіру, оның өнімділігі мен биологиялық құндылығын арттыру, сүт шикізатын алудың және бастапқы өңдеудің прогрессивті әдістерін пайдалану, сондай-ақ сүт-тауар фермаларында алу және бастапқы өңдеу кезінде шикізат сапасына тиімді бақылау жүргізу қажет.

7. Сүт өндірісі кәсіпорындарын сапалы жемшөппен кепілді қамтамасыздандыруды

қанағаттандыру үшін, мемлекет жер алаптарының тапшылығын шешіп және жерге орналастыру жобаларын жасалып іске асуын қолға алу тиіс.

Әдебиеттер тізімі

[1] Молдашев, А.Б. Продовольственная безопасность Казахстана / А.Б. Молдашев, М.Т. Кантуреев, А.Г. Мадиева // Проблемы агросырынка.- 2020.- №1.- С. 11-17.

[2] Москалева, Н.В. Методы экономических исследований / Н.В. Москалева, В.Д. Кузьменкова. - Смоленск: ФГБОУ Смоленская государственная сельскохозяйственная академия, 2016 - 86 с.

[3] Магомедова, М.О. Алгоритм разработки конкурентной стратегии предприятия. Махачкалинский финансово-экономический колледж/ Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации [Электронный ресурс].-2015.-URL: <https://www.cyberleninka.ru/article/algorithm-razrabotki-k> (дата обращения: 30.03. 2015).

[4] Розанова, Н.М. Конкурентные стратегии современные формы: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / Н.М. Розанова. – М.: Юрайт, 2018. – 343 с.

[5] Портер, Е. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Е. Портер, П. Майкл. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. - 454 с.

[6] Буянов, С. ТОП-30 производителей молока в Казахстане в 2021 году [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.eldala.kz/rating/10138-top-30-proizvoditeley-moloka-v-kazahstane-v-2021> (дата обращения: 12.07.2022).

[7] Есенғалиева, Т.Д., Абжалелова, А.А., Адмаева, А.М., Алимарданова, М.К., Байболова, Л.К., Кулажанов, Т.К. Современные тенденции производства и переработки молока в республике Казахстан [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tendentsii-proizvodstva-i-pererabotki-moloka-v-respublike-kazahstan> (дата обращения: 11.05.2022).

[8] В Казахстане поголовье КРС увеличилось на 4,4%. [Электронный ресурс].-2022.-URL: <https://eldala.kz/novosti/zhivotnovodstvo/> (дата обращения: 15.04.2022).

[9] Производство молока в Казахстане сократилось на 4,8% в 2021 году [Электронный ресурс]. -2021.-URL: <https://dairynews.today/news/> (дата обращения: 12.07.2022).

[10] Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 13 мамырдағы № 486 қаулысы «2014 жылғы 13 мамырдағы № 486 ауыл шаруашылығы өнімін тереңдетіп өңдеу өнімдерін өндіру үшін оны сатып алуға қайта өңдеуші кәсіпорындардың шығындарын субсидиялау қағидалары» [Электрондық

ресурсы].- 2014.- URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017100> (қаралған күні: 20.05.2018).

[11] Акимбекова, Г.У. Молочное скотоводство в модельных фермах Алматинской области республики Казахстан /Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.Р. Каскабаев // Проблемы агросырынка. - 2019.- №4. - С. 11-13.

[12] Саруар, А. От импорта, каких молочных продуктов зависит Казахстан. Инфографика [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://lsm.kz/proizvodstvo-i-import-molochnoj-produkcii-infografika> (дата обращения: 25.05.2022).

[13] Михеев, П. В Туркестане запустили совместный китайско-казахстанский завод по переработке верблюжьего и кобыльего молока. [Электронный ресурс].-2018.-URL: http://russian.news.cn/2018-10/06/c_137514055.htm (дата обращения: 10.06.2018).

[14] Danone berkut: №1 и в Казахстане [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://turkestan.atameken.kz/ru/projects/31146-danone-berkut-i-v-kazahstane> (дата обращения: 10.12.2018).

[15] Производство молочных продуктов в странах СНГ за 5 лет выросло на 4,7%. Газета «Ветеринария и жизнь» [Электронный ресурс].- 2022. - URL: <https://produkt.by/news/proizvodstvo-molochnyh-produktov-v-stranah-sng-za-5-let-vyroslo-na-47> (дата обращения: 24.10.2022).

[16] Шарафутдинова, Н.С. Бенчмаркинг: учеб. пособие / Н.С. Шарафутдинова, А. В. Шафигуллина. – Казань: ООО «Издательский дом», 2016. -138 с.

References

[1] Moldashev, A.B., Kantureev, M.T., Madiyeva, A.G. (2020). Prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazahstana [Food security of Kazakhstan]. Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 1, 1-17 [in Russian].

[2] Moskalova, N.V. & Kuz'menkova, V.D. (2016). Metody jekonomicheskikh issledovaniy [Methods of economic research]. Smolensk: FGBOU Smolenskaja gosudarstvennaja sel'skhozajstvennaja akademija, 86 [in Russian].

[3] Magomedova, M.O. (2020). Algoritm razrabotki konkurentnoj strategii predpriyatija. Mahachkalinskij finansovo-jekonomicheskij kolledzh/ Finansovyy universitet pri Pravitel'stve Rossijskoj Federacii. [Algorithm for developing a competitive strategy for an enterprise. Mahachkala College of Finance and Economics / Financial University under the Government of the Russian Federation]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/algorithm-razrabotki-k> (date of access: 30.03.2022) [in Russian].

[4] Rozanova, N.M. (2018). Konkurentnye strategii sovremennye formy: uchebnyk i praktikum dlja bakalavriata i magistratury [Competitive strategies of modern forms:

textbook and workshop for undergraduate and graduate students]. M. : Jurajt, 343 [in Russian].

[5] Porter, E. & Majkl, P. (2005). *Konkurentnaja strategija: Metodika analiza otraslej i konkurentov* [A methodology for analyzing industries and competitors]. M.: Al'pina Biznes Buks, 454 [in Russian].

[6] Bujanov, S. (2021). TOP-30 proizvoditelej moloka v Kazahstane v 2021 godu [TOP-30 milk producers in Kazakhstan in 2021]. Available at: <https://eldala.kz/rating/10138-top-30-proizvoditelej-moloka-v-kazahstane-v-2021> (date of access: 12.07.2022) [in Russian].

[7] Esengalieva, T.D., Abzhalelova, A.A., Admaeva, A.M., Alimardanova, M.K., Bajbolova, L.K., Kulazhanov, T.K. (2022). Sovremennye tendencii proizvodstva i pererabotki moloka v respublike Kazahstan [Modern trends in the production and processing of milk in the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-tendencii-proizvodstva-i-pererabotki-moloka-v-respublike-kazahstan> (date of access: 11.05.2022) [in Russian].

[8] V Kazahstane pogolov'e KRS uvelichilos' na 4,4% [In Kazakhstan, the number of cattle increased by 4.4%] (2022). Available at: <https://eldala.kz/novosti/zhivotnovodstvo/> (date of access: 15.04.2022) [in Russian].

[9] Proizvodstvo moloka v Kazahstane sokratilos' na 4,8% v 2021 godu [Milk production in Kazakhstan decreased by 4.8% in 2021] (2021). Available at: <https://dairynews.today/news/> (date of access: 12.07.2022) [in Russian].

[10] Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2014 jylǵy 13 mamyrdaǵy № 486 qaulysy «2014 jylǵy 13 mamyrdaǵy № 486 auyl sharuaşylyǵy ónimin tereñdetip óñdeu ónimderin óndiru úşin ony satyp aluǵa qaita óñdeuşi kásiportyndardyñ şyǵyndaryn subsidialau qaǵıdalary» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 13, 2014 No. 486 "Rules for subsidizing the costs of processing enterprises for the purchase of agricultural

products for the production of deep processing products"] (2014). Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017100> (date of access: 20.05.2018) [in Kazakh].

[11] Akimbekova, G.U., Bajmuhanov, A.B., Kaskabaev, U.R. (2019). Molochnoe skotovodstvo v model'nyh fermah Almatinskoy oblasti respubliki Kazahstan [Dairy cattle breeding in model farms of the Almaty region of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 11-13 [in Russian].

[12] Saruar, A. (2022). Ot importa, kakih molochnyh produktov zavisit Kazahstan. Infografika [Which dairy products Kazakhstan depends on imports. Infographics]. Available at: <https://lsm.kz/proizvodstvo-i-import-molochnoj-produkcii-infografika> (date of access: 25.05.2022) [in Russian].

[13] Miheev, P. (2018). V Turkestane zapustili sovmetnyj kitajsko-kazahstanskij zavod po pererabotke verbljuzh'ego i kobyly'ego moloka [A joint Chinese-Kazakh plant for the processing of camel and mare milk was launched in Turkestan]. Available at: http://russian.news.cn/2018-10/06/c_137514055.htm (date of access: 10.06.2018) [in Russian].

[14] Danone berkut: №1 i v Kazahstane [Danone berkut: No. 1 in Kazakhstan] (2021). Available at: <https://turkestan.atameken.kz/ru/projects/31146-danone-berkut-i-v-kazahstane> (date of access: 10.12.2018) [in Russian].

[15] Proizvodstvo molochnyh produktov v stranah SNG za 5 let vyroslo na 4,7%. Gazeta «Veterinarija i zhizn'» [The production of dairy products in the CIS countries has grown by 4.7% over 5 years. The newspaper "Veterinary and Life"] (2022). Available at: <https://produkt.by/news/proizvodstvo-molochnyh-produktov-v-stranah-sng-za-5-let-vyroslo-na-47> (date of access: 24.10.2022) [in Russian].

[16] Sharafutdinova, N.S. & Shafigullina, A.V. (2016). *Benchmarking: Uchebnoe posobie* [Benchmarking: Textbook]. – Kazan': OOO «Izdatel'skij dom», 138 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Жұманазаров Қасымхан Бекбауович - негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Экономика және басқару» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Қазақ технология және бизнес университеті; 010000 Кайым Мухаметханов көш., 37А, Астана қ., Қазақстан; e-mail: kaseke63@inbox.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-6502-0692>.

Карбетова Затира Рахимовна; техника ғылымдарының кандидаты; профессор; «Экономика және басқару» кафедрасының профессоры; Қазақ технология және бизнес университеті; 010000 Кайым Мухаметханов көш., 37А, Астана қ., Қазақстан; e-mail: kzr_2011@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5271-1555>.

Карбетова Шолпан Рахимовна; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Қаржы және бухгалтерлік есеп» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Қазақ еңбек және әлеуметтік қатынастар академиясы; 050000 Наурызбай батыр көш., 9, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: karbetova_2013@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0765-5590>.

Zhumanazarov Kasymkhan Bekbauovich – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Economics and Management; Kazakh University of Technology and Business; 010000 Kayym Mukhametkhanova str., 37A, Astana, Kazakhstan; e-mail: kaseke63@inbox.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6502-0692>.

Karbetova Zaira Rakhimovna; Candidate of Technical Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics and Management; Kazakh University of Technology and Business; 010000 Kayym Mukhametkhanova str., 37A, Astana, Kazakhstan; e-mail: karbetova_2013@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0765-5590>.

Karbetova Sholpan Rakhimovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; Kazakh Academy of Labor and Social Relations; 050000 st. Nauryzbay Batyra, 9; Almaty, Kazakhstan; e-mail: karbetova_2013@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0765-5590>.

Жуманазаров Касымхан Бекбауович – **основной автор**; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и управление»; Казахский университет технологии и бизнеса; 010000 ул. Кайым Мухаметханова, 37А, г.Астана, Казахстан; e-mail: kaseke63@inbox.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6502-0692>.

Карбетова Затира Рахимовна, кандидат технических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика и управление»; Казахский университет технологии и бизнеса; 010000 ул. Кайым Мухаметханова, 37А, г.Астана, Казахстан; e-mail: kzs_2011@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5271-1555>.

Карбетова Шолпан Рахимовна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор кафедры «Финансы и учет»; Казахская академия труда и социальных отношений; 050000 ул. Наурызбай батыра, 9; г. Алматы, Казахстан; e-mail: karbetova_2013@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0765-5590>.

**ҚАЗАҚСТАНДА ЕТ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЙТА ӨНДЕУ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ:
САПАСЫ МЕН АССОРТИМЕНТІН ЖАҚСARTY**

**PRODUCTION OF MEAT AND PRODUCTS OF ITS PROCESSING IN KAZAKHSTAN:
IMPROVING THE QUALITY AND ASSORTMENT**

**ПРОИЗВОДСТВА МЯСА И ПРОДУКТОВ ЕГО ПЕРЕРАБОТКИ В КАЗАХСТАНЕ:
УЛУЧШЕНИЕ КАЧЕСТВА И АССОРТИМЕНТА**

Б.Ж. НУРАХОВА¹

Ph.D

А.К. БУРАХАНОВА^{*1}

Ph.D докторанты

Г.К. БАЙЖАКСЫНОВА²

Э.Ф.К.

¹*Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан*

**автордың электронды поштасы: aigerim.burakhanova@narхоз.kz*

В.ЗН. NURAKHOVA¹

Ph.D

А.К. BURAKHANOVA^{*1}

Ph.D student

Г.К. BAIZHAXYNOVA²

C.E.Sc.

¹*Narхоз University, Almaty, Kazakhstan*

²*Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: aigerim.burakhanova@narхоз.kz*

Б.Ж. НУРАХОВА¹

Ph.D

А.К. БУРАХАНОВА^{*1}

докторант Ph.D

Г.К. БАЙЖАКСЫНОВА²

К.Э.Н.

¹*Университет Нархоз, Алматы, Казахстан*

²*Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: aigerim.burakhanova@narхоз.kz*

Аңдатпа. *Мақсаты* – Қазақстанның ет өңдеу өнеркәсібінің даму нәтижелерін жалпылау, шұжық өнімдерінің отандық нарығындағы конъюнктуралық өзгерістерді, оның жалпы көлемін, өнім түрлері, аймақтар, экспорт және импорт, жан басына шаққандағы тұтыну, тұтынушылардың қалауы, мәдениеті және сатып алушылардың бейіні бойынша өндірушілер арасындағы нарықтық үлесті бөлуді қоса алғанда, талдау болады. *Әдістері* – бастапқы және қайталама ақпаратты талдау үшін маркетингтік зерттеулер жүргізудің кабинеттік және далалық әдістері қолданылды, ресми статистика зерттелді, сала мамандарына сауалнама жүргізілген. *Нәтижелері* – соңғы бес жылда Қазақстан Республикасында шұжық өндірісінің серпіні анықталған, оның өзгеруіне ықпал еткен факторлар анықталған. Шұжық өнімдерін өндіру, етті өңдеу, консервілеу, ет саласының даму қарқыны, ел өңірлері бойынша өндірістік қуаттарды пайдалану көлемдеріне талдау жасалған. Нарық құрылымы, тұтынушылардың талғамы, бәсекелестік деңгейі, негізгі трендтер, өндірушілердің аумақтық орналасуы және сату бағыттары қарастырылған. *Қортындылар* – Қазақстанда шұжықтарды тұтыну жылына 85,6 мың тоннадан астам немесе жан басына шаққанда 11 кг құрайды. Батыс Қазақстан және Шығыс Қазақстан облыстарында өндірілген және қайта өңделген шұжық өнімдерінің ең көп саны. Соңғы 5 жылда республика бойынша жалпы өсім 1,9 есеге құрады, оған сұраныстың өсуі, технологиялардың, шағын

Аннотация. *Цель* – обобщить результаты развития мясоперерабатывающей промышленности Казахстана, проанализировать конъюнктурные изменения отечественного рынка колбасных изделий, включая его общий объем, распределение рыночной доли между производителями по видам продукции, регионам, экспорту и импорту, потреблению на душу населения, потребительским предпочтениям, культуре и профилю покупателей. *Методы* – для анализа первичной и вторичной информации применялись кабинетные и полевые способы проведения маркетинговых исследований, изучена официальная статистика, проведен опрос отраслевых специалистов. *Результаты* – определена динамика производства колбас в Республике Казахстан за последние пять лет, выявлены факторы, способствовавшие ее изменениям. Дан анализ объемов выработки колбасной продукции, переработки мяса, консервирования, темпов развития мясной отрасли, использования производственных мощностей по регионам страны. Рассмотрены структура рынка, вкусы потребителей, уровень конкуренции, основные тренды, территориальное расположение производителей и направления сбыта. *Выводы* – потребление колбас в Казахстане составляет более 85,6 тыс. тонн, или 11 кг на душу населения в год. Наибольшее количество изготовленных и переработанных колбасных изделий в Западно-Казахстанской и Восточно-Казахстанской областях. За последние 5 лет по республике в целом увеличение составило 1,9 раза, чему способствовали рост спроса, развитие технологий, малого предпринимательства. Авторы отмечают отсутствие крупных производителей, их разрозненность, а также ряд проблем, связанных с дефицитом сырья, нерациональным использованием его вторичных резервов, необходимостью сокращения потерь. Для повышения инвестиционной привлекательности мясоперерабатывающей индустрии необходимо решать экономические проблемы координации межотраслевых отношений, связанных с привлечением инвестиционных ресурсов и их целевого использования.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, регионы, мясоперерабатывающая промышленность, производство, переработка, производственные мощности, мясная продукция, рынок колбасных изделий.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Мақаланы жазу үшін Қазақстан Республикасындағы ет өңдеу нарығының даму беталыстары, оның құрылымы, көлемі, басты өндірушілер, олардың аймақтар бойынша орналасуы, импорт пен экспорттың үлесі, жан басына шаққандағы тұтыну, тұрғын-

Шұжықтар – тартылған ет, май, тұз, дәмдеуіштер қосылған ішкі өнімдерден, пайдалануға дайын болғанға дейін термиялық өңдеуден өткен өнімдер ретінде белгілі. 1 суретте көрсетілгендей, шұжық өнімдері шикізат түрі бойынша – ет, қосалқы өнімдерден жасалған, қаннан жасалған; қабықтың түрі бойынша – табиғи,

жасанды, қабықсыз; өнімдердің түрі бойынша – пісірілген шұжықтар, сосиска, сарделька, ет нандары және т.б.; термиялық өңдеу әдісі бойынша – қайнатылған, жартылай ысталған, ысталған; туралған еттің

түрі (үлгі) бойынша – құрылымсыз (біртекті фарш), құрылымдық (бекон, тіл кесінділері бар, кесіндіде өрнек түзілетін) болып жіктеледі.

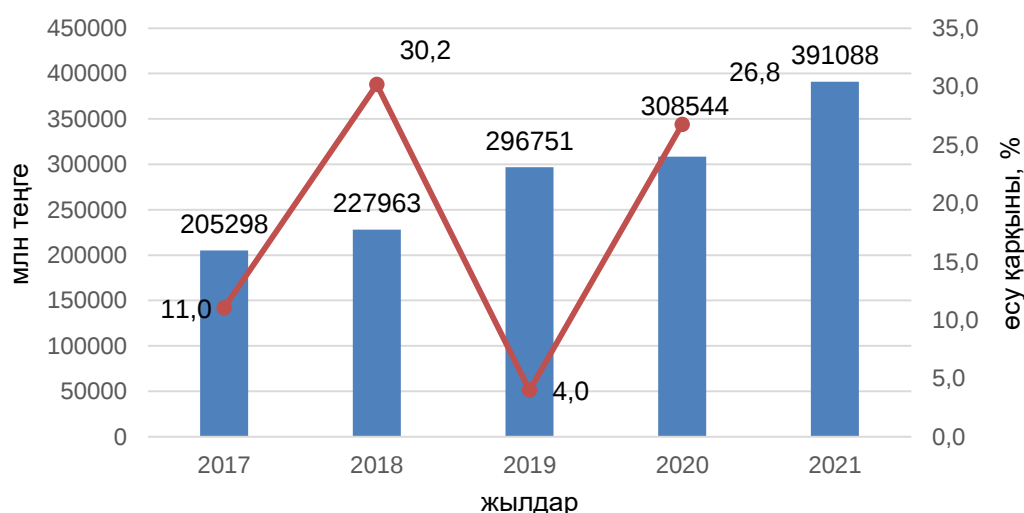
Шикізат түрі бойынша	Сыртқы қабықтың түрі бойынша	Өнімдердің түрі бойынша	Термиялық өңдеу әдісі бойынша	Туралған еттің түрі бойынша
• еттен жасалған • қосалқы өнімдерден жасалған • қаннан жасалған	• табиғи • жасанды • қабықсыз	• пісірілген шұжықтар • сосиска • сарделька • ет нандары • т.б.	• қайнатылған • жартылай ысталған • ысталған	• біртекті фарш • бекон, тіл кесінділері бар • кесіндіде өрнек түзілетін

Ескерту: [8] әдебиет көзі негізінде авторлар әзірлеген

1 сурет – Шұжық өнімдерінің жіктелуі

Сала мамандарына жүргізілген сұхбат шұжық өнімдерінің ассортименти 250 асатынынан куәландырады. Бұл кәсіпорындарда қолданылатын ет шикізаты 2 түрді қамтиды, сиыр және шошқа етінің үлес салмағы жоғары болып келеді. Халал сертификатына ие кәсіпорындар өз өндірісінде басты ет шикізаты ретінде сиыр етін пайдаланады.

ҚР жалпы өнеркәсіптегі өңдеу өнеркәсібінің үлесі 2021 жылы 45,5% шамасында болса, өңдеу өнеркәсібіндегі тамақ өнеркәсібінің үлесі 13,3% құрайды. Ал өнеркәсіптік өнім өндірісінің жалпы көлемінде етті қайта өңдеу және консервілеу және ет өнімдерін өндірудің үлесі бар болғаны 1% құраған. 2 суретте 2017-2021жж. ақшалай көлемдегі етті қайта өңдеу және консервілеу және ет өнімдерін өндіру серпіні туралы мәлімет берілген.

Ескерту: [9] әдебиет көзі негізінде авторлар әзірлеген

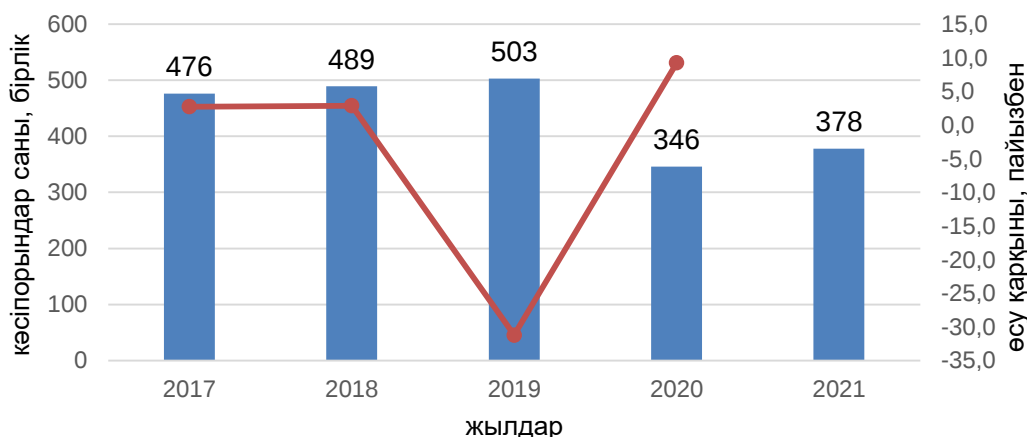
2 сурет – Ет өңдеу, консервілеу, ет өнімдерін өндіру және оның өсу қарқыны

Мәліметтерден 2017 жылмен салыстырғанда 2021 жылы ет өңдеу, консервілеу, ет өнімдерін өндіру көлемінің шамамен екі есеге жуыққа артқанын (90,5%) көруге

болады. 2020 жылмен салыстырғанда 2021 жылы етті қайта өңдеу және консервілеу және ет өнімдерін өндіру көлемі 26,7% жоғарылаған. 2017-2018жж. аралығында

елеулі өзгеріс болмағанын байқаймыз. Әлемдік пандемия кезінде ет өңдеу өнеркәсібі өнімдерін тұтыну артқан.

3 суретте аталған сала кәсіпорындарының 2017-2021жж. серпіні көрсетілген.

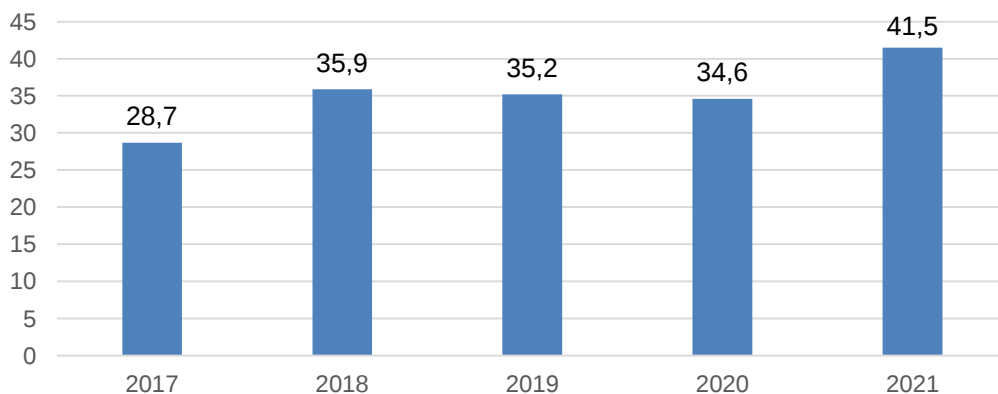
Ескерту: [қараңыз 9] әдебиет көзі негізінде авторлар әзірлеген
3 сурет – 2017-2021жж. ет өңдеу, консервілеу, ет өнімдерін өндіру кәсіпорындарының серпіні

3 суреттен көріп отырғанымыздай, етті қайта өңдеу және консервілеу және ет өнімдерін өндіру көлемі артып отырғанымен аталған өнім көлемін өндіретін кәсіпорындар саны 2017 жылмен салыстырғанда 21% төмендеп 79% құраған. Сөйтсе де 2020 жылға қарағанда 2021 жылы кәсіпорындар саны 9% артқанымен 2017 жылғы деңгейге жеткен жоқ. Оның бірнеше себебін айта кеткен жөн.

Біріншіден, көптеген шағын кәсіпорындардың ашылғаннан жабылуы тез, себебі шикізат жабдықтаушысын табу қиын және шұжық өнімдерінің басқа да азық-түлік өнімдері сияқты тез бұзылатын сипатынан байланысты өткізу нарығы қиындықтар туғызады. Екіншіден ет өңдеу кәсіпорындарының заман талабына сәйкес жабдықталмауы, жаңартудан өтпеуі, айналым капита-

лының жеткіліксіздігі сияқты себептер кәсіпорындардың жұмысын тоқтатуына әкелген.

4 суретте көрсетіліп тұрғандай, шұжықтар және осыған ұқсас еттен, етті қосымша өнімдерден немесе жануарлар қанынан жасалған өнімдер өндірісінде соңғы 5 жылда өндіріс қуаттарының қолданылуын талдау жылдан-жылға өндіріс қуаттарын қолданудың артып келе жатқанын, бірақ әлі де 50% жетпегенін көрсетеді. Бұл жағдай аталған сала кәсіпорындарының кейбірінде техникалық, технологиялық тұрғыда жаңартылмауы өндіріс қуаттарының толық қолданылуына кедергі болатын болса, басқаларында шикізаттың жеткіліксіздігіне байланысты орын алуда, ал үшіншілерінде өткізу нарығының толыққанды қалыптаспауы салдарынан болып отыр.

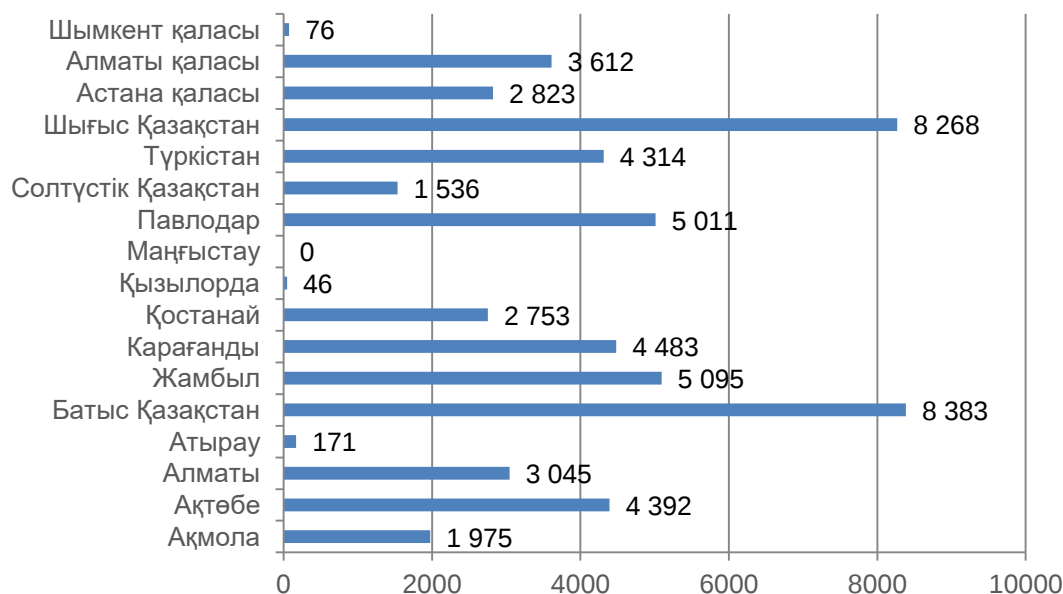
Ескерту: [қараңыз 9] әдебиет көзі негізінде авторлар әзірлеген
4 сурет – 2017-2021жж. ет өңдеу, консервілеу, ет өнімдерін өндірісіндегі өндіріс қуаттарының қолданылуы

Қазақстан Республикасының ет өнеркәсібі кәсіпорындарының өндіріс қуаттары тек ішкі нарықты ғана емес, сондай-ақ жақын шетел нарығының да қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті. Қазіргі уақытта сүт және ет өнеркәсібі кәсіпорындарының өндіріс қуаттарын орналастыру шикізат ресурстарына әлі толық сәйкес келмейді [10].

Ет зауыттары мал шаруашылығы алаңдарында орналасуы тиіс. Шұжық және

жартылай фабрикаттарды өндіретін ет өңдеуші кәсіпорындары тұтыну орталықтарында орналастыру керек, олар мал шаруашылығының тығыздығы жоғары аудандарға мал және ет өнімдерін кешенді өңдеуді қамтамасыз етеді [11].

Шұжықтар және осыған ұқсас еттен, етті қосымша өнімдерден немесе жануарлар қанынан жасалған өнімдер өндірісінің республика аймақтары бойынша бөлінуін талдау келесі нәтижені көрсетті (5 сурет).

Ескерту: [қараңыз 9] әдебиет көзі негізінде авторлар әзірлеген

5 сурет – 2021ж. ҚР аймақтары бойынша шұжық, ет өнімдерін өндіру көлемі, тонна

5 суреттен шұжық өнімдерінің ең жоғары көлемі Батыс Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Жамбыл, Павлодар, Қарағанды, Ақтөбе облыстарында өндірілетінін көруге болады. 7 облыс республикада өндірілетін өндіріс көлемінің 71,8% қамтамасыз етіп отыр. Ең жоғары үлесті (14,97%) Батыс Қазақстан облысы өндіретін болса, екінші орында 14,76% Шығыс Қазақстан облысы, үшінші орынды Жамбыл облысы (9,1%) иеленген.

Қазақстан Республикасындағы қуаты жоғары ет өңдеу кәсіпорындары мына қалаларда әрекет етеді:

- Ақтөбе, Арқалық, Тараз;
- Көкшетау, Ақмола, Қостанай;
- Шымкент, Ақтау, Атырау;
- Семей, Орал, Петропавл;
- Павлодар, Аягөз, Өскемен.

Жалпы еліміздегі кәсіпорындар ішкі нарықты 70% шамасында ғана қамтамасыз етеді, қалған 30% импорттың үлесінде, соның ішінде 80%-ға жуық шұжық өнімдері Ресейден келеді екен [12]. Шұжық өнімдері нарығындағы отандық өндірушілер өнімдерін екі ірі сегментке – халал және халал

емеске бөліп қарастыратын болсақ, пайыздық арақатынасы 65/35 құрап отыр, яғни ішкі өндірушілердің 65% өнімі халал, 35% халал емес өнімдерден тұрады. Отандық шұжық өнімдерінің экспорты айтарлықтай көлемді құрамайды, дегенмен бірнеше кәсіпорын ТМД елдері, БАӘ, Катар, Мальдива нарықтарына шұжық өнімдерін шығарады.

Қазақстандағы шұжық нарығы нарық ретінде 2015 жылы зерттеле бастаған екен. «ISAS» зерттеу компаниясы шұжық өнімдерін тұтынушыларға зерттеу жүргізген, аталған компания «тұрмыстық сканерлеу панелі» әдісі арқылы зерттеу жасаған, респонденттер қатарында Республикадағы 17 ірі қаладан шамамен 1 000 отбасы болған. Зерттеу 1 жыл ағымын қамтыған. Нәтиже бойынша елімізде 1 жылда тұтынылатын шұжық өнімдерінің көлемі 130 мың тоннадан асады деп болжам жасалған [13].

2022 жылы авторлар жүргізген зерттеуде жан басына шаққанда 11 кг жуық шұжық өнімдері тұтынылатыны белгілі болды. Зерттеу бірнеше отандық шұжық өндіруші компаниялардың мамандарынан

сұхбат алу арқылы жүргізілді. Сұхбатта нарыққа, тұтынушылар мінез-құлқына, өндіріске, оның ерекшеліктеріне, өткізуге қатысты 15 сұрақ болды.

Сұхбаттың нәтижесін талдай отырып, отандық шұжық өнімдері нарығының аса қатты майдаланған екенін, өндірушілер өте көп екенін, ірі көшбасшы компания жоқ екенін, соның ішінде нақты нарық сыйымдылығы мен компаниялар үлесін есептеу мүмкін еместігін анықтадық. Сала мамандарының пікірінше ірі компаниялардың нарықтағы үлестері келесідей бөлінген: Первомайские деликатесы – 5,5%; Беккер – 3,6%; Айтас М.П. – 3,5%; Микоян – 3,3%; Бижан – 2,7%; Inko Food – 2,3%; Рубиком – 2,4%; Агроөнім – 1,3%; Басқалары – 75,4%.

Әлем халқы өскен сайын етке деген сұраныс қанағаттанарлықсыз болуы мүмкін: бүкіл әлемде етті тұтыну жыл сайын 1,4%-ға артады деп күтілуде. Агроазық-түлік жүйелерінен және дәстүрлі ет өндірісінен шығатын жаһандық антропогендік парниктік газдар шығарындыларының шамамен 31%-ы осы шығарындылардың айтарлықтай үлесінің себебі болып табылады, бұл бүкіл әлем бойынша жаһандық жылыну мен экологиялық апаттарға ықпал етеді [14].

Европа елдерінде ет өнімдерінің ішінде шұжық пен ветчина ең көп үлесті алады. Қазіргі нарықта ветчина мен шұжықтардың кең ассортиментін табуға болады, олардың сипаттамалары әртүрлі рецептерге, қолданылатын шикізатқа және өңдеу жағдайларына байланысты. Сонымен қатар, әлемнің әртүрлі аймақтарында климаттық жағдайларға және белгілі бір аймаққа тән шикізатқа байланысты әртүрлі өңдеу әдістері мен әртүрлі өнім рецептурасы қолданылады [15].

Зерттеу барысында шұжық өнімдерінің түрлерінің жалпы сатылым көлеміндегі үлесі белгілі болды. Кәсіпорындардың сатылым қоржынында 35,7% үлесті сосиска, сарделька, ұсақ шұжықтар алатын болса, 28,2% пісірілген шұжықтар, 25,3% жартылай ысталған шұжықтар алатыны белгілі болды.

Сұхбаттың келесі мәселесі шұжық өнімдерінің өткізілуімен байланысты екі сұрақты қамтыды. Сұрақтар негізгі өткізу форматтары және олардың үлесі, өткізудегі қайтарулар үлесіне қатысты болды. Өткізу форматтарына қатысты келесі мәлімет белгілі болды: шұжық өндірісінде өткізудің негізгі 3 типі бар екен, атап айтқанда, ірі сауда желілері, ықшам аудандардағы шағын дүкендер және қоғамдық тамақтандыру орындары.

Сатылымдағы ірі сауда желілерінің үлесі өндіріс көлемінің жартысынан көбін алады (60%), үй жанындағы шағын дүкендер (25%), Horeca (15%). Аталған өткізу орындарының барлығын қоса есептегендегі қайтарулар көлемі жалпы өткізу көлемінің шамамен 8% құрайды екен. Көп жағдайда қайтарулар сату орындарында өнімнің дұрыс сақталмауына байланысты (сақтау температурасы) орын алады. Аталған мәселені шешуді қазіргі таңда кәсіпорындарда шұжық өнімдерінің қабыршағын өзгерту арқылы жүзеге асыру қолға алынуда.

Сонымен қатар сұхбатта Қазақстанның оңтүстік, солтүстік, батыс және шығыс аймақтарында шұжық өнімдерін тұтыну әркелкі екендігі анықталды. Шығыс және Солтүстікте шошқа еті қосылған ысталған, пісірілген шұжықтар жоғары сұранысқа ие болса, сатып алу жиілігі де осы аймақтарда жоғары. Оңтүстік пен Батыста халал сертификатына ие, мұсылмандық шұжық өнімдерін тұтынады екен.

Сұхбатта өндіріс қуаттарының қолданылуына қатысты сұрақта, сарапшы мамандар шикізатқа, айналым қаражаттарының жеткіліксіздігіне байланысты толық қуатпен жұмыс істей алмай отырғандықтарын, өнім сапасын қамтамасыз етуде білікті кадрлардың тапшылығын алға тартты.

Заман талабына сай, вегетариандықтарға, салауатты өмір салтын ұстанатындарға арналған тауар ассортиментінде жаңа өнімдер бар екенін, сонымен қатар экоталаптарға сәйкес келетін, органикалық өнімдер әзірлену сатысында екендігінен хабар берді.

Қорытынды.

1. Нарыққа жүргізілген талдауды қорытындылайтын болсақ, шұжық өнімдері нарығы талдау жүргізу үшін күрделі өнім болып табылады. Қиындық, ең алдымен, Қазақстан Республикасындағы өңделген ет өнімдерінің үлкен бөлігінің шығу тегінің белгісіздігі, оларда фирмалық белгінің болмауы, штрих-кодтар қойылмауы, орама талаптарының сақталмауы шұжық өнімдерін өндіретін өндірушіні анықтауды қиындатады, орау талаптарына сәйкес келмеуімен байланысты. Нарықта мұндай өнімдердің үлесі шамамен 25% жоғары болып отыр.

2. Қазақстан Республикасында шұжық өнімдерін тұтыну 85,6 мың тоннадан астам немесе жан басына шаққандағы шұжық өнімдері жылына 11 кг құрайтыны белгілі болды. Оның 56,4%-ы ғана отандық өндіріс, қалған көлемі 43,6% импорттың көмегімен қанағаттандырылады. Шұжық және шұжық өнімдерін өндірудің ең үлкен көлемі Батыс,

Шығыс Қазақстан облыстарында байқалды. Қазақстан Республикасында шұжық өнімдерін өткізу нарығында көтерме саудада айқын көшбасшылар жоқ.

Бәсекелестік әсіресе жергілікті деңгейде өте жоғары, сонымен қатар Қазақстан Республикасы нарығында жоғары құбылмалылық та жоқ, ойыншылар өте тұрақты және сенімді. Нарықтағы басты трендтер қатарында салауатты өмір салтына, түрлі тұтыну мәдениеттеріне арналған тауар ассортименттерін өндіру, өндірісті толықтай халал өнім сұранысына сәйкес қайта жарақтандыру, қауіпсіз қоспалар қолдануға басты назар аудару және т.б. бар.

3. 40% жоғары импорттық шұжық өнімдері тарапынан бәсеке шұжық өнімдерінің ассортиментін, сапасын анықтап, баға саясатын реттейді. Отандық шұжық өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігін арттырып, отандық шұжық өнімдеріне сұранысты жоғарылататын іс-шаралар қатарында келесілерді ұсынуға болады: ет өңдеу өнеркәсібін дамытуды мемлекеттік қолдау және ынталандыру; шикізат импортын мемлекеттік реттеу шараларын қарастыру; шұжық өнімдеріне бөлшек сауда бағасын белгілеуді тұрақты қадағалау және бақылау; мемлекет тарапынан шұжық өнімдерінің сапасын бақылауды күшейту, соның ішінде шұжық өнімдері құрамында адам денсаулығына зиянды қоспалардың болмауын, ораманың сапасын мұқият тексеру; ет өңдеу және өткізу кәсіпорындарында сауатты маркетингтік саясатты қалыптастырып жүзеге асыру.

4. Бүтіндей алғанда шұжық және шұжық өнімдері – алғашқы қажеттіліктегі тауар қатарында болмағанымен де нарықта жоғары сұранысқа ие азық-түлік өнімдерінің бірі, тұтыну жиілігі де жоғары болып табылады. Оның дәлелі ретінде соңғы бес жылдағы өндіріс көлемінің, өндіріс қуаттарының артуын айтуға болады.

Шұжық өнімдеріне тұтынушылар сұранысы нарық көрсеткіштерін анықтайтын басты фактор болып табылады. Ол өз кезегінде жанұяның орташа айлық табысы, тұтыну кәрзекесінің құрылымы, тауардың нарықтағы бағасы, сапасы, түрлері, сатылымда болу/болмауы, тұтынушылық құндылық, тұтынушының өндірушіге, сатушыға деген сенім деңгейі деген сияқты факторларға тәуелді болып табылады. Бұл тәуелділікті, факторлар арасындағы байланысты анықтау келесі мақаланың зерттеу мәселесі ретінде қарастырылуы мүмкін.

[1] Камысбаев, М.К. Агропромышленное производство Казахстана: вопросы диверсификации как приоритетного направления развития / М.К. Камысбаев, А.Б. Молдашев, Г.М. Бердыкулова // Проблемы агросырья. - 2022. - №3. - С. 13-20.

[2] Bohrer, B.M. An investigation of the formulation and nutritional composition of modern meat analogue products / Bohrer B.M. // Food Science and Human Wellness. - 2019. - Vol. 8. - N. 4. - P. 320-329.

[3] ГОСТ Р 52427-2005 Промышленность мясная. Продукты пищевые. Термины и определения [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.gosstandart.info/produkty-pitaniya/myasnye-produkty> (дата обращения: 25.11.2022).

[4] Ismail, I. Meat analog as future food: a review / I. Ismail, Y.-H. Hwang, S.-T. Joo // Journal of Animal Science and Technology. - 2020. - N. 62 (2). - P. 111-120.

[5] Teixeira, A. Consumer perceptions towards healthier meat products / A. Teixeira, S. Rodrigues // Current Opinion in Food Science. - 2021. - Vol. 38. - P. 147-154.

[6] Roger, J.C. Preservation of Meat Products with Bacteriocins Produced by Lactic Acid Bacteria Isolated from Meat / J.C. Roger, L.S. Flávia, R.G. Voloski, E.H. Mondadori, A.M. Duval // Journal of Food Quality. - 2019. - P. 1-12.

[7] Буянов, С. Топ-7 мясоперерабатывающих компаний Казахстана [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: <https://eldala.kz/rating/4143-top-7-myasopererabatyvayushchih-kompaniy-kazahstana> (дата обращения: 27.11.2022).

[8] Бацкина, Ф. Что такое мясной продукт? [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.gostpp.ru/articles/chto-takoe-myasnoy-produkt.html> (дата обращения: 30.11.2022).

[9] Казахстан в 2021 году: статистический сборник. - Астана, 2022. - 478 с.

[10] Акимбекова, Г.У. Производство и переработка мяса и молока в Республике Казахстан / Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, Э.О. Кыдырбаева, У.Р. Каскабаев // Проблемы агросырья. - 2018. - №3. - С. 164-172.

[11] Kaliev, G.A. Processing of agricultural products in the Republic of Kazakhstan: problems and solutions / G.A. Kaliev, G.U. Akimbekova // Life Science Journal. - 2014. - N. 11 (9). - P. 175-179.

[12] Внешняя торговля Республики Казахстан за 2017-2021 годы: статистический сборник. - Астана, 2022. - 453 с.

[13] Официальный сайт Капитал.kz [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://kapital.kz> (дата обращения: 10.12.2022).

[14] Hubalek, S. Towards resource-efficient and cost-efficient cultured meat / S. Hubalek, M.J. Post, P. Moutsatsou // *Current Opinion in Food Science*. - 2022.-Vol. 47. - P. 1-12.

[15] Czine, P. The Impact of the Food Labeling and Other Factors on Consumer Preferences Using Discrete Choice Modeling - The Example of Traditional Pork Sausage / P. Czine, A. Török, K. Pető, P. Horváth, P. Balogh//*Nutrients*.-2020.- N. 12 (6). - P. 1-18.

References

[1] Kamysbaev, M.K. & Moldashev, A.B. & Berdykulova, G.M. (2022). Agropromyshlennoe proizvodstvo Kazakhstana: voprosy diversifikatsii kak prioritetnogo napravleniya razvitiya [Agro-industrial production in Kazakhstan: issues of diversification as a priority for development]. *Problemy agrorynka- Problems of AgriMarket*, 3, 13-20 [in Russian].

[2] Bohrer, B.M. (2019). An investigation of the formulation and nutritional composition of modern meat analogue products. *Food Science and Human Wellness*, 8 (4), 320-329.

[3] GOST R 52427-2005 Promyshlennost' mjasnaja. Produkty pishhevye. Terminy i opredeleniya [GOST R 52427-2005 Meat industry. Food products. Terms and Definitions] (2022). Available at: <https://www.gosstandart.info/produkty-pitaniya/myasnye-produkty> (date of access: 25.11.2022) [in Russian].

[4] Ismail, I., Hwang, Y.-H., Joo, S.-T. (2020). Meat analog as future food: a review. *Journal of Animal Science and Technology*, 62(2), 111-120.

[5] Teixeira, A., Teixeira, A., Rodrigues, S. (2021). Consumer perceptions towards healthier meat products. *Current Opinion in Food Science*, 38, 147-154.

[6] Roger, J.C., Flávia, L.S., Voloski, R.G., Mondadori, E.H., Duval, A.M. (2019). Fiorentini Preservation of Meat Products with Bacteriocins Produced by Lactic Acid Bacteria Isolated from Meat. *Journal of Food Quality*, 1-12.

[7] Bujanov, S. (2021). Top-7 mjasopere-rabatyvajushhih kompanij Kazakhstana [Top 7 meat processing companies in Kazakhstan]. Available at: <https://www.eldala.kz/rating/4143-top-7-myasopererabatyvayushchih-kompaniy-kazakhstana> (date of access: 27.11.2022) [in Russian].

[8] Bacikina, F. (2022). Chto takoe mjasnoj produkt? [What is a meat product?]. Available at: <https://www.gostpp.ru/articles/chto-takoe-myasnoj-produkt.html> (date of access: 30.11.2022) [in Russian].

[9] *Kazakhstan v 2021 godu: statisticheskij sbornik [Kazakhstan in 2021: statistical collection]* (2022). Astana, 478 [in Russian].

[10] Akimbekova, G.U. & Bajmuhanov, A.B. & Kydyrbaeva, E.O. & Kaskabaev, U.R. (2018). Proizvodstvo i pererabotka mjaso i moloka v Respublike Kazakhstan [Production and processing of meat and milk in the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 164-172 [in Russian].

[11] Kaliev, G.A., Akimbekova, G.U. (2014). Processing of agricultural products in the republic of Kazakhstan: problems and solutions. *Life Science Journal*, 11 (9), 175-179.

[12] *Vneshnjaja trgovlja Respubliki Kazakhstan za 2017-2021 gody: statisticheskij sbornik [Foreign trade of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021: statistical collection]* (2022). Astana, 453 [in Russian].

[13] Oficial'nyj sajt Kapital.kz [Official website Kapital.kz] (2022). Available at: <https://www.kapital.kz> (date of access: 10.12.2022) [in Russian].

[14] Hubalek, S., Post, M.J., Moutsatsou, P. (2022). Towards resource-efficient and cost-efficient cultured meat. *Current Opinion in Food Science*, 47, 1-12.

[15] Czine, P., Török, A., Pető, K., Horváth, P., Balogh P. (2020). The Impact of the Food Labeling and Other Factors on Consumer Preferences Using Discrete Choice Modeling - The Example of Traditional Pork Sausage. *Nutrients*, 12 (6), 1-18.

Авторлар туралы ақпарат:

Нурахова Ботагоз Жанабаевна; Ph.D; «Менеджмент және маркетинг» ғылыми-білім беру департаментінің қауымдастырылған профессоры; Нархоз университеті; 050035 Жандосова көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: bota_nzh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7220-0226>

Бұраханова Айгерим Кайыржановна – негізгі автор; Ph.D докторанты; Нархоз университеті; 050035 Жандосова көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: aigerim.burakhanova@narхоз.kz; <https://orcid.org/0000-0001-9335-0242>

Байжаксынова Гульшат Касымхановна; экономика ғылымдарының кандидаты; Қонақжайлылық және туризм мектебінің профессор көмекшісі; Алматы Менеджмент Университеті; 050060 Розыбакиева көш., 227, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: gulshat.kasymhan@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2491-3440>

Information about authors:

Nurakhova Botagoz Zhanabaevna; Ph.D; Associate Professor of the Scientific and Educational Department of Management and Marketing; Narxoz University; 050035 Zhandosova str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: bota_nzh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7220-0226>

Burakhanova Aigerim Kaiyrzhanovna – **The main author**; Ph.d student; Narxoz University; 050035 Zhandosova str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: aigerim.burakhanova@narxoz.kz; <https://orcid.org/0000-0001-9335-0242>

Baizhaxynova Gulshat Kasymkhanovna; Candidate of Economic Sciences; Assistant Professor at the School of Hospitality and Tourism; Almaty Management University; 050060 Rozybakieva str., 227, Almaty, Kazakhstan; e-mail: gulshat.kasymhan@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2491-3440>

Информация об авторах:

Нурахова Ботагоз Жанабаевна; Ph.D; ассоциированный профессор НОД «Менеджмент и маркетинг»; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Казахстан; e-mail: bota_nzh@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7220-0226>

Бураханова Айгерим Кайыржановна – **основной автор**; докторант Ph.D; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Казахстан; e-mail: aigerim.burakhanova@narxoz.kz; <https://orcid.org/0000-0001-9335-0242>

Байжаксынова Гультшат Касымхановна; кандидат экономических наук; ассистент профессора Школы гостеприимства и туризма; Алматы Менеджмент Университет; 050060 ул. Розыбакиева, 227, г.Алматы, Казахстан; e-mail: gulshat.kasymhan@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2491-3440>

**ЕМКОСТЬ ОРГАНИЧЕСКОГО РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
ВОЗМОЖНОСТИ ПОТРЕБЛЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫМИ СОЦИАЛЬНО-
ДЕМОГРАФИЧЕСКИМИ ГРУППАМИ НАСЕЛЕНИЯ**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРГАНИКАЛЫҚ АЗЫҚ-ТҮЛІК НАРЫҒЫНЫҢ
СЫЙЫМДЫЛЫҒЫ: ХАЛЫҚТЫҢ ЖЕКЕЛЕГЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ
ТОПТАРЫНЫҢ ТҰТЫНУ МҮМКІНДІКТЕРІ**

**THE CAPACITY OF ORGANIC FOOD MARKET OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
THE POSSIBILITY OF CONSUMPTION BY CERTAIN SOCIO-DEMOGRAPHIC GROUPS
OF THE POPULATION**

Е.В. КЛИМОВ^{*1}

старший научный сотрудник

Ш.М. КАНТАРБАЕВА²

д.э.н, доцент

Ж.К. КАЛЫМБЕКОВА³

докторант Ph.D

¹Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

³Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

**электронная почта автора: fiec@mail.ru*

Е.В. КЛИМОВ^{*1}

аға ғылыми қызметкер

Ш.М. ҚАНТАРБАЕВА²

э.ғ.д., доцент

Ж.К. КАЛЫМБЕКОВА³

Ph.D докторанты

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

³І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: fiec@mail.ru*

YE.V. KLIMOV^{*1}

Senior Researcher

SH.M. KANTARBAYEVA²

Dr.E. Sc., Associate Professor

Z.K. KALYMBEKOVA³

Ph.D student

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

³I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: fiec@mail.ru*

Аннотация. В Казахстане на государственном уровне, международными и общественными организациями, бизнес-компаниями и сельхозпроизводителями осуществляется планирование по производству органической продукции и её продвижению на внутреннем рынке. Однако с экономической точки зрения без учета его реальных возможностей достаточно сложно сократить риски и возможные убытки. *Цель* – расчет потенциальных объемов казахстанских органических пищевых продуктов. *Методы* – в связи с тем, что статистика по

Аңдатпа. Қазақстанда мемлекеттік деңгейде халықаралық және қоғамдық ұйымдар, бизнес-компаниялар мен ауыл шаруашылығы өндірушілері органикалық өнім өндіру және оны ішкі нарықта ілгерілету бойынша жоспарлауды жүзеге асырады. Алайда, экономикалық тұрғыдан алғанда, оның нақты мүмкіндіктерін ескермей, тәуекелдер мен ықтимал шығындарды азайту өте қиын. *Мақсаты* – қазақстандық органикалық тамақ өнімдерінің әлеуетті көлемін есептеу. *Әдістері* – экологиялық таза өнімді тұтыну статистикасы және көптеген әдістерді қолдану ықтималдығы болмағандықтан, зерттеу оны азаматтардың жекелеген әлеуметтік-демографиялық топтары қолдануына негізделген. Бұл жұмыста отандық табиғи азық-түлік нарығының сыйымдылығын бағалау дәйекті әрекеттер тізбегінен тұрады. *Нәтижелері* – органикалық ауыл шаруашылығының ерекшелігін ескере отырып, тұтыну деңгейі ұсынылған ғылыми негізделген физиологиялық нормаларға жақын халықтың ең ауқатты топтары мен балалары бар отбасылар ұсынған тұтынушылар анықталған. Сондай-ақ, органикалық өнімдердің ассортименти, баға сыйлықақысының мөлшері және тұтынушылық сұраныс көрсетілген. *Қортындылар* – экологиялық қауіпсіз тауарлардың әртүрлі санаттары бойынша нарық сегменті және 211,5 млрд теңгені құрайтын аграрлық нарықтың жиынтық әлеуетті сыйымдылығы есептелген. Алынған деректер перспективада ішкі нарықтық құрылымның даму траекториясын құру, орталық және жергілікті атқарушы органдардың, ауыл шаруашылығы өндірушілерінің және нарықтық қатынастардың басқа да қатысушыларының стратегиялық жоспарларын жасау кезінде пайдаланылуы мүмкін. Органикалық өндіріске ауысатын кәсіпорындарды мемлекеттің қаржылық қолдауы жеңілдікті кредиттеу, мемлекеттік сатып алу жүйесі, субсидиялар беру, шығындарды ішінара өтеу сияқты нысандарда жүзеге асырылуы мүмкін.

Abstract. In Kazakhstan, at the state level, international and public organizations, business companies and agricultural producers plan production of organic products and their promotion in domestic market. However, from economic point of view, without taking into account its real capabilities, it is quite difficult to reduce risks and possible losses. *The goal* is to calculate the potential volumes of Kazakhstani organic food products. *Methods* – due to the fact that there are no statistics on the consumption of environmentally friendly products and the likelihood of using most methods, the study is based on its use by certain socio-demographic groups of citizens. The assessment of the capacity of domestic natural food market in this work consists of a chain of successive actions. *Results* – taking into account the specifics of organic agriculture, consumers were identified, represented by the most affluent segments of the population and families with children, whose consumption level is close to the recommended scientifically based physiological norms. The assortment, price premium and consumer demand for organic products are also shown. *Conclusions* – market segment was calculated for various categories of environmentally friendly goods and the total potential capacity of the agricultural market, which amounted to 211.5 billion tenge. The data obtained can be used in the future when building a trajectory for the development of the internal market structure, drawing up strategic plans by central and local executive bodies, agricultural producers and other participants in market relations. State financial support for enterprises switching to organic production can be carried out in such forms as concessional lending, public procurement system, provision of subsidies, partial reimbursement of costs.

ческой литературе [6]. Чем выше уровень жизни населения, тем меньше в структуре его потребительских расходов занимают пищевые продукты, и тем больше изменений в рационе питания в сторону повышения качества.

На примере органических пищевых продуктов подобную закономерность можно наблюдать в странах-лидерах по их продажам (таблица 1).

Таблица 1 - Расходы на продовольственные товары в странах с наибольшей долей продаж органической пищевой продукции, %

Страна	Продажа органической пищевой продукции в продовольственном товарообороте	Расход на продовольственные товары
Дания	13,0	11,3
Австрия	11,3	9,7
Швейцария	10,8	8,9
Люксембург	9,1	8,5
Швеция	8,7	12,4
Германия	6,4	10,8
Франция	6,5	13,1
США	6,0	10,3
Канада	3,3	10,3
Казахстан	н.д.	52,8

Примечание: источник [см. 2; 7-9]

В структуре потребительских расходов казахстанцев доля расходов на продовольственные товары является достаточно

высокой и составляет 52,8% (рисунок 1). С ростом уровня благосостояния населения этот показатель будет уменьшаться.

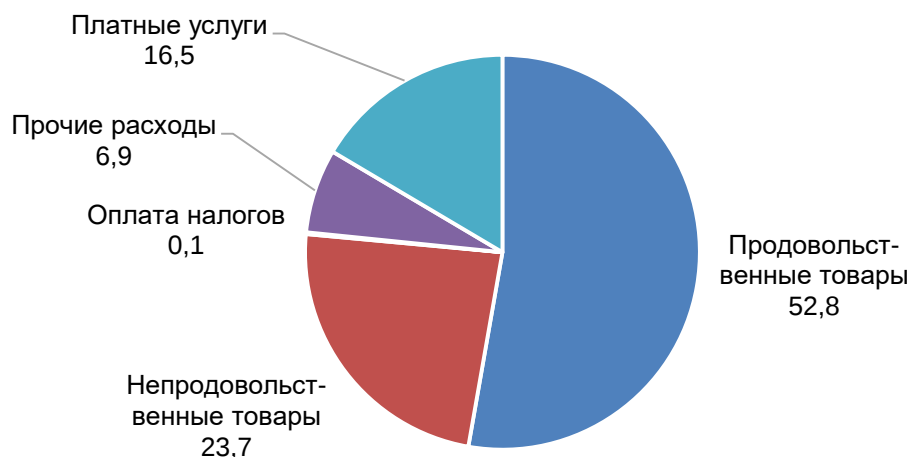

Рисунок 1 - Структура потребительских расходов население РК, % [10]

В научной литературе представлено много работ по определению социально-демографических характеристик потребителей органической пищевой продукции [11]. Научные изыскания на эту тему проводились в разных странах и на различных континентах [12,13]. По результатам этих исследований можно отметить страновые особенности органических потребителей, которые выражаются в основном в гендер-

ных и возрастных различиях. Однако не все исследования едины в том, что в число групп основных потребителей органических продуктов питания входят домохозяйства с детьми, а также домохозяйства с высоким уровнем дохода и покупательской способностью.

Казахстан в данном случае не стал исключением и аналогичные результаты были получены при изучении членского

состава «Органик-клуб» Казахстан, который представляет собой сообщество потребителей органической продукции и насчитывает около 400 членов.

Как уже было отмечено выше, установлено, что решающее влияние оказывает покупательская способность, ведь известно, что малообеспеченные люди не могут позволить себе потреблять дорогостоящие продукты. Исходя из этого, для выявления группы потенциальных потребителей органических пищевых продуктов с высокими доходами было использовано применяемое в статистике ранжирование домохозяйств на децильные группы по уровню доходов. При этом подходе все домохозяйства страны распределяются по возрастанию уровня дохода на 10 децильных групп (по 10% в каждой). Таким образом, 10-я децильная группа характеризует-

ся как высокодоходная, а 1-я децильная группа — это домохозяйства с наименьшим уровнем дохода [см.10].

Для того чтобы определить, какие децильные группы могут рассматриваться в качестве потенциальных потребителей органического продовольствия, был проведен сравнительный анализ существующего уровня потребления продуктов питания с рекомендуемыми нормами потребления, принятому в Казахстане [14]. В результате установлено, что во всех децильных группах наблюдается недостаточное потребление определенных категорий продуктов питания, но в 10-й децильной группе этот показатель ниже и касается только овощей (-13%) и картофеля (-32%). При этом потребление других категорий продуктов выше рекомендуемых норм и составляет от 24 до 116% (рисунок 2).

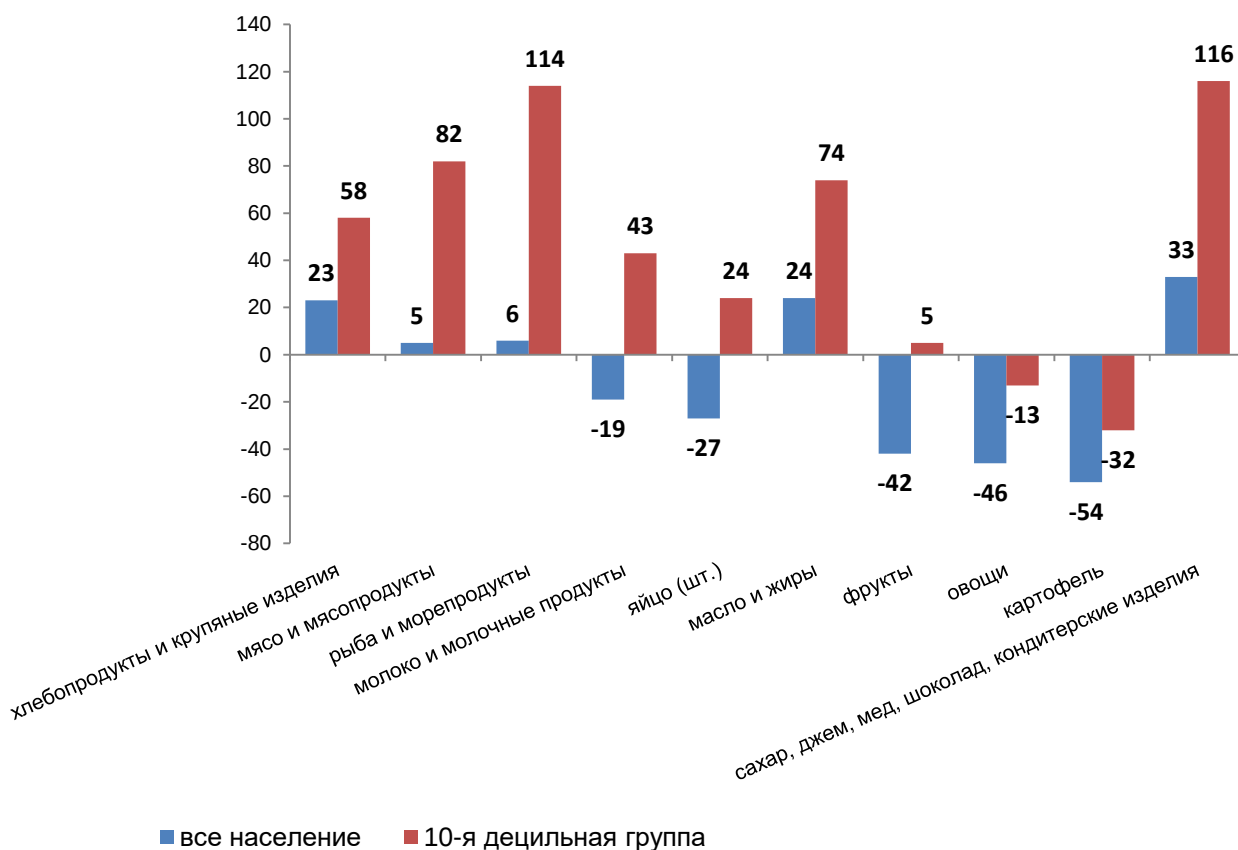

Рисунок 2 – Отклонения в потреблении продуктов питания в среднем на душу населения РК и 10-й децильной группы от рекомендуемых научно обоснованных физиологических норм, %

В итоге, 10-я децильная группа домохозяйств определена как наиболее платежеспособная и имеющая потенциал перехода на органические продукты питания. В случае роста покупательской способности населения и достижения рекомендуемых физиологических норм потребления воз-

можность перехода на органическую продукцию получит 9-я децильная группа и т.д. При этом в дальнейшем для расчетов учитывается не вся группа, а лишь 11,1% домохозяйств этой группы, у которых расходы на продовольственные товары не превышают 30% (таблица 2).

Относительно группы домохозяйств с детьми, то они уделяют особое внимание полезной и качественной продукции для своих детей и стараются чаще покупать органические продукты даже при недостаточ-

ном материальном обеспечении. Из этой группы учитываются 12,2% домохозяйств, расходы которых на продукты питания составляют не более 40% (см. таблица 2).

Таблица 2 – Расходы на пищевые продукты в домохозяйствах с детьми и 10-й децильной группе от общих потребительских расходов, % [см.10]

Расходы на пищевые продукты в потребительских расходах	Расходы Десятой децильной группы	Расходы домохозяйств с детьми
До 20,0	2,9	0,9
20,1 - 30,0	8,2	3,1
30,1 - 40,0	14,7	11,1
40,1 - 50,0	20,7	21,0
50,1 - 60,0	21,9	27,7
60,1 - 70,0	19,8	24,5
Более 70,0	11,8	11,7

Дальнейшие исследования ассортимента торговых площадок в странах с развитым рынком органической пищевой продукции и казахстанского рынка позволили установить, что органические продукты питания охватывают следующие категории продуктов:

- хлебобулочные изделия: хлебобулочные изделия, мука, макаронные изделия, кондитерские изделия из муки, другие хлебные продукты, включая крупы и злаковые культуры;

- мясо и мясопродукты: свежее, замороженное, охлажденное мясо скота и птицы, сушеное, соленое, копченое мясо и пищевые субпродукты, другие консервированные и обработанные виды мяса и продукты из них, мясо других видов домашних и диких животных и т.д.;

- молоко и молочные продукты: молоко различного состава жирности, сыр, консервированное молоко, кисломолочная продукция и т.д.;

- яйцо: куриное, перепелиное и других видов птицы, яичный порошок и меланж;

- масло и жиры: все растительное масло (подсолнечное, оливковое, кукурузное и др.), маргарин и пищевой животный жир (масло, сало, жиры животные пищевые топленые, сырые) и т.д.; сало и другие животные пищевые жиры, пищевые топленые и сырые;

- фрукты: свежие, сушеные, консервированные и других способов заготовки;

- овощи: свежие, замороженные и охлажденные, консервированные, маринованные, сушеные, овощи закрытого грунта, грибы, стеблевые овощи, салаты и т.д.;

- картофель: свежий и обработанный;

- сахар, мед и кондитерские изделия: сахар-песок, сахар-рафинад, конфеты, шоколад, варенье, джем, повидло, мед, печенье, мороженое и др.

Таким образом, как указано выше, фактически все категории пищевых продуктов могут быть органическими при соблюдении всех необходимых требований при их производстве, хранении, упаковке и др.

Определение потенциальных органических потребителей и ассортимент продукции предопределило следующий этап исследования, а именно выявление доли замещения органическими продуктами питания традиционными. В результате опроса потребителей и с учетом результатов международных социологических исследований установлено, что эти доли замещения варьируют от 17 до 49% в зависимости от категории продукции и группы потребителей (таблица 3).

Четвертым этапом исследования является расчет среднелюдиного потребления установленными группами потенциальных потребителей органических пищевых продуктов. Для этого фактический среднелюдиной объем потребляемых продуктов питания данными группами, который известен из официальной статистической информации, умножаем на выявленный процент замещения органическими пищевыми продуктами (таблица 3).

На пятом этапе был рассчитан общий объем потенциального потребления органической пищевой продукции как произведение среднелюдиного объема и количества участников в установленных группах потенциальных потребителей органического продовольствия.

Таблица 3 – Доли замещения в пищевом рационе органическими продуктами питания традиционные (%) и среднедушевой потенциальный объем потребления органических пищевых продуктов (кг/год)

Продукция	Группа домохозяйства с детьми		Десятая децильная группа	
	доли замещения в пищевом рационе органическими продуктами питания традиционные	среднедушевой потенциальный объем потребления органических пищевых продуктов	доли замещения в пищевом рационе органическими продуктами питания традиционные	среднедушевой потенциальный объем потребления органических пищевых продуктов
Хлебопродукты и крупяные изделия	32	42,8	25	43,0
Мясо и мясопродукты	25	20,6	30	42,9
Рыба и морепродукты	25	3,7	25	7,5
Молоко и молочные продукты	35	85,1	35	150,2
Яйцо (шт.)	17	33,0	40	131,7
Масла и жиры	23	3,7	25	5,7
Фрукты	41	31,5	35	48,7
Овощи	49	39,5	40	51,9
Сахар, мед и кондитерские изделия	20	8,8	20	14,3

Как указывалось выше, из группы домохозяйства с детьми для расчета берем только 11,1%, что составляет 0,836 млн чел. В 10-й децильной группе берем 12,2% участников или 0,09 млн чел. группы

(таблица 4). Таким образом, получается общий потенциальный объем годового потребления органических продуктов по категориям пищевой продукции.

Таблица 4 – Общий потенциальный объем потребления органических пищевых продуктов, тыс. т в год

Продукция	Домохозяйства с детьми (11,1%, или 0,836 млн. чел.)	Десятая децильная группа (12,2%, или 0,09 млн. чел.)	Всего
Хлебопродукты и крупяные изделия	35,8	3,9	39,7
Мясо и мясопродукты	17,2	16,7	33,9
Рыба и морепродукты	3,1	5,4	8,5
Молоко и молочные продукты	71,1	108,2	179,3
Яйцо (шт.)	27,6	42,2	69,8
Масло и жиры	3,1	1,8	5,0
Фрукты	26,3	15,6	42,0
Овощи	33,0	16,6	49,7
Сахар, мед и кондитерские изделия	7,7	4,4	12,1

Как уже отмечалось выше, особенностью ценообразования органических продуктов питания является ценовая надбавка, или как еще её называют органическая премия, что делает их дороже по сравнению с другой продукцией. Ценовая надбавка на органические продукты относительно традиционных продуктов является важным показателем, который влияет на емкость рынка в денежном выражении и на объемы потребления продукции в натуральных показателях. Слишком высокая ценовая надбавка сдерживает потребление

органической продукции, а слишком низкая - не обеспечивает достаточного уровня доходности и, как следствие, лишает стимула производить органическую продукцию, в результате чего снижается предложение. Следовательно, поиск оптимального размера ценовой надбавки является также очень важным в контексте расчета емкости рынка органической пищевой продукции.

На следующем этапе исследования была проанализирована ценовая надбавка в европейских странах, где рынок органических пищевых продуктов более развит.

В результате выявлено, что в среднем органической премия варьирует в пределах от 10% до 30% [15, 16]. В странах, где рынок органических продуктов находится на начальном этапе развития, при ограниченном предложении и высоком спросе ценовая надбавка может быть выше на порядок.

Для расчета потенциального объема казахстанского рынка были определены следующие размеры ценовой надбавки на органическую пищевую продукцию, %:

- хлебопродукты и крупяные изделия - 20;
- мясо, молоко, яйцо – 50;

- фрукты, овощи – 40;
- масло и жиры – 30;
- сахар, рыба и морепродукты – 20.

Следует отметить, что ценовая надбавка на органические продукты является динамичным показателем и может изменяться в зависимости от ситуации на рынке.

Заключительным этапом расчета потенциальной емкости казахстанского рынка является произведение рассчитанного объема потенциального потребления органической продукции и цены с учетом установленной органической премией (таблица 5).

Таблица 5 – Потенциальная емкость казахстанского органического рынка пищевой продукции

Продукция	Цена на традиционную продукцию, тенге/ кг	Ценовая надбавка, %	Цена на органические продукты, тенге/кг	Общий возможный объем потребления органических продуктов, тыс. т	Общая потенциальная емкость казахстанского рынка, млн тенге
Хлебопродукты и крупяные изделия	453	20	543,6	39,7	21 555
Мясо и мясопродукты	1 621	50	2 131,5	33,9	72 317
Рыба и морепродукты	1 057	20	1 268,4	8,5	10 789
Молоко и молочные продукты	160	50	240	179,3	43 038
Яйцо (шт.)	41	50	62	69,8	4 292
Масло и жиры	1 259	30	1 637	5,0	8 110
Фрукты	413	40	578,2	42,0	24 263
Овощи	369	40	372,6	49,7	18 508
Сахар, мед и кондитерские изделия	593	20	711,6	12,1	8 627
ИТОГО					211 500

Таким образом, при условии, что цена на органическую пищевую продукцию выше (до 50% ценовой премии), численность потенциальных потребителей ограничивается частью домохозяйств с высоким уровнем благосостояния и частью домохозяйств с детьми, потенциальная емкость органического рынка пищевых продуктов в Казахстане оценена в 211,5 млрд. тенге.

Заключение

1. На современном этапе развития казахстанского рынка органической пищевой продукции основными потенциальными потребителями являются семьи с высоким уровнем благосостояния, т.е. нормы их потребления продуктов питания приближены к рекомендуемым физиологическим нормам. Второй группой являются 12,2% домохозяйств с детьми. Общая численность обеих групп составляет 930 тыс. человек.

2. Органическими продуктами могут быть все категории продуктов питания, производимых в Казахстане.

3. Ценовая премия на органические продукты предлагается в пределах 20-50%. На нишевые категории продуктов питания этот показатель может быть выше.

4. Общий потенциальный объем потребления органической пищевой продукции оценен в 440 тыс. т, а потенциальная емкость рынка – в 211,5 млрд. тенге.

5. Полученные данные по возможному потенциальному объему казахстанского рынка можно использовать при планировании производства. Если запланированный объем органического производства меньше емкости рынка, то следует рассматривать возможности импорта органической продукции. В случае если этот объем больше, то открываются возможности экспорта. Тем не менее в обоих случаях расчеты необходимо проводить по каждой категории и по виду органических продуктов отдельно.

Статья написана в рамках ПЦФ по проекту: ИРН BR10765062 «Разработка технологий хранения плодов и винограда сортов отечественной селекции с целью получения органической продукции» в рамках научно-технической программы НТП «Разработка технологии по обеспечению сохранности качества с/х сырья и продуктов переработки в целях снижения потерь при различных способах хранения» на 2021-2023 годы.

Список литературы

- [1] Grand View research. Organic Food and Beverages Market Size, Share & Trends Analysis Report By Product (Organic Food, Organic Beverages), By Distribution Channel, By Region And Segment Forecasts, 2022-2030 [Electronic resource]. - 2022. Available at: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/organic-foods-beverages-market/methodology> (date of access: 12.10.2022).
- [2] Helga, W. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2022 / W. Helga, J. Travnicsek, C. Meier, B. Schlatter. - Bonn: Research Institute of Organic Agriculture FiBL, Frick, and IFOAM – Organics International, 2022. - 341 p.
- [3] Григорук, В.В. Органическое сельское хозяйство: концептуальная позиция / В.В. Григорук, Е.В. Климов // Проблемы агорынка. - 2020. - №3. - С. 88-101.
- [4] Григорук, В.В. Модель агроформирования по производству органической сельскохозяйственной продукции с добавленной стоимостью / В.В. Григорук, Ч.У. Акимбекова, Е.В. Климов, Ж.С. Досумова // Проблемы агорынка. - 2018. - №2. - С. 82-89.
- [5] Климов, Е.В. Выбор и оптимизация каналов сбыта для мелкотоварных органических производителей плодоовощного направления / Е.В. Климов, Б.У. Асыллов // Проблемы агорынка. - 2022. - №4. - С. 94-103.
- [6] Репин, С.С. Экономическая теория: закономерности потребительского поведения / С.С. Репин // Путеводитель предпринимателя. - 2021. - №14 (3). - С. 172-178.
- [7] Eurostat. Data Browser. Final consumption expenditure of households by consumption purpose (COICOP 3 digit) [Electronic resource]. - 2022. Available at: <https://www.ec.europa.eu/eurostat/> (date of access: 10.12.2022).
- [8] Economic Research Service U.S. Department of agriculture (USDA). Food Prices and Spending [Electronic resource]. - 2022. Available at: <https://www.ers.usda.gov/data-products/ag-and-food-statistics-charting-the-essentials/food-prices-and-spending> (date of access: 30.12.2022).
- [9] Statistics Canada. [Electronic resource]. - 2022. Available at: <https://www150.statcan.gc.ca/t1/tbl1/en/tv.action?pid=1110012501> (date of access: 31.12.2022).

[10] Уровень жизни населения в Казахстане. Статистический сборник. Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: www.stat.gov.kz (дата обращения: 10.10.2022).

[11] Банникова, Н.В. Перспективы развития рынка органических продуктов питания с учетом факторов потребительского спроса / Н.В. Банникова, Н.В. Воробьева, Ю.В. Орел, А.Р. Байчерова // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. - 2022. - Т. 15. - №1(72). - С. 190.

[12] Kushwah, S., Dhir, A., & Sagar, M. Understanding consumer resistance to the consumption of organic food. A study of ethical consumption, purchasing, and choice behaviour. Food Quality and Preference [Electronic resource]. - 2022. Available at: <https://www.cabdirect.org/cabdirect/abstract/20193466547> (date of access: 10.10.2022).

[13] Radojevic, V., Simin, T.M., Trbic, G.D., Milic, D. A Profile of Organic Food Consumers - Serbia Case-Study. Sustainability [Electronic resource]. - 2021. Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/1/131> (date of access: 10.01.2023).

[14] Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 9 декабря 2016 года №503 «Об утверждении научно обоснованных физиологических норм потребления продуктов питания» [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014674> (дата обращения: 10.10.2022).

[15] Chen, D., Jaenicke, E., Yan, J., Tian, K., & Nayga, R. Price promotion of organic foods and consumer demand. Renewable Agriculture and Food Systems [Electronic resource]. - 2023. Available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/renewable-agriculture--and-food-systems/article/abs/price-promotion-of-organic-foods-and-consumer-demand/7353FEDF4DA33F382EA1081FCFED107D#access-block> (date of access: 10.11.2022).

[16] Schahczenski, J. Understanding Organic Pricing and Costs of Production NCAT Agriculture and Natural Resource Economist, and Emily Post. [Electronic resource]. - 2022. Available at: https://attradev.ncat.org/wp-content/uploads/2022/08/organic_pricing_110619.pdf (date of access: 29.12.2022).

References

- [1] Grand View research. Organic Food and Beverages Market Size, Share & Trends Analysis Report By Product (Organic Food, Organic Beverages), By Distribution Channel (Offline, Online), By Region, And Segment Forecasts, 2022-2030 (2022). Available at: <https://www.grandviewresearch.com/industry->

analysis/organic-foods-beverages-market/methodology (date of access: 12.10.2022).

[2] Helga, W., Travnicek, J., Meier, C. & Schlatter, B. (2022). *The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2022*. Bonn: Research Institute of Organic Agriculture FiBL, Frick, and IFOAM – Organics International, 341.

[3] Grigoruk, V.V., Klimov, E.V. (2020). Organicheskoe sel'skoe hozjajstvo: konceptual'naja pozicija [Organic agriculture: conceptual position]. *Problemy agrorynka-Problems of AgriMarket*, 3, 88-101.

[4] Grigoruk, V.V., Akimbekova, Ch.U., Klimov, E.V., Dosumova, Zh.S. (2018). Model' agroformirovaniya po proizvodstvu organicheskoy sel'skohozyajstvennoj produkcii s dobavlennoj stoimost'ju [Agroformation model for the production of value-added organic agricultural products]. *Problemy agrorynka- Problems of AgriMarket*, 2, 82-89 [in Russian].

[5] Klimov, E.V., Asilov, B.U. (2022). Vybory i optimizacija kanalov sbyta dlja melkotovarnykh organicheskikh proizvoditelej plodoovoshhnogo napravleniya [Selection and optimization of distribution channels for small-scale organic producers of fruits and vegetables]. *Problemy agrorynka- Problems of AgriMarket*, 4, 94-103 [in Russian].

[6] Repin, S.S. (2021). Jekonomicheskaja teorija: zakonomernosti potrebitel'skogo povedeniya [Economic theory: patterns of consumer behavior]. *Putivoditel' predprinimatelja- Entrepreneur's Guide*, 14(3), 72-178 [in Russian].

[7] Eurostat. Data Browser. Final consumption expenditure of households by consumption purpose (COICOP 3 digit) (2022). Available at: <https://www.ec.europa.eu/eurostat/> (date of access: 10.12.2022).

[8] Economic Research Service U.S. Department of Agriculture (USDA). Food Prices and Spending (2022). Available at: <https://www.ers.usda.gov/data-products/ag-and-food-statistics--charting-the-essentials/food-prices-and-spending/> (date of access: 30.12.2022).

[9] Statistics Canada (2022). Available at: <https://www150.statcan.gc.ca/t1/tbl1/en/tv.action?pid=1110012501> (date of access: 31.12.2022).

[10] Uroven' zhizni naseleniya v Kazahstane Statisticheskij sbornik. Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan Bjuro Nacional'noj statistiki [The standard of living of the population in Kazakhstan. Statistical collection. Bureau of National

Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 10.10.2022) [in Russian].

[11] Bannikova, N.V., Vorob'eva, N.V., Orel, Ju.V., Bajcherova. A.R. (2022). Perspektivy razvitiya rynka organicheskikh produktov pitaniya s uchetom faktorov potrebitel'skogo sprosa [Prospects for the development of the organic food market, taking into account factors of consumer demand]. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta - Bulletin of the Voronezh State Agrarian University*, T.15, 1(72), 190 [in Russian].

[12] Kushwah, S., Dhir, A., & Sagar, M. (2022). Understanding consumer resistance to the consumption of organic food. A study of ethical consumption, purchasing, and choice behaviour. *Food Quality and Preference*. Available at: <https://www.cabdirect.org/cabdirect/abstract/20193466547> (date of access: 10.10.2022).

[13] Radojevic, V., Simin, T.M., Trbic, G.D., Milic, D. (2021). A Profile of Organic Food Consumers - Serbia Case-Study. *Sustainability*. Available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/1/131> (date of access: 10.01.2023).

[14] Prikaz Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 9 dekabrya 2016 goda №503 «Ob utverzhdenii nauchno obosnovannykh fiziologicheskikh norm potrebleniya produktov pitaniya» [Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 9, 2016 No. 503 "On approval of scientifically based physiological norms for food consumption"] (2022). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014674> (date of access: 10.10.2022) [in Russian].

[15] Chen, D., Jaenicke, E., Yan, J., Tian, K., & Nayga, R. (2022). Price promotion of organic foods and consumer demand. *Renewable Agriculture and Food Systems*. Available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/renewable-agriculture-and-food-systems/article/abs/price-promotion-of-organic-foods-and-consumer-demand/7353FEDF4DA33F382EA1081FCFED107D#access-block> (date of access: 10.11.2022).

[16] Schahczenski, J. (2022). Understanding Organic Pricing and Costs of Production NCAT Agriculture and Natural Resource Economist, and Emily Post. Available at: https://www.attradev.ncat.org/wp-content/uploads/2022/08/organic_pricing_110619.pdf (date of access: 29.12.2022).

Информация об авторах:

Климов Евгений Владимирович – основной автор; старший научный сотрудник; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Председатель Казахстанской федерации движений органического сельского хозяйства (KAZFOAM); 050057 ул. Сатпаева, 30Б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: fiiec@mail.ru; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2082-4678>

Кантарбаева Шырын Мырзахановна; доктор экономических наук, доцент; профессор Школы права и государственного управления; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г. Алматы, Казахстан; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Калымбекова Жанна Калымбековна; докторант Ph.D; Жетысуский университет им. И. Жансугурова; 040009 ул. Жансугурова, 187а, г.Талдыкорган, Казахстан; e-mail: Kalymbekova1@ gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0583-4875>

Авторлар туралы ақпарат:

Климов Евгений Владимирович – **негізгі автор**; аға ғылыми қызметкер; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Қазақстандық органикалық ауыл шаруашылығы қозғалысы федерациясының (KAZFOAM) төрағасы; 050057 Сатпаев көш., 30Б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: fiec@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2082-4678>

Қантарбаева Шырын Мырзаханқызы; экономика ғылымдарының докторы, доцент; Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің профессоры; Нархоз университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Калымбекова Жанна Калымбекқызы; Ph.D докторанты; І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040009 Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: Kalymbekova1@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0583-4875>

Information about authors:

Klimov Yevgeniy Vladimirovich – **The main author**; Senior Researcher; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Chairman of the Kazakhstan Federation of Organic Agriculture Movements (KAZFOAM); 050057 Satpaev str., 30B, Almaty, Kazakhstan; e-mail: fiec@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2082-4678>

Kantarbayeva Shyryn Myrzahanovna; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the School of Law and Public Administration; Narhoz University; 050035 Zhandosov str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Kalymbekova Zhanna Kalymbekovna; Ph.D student, I. Zhansugurov Zhetysu University; 040009 Zhansugurova str., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: Kalymbekova1@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0583-4875>

**СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД К РЕГУЛИРОВАНИЮ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ
В ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА**

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ПАВЛОДАР ОБЛЫСЫНДАҒЫ
ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУГЕ ЖҮЙЕЛІ КӨЗҚАРАС**

**A SYSTEMATIC APPROACH TO THE REGULATION OF LAND RELATIONS
IN THE PAVLODAR REGION OF KAZAKHSTAN**

Л.К. КАЙДАРОВА^{*1}

к.э.н., ассоциированный профессор

З.А. АРЫНОВА²

к.э.н., доцент

Ш.Ж. РАХМЕТУЛЛИНА³

старший преподаватель

¹Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

²Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан

³Екибастузский инженерно-технический институт им. академика К. Сатпаева,
Екибастуз, Казахстан

**электронная почта автора: kaidarova_l4@mail.ru*

Л.К. КАЙДАРОВА^{*1}

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

З.А. АРЫНОВА²

э.ғ.к., доцент

Ш.Ж. РАХМЕТУЛЛИНА³

аға оқытушы

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

²Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан

³Академик Қ. Сәтбаев атындағы Екібастұз инженерлік-техникалық институты,
Екібастұз, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: kaidarova_l4@mail.ru*

L.K. Kaidarova^{*1}

C.E.Sc, Associate Professor

Z.A. Arynova²

C.E.Sc, Associate Professor

Sh. Zh. Rakhmetullina³

Senior Lecturer

¹Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

²Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

³Academician K. Satpayev Ekibastuz Technical and Engineering Institute,
Ekibastuz, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: kaidarova_l4@mail.ru*

Аннотация. *Цель* – исследовать теоретические и практические аспекты развития рынка земель сельскохозяйственного назначения. *Методы* – общенаучные, синтеза и теоретического обобщения, системного анализа, экономико-статистический. *Результаты* – определено понятие «земельные отношения», доказана необходимость участия государства в управлении земельными ресурсами в рыночных условиях, изучены научные труды ученых-экономистов по этому направлению. С целью оценки эффективности деятельности государственных учреждений Павлодарской области приведена информация о существующих проблемах эксплуатации и охраны земель, а также в деятельности государственных органов, реализующих политику регулирования в сфере землепользования, препятствующих ее эффективной реализации. Проведен анализ поступлений в местный бюджет от использования земельного фонда. Предложены пути повышения эффективности госрегулирования

рационального использования земельных участков. *Выводы* – меры совершенствования механизма государственного контроля предусматривают внедрение республиканских автоматизированных информационных технологий «Единый государственный земельный кадастр» (ЕГЗК) и «Региональные геоинформационные системы» (РГИС). Кроме того, с целью повышения надзора создаются департаменты по управлению земельными ресурсами. Основной целью земельной политики являются повышение качества жизни населения; создание условий для сбалансированного развития страны и ее регионов; обеспечение реализации социальных стандартов, гарантированных государством. Несмотря на широкую теоретическую разработку указанной проблемы, исследование методологической основы формирования земельных отношений остается незавершенным и требует продолжения. Для развития земельных преобразований необходимо углубить изучение правовых, экономических, организационно-технических вопросов в системе общественных отношений. Требуют тщательного обоснования аспекты землеустройства, мониторинга, формирования результативной системы землепользования для конкретных условий Республики Казахстан.

Аңдатпа. Мақсаты – ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер нарығын дамытудың теориялық және практикалық аспектілерін зерттеу. *Әдістері* – жалпы ғылыми, синтез және теориялық жалпылау, жүйелік талдау, экономикалық және статистикалық. *Нәтижелері* – «жер қатынастары» ұғымы анықталды, мемлекеттің жер ресурстарын нарықтық жағдайда басқаруға қатысу қажеттілігі дәлелденген, осы бағыттағы ғалым-экономистердің ғылыми еңбектері зерттелген. Павлодар облысының мемлекеттік мекемелері қызметінің тиімділігін бағалау мақсатында жерді пайдалану мен қорғаудың қазіргі проблемалары, сондай-ақ жер пайдалану саласындағы реттеу саясатын іске асыратын, оны тиімді іске асыруға кедергі келтіретін мемлекеттік органдардың қызметінде ақпарат келтірілген. Жер қорын пайдаланудан жергілікті бюджетке түсетін түсімдерге талдау жүргізілген. Жер учаскелерін ұтымды пайдалануды мемлекеттік реттеудің тиімділігін арттыру жолдары ұсынылған. *Қортындылар* – мемлекеттік бақылау тетігін жетілдіру шаралары «Бірыңғай мемлекеттік жер кадастры» (БМЖК) және «Өңірлік геоақпараттық жүйелер» (ӨГЖ) республикалық автоматтандырылған ақпараттық технологияларды енгізуді көздейді. Сонымен қатар, қадағалауды арттыру мақсатында Жер ресурстарын басқару департаменттері құрылады. Жер саясатының негізгі мақсаты халықтың өмір сүру сапасын арттыру; елдің және оның өңірлерінің теңгерімді дамуы үшін жағдайлар жасау; мемлекет кепілдік берген әлеуметтік стандарттардың іске асырылуын қамтамасыз ету болып табылады. Аталған проблеманың кең теориялық дамуына қарамастан, жер қатынастарын қалыптастырудың әдіснамалық негізін зерттеу белгісіз болып қалады және жалғастыруды талап етеді. Жерді қайта құруларын дамыту үшін қоғамдық қатынастар жүйесіндегі құқықтық, экономикалық, ұйымдастырушылық-техникалық мәселелерді зерделеуді тереңдету қажет. Жерге орналастыру, мониторинг, Қазақстан Республикасының нақты жағдайлары үшін жер пайдаланудың нәтижелі жүйесін қалыптастыру аспектілері мұқият негіздеуді талап етеді.

Abstract. The goal is to explore theoretical and practical aspects of the development of the agricultural land market. *Methods* – general scientific, synthesis and theoretical generalization, system analysis, economic and statistical. *Results* – the concept of "land relations" is defined, the need for state participation in management of land resources in market conditions is proved, the scientific works of economists in this area are studied. In order to assess the effectiveness of the activities of state institutions in the Pavlodar region, information is provided on the existing problems of land exploitation and protection, as well as in the activities of government bodies implementing the policy of regulation in the field of land use, which impede its effective implementation. The analysis of revenues to local budget from the use of the land fund was carried out. The ways of increasing the efficiency of state regulation of the rational use of land plots are proposed. *Conclusions* – measures to improve the mechanism of state control assume the introduction of republican automated information technologies "Unified State Land Cadastre" (USLC) and "Regional Geographic Information Systems" (RGIS). In addition, land administration departments are being established to increase the control. The main goal of land policy is to improve the quality of life of the population; creation of conditions for the balanced development of the country and its regions; ensuring the implementation of social standards guaranteed by the state. Despite the broad theoretical development of this problem, the study of methodological basis for the formation of land relations remains uncertified and needs to be continued. For the development of land reforms, it is necessary to deepen the study of legal, economic, organizational and technical issues in the system of social relations. Aspects of land management, monitoring, formation of an effective land use system for the specific conditions of the Republic of Kazakhstan require careful justification.

Түйінді сөздер: аграрлық сектор, жер қатынастары, жерді пайдалану, мемлекеттік жер кадастры, мемлекеттік бақылау, автоматтандыру, жерді қорғау, жергілікті бюджет.

Key words: agricultural sector, land relations, land use, state land cadastre, state control, automation, land protection, local budget.

Материал и методы исследования. В настоящее время в условиях рыночной

Методы государственного регулирования земельных отношений в основном

можно классифицировать как правовые и экономические. Положительный результат использования и управления земельными ресурсами измеряется стабильностью социально-экономических и экологических условий на территориях, а также процессом улучшения этих показателей [6].

Несовершенство механизма регулирования земельных отношений проявляется в конфликте интересов между сельскими домохозяйствами, местными сообществами и органами власти всех уровней, семейными фермами и другими формами малого и среднего предпринимательства. Земельные ресурсы могут использоваться для различных целей в зависимости от их функций. Тот факт, что цель использования отражена в разрешительных документах, позволяет разделить ее на категории, за которые налог уплачивается или не уплачивается.

При проведении учета состояние использования земельных ресурсов в нашей стране, распределяется по категориям земельного фонда. Изменения количества и качества земельного фонда и категорий земель могут происходить в случае восстановления жилья; размещения сельскохозяйственных культур; размещения и развития производственных сил; развертывания водопроводных сетей или затопления территории; восстановления или повреждения транспортных путей; осуществления деятельности по охране природы; проведения мероприятий по мелиорации земель [7].

В большинстве развитых стран повышение эффективности управления земельными ресурсами осуществляется посред-

ством автоматизации государственных услуг с целью улучшения качества предоставляемых электронных услуг государственными органами [8]. При этом приоритетной задачей государства является контроль за использованием землепользований в интересах общественного благосостояния и сохранения целостности природных ресурсов, в том числе земли [9].

В странах с рыночной экономикой отсутствует и совершенно недопустим свободный рынок земель. Его свобода формальна. Он жестко контролируется экономическими методами и инструментариями в соответствии с законами рыночного хозяйствования и адекватным ему аграрным земельным законодательством [10].

Земельный фонд Павлодарской области в соответствии с целевым назначением подразделяется на 7 категорий земель:

- сельскохозяйственного назначения 6 581,6 тыс.га (52,8%);
- населённых пунктов 1 834,9 тыс. га (14,7%);
- промышленности, транспорта, связи, для нужд космической деятельности обороны, национальной безопасности и иного несельскохозяйственного назначения 120,8 тыс. га (1%);
- особо охраняемых природных территорий 357,9 тыс. га (2,9%);
- лесного фонда 126 тыс. га (1%);
- водного фонда 78,9 тыс. га (0,6%);
- запаса 3 370,4 тыс. га (27%).

Ежегодно в результате земельных правоотношений в регионе происходит постоянное перераспределение состава земельного фонда (таблица 1).

Таблица 1 - Динамика земельного фонда по категориям земель, тыс. га

Категория земель	1991г.	2018г.	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	Откл. 2022г. к 2018г.
Земли с/х назначения	10 626,9	5 497,7	5 709,8	5 906,3	6 195,8	6 581,6	1 083,9
Земли населенных пунктов	196,7	1 753,2	1 753,7	1 753,9	1 771,3	1 834,9	81,7
Земли промышленности, транспорта, связи, и иного не с/х назначения	839,1	129,1	129,5	129,7	130,6	120,8	-8,3
Земли особо охраняемых природных территорий	1,0	357,9	357,9	357,9	357,9	357,9	0
Земли лесного фонда	451,0	127,5	127,5	127,5	127,5	126,0	-1,5
Земли водного фонда	21,6	78,9	78,9	78,9	78,9	78,9	0
Земли запаса	334,3	4 526,2	4 313,3	4 116,5	3 808,5	3 370,4	-1 155,8
Итого	12 470,5	12 470,5	12 470,5	12 470,5	12 470,5	12 470,5	0
Земли, используемые другими областями	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	0
Территория области	12 475,5	12 475,5	12 475,5	12 475,5	12 475,5	12 475,5	0

Как видно из данных таблицы 1, за последние 5 лет наблюдается рост сельскохозяйственных земель на 1 083,9 тыс.га, или на 20%, населенных пунктов – на 81,7 тыс. га, или на 4,6%. Изменение земель населенных пунктов произошло в результате введения новой формы отчетности по земельному балансу. За анализируемый период имеет место сокращение площади земель запаса на 1 155,8 тыс. га, или на 25,5%, промышленности – на 8,3 тыс. га, или на 6,4%, лесного фонда – на 1,5 тыс. га, или на 1,2%.

Площади земель особо охраняемых природных территорий, а также водного фонда не изменились. В структуре земельного фонда сельскохозяйственные угодья составляют 6 581,6 тыс. га, или

52,8% общей площади земельного фонда региона. Земли, используемые в Северо-Казахстанской области, не изменились и составили 5,0 тыс. га.

Принцип платности использования земельных ресурсов является важной составляющей в сфере земельных отношений. По данным Департамента государственных доходов по Павлодарской области за 2022г., поступления от использования земельных ресурсов по кодам бюджетной классификации (далее - КБК) 105 315 – плата за пользование земельными участками, 303 101 – поступления от продажи земельных участков, 303 202 – плата за продажу права аренды земельных участков всего составили 1 053,0 тыс.тенге (таблица 2).

Таблица 2 – Поступления от использования земельных ресурсов по Павлодарской области (тыс. тенге)

Код КБК	Показатель	2018г.	2019г.	2020г.	2021г.	2022г.	Темп роста 2022 г. к 2018 г. в %
105315	Плата за пользование земельными участками	701,0	729,0	682,0	709,0	725,0	103,4
	Поступления от продажи основного капитала	1 759,0	3 694,0	5 190,0	3 460,0	14 706,0	в 8 раз
303101	Поступления от продажи земельных участков	166,0	295,0	462,0	255,0	260,0	156,6
303202	Плата за продажу права аренды земельных участков	117,0	243,0	116,0	-43,0	68,0	58,1
	Всего:	2 743,0	4 961,0	6 450,0	4 381,0	15 759,0	в 5 раз
	В том числе, итого по КБК 105315, 303101, 303202	984,0	1 267,0	1 260,0	921,0	1 053,0	107,0

По данным таблицы 2 видно, что в 2022г. сравнительно с 2018г. наблюдается увеличение поступлений по кодам бюджетной классификации КБК 105 315 – от использования земельных участков на 24,0 тыс. тенге, или на 103,4%, от продажи основного капитала – 12 947,0 тыс. тенге, или в 8 раз по КБК, 303 101 – от продажи земельных участков на 94,0 тыс. тенге, или на 156,6%. За анализируемый период по КБК 303 202 снизились на 49,0 тыс.тенге, или на 58,1%.

Необходимо отметить, что по данным Департамента государственных доходов по Павлодарской области, недоимка по налогам в местный бюджет составила по КБК 105 315 – за 2018г., 24 111,0 тыс. тенге, за 2019г. – 14 735,0 тыс. тенге, за 2020г. – 14 529,0 тыс. тенге, за 2021г. – 16 519,0 тыс. тенге, за 2022г. – 19 260,0 тыс. тенге. Снижение недоимки вышеуказанного налога в

местный бюджет, по предварительным данным, в 2022г. в сравнении с 2018г. составило 4 851,0 тыс. тенге, или 79,9%. Наличие недоимки свидетельствует о несвоевременных мерах реагирования со стороны фискальных органов [11,12]. Это одно из направлений выявления проблем в сфере государственного регулирования земельных отношений.

На основании государственного аудита, проведенного по данным Павлодарской области с целью оценки эффективности деятельности отдельных учреждений области, реализующих политику в сфере земельных отношений, были установлены многочисленные нарушения законодательства РК.

Согласно пп. 30 ст. 12 Земельного кодекса, базовые ставки платы за земельные участки, периодически уточняются в соответствии с официальной статистической

информацией об общем уровне инфляции и поправочным коэффициентам. По статистическим данным, уровень инфляции в Казахстане составлял в 2018г. – 5,3%, в 2019г. – 5,4%, в 2020г. – 7,5%, в 2021г. – 8,4%, в 2022г. – 14,5%. Однако, несмотря на изменение уровня инфляции и поправочных коэффициентов по области с 2012г. исходные ставки цены за использование земельных участков не уточнялись.

Основные выявленные нарушения:

- проблемы цифровизации сферы земельных отношений заключаются в непрозрачности процессов и различных способов предоставления земельных участков;
- несоблюдение принципов гласности и открытости. Отсутствуют публикации на Интернет-ресурсе и в СМИ, в частности, не публикуются сведения о гражданах, получивших земельный участок;
- неизменность с 2012г. базовых ставок платы за земельные участки, несмотря на изменение уровня инфляции, и поправочных коэффициентов, указывает о недостаточности принимаемых местными исполнительными органами мер по изысканию дополнительных резервов пополнения бюджета. В Павлодарской области базовая ставка платы за земельные участки при их предоставлении в частную собственность является самой низкой по республике. Например, по г. Павлодару - 950 тенге за 1 м², по г. Экибастузу – 700 тенге за 1 м², г. Аксу – 750 тенге за 1 м², по сельским округам области ставка варьируется от 75 до 175 тенге за 1 м² (для сравнения: в г. Караганде – 1984 тенге за 1 м², в г. Петропавловске – 1270 тенге за 1 м²); потенциал по использованию земель в регионе гораздо выше ныне существующего;
- несоблюдение и предоставление земельных участков под застройку объектов для целей, не предусмотренных генеральным планом;
- предоставление земель для целей «огородничества», площадь которых превышает предусмотренный Земельным кодексом норматив – 1 га;
- предоставление земельных участков без проведения конкурсных процедур для целей благоустройства участков;
- отсутствие утвержденных технических регламентов по дачному строительству позволяет землепользователям строить капитальное жилое строение для круглогодичного проживания на территории садоводств, землях сельскохозяйственного назначения;
- отсутствие надлежащей подготовки

к процедуре изъятия земельных участков для государственных нужд;

- нарушения по заключенным договорам землепользования, связанные с расчетом платы за земельные участки;

- недостаточная работа по возврату в государственную собственность бесхозяйного имущества, в том числе земель [см.12].

Каждое государство за долгие годы своего существования и развития накапливает огромный опыт регулирования земельно-имущественных отношений и создает собственную земельную информационную систему, в которой организуется обмен информацией между разными системами [13].

Одним из направлений совершенствования государственного регулирования земельными отношениями является предоставление всех категорий земель Республиканской информационной автоматизированной системе «Единый государственный кадастр недвижимости» (далее - ЕГКН) и 17 «Региональных геоинформационных системах» (далее - РГИС), 2 способа.

РГИС - это внутренняя система местного исполнительного органа, в которой в соответствии с градостроительными документами подготавливается акт выбора земельного участка, который в соответствии с ситуационной схемой направляется на согласование одновременно всем заинтересованным государственным органам, соответствующим службам.

Первый способ реализуется через прямое предоставление местными исполнительными органами земельных участков. Прямое предоставление земельных участков состоит из 3-х этапов и срок оформления составляет 1 год. Цифровизация позволит сократить процедуры, земельную комиссию и срок предоставления в течение 30 дней.

Второй способ реализуется посредством аукционов и конкурсов для развития бизнеса, которые должны проводиться исключительно в электронном формате посредством использования единой электронной торговой площадки Министерства финансов www.gosreestr.kz. Данная процедура предусматривает реализацию 3-х этапов в течение 90 дней. Автоматизация данного способа позволит сократить срок до 10 дней.

Процедура проведения конкурсов по сельскохозяйственным землям состоит из 3-х этапов, срок оказания занимает 120 дней. Автоматизация позволит сократить срок до 40 дней, уменьшить бюрократию и

конкурс будет прозрачным. В результате внедрения ожидается:

- унифицирование порядка рассмотрения заявок на предоставление земельных участков;

- систематизация государственного контроля по срокам и ходу рассмотрения заявок в системе РГИС;

- электронное оказание услуг;

- упразднение участия земельной комиссии;

- согласование предоставления земельных участков с государственными органами и предприятиями, оказывающими коммунальные услуги в электронном формате;

- автоматизация процедуры предоставления земельных участков [14].

В рамках решения основных проблем государственного регулирования земельными отношениями по Павлодарской области необходимо:

- проводить публикацию на Интернет-ресурсе и в СМИ в целях соблюдения принципов гласности и открытости;

- принять меры по проведению экспертиз проектов (схем) зонирования земель для пересмотра базовых ставок с учетом инфляции;

- усилить государственный контроль за соблюдением земельного и налогового законодательства;

- проводить мониторинг и ужесточить контроль за целевым использованием земельных участков [см.12].

Необходимо отметить, что с 2014г. функции государственного контроля за использованием и охраной земель полностью возложены на местные исполнительные органы. В 2021г. был принят Закон Республики Казахстан, предусматривающий передачу функций государственного надзора за использованием и охраной земель в ведомство центрального уполномоченного органа с созданием его территориальных подразделений с 1 января 2022г. [15].

Во исполнение вышеуказанного Закона РК в Казахстане созданы департаменты по управлению земельными ресурсами с целью осуществления контроля за предоставлением земель акиматами, тогда как функция контроля за использованием и охраной земель передана в Комитет по управлению земельными ресурсами.

Таким образом, выстроена единая вертикаль государственного надзора за использованием и охраной земель в РК по принципу «центр - регион» и сделан важнейший шаг для наведения порядка и решения накопившихся проблем в сфере земельных отношений [см.15].

Выводы

1. Повышение эффективности реализации земельного потенциала является главным условием сохранения и развития экономики, при этом необходимо подобрать оптимальную пропорцию участия государственного управления и экономического регулирования использования земельных ресурсов.

2. Проведенные авторами исследования показали, что государственное регулирование земельных отношений в РК требует изменений, как показывает опыт развитых государств, автоматизация государственного земельного кадастра повышает прозрачность, а также облегчает контроль в целевом использовании и охраны земельных ресурсов.

3. В Павлодарской области существуют проблемы наличия недоимки по налогам, что свидетельствует о пробелах в системе государственного контроля с позиции фискальных органов. Исходные ставки цены за использование земельных участков являются самыми низкими в стране, которые с 2012г. не менялись, несмотря на изменение уровня инфляции. Повышение данной ставки с учетом инфляции позволит увеличить объемы поступлений.

4. Меры совершенствования системы государственного регулирования предусматривают внедрение механизма автоматизации на республиканской информационной автоматизированной системе ЕГКН и РГИС, реализация которого предусматривает 2 способа: прямой и через аукционы.

5. Следует разработать стратегический план по управлению земельными ресурсами РК, который в будущем позволит планомерно разрешать все спорные моменты в сфере земельных отношений.

Список литературы

[1] Altiev, A. Improvement of the regulation mechanisms of the land use diversification / A. Altiev, M. Mahsudov //International Journal of Pharmaceutical Research. -2020. - Vol. 12. - No. 4. - P. 668-672.

[2] Nikonova, G.N. Regulation of land relations in the agrarian sector: institutional / G.N. Nikonova, A.G. Trafimov, A.G. Nikonov // Российский электронный научный журнал. - 2018. - №4. - С.7-18.

[3] Хлопцов, Д.М. Земельная политика государства /Д.М. Хлопцов. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2019. – 252 с.

[4] Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года [Электронный ресурс].-

2022.-URL: <https://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 12.11.2022).

[5] Арынова, З.А. Аграрлық секторды мемлекеттік қолдаудың мемлекеттік реттеудің элементі ретінде қажеттілігі және рөлі /З.А. Арынова, Л.К. Кайдарова // Проблемы агрорынка. -2017. - №1. - Б.71-78.

[6] Кустова, С.Б. Совершенствование методов государственного регулирования рынка земель сельскохозяйственного назначения в регионе / С.Б. Кустова //Проблемы современной экономики.- 2019.- № 2 (70).- С. 219-222.

[7] Сальников, А.М. Государственное регулирование национальной экономики: учебное пособие /А.М. Сальников. – Ярославль: ООО «ПКФ «СОЮЗ-ПРЕСС», 2021. – 108 с.

[8] Курманова, Г.К. Управление земельными ресурсами в условиях цифровизации / Г.К. Курманова //Проблемы агрорынка. -2020. - №4. - С. 140-146.

[9] Mamonov, K. Territorial development of land use in regions: conceptual provisions, problems and a methodological approach to assessment/ K. Mamonov, V. Frolov, I. Kondratyuk, O. Kanivets// Array. Municipal Economy of Cities.-2020. - Vol. 1. - N. 154. - P.154-158.

[10] Кайдарова, Л.К. Зарубежный опыт автоматизации государственных услуг системы земельных отношений /Л.К. Кайдарова, К.О. Жаминов //Вестник Инновационного Евразийского Университета.-2022.- №1 (85).- С. 72-78.

[11] Официальный сайт Департамент государственных доходов по Павлодарской области [Электронный ресурс].- 2022.-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/kgd-pavlodar> (дата обращения: 26.12.2022).

[12] Официальный сайт Ревизионной комиссии по Павлодарской области [Электронный ресурс].-2022.- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pavlodar-rkpvlgovkz> (дата обращения: 12.11.2022).

[13] Rakhimjonov, A. Improving the Creation of a Land Information Base for the Privatization of Land Plots in the Republic of Uzbekistan and Foreign Experience in this Area/A. Rakhimjonov, N.F. Imomov//The American Journal of Social Science and Education Innovations.- 2021.-Vol. 3. - N. 2. - P. 160–165.

[14] Официальный сайт Министерства сельского хозяйства РК [Электронный ресурс].- 2022.-URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa> (дата обращения: 12.11.2022).

[15] Закон Республики Казахстан от 30 июня 2021 года № 59-VII ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам развития земельных отношений» [Электронный ресурс].-2021.-URL: <https://www.adilet.zan.kz> (дата обращения: 12.11.2022).

References

[1] Altiev, A., Mahsudov, M. (2020). Improvement of the regulation mechanisms of the land use diversification. *International Journal of Pharmaceutical Research*, 12 (4), 668-672.

[2] Nikonova, G.N., Trafimov A.G., Nikonov A.G. (2018). Regulation of land relations in the agrarian sector: institutional. *Russian electronic scientific journal*, 4, 7-18.

[3] Hlopov, D.M. (2019). *Zemel'naya politika gosudarstva [State land policy]*. Tomsk: Izdatel'skij Dom Tomskogo gos. universiteta, 252 [in Russian].

[4] Konstituciya Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995] (2022). Available at: <http://www.adilet.zan.kz> (date of access: 12.11.2022) [in Russian].

[5] Arynova, Z.A. & Kajdarova, L.K. (2017). Agrarlyq sektordy memlekettik qoldaudyń memlekettik retteudiń ehlementi retinde qazhetti-ligi zhəne rəli [The need and role of state support of the agricultural sector as an element of state regulation]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 71-78 [in Kazakh].

[6] Kustova, S.B. (2019). Sovershenstvovanie metodov gosudarstvennogo regulirovaniya rynka zemel' sel'skohozyajstvennogo naznacheniya v regione [Improving the methods of state regulation of the agricultural land market in the region]. *Problemy sovremennoj ekonomiki-Problems of the modern economy*, 2 (70), 219-222 [in Russian].

[7] Sal'nikov, A.M. (2021). *Gosudarstvennoe regulirovanie nacional'noj ekonomiki:uchebnoe posobie. [State regulation of the national economy: textbook]*. YAroslavl': ООО «ПКФ «СОЮЗ-ПРЕСС», 108 [in Russian].

[8] Kurmanova, G.K. (2020). Upravlenie zemel'nymi resursami v usloviyah cifrovizacii [Land management in the context of digitalization]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 140-146 [in Russian].

[9] Mamonov, K., Frolov, V., Kondratyuk, I., Kanivets, O. (2020). Territorial development of land use in regions: conceptual provisions, problems and a methodological approach to assessment. *Array. Municipal Economy of Cities*, 1(154), 154-158.

[10] Kajdarova, L.K. & Zhaminov, K.O. (2022). Zarubezhnyj opyt avtomatizacii gosudarstvennyh uslug sistemy zemel'nyh otnoshenij [Foreign experience in automating public services in the system of land relations]. *Vestnik Innovacionnogo Evrazijskogo Universiteta - Bulletin of the Innovative Eurasian University*, 1 (85), 72-78 [in Russian].

[11] Oficial'nyj sajt Departament gosudarstvennyh dohodov po Pavlodarskoj oblasti [Official website of the Department of State Revenues in Pavlodar region] (2022). Available at: <https://www.adilet.zan.kz>

www.gov.kz/ memleket/ entities /kgd-pavlodar (date of access: 26.12.2022) [in Russian].

[12] Oficial'nyj sajt Revizionnoj komissii po Pavlodarskoj oblasti [Official website of the Audit Commission for Pavlodar region] (2022). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pavlodar-rkpvlgovkz> (date of access: 12.11.2022) [in Russian].

[13] Rakhimjonov, A., Imomov, N.F. (2021). Improving the Creation of a Land Information Base for the Privatization of Land Plots in the Republic of Uzbekistan and Foreign Experience in this Area. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(2), 160-165.

[14] Oficialnyi site Ministerstva selskogo hozyaustva RK [Official website of the Ministry

of Agriculture of the Republic of Kazakhstan] (2022). Available at: <http://www.gov.kz/memleket/entities/moa> (date of access: 12/11/2022) [in Russian].

[15] Zakon Respubliki Kazahstan ot 30 iyunya 2021 goda №59-YII ZRK "O vnesenii izmenenii i dopolnenii v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazahstan po voprosam razvitiya zemelnyh otnosheniy" [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2021 No. 59-VII ZRK "On amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the development of land relations"] (2021). Available at: <http://www.adilet.zan.kz> (date of access: 12.11.2022) [in Russian].

Информация об авторах:

Кайдарова Лаззат Каиркеновна – **основной автор**; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; ассоциированный профессор Школы менеджмента; Алматы Менеджмент университет; 050060 ул.Розыбакиева, 227, г.Алматы, Казахстан; e-mail: kaidarova_l4@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2921-6572>.

Арынова Зульфия Амангельдиновна; кандидат экономических наук, доцент; профессор кафедры «Бизнес и менеджмент»; Инновационный Евразийский университет; 140000 ул. Ломова, 45, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: zaryn24@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-01623-6667>

Рахметуллина Шынар Жақановна; старший преподаватель; кафедра «Бизнес и управление»; Екибастузский инженерно-технический институт им. академика К. Сатпаева; 141208 ул. Энергетиков, 54, Павлодарская область, г.Екибастуз, Казахстан; e-mail: 456123zx@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6006-0847>

Авторлар туралы ақпарат:

Кайдарова Лаззат Қайыркенқызы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; қауымдастырылған профессор Менеджмент мектебі; Алматы Менеджмент университеті; 050060 Розыбакиев көш., 227, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kaidarova_l4@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2921-6572>

Арынова Зульфия Амангельдықызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Бизнес және басқару» кафедрасының профессоры; Инновациялық Еуразия университеті, Ломов көш., 45, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: zaryn24@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-01623-6667>

Рахметуллина Шынар Жақанқызы; аға оқытушы; «Бизнес және басқару» кафедрасы; Академик Қ. Сәтбаев атындағы Екібастұз инженерлік-техникалық институты; 141208 Энергетиктер көш., 54, Павлодар облысы, Екібастұз қ., Қазақстан; e-mail: 456123zx@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6006-0847>

Information about authors:

Kaidarova Lyazzat Kairkenovna – **The main author**: Candidate of Economic Science, Associate Professor; Associate Professor of the School of Management; Almaty Management University; 050060 Rozibakieva str., 227, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kaidarova_l4@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2921-6572>.

Arynova Zulfiya Amangeldinovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Business and Management; Innovative University of Eurasia; 140000 Lomov str., 45, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: zaryn24@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-01623-6667>

Rakhmetullina Shynar Zhakanovna; Senior lecturer; Department of Business and Management; Academician K. Satpayev Ekibastuz Technical and Engineering Institute; 141208 Energetikov str., 54, Pavlodar region, Ekibastuz, Kazakhstan; e-mail: 456123zx@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-6006-0847>

**СОЗДАНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ: РЕАЛИЗАЦИЯ
МЕРОПРИЯТИЙ В РАМКАХ ПИЛОТНОГО ПРОЕКТА ПО ПОВЫШЕНИЮ ДОХОДОВ
СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІН ҚҰРУ: ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ ТАБЫСЫН
АРТТЫРУ ЖӨНІНДЕГІ ПИЛОТТЫҚ ЖОБА ШЕҢБЕРІНДЕ ІС-ШАРАЛАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ**

**CREATION OF AGRICULTURAL COOPERATIVES: IMPLEMENTATION
OF ACTIVITIES IN THE FRAMEWORK OF THE PILOT PROJECT AIMED TO INCREASE
THE INCOMES OF THE RURAL POPULATION IN THE ZHAMBYL REGION
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Г.У. АКИМБЕКОВА*

д.э.н., профессор

А.Б. БАЙМУХАНОВ

к.э.н.

У.Р. КАСКАБАЕВ

магистр экономических наук

**электронная почта автора: akimbekova_g@mail.ru*

*Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного
комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан*

Ғ.Ү. ӘКІМБЕКОВА*

э.ғ.д., профессор

А.Б. БАЙМУХАНОВ

э.ф.к.

Ұ.Р. ҚАСҚАБАЕВ

экономика ғылымдарының магистрі

*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту
ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық пошталары: akimbekova_g@mail.ru*

G.U. AKIMBEKOVA*

Dr.E.Sc., Professor

A.B. BAYMUKHANOV

C.E.Sc.

U.R. KASKABAEV

Master of Economic Sciences

*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author's email: akimbekova_g@mail.ru*

Аннотация. *Цель* – оценка результатов реализации мероприятий по организации сельскохозяйственных кооперативов в рамках Пилотного проекта по увеличению доходов населения в сельской местности Жамбылской области. *Методы* – аналитический, экономики-статистический, монографический. *Результаты* – на базе проведенного анализа деятельности действующих и вновь созданных сельхозформирований кооперативного типа, сложившихся проблем на стадии их формирования и функционирования, обеспечения необходимой комплектацией, техникой, оборудованием, оборотными средствами выявлены основные причины, сдерживающие их развитие; определены этапы образования сельхозкооперативов, влияние их на развитие АПК региона, ожидаемые результаты проекта; проведены разъяснительные работы по механизму внутривладельческих отношений в кооперативе, правильному составлению учредительных документов, особенностям налогообложения, ведению бухгалтерского учета и отчетности; представлены расчеты предполагаемых затрат,

экономической эффективности кооперации в животноводстве, растениеводстве, сферах хранения, первичной переработки и сбыта сельхозпродукции, материально-технического обслуживания сельскохозяйственных товаропроизводителей. Разработаны научно обоснованные оптимальные параметры перспективных моделей объединений на кооперативных принципах в соответствии с направлениями их деятельности. **Выводы** – процесс кооперирования мелких хозяйств влияет не только на экономический рост основных отраслей сельского хозяйства за счет сокращения расходов, увеличения объемов производства продуктов сельского хозяйства, но и развитие инфраструктуры, обеспечение стабильной реализации произведенных товаров, а также повышение уровня жизни на селе за счет расширения сфер приложения труда, создания предпосылок для расширения масштабов сельского предпринимательства. Рекомендуются поэтапная организация многоуровневой системы сельскохозяйственных кооперативов, действующей во взаимосвязи с государственными (местными) органами, а также их финансовыми, общественными организациями.

Аңдатпа. Мақсаты – Жамбыл облысының ауылдық жерлеріндегі халықтың табысын ұлғайту жөніндегі пилоттық жоба шеңберінде ауыл шаруашылығы кооперативтерін ұйымдастыру жөніндегі іс-шараларды іске асыру нәтижелерін бағалау. **Әдістері** – аналитикалық, экономика-статистикалық, монографиялық. **Нәтижелері** – кооператив үлгісіндегі қолданыстағы және жаңадан құрылған ауыл шаруашылығы құрылымдарының қызметіне жүргізілген талдау, олардың қалыптасуы мен жұмыс істеу сатысында қалыптасқан проблемалар, қажетті жинақтаумен, техникамен, жабдықпен, айналым қаражатымен қамтамасыз ету негізінде олардың дамуын тежейтін негізгі себептер анықталған; ауыл шаруашылығы кооперативтерінің құрылу кезеңдері, олардың өңірдің АӨК дамуына әсері, жобаның күтілетін нәтижелері айқындалған; кооперативтегі шаруашылықшілік қатынастар тетігі, құрылтай құжаттарының дұрыс құрастырылуы, салық салу ерекшеліктері, бухгалтерлік есеп пен есептілікті жүргізу бойынша түсіндіру жұмыстары жүргізілген; болжамды шығындар, мал шаруашылығындағы, өсімдік шаруашылығындағы, ауыл шаруашылығы өнімдерін сақтау, бастапқы өңдеу және өткізу салаларындағы кооперацияның экономикалық тиімділігі, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге материалдық-техникалық қызмет көрсету есептері ұсынылған. Бірлестіктердің перспективалық модельдерінің ғылыми негізделген оңтайлы параметрлері кооперативтік принциптерде олардың қызмет бағыттарына сәйкес әзірленген. **Қортындылар** – шағын шаруашылықтарды кооперациялау процесі шығыстарды қысқарту, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемін ұлғайту есебінен ауыл шаруашылығының негізгі салаларының экономикалық өсуіне ғана емес, сонымен қатар инфрақұрылымды дамытуға, өндірілген тауарларды тұрақты өткізуді қамтамасыз етуге, сондай-ақ еңбекті қолдану салаларын кеңейту, ауыл кәсіпкерлігінің ауқымын кеңейту үшін алғышарттар жасау есебінен ауылда өмір сүру деңгейін арттыруға әсер етеді. Мемлекеттік (жергілікті) органдармен, сондай-ақ олардың қаржылық, қоғамдық ұйымдарымен өзара байланыста әрекет ететін ауыл шаруашылығы кооперативтерінің көп деңгейлі жүйесін кезең-кезеңімен ұйымдастыру ұсынылады.

Abstract. The goal is to evaluate the results of the implementation of measures to organize agricultural cooperatives in the framework of the Pilot Project to increase the income of the population in rural areas of the Zhambyl region. **Methods** – analytical, economics-statistical, monographic. **Results** – on the basis of the analysis of the activities of existing and newly created agricultural entities of cooperative type, the existing problems at the stage of their formation and functioning, providing necessary equipment, machinery, equipment, working capital, the main reasons hindering their development were identified; the stages of formation of agricultural cooperatives, their impact on the development of AIC of the region, the expected results of the project were determined; explanatory work was carried out on the mechanism of intraeconomic relations in a cooperative, the correct preparation of constituent documents, taxation features, accounting and reporting; calculations of the estimated costs, economic efficiency of cooperation in animal husbandry, crop production, storage, primary processing and marketing of agricultural products, logistics of agricultural producers are presented. Scientifically substantiated optimal parameters of promising models of associations based on cooperative principles have been developed in accordance with their areas of activity. **Conclusions** – the process of cooperation of small farms affects not only economic growth of the main branches of agriculture by reducing costs, increasing production of agricultural products, but also the development of infrastructure, ensuring stable sale of manufactured goods, as well as improving the living standard in the countryside by expanding areas application of labor, creating prerequisites for expanding the scale of rural entrepreneurship. A phased organization of a multilevel system of agricultural cooperatives is recommended, acting in conjunction with state (local) bodies, as well as their financial and public organizations.

Түйінді сөздер: Жамбыл облысы, ауыл шаруашылығы кооперативі, пилоттық жоба, өнім өндіру, өткізу, кірістер, ауыл халқы, өмір сүру деңгейі.

Key words: Zhambyl region, agricultural cooperative, pilot project, production, sales, income, rural population, living standard.

Материал и методы исследования. В процессе проведения исследования использовались следующие методы: аналитический – при анализе сложившихся проблем в малых формах хозяйствования в Жамбылской области; монографический – при выявлении организационно-экономи-

Основными факторами, способствующими реализации данного пилотного проекта, определена высокая доля сельского населения в общей численности населения Жамбылской области (60,4%). Из 680 тыс. чел. сельского населения более 150 тыс. чел. относятся к категории самозанятых и безработных, не имеющих постоянный доход, около 180 тыс. чел. имеют более-менее постоянный доход. Кроме этого, отмечен высокий удельный вес личных подсобных хозяйств (далее - ЛПХ) в

производстве сельскохозяйственной продукции, преимущественно в животноводстве (67%), в общем поголовье скота - 52,8%, объеме производства молока – 76,5%, мяса – 51,4%, что характеризует мелкотоварный характер сельскохозяйственного производства области. По результатам проведенного анализа каждого сельского двора установлено, что доход ЛПХ в среднем составляет 25-30 тыс. тенге/месяц [5].

Проблемы сельхозпроизводства сказались и на развитии сфер хранения, первичной и глубокой переработки сельхозпродукции, в частности, вызвали снижение доли переработки сельхозпродукции. Вышеперечисленные тенденции обосновывают необходимость решения проблем путем кооперации. Объединение мелких хозяйств (ЛПХ, крестьянских (фермерских) хозяйств и др.) в сельхозкооперативы даст возможность совместно использовать землю, сельхозтехнику, технологическое оборудование и др., что непосильно для разрозненных хозяйств [6].

Создание сельскохозяйственного кооператива позволит защитить не только экономические интересы его членов [7,8], но способствует социальному эффекту для сельских жителей, в особенности для самозанятых, к которым относятся хозяйства населения, в частности, изменение статуса, переход к индивидуальному предпринимательству, позволяющие получать адресную помощь, повышать свои доходы за счет увеличения объемов произведенной продукции и ее реализации через кооператив, а также осуществлять трудовую деятельность в кооперативе, увеличивая его доход и обеспечивая свою занятость [9,10].

Однако сельхозкооперация в республике не получила должного развития, главной причиной которого является недостаточная информированность сельхозтоваропроизводителей о правовых, экономических основах их функционирования [11]. Так, в процессе проведенного анализа текущей ситуации сельскохозяйственных кооперативов Жамбылской области были выявлены следующие проблемы на стадии создания и функционирования сельхозкооперативов, а именно:

- неосведомленность членов кооператива по основным положениям Закона Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах», утвержденного Мажилисом Парламента 29.10.2015г. [12], по кооперативным принципам, преимуществам объединения малых форм хозяйствования, основным формам кооперации, возможно-

стям использования льготного налогообложения в виде специального налогового режима (СНР) для сельхозкооперативов, о необходимости становления на учет в течение 5 рабочих дней после государственной регистрации кооператива и др.);

- ненадлежащее оформление учредительных документов (устава, учредительного договора) сельскохозяйственного кооператива, несоответствие их содержания основным требованиям в соответствии с нормативно-правовыми актами, касающимися сельскохозяйственной кооперации.

С целью устранения вышеуказанных проблем проводилась разъяснительная работа среди членов сельхозкооперативов и других сельхозтоваропроизводителей по основным нормам Закона РК «О сельскохозяйственных кооперативах» [см.12]; актуальности и приоритетности развития сельскохозяйственной кооперации, роли ее в социально-экономическом развитии экономики АПК; задачах, поставленных Правительством Республики Казахстан [13; см.1,2], в отношении преимуществ кооперирования малых форм хозяйствования.

Наиболее актуальным является вопрос о специальном налоговом режиме для сельскохозяйственных кооперативов, поскольку большинство кооперативов не использовали предоставленную меру льготного налогообложения вследствие отсутствия достаточной информации о данной возможности. В связи с этим в процессе работы над проектом проводилась разъяснительная работа по налогообложению сельхозкооперативов и организован вебинар на тему «Особенности налогообложения сельскохозяйственных кооперативов» с участием представителей сельхозкооперативов, областного департамента государственных доходов, представителей управления акимата Жамбылской области.

По результатам вебинара была проведена встреча и разъяснительная работа среди сотрудников 10 районных отделов государственных доходов с представителями сельхозкооперативов по актуальным вопросам налогообложения.

Проведена разъяснительная работа по правильному составлению документов, служащих основанием для деятельности сельхозкооператива, осуществлен анализ их соответствия действующим нормативно-законодательным актам, касающимся сельхозкооперативов. Для каждого сельхозкооператива, имеющего отклонения от нормы, внесены изменения в Учредительный договор, в котором указаны основные обя-

занности членов кооператива перед кооперативом и кооператива перед его членами, доли участия каждого члена кооператива, размеры вступительного и имущественного взноса, тарифы по оказанию агротехнических услуг членам кооператива.

Аналогичная работа проведена с целью устранения недостатков по содержанию Устава сельскохозяйственного производственного кооператива (далее - СПК), внесены изменения в структуру управления кооперативом, упразднена должность управляющего директора СПК, устранено дублирование функций председателя кооператива и председателя Правления; озвучены изменения по определению доли каждого члена кооператива согласно внесению имущественного взноса членов кооператива. Для специалистов ЦОН, органов юстиции, РПП «Атамекен» и др. ответственных лиц по вопросам государственной регистрации, даны разъяснения о правильном оформлении учредительных документов сельхозкооперативов, соответствующих требованиям.

В процессе реализации данного проекта были организованы семинары (офлайн), вебинары (онлайн) и точечные консультации для председателей, членов сельхозкооперативов и сельхозтоваропроизводителей, желающих организовать кооператив, по основным вопросам создания и эффективного функционирования сельхозкооперативов, основным преимуществам объединения малых форм хозяйствования, механизму внутрихозяйственных отношений между членами и самим кооперативом, предполагаемым затратам, потребностям в финансовых средствах, экономической эффективности создания сельхозкооператива в животноводстве, растениеводстве, сферах хранения, первичной переработке и сбыта сельхозпродукции, разработке научно обоснованных оптимальных параметров перспективных моделей сельхозкооперативов в соответствии со сферой их деятельности, введению бухгалтерского учета и отчетности, особенности налогообложения в сельскохозяйственных кооперативах и др.

С целью оптимизации организации кооперативов разработан алгоритм организации пилотного сельскохозяйственного кооператива, который проводится поэтапно.

На первом этапе обосновывается необходимость организации сельхозкооператива, определяется инициативная группа товаропроизводителей, способных создать

кооператив для защиты интересов мелких хозяйств.

На втором этапе обсуждаются основные положения устава, учредительного договора кооператива и утверждаются учредительные документы сельхозкооператива.

На третьем этапе производится государственная регистрация кооператива в районном отделе юстиции, устанавливаются размер, виды паевых взносов (вступительного, дополнительного, имущественного), использование паевого и резервного фондов, определяются источники формирования имущества кооператива, порядок внесения паевых взносов членов кооператива, условия участия членов кооператива в его деятельности, распределения дохода кооператива, покрытия убытков сельскохозяйственного кооператива, реорганизация кооператива.

На четвертом этапе производится регистрация в районном управлении государственных доходов на учет с целью использования специального налогового режима (СНР) для сельскохозяйственных кооперативов, вступление новых членов в СПК путем проведения общего собрания, подача заявки в областное управление сельского хозяйства на получение в лизинг сельскохозяйственной техники, оборотных средств, регистрация членов кооператива в налоговом отделе в качестве индивидуального предпринимателя, сбор документов согласно перечню и получение льготного кредита специалистам АО «Социально-предпринимательской корпорации «Тараз».

Одним из приоритетных направлений Пилотного проекта по повышению доходов сельского населения Жамбылской области является эффективное использование земельных ресурсов. В рамках реализации задачи по формированию сельхозкооперативов выявлены проблемы неэффективного использования паевых земель, а именно: отсутствие оборотного капитала и доступа к кредитам, экономической целесообразности закупа сельхозтехники для малых земельных участков (1-5 га), значительная часть земель используется путем передачи в аренду и субаренду. Как следствие, рекомендовано условное объединение паевых земель, а сельхозкооперативы должны предоставлять своим участникам неиспользуемые земельные участки с целью выращивания сельхозпродукции.

В настоящее время в большинстве сельхозкооперативов Жамбылской области выращивают кормовые культуры, для обеспечения членов кооператива необходимым

объемом кормов (19,7 тыс.т сена, 6,8 тыс.т фуража, 2 тыс. т силоса и сенажа). Кроме того, закупаются сельхозтехника, семена, пестициды и удобрения.

Организация сельскохозяйственных кооперативов в каждом сельском округе способствовала созданию предпосылок и реальных условий для развития малого и среднего бизнеса на селе, что позволило сократить отток молодежи из села в город, открыты новые производства.

Согласно результатам реализации данный пилотный проект приносит свои плоды. Так, экономический рост по итогам 11 месяцев 2022г. составил 105,7%. В сельском хозяйстве произведено продукции на сумму 562,6 млрд.тенге, рост составил 6,1%. На субсидии выделено 31,2 млрд.тенге. За счет возвращенных кредитных средств к эксперименту подключились еще 3 сельских округа. Агриям переданы в лизинг 28 ед. сельхозтехники на 177,5 млн тенге. Пилотный проект планируется реализовать еще в 10 сельских округах кроме предыдущих 11, на это выделено 6 млрд.тенге, сельчанам выдаются кредиты под 2,5%. В 2023г. намечено подключить к проекту 20 сельских округов, а до 2025г. проектом будут охвачены все округа. Сельхозкооперативам передано 18 ед. новой сельхозтехники на общую сумму 303 млн тенге [14].

Таким образом, реализация выбранных 5 направлений Пилотного проекта Жамбылской области, в том числе по формированию сельхозкооперативов, окажет существенное влияние на социально-экономическое развитие региона, а внедрение опыта Жамбылской области в других регионах республики позволит подтвердить высокую эффективность и влияние сельскохозяйственной кооперации на развитие не только экономики сельского хозяйства и смежных отраслей АПК, но и на развитие сельских территорий страны. Планируется запустить общестрановой проект по развитию сельскохозяйственной кооперации с выделением 1 трлн. тенге, который охватит более 1 млн сельчан» [см.13].

В программе по повышению доходов населения до 2025г., утвержденный 14 апреля 2022г., поставлена задача увеличить занятость и повысить трудовые доходы в сельской местности путем масштабирования опыта Жамбылской области по повышению доходов сельского населения во всей республике (кредитование ЛПХ по направлениям животноводства, растениеводства) и на развитие собственного биз-

неса. Запуск данного Пилотного проекта в каждой области республики предусматривает следующие этапы реализации: скрининг местности путем подворового обхода местности с целью установления социально-экономической картины села; выявление специализации села и района; изучение бизнес-потенциала и кооперационных направлений; создание технологических карт в соответствии с бизнес-потенциалом; обучение агрокомпетенциям (безработных, ЛПХ) и подготовка управляющих кооперативами; формирование сбытовой кооперации и их финансирование; оказание необходимых мер поддержки для реализации бизнес-потенциала и кооперационных направлений и др. [см.3]. Пилотный проект по повышению доходов сельского населения в Жамбылской области:

- ожидаемые количественные результаты реализации: достижение следующих показателей: обеспечение постоянным дополнительным доходом 7 021 131,4 тыс. семей (616 тыс. чел.) из расчета в среднем 128 тыс. тенге/месяц; преобразование 68,6 тыс. самозанятых и безработных в индивидуальных предпринимателей; рост валовой продукции сельского хозяйства на 33,9%; повышение загрузки производственных мощностей предприятий переработки [15];

- ожидаемые качественные результаты реализации: решение проблем с неиспользованием и неэффективным использованием земельных наделов, недостаток пастбищ и кормов; увеличение площади орошаемых земель; снижение стоимости социально значимых продуктов и инфляции; создание реальных условий развития малого и среднего предпринимательства на сельской местности, сокращение оттока молодежи из села, объективное формирование госзаказа на подготовку специалистов для сельской местности через кооперативы (агрономы, ветеринары, механизаторы, слесари, электрики и др.) [см.15].

Заключение

1. Объединение мелких хозяйств в сельхозкооперативы в Жамбылской области позволило обеспечить сельских тружеников необходимым оборудованием для заготовки, переработки и фасовки продукции на сумму 734,1 млн тенге; посевной и уборочной техникой – 1 413,2 млн тенге путем предоставления мер господдержки в виде лизинга (под 5% годовых), а также возможности приобретения скота путем предоставления льготного кредитования под 2,5%; предоставить хозяйствам необ-

ходимые семена, удобрения, пестициды и оборотные средства – на 5 56,7 млн тенге.

2. Проведенные разъяснительные работы в каждом сельском округе в разрезе всех районов Жамбылской области в процессе реализации данного проекта дали возможность сформировать инициативные группы, организовать и зарегистрировать 11 многопрофильных сельскохозяйственных кооперативов.

3. Благодаря совершенствованию экономических взаимоотношений созданных сельхозкооперативов с 13 действующими перерабатывающими предприятиями по поставке большего объема сельхозсырья (молока, мяса и др.) в области повысилась загруженность производственных мощностей (молокоперерабатывающих предприятий до 79%, мясоперерабатывающих предприятий – до 58%).

4. Процесс кооперирования мелких хозяйств в сельхозкооперативы вызвал рост валовой продукции сельского хозяйства на 33,9%, развитие рыночной инфраструктуры и в целом на социально-экономическое развитие Жамбылской области, что подтверждается обеспечением постоянным дополнительным доходом ЛПХ, преобразованием самозанятых и безработных в индивидуальных предпринимателей и др. Организация многопрофильных сельскохозяйственных кооперативов в каждом сельском округе способствовала расширить сферы приложения труда, повысить занятость сельского населения, создать новые рабочие места (по специальностям агроном, ветеринар, механизатор, слесарь, электрик и др.).

5. Учредительные документы приведены в соответствие с действующей нормативно-правовой базой; установлены обязательства для членов кооператива по соблюдению кооперативных принципов деятельности (демократичность управления, формирование паевого фонда кооператива, распределение дохода кооператива между его членами пропорционально их вкладу, реализация произведенной продукции через кооператив и др.), что позволило усовершенствовать и внедрить инновационные методы управления и организации сельскохозяйственных кооперативов, принять организационные решения и методы управления, существенно отличающиеся от сложившихся на практике.

Список литературы

[1] Национальный проект развития АПК Республики Казахстан на 2021-2025гг. [Элек-

тронный ресурс]. - 2022. -URL: <https://www.primeminister.kz/ru/nationalprojects/nacionalnyy-proekt-po-razvitiyu-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazahstan-na-2021-2025-gody-1594449> (дата обращения: 15.12.2022).

[2] Концепция развития АПК РК на 2021-2030 годы [Электронный ресурс].- 2021. -URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (дата обращения: 14.12.2022).

[3] Комплексный план «Программа повышения доходов населения до 2025 года» [Электронный ресурс]. - 2022. -URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000218> (дата обращения: 14.12.2022).

[4] Послание Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» 1 сентября 2022 г. [Электронный ресурс]. - 2022. -URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomartatokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения: 15.12.2022).

[5] Департамент Бюро национальной статистики АСПР РК по Жамбылской области. [Электронный ресурс]. - 2022. -URL: <https://www.stat.gov.kz/region/255577?lang=ru> (дата обращения: 15.12.2022).

[6] Акимбекова, Г.У. Объединение фермеров в сельхозкооперативы с целью эффективного использования земельных, водных и других ресурсов села / Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.П. Каскабаев // Проблемы агрорынка. -2021.- №4.- С. 185-199.

[7] Smagulova, S. Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan / S. Smagulova, A. Yermukhanbetova, G. Akimbekova, M. Nurgabylov, S. Zhakupova // International Journal of Energy Economics and Policy.-2022.- Vol.12.-N 2.-P. 198-209.

[8] Kamenova, M. Financing the Agricultural Sector of the Economy and Its Impact on Sustainable Environmental Aspects / M. Kamenova, A. Aidarova, G. Maulenkulova, M. Daurbaeva, B. Aimurzina, S. Janbirbaeva // Journal of Environmental Management and Tourism.- 2022.- Vol. 13. N. 5.-P. 1481–1492.

[9] Воронина, Н.П. Сельскохозяйственная кооперация: проблемы правового регулирования / Н.П. Воронина // Сельское хозяйство. – 2019. – № 2. – С. 1-6.

[10] Абилова, Е.В. Сельскохозяйственные кооперативы - основа устойчивого социально-экономического развития / Е.В. Абилова, В.Н. Ломов //Вестник Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова. - 2022. - №3 - С. 83-89.

[11] Акимбекова, Г.У. Правовые и экономические основы создания и эффективного функционирования сельскохозяйственных кооперативов в Жамбылской области: практич. пособие / Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.П. Каскабаев, А.А. Яхшилакова. -

Алматы: Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, 2021. - С. 3-6.

[12] Закон Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах». [Электронный ресурс]. - 2015. - URL: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000372> (дата обращения: 15.12.2022).

[13] Выступление Главы государства К.-Ж.Токаева на расширенном заседании Правительства 12 декабря 2022 г. [Электронный ресурс]. - 2022. - URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-1211322> (дата обращения: 15.12.2022).

[14] Итоги проекта по повышению доходов сельчан подвели в Жамбылской области [Электронный ресурс]. - 2022. -URL: https://www.inform.kz/ru/itogi-proekta-po-povysheniyu-dohodov-sel-chan-podveli-v-zhambyl'skoj-oblasti_a4013777 (дата обращения: 15.12.2022).

[15] Сайт УЦХ акимата Жамбылской области [Электронный ресурс]. - 2022. -URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl-auyl?lang=ru> (дата обращения: 15.12.2022).

References

[1] Nacional'nyj proekt razvitija APK Respubliki Kazahstan na 2021-2025gg. [National Agro-industrial Complex Development Project of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025] (2022). Available at: <https://www.primeminister.kz/ru/nationalprojects/nacionalnyy-proekt-po-razvitiyu-agropromyshlennogo-kompleksa-respubliki-kazahstan-na-2021-2025-gody-1594449> (date of access: 15.12.2022) [in Russian].

[2] Konceptcija razvitija APK RK na 2021-2030 gody [The concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030] (2021). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960> (date of access: 14.12.2022) [in Russian].

[3] Kompleksnyj plan "Programma povysheniya dohodov naselenija do 2025 goda" [The comprehensive plan "The program of increasing the incomes of the population until 2025"] (2022). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000218> (date of access: 14.12.2022) [in Russian].

[4] Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva narodu Kazahstana «Sspravedlivoe gosudarstvo. Edinaja nacija. Blagopoluchnoe obshhestvo» 1 sentjabrja 2022g. [The message of the Head of State K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan "A just state. One nation. Prosperous Society" on September 1, 2022] (2022). Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (date of access: 15.12.2022) [in Russian].

[5] Departament Bjuro nacional'noj statistiki ASPR RK po Zhambyl'skoj oblasti [Department of the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan for Zhambyl region] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz/region/255577?lang=ru> (date of access: 15.12.2022) [in Russian].

[6] Akimbekova G.U. (2021). Ob#edinenie fermerov v sel'hozkooperativy s cel'ju jeffektivnogo ispol'zovanija zemel'nyh, vodnyh i drugih resursov sela [Association of farmers into agricultural cooperatives for the effective use of land, water and other rural resources]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 4, 185-189 [in Russian].

[7] Smagulova, S., Yermukhanbetova A., Akimbekova G., Nurgabylov M., Zhakupova S. (2022). Prospects for Digitalization of Energy and Agro-Industrial Complex of Kazakhstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(2), 198-209.

[8] Kamenova, M., Aidarova, A., Maulenku-lova, G., Daurbaeva, M., Aimurzina, B., Yanbirbaeva, S. (2022). Financing the Agricultural Sector of the Economy and Its Impact on Sustainable Environmental Aspects. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 13 (5), 1481-1492.

[9] Voronina, N.P. (2019). Sel'skohozjajstvennaja kooperacija: problemy pravovogo regulirovaniya [Agricultural cooperation: problems of legal regulation]. *Sel'skoe hozjajstvo – Agriculture*, 2, 1-6 [in Russian].

[10] Abilova, E.V. (2022). Sel'skohozjajstvennye kooperativy - osnova ustojchivogo social'no-jekonomicheskogo razvitija [Agricultural cooperatives - the basis of sustainable socio-economic development]. *Vestnik Hakasskogo osudarstvennogo universiteta im. N.F. Katanova - Bulletin of the N.F. Katanov Khakass State University*, 3, 83-89 [in Russian].

[11] Akimbekova, G.U. (2021). Pravovye i jekonomicheskie osnovy sozdaniya i jeffektivnogo funkcionirovaniya sel'skohozjajstvennyh kooperativov v Zhambyl'skoj oblasti: praktich. Posobie [Legal and economic foundations of the creation and effective functioning of agricultural cooperatives in Zhambyl region: practical. Manual]. Алматы: Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, 3-6 [in Russian].

[12] Закон Respubliki Kazahstan «O sel'skohozjajstvennyh kooperativah» [Law of the Republic of Kazakhstan "On agricultural cooperatives"] (2015). Available at: <https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000372> (date of access: 15.12.2022) [in Russian].

[13] Vystuplenie Glavy gosudarstva K.-Zh.Tokaeva na rasshirennom zasedanii Pravitel'stva 12 dekabrja 2022 g. [Speech by the Head of State K.-Zh.Tokayeva at an expanded

meeting of the Government on December 12, 2022] (2022). Available at: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-1211322> (date of access: 15.12.2022) [in Russian].

[14] Itogi proekta po povysheniyu dohodov sel'chan podveli v Zhambylskoy oblasti [The results of the project to increase the income of the villagers were summed up in the Zhambyl re-

gion] (2022). Available at: https://www.inform.kz/ru/itogi-proekta-po-povysheniyu-dohodov-sel'chan-podveli-v-zhambylskoy-oblasti_a4013777 (date of access: 15.12.2022) [in Russian].

[15] Sajt USH akimata Zhambylskoj oblasti [Website of the USH Akimat of Zhambyl region] (2022). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl-auyl?lang=ru> (date of access: 15.12.2022) [in Russian].

Информация об авторах:

Акимбекова Галия Уйсимбековна – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; заместитель Председателя Правления; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул.Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Баймуханов Аскар Боранкулович; кандидат экономических наук; заведующий отделом «Развитие переработки и логистики сельхозпродукции»; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, 050057 ул.Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: a748ern@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Каскабаев Улан Рахметуллаевич; магистр экономических наук; заведующий отделом «Кооперация и интеграция в АПК»; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул.Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: kaskabaev_ulan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Авторлар туралы ақпарат:

Әкімбекова Ғалия Үйсімбековна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Басқарма төрағасының орынбасары; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтпаев қөш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Баймуханов Аскар Боранкулович; экономика ғылымдарының кандидаты; "Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу және логистиканы дамыту" бөлімінің меңгерушісі; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтпаев қөш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: a748ern@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Қаскабаев Ұлан Рахметуллаұлы; экономика ғылымдарының магистрі; "АӨК-дегі кооперация және интеграция" бөлімінің меңгерушісі; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сәтпаев қөш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kaskabaev_ulan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Information about authors:

Akimbekova Galiya Uisimbekovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Deputy Chairman of the Board; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: akimbekova_g@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1564-8953>

Baymukhanov Askar Borankulovich; Candidate of Economic Sciences; Head of the Department of Development of Processing and Logistics of Agricultural Products; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: a748ern@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Kaskabaev Ulan Rakhmetullayevich; Master of Economic Sciences; Head of the Department of Cooperation and Integration in Agriculture; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpayev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kaskabaev_ulan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

THE LABOR POTENTIAL OF RURAL AREAS OF KAZAKHSTAN
IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРЫНЫҢ ЕҢБЕК ӘЛЕУЕТІ

ТРУДОВОЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ КАЗАХСТАНА
В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

G.I. NURZHANOVA^{*1}

Ph.D student

G.K. SAPAROVA²

Dr.E.Sc., Professor

S.A. SAGINOVA³

Ph.D

¹Astana International University, Astana, Kazakhstan

²«Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan

³ Kazakh University of Technology and Business, Astana, Kazakhstan

**corresponding author: gulislam@mail.ru*

Г.И. НУРЖАНОВА^{*1}

Ph.D докторанты

Г.К. САПАРОВА²

э.ғ.д., профессор

С.А. САГИНОВА³

Ph.D

¹Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

²«Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

³Қазақ технология және бизнес университеті, Астана, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: gulislam@mail.ru*

Г.И. НУРЖАНОВА^{*1}

докторант Ph.D

Г.К. САПАРОВА²

д.э.н., профессор

С.А. САГИНОВА³

Ph.D

¹Международный университет Астана, Астана, Казахстан

²Университет «Тұран-Астана», Астана, Казахстан

³Казахский университет технологии и бизнеса, Астана, Казахстан

**электронная почта автора: gulislam@mail.ru*

Abstract. *The goal* is to reveal main directions for increasing the efficiency of labor potential of rural areas of the Republic of Kazakhstan in the context of digitalization of the economy, to identify criteria and analyze factors of its growth. *Methods* – comparative analysis and scientific abstraction, allowing to determine the importance of rural labor resources in production of public goods and increasing reproduction. *Results* – there is no general indicator that determines the activity of the personnel and conditions for its formation. According to the authors, the prerequisites for this are ecological-geographical, socio-economic, technological development and digital transformation. The priority areas of demographic policy and mechanisms for increasing employment and profitability of rural workers are given. The structure of the agricultural labor market is considered: the level of innovative activity of enterprises in the context of regions; the number of farmers - users of the Internet system in different countries. *Conclusions* – information and communication systems in the economy have reduced the gap in the quality of education between rural and urban schools by more than 30%, and digital entrepreneurship also involves the

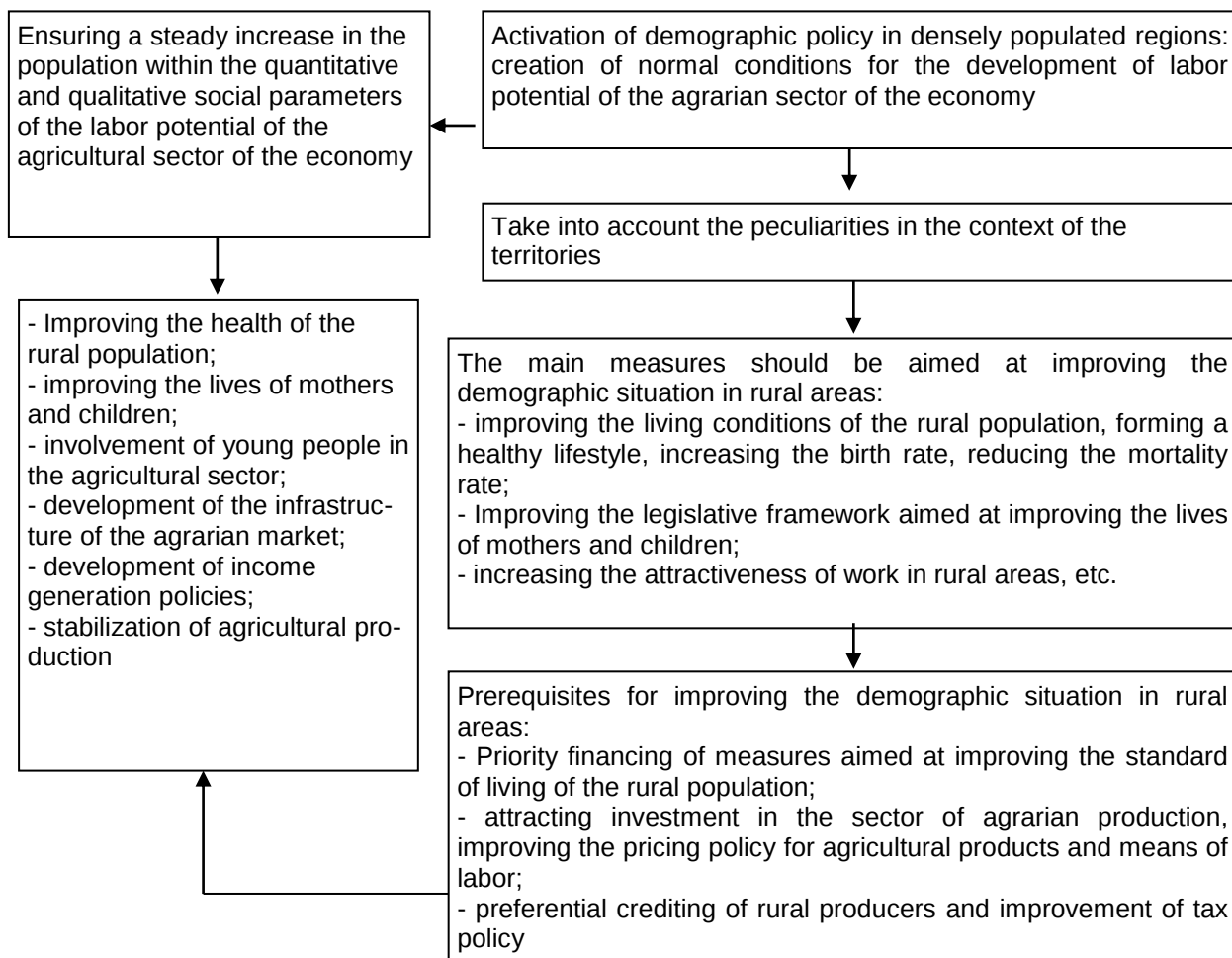
creation of new enterprises characterized by: the use of digital technologies to improve business operations, the invention of digital business models, interacting with customers and stakeholders through digital platforms. Taking into account the real situation, it is necessary to find opportunities for optimizing the activities of the able-bodied part of the population of the Kazakhstani village, while it is important to analyze the economic and technological needs of economic entities in agricultural sector. Also, the authors focus on some practical problems that the researcher and manager face when assessing the labor potential of rural areas.

Аңдатпа. *Мақсаты* – экономиканы цифрландыру жағдайында Қазақстан Республикасы ауылдық аумақтарының еңбек әлеуетінің тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын ашу, оның өсу факторларын анықтау және талдау. *Әдістері* – ауылдық жерлердегі еңбек ресурстарының қоғамдық тауарларды өндірудегі және ұдайы өндіруді арттырудағы маңыздылығын анықтауға мүмкіндік беретін салыстырмалы талдау және ғылыми абстракция. *Нәтижелері* – кадрлар құрамының белсенділігін және оның қалыптасу шарттарын анықтайтын жалпы көрсеткіш жоқ. Авторлардың пікірінше, мұның алғышарттары экологиялық-географиялық, әлеуметтік-экономикалық, технологиялық даму және цифрлық трансформация болып табылады. Демографиялық саясаттың басым бағыттарына және ауыл еңбеккерлерінің жұмыспен қамтылуы мен табыстылығын арттыру тетіктеріне баға берілген. Аграрлық еңбек нарығының құрылымы: өңірлер бөлінісіндегі кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің деңгейі; әртүрлі елдердегі интернет - жүйені пайдаланушы фермерлердің саны қаралған. *Қортындылар* – экономикадағы ақпараттық-коммуникациялық жүйелер ауылдық және қалалық мектептер арасындағы білім беру сапасындағы алшақтықты 30%-дан астамға қысқартты, сонымен қатар цифрлық кәсіпкерлік жаңа кәсіпорындар құруды көздейді: бизнес операцияларын жақсарту үшін цифрлық технологияларды пайдалану, цифрлық бизнес модельдерін ойлап табу, цифрлық платформалар арқылы клиенттермен және мүдделі тараптармен өзара әрекеттесу. Нақты жағдайды ескере отырып, қазақстандық ауыл халқының еңбекке қабілетті бөлігінің қызметін оңтайландыру үшін мүмкіндіктер іздеу қажет, бұл ретте аграрлық саланың шаруашылық жүргізуші субъектілерінің экономикалық-технологиялық сұраныстарын талдау маңызды. Сондай-ақ, авторлар ауылдық жерлердің еңбек әлеуетін бағалау кезінде зерттеуші мен басшының алдында тұрған кейбір практикалық мәселелерге назар аударған.

Аннотация. *Цель* – раскрыть основные направления повышения эффективности трудового потенциала сельских территорий Республики Казахстан в условиях цифровизации экономики, выявить критерии и проанализировать факторы его роста. *Методы* – сравнительного анализа и научной абстракции, позволяющие определить значимость трудовых ресурсов сельской местности в производстве общественных благ и увеличении воспроизводства. *Результаты* – не существует общего показателя, определяющего активность кадрового состава и условия его формирования. По мнению авторов предпосылками этому являются эколого-географическое, социально-экономическое, технологическое развитие и цифровая трансформация. Дана оценка приоритетным направлениям демографической политики и механизмам повышения занятости и доходности сельских тружеников. Рассмотрена структура аграрного рынка труда: уровень инновационной активности предприятий в разрезе регионов; численность фермеров - пользователей интернет-системы в различных странах. *Выводы* – информационно-коммуникационные системы в экономике сократила разрыв в качестве образования между сельскими и городскими школами более, чем на 30%, также цифровое предпринимательство предполагает создание новых предприятий, характеризующихся использованием цифровых технологий для улучшения бизнес-операций, изобретением цифровых бизнес-моделей, взаимодействием с клиентами и заинтересованными сторонами с помощью цифровых платформ. С учетом реальной ситуации необходимо изыскать возможности для оптимизации деятельности трудоспособной части населения казахстанского села, при этом важно анализировать экономико-технологические запросы хозяйствующих субъектов аграрной сферы. Также авторами заостряется внимание на некоторых практических проблемах, которые встают перед исследователем и руководителем при оценке трудового потенциала сельских территорий.

Key words: rural areas, labor potential, digitalization, innovative enterprises, competitiveness, technological development, employment rate, demography, migration.

Түйінді сөздер: ауылдық аумақтар, еңбек әлеуеті, цифрландыру, инновациялық кәсіпорындар, бәсекеге қабілеттілік, технологиялық даму, жұмыспен қамту деңгейі, демография, көші-қон.

Note: compiled by author

Figure - Priority areas of demographic policy in rural areas

Formation of market economy in agriculture, development of agro-industrial structures in a short period of time, improvement of agrarian economy deteriorated in the process of increasing production efficiency are evidence of growth of small and medium business of agrarian sector in entrepreneurial sphere [4]. The development of rural economy will be possible due to its industrial and social sphere and environmental protection. It means increase and development of productivity of agricultural enterprises and other farms.

In our opinion, it is very important that the population is interested in working in agriculture. Land labor processes must be efficient and attractive to the rural population

Thus, the efficiency of the use of labor potential in agricultural production depends on the freedom of economic management.

The prestige of rural labor increases with the results of peasant labor. At the same time, the importance of measures to regulate the labor market in rural areas is obvious. Three categories of people work in agriculture: people employed in agricultural enterprises, owners of peasant (farms) and people

employed on their own farms [5]. We believe that optimal employment in rural areas will be possible only with the formation of various forms of farming in the agricultural sector.

Today, the country's human resources are one of its competitive advantages, and the level of professional training is the main guarantee of quality of life. Especially rural youth is a vulnerable group in the labor market. The younger generation has limited opportunities for independent employment. In order to regulate this segment of the labor market on the part of the state, it is necessary to form regulatory measures taking into account the requirements for young people in the labor market [6].

It should be noted that in Kazakhstan the project «With Diploma - to the village!» has been implemented for more than 10 years. It was designed so that young doctors, veterinarians, and teachers could go to work in those villages that currently lack qualified specialists. The professional adaptation of young people begins at school and continues with the study of special professions [7].

Thus, in order to fully utilize the labor potential in rural areas, in our opinion, it is necessary to solve two main problems: technical and organizational-economic conditions of labor and social infrastructure of rural areas (living conditions) [8].

The development strategy is important for Kazakhstan and its regions, the launch of production through the development of science in the diversification of the country's economy, increasing the level of innovative development is one of the strategic objectives of Kazakhstan. This strategy defines the basic mechanisms of science and education, technological development in the country and regions [9].

We believe that in order to solve the complex issues associated with the effective use of labor potential in rural areas, it is necessary to increase the motivation of the rural population to self-employment.

At any stage, the educational system in the agricultural sector has developed faster

than in other areas, a vast experience in the training of qualified personnel has been accumulated [10]. Even today this experience shows that in many cases the final result of agricultural work depends on the organizational, political and business qualities of specialists and their managers. Therefore, mastering new technologies is of great importance in the education of agricultural specialists in Kazakhstan. On the other hand, the activity of agricultural specialists is important not only in their own business, but also in the cultural and educational sense [11].

Nearly half of the world's population now uses the Internet, disproportionately among nations. In Least Developed Countries (LDCs) only one in seven people use the Internet, and there are obvious differences between rural and urban areas (although patterns vary from country to country). As table 1 shows, the most active Internet users are farmers in Norway, Finland, Dania and Holland.

Table 1 - Farmers' use of the Internet system

Country	Number of farmers with full-time employment	Number of farmers working on the Internet system	
		чел.	%
Czech Republic	175 000	4 000	2,3
Dania	60 000	30 000	50,0
Finland	80 000	40 000	50,0
France	330 000	25 000	7,5
Germany	170 000	55 000	32,4
Ireland	40 000	10 000	25,0
Italy	260 000	10 000	3,8
Japan	426 000	52 000	12,2
Holland	100 000	50 000	50,0
Norway	70 000	40 000	57,1
Poland	2 000 000	5 000	2,5
Spain	1 000 000	10 000	10,0
Sweden	30 000	14 000	46,7
United Kingdom	80 000	30 000	37,5
Russia	275 000	3 000	1,1

Note: compiled from source [12].

Education level and income are strong determinants about how people use the Internet. Those with higher levels of education tend to use more advanced services such as e-commerce, online financial and government services. Users with low levels of education tend to use the Internet primarily for communication and entertainment [13].

In rural areas where education and literacy levels are low and generally lower, cell phones tend to be used primarily for communication and social networking. This presents a challenge to the implementation of a digital farming application that requires more advanced digital skills. The low overall level of

smartphone ownership in rural areas, combined with the high cost of internet and limited network coverage, also creates challenges for the use of mobile farming applications and limits the scope, using social media to help agriculture to support information flows between farmers.

The digital availability of information can help farmers to make better farming decisions that can increase yields, reduce environmental impacts and improve livelihoods [14].

The variety of technologies available and the lack of standardization and interoperability between them, such as for data exchange, also create barriers for farmers as there is a

lack of independent advisory services to support these decisions [15].

Countries that have high Information and Communication Technologies education programs can afford digital tools and have good access to the Internet using better digital skills.

In the agri-food sector, the digital transformation will change the structure of the labor market and the nature of work. It will redefine the role of farmers and agro-producers, and change the set of skills needed in the agrifood sector [16].

During the pandemic, in Kazakhstan, agricultural producers began to receive government subsidies online. During the coronavirus pandemic, the government managed not only to increase the amount of funding, but also the number of recipients. The online subsidy mechanism has markedly reduced costs for businesses and the state, thus procedures that used to take months of work by teams of specialists now take a few days [17].

Young farmers, in particular, are also more likely to take risks in running their busi-

nesses. In Italy, for example, more than 17 thousand agricultural startups were created in 2018 by men and women between the ages of 25 and 30.

Developed countries are still leaders in creating an entrepreneurial culture. Rural entrepreneurship is a promising development and business option for effectively harnessing the labor potential of rural areas.

At the beginning of 2018, there were 82 agri-tech startups operating in Africa, more than half of which had been launched in the previous two years.

However, despite the rapid growth of digital agriculture technology, most Information and Communication Technologies enabled solutions have yet to be developed and demonstrated at scale.

As shown in table 2, Kostanay region and Astana city are the leaders in the level of implementation of innovations at the enterprises. Low activity level of enterprises in the field of innovation is noted in Mangistau and West Kazakhstan regions.

Table 2 - Level of activity of enterprises in the field of innovation by region, in %

Region name	Number of enterprises in total, units					
	level of innovation activity, in %					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Republic of Kazakhstan	31 784	31 077	30 854	30 501	28 411	28 087
	8,1	9,3	9,6	10,6	11,3	11,5
Akmola region	1 325	1 301	1 299	1 207	1 148	1 160
	6,8	7,0	7,5	7,7	7,7	7,4
Aktobe region	1 236	1 234	1 149	1 174	1 144	1 118
	7,0	9,3	10,1	10,6	10,6	11,1
Almaty region	1 643	1 648	1 797	1 830	1 715	1 666
	6,9	7,8	8,1	8,3	9,3	9,8
Atyrau region	1 276	1 193	1 145	1 161	1 081	1 074
	8,0	8,5	8,0	8,3	9,0	10,1
West Kazakhstan	857	917	932	952	834	786
	4,1	3,6	5,3	5,3	5,3	5,9
Zhambyl region	852	834	846	841	739	732
	10,6	10,8	11,3	11,4	13,1	13,7
Karagandy region	2 340	2 235	2 309	2 289	2 175	2 196
	9,2	10,6	11,1	14,7	13,5	12,8
Kostanay region	1 502	1 438	1 475	1 342	1 357	1 337
	14,5	11,2	11,3	12,1	12,8	14,3
Kyzylorda region	846	812	784	756	653	635
	11,7	11,2	11,4	12,2	12,3	12,4
Mangistau region	1 027	1 060	1 131	1 128	988	1 035
	4,0	4,1	3,5	4,0	3,4	7,9
Pavlodar region	1 354	1 286	1 292	1 272	1 148	1 128
	4,8	6,5	8,7	9,1	9,1	9,0
North Kazakhstan	1 047	1 049	1 023	1 013	964	965
	10,6	11,3	11,2	11,7	9,5	14,1
Turkestan region	884	905	939	927	795	832
	5,9	6,6	5,3	6,5	9,1	11,2
East Kazakhstan	2 091	1 985	2 010	2 050	1 836	1 831
	11,5	14,9	15,1	15,5	14,9	12,9

Nur-Sultan (Astana)	4 103	4 003	4 039	3 975	3 821	3 605
	13,2	13,6	14,4	14,7	14,8	12,6
Almaty	7 970	7 716	7 124	6 997	6 646	6 561
	4,7	7,6	7,7	9,6	12,2	13,0
Shymkent	1 431	1 461	1 560	1 587	1 367	1 426
	7,5	6,6	7,2	7,4	7,3	7,1
Note - Compiled from source [18]						

To drive digital entrepreneurship in the agricultural sector, companies must build pools of digitally qualified employees. This includes identifying potential employees with relevant skills and determining how to attract and retain them, as well as recognizing talent that can be developed within the existing base and investing in developing digital skills in existing roles.

Young entrepreneurs play a key role in the digitalization of the agricultural sector. They gain unique knowledge by listening to the experience of their parents, their ancestors, and watching for missed opportunities.

Startups from small farming communities often draw inspiration and aim to help the farming communities in which their creators grew up. Nowadays, young people need sprint programs and financial support to break into the entrepreneurial market. Such programs attract investment and startups.

Conclusion.

Thus, taking into account these issues, the following general conclusions can be drawn from this study:

1. The current state of labor potential in rural areas requires an active labor market development policy. An important component of this policy is the interaction of subjects of employment policy in rural areas and measures to effectively coordinate the mechanisms of implementation of targeted programs aimed at increasing employment.

2. The effectiveness of the use of labor potential in rural areas must be addressed through the creation of alternative forms of employment and normal conditions for the activities of private farms.

3. it is necessary to improve the regulation of entrepreneurs in agriculture, to adopt programs for their professional training and re-training to protect the social status of workers. At the same time, the state needs to support the effective activity of producers engaged in entrepreneurship, specialization in entrepreneurship, and attraction of investment in it.

4. Increase the cost to rural residents of training related to the development and use of information and communication technology (ICT) and digitalization.

References

- [1] Measuring Information Society Report. - Geneva: ITU, 2016. – 182 p.
- [2] Vigliarolo, F. Economic phenomenology: fundamentals, principles and definition, insights into regional development / F.Vigliarolo // Entrepreneurship and Sustainability.- 2020.- 2(1).-P. 418-429. <https://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1>
- [3] Kalugina, Z.I. Social Development Risks of Siberia / Z.I. Kalugina // Regional Research of Russia.- 2021.- Vol.11.- No.3.- P. 396-403. <https://doi.org/10.1134/S2079970521030060>
- [4] Trendov, N.M., Varas, S., Zeng, M. Digital Technologies in Agriculture and Rural areas briefing paper [Electronic resource].-2019.-URL: <https://www.fao.org/3/ca4887en/ca4887en.pdf> (date of access: 21.12.2022).
- [5] Nurzhanova, G. Features of rural youth employment in the modern economy/ G. Nurzhanova // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – 2019. – №1(323). – P. 257-261.
- [6] Coldiretti, V. Report for the agri-food forum of Cernobbio [Electronic resource].- 2018. - URL: <http://www.fao.org/e-agriculture> (date of access: 04.01.2023).
- [7] Проект «С дипломом – в село!» [Электронный ресурс].- 2008.- URL: <https://www.enbek.kz/docs/ru> (дата обращения: 19.11.2022).
- [8] Nurzhanova, G., Mussirov, G. Demographic and Migration Processes of labor Potential: a Case Study the Agricultural Sector of the Republic of Kazakhstan / G. Nurzhanova, G. Mussirov // Entrepreneurship and Sustainability.- 2020.- Vol. 8.- №1. – P. 656-671. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1\(45\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1(45))
- [9] Калиев, Г.А. Қазақстан Республикасының ауыл аумақтарының әлеуметтік дамуы / Г.А. Калиев, Ч.У. Акимбекова //Проблемы аграрного рынка.-2018.-№2.- С.27-33.
- [10] Chehabeddine, M.R., Tvaronavičienė, M. Securing regional development, insights into region development / M.R. Chehabeddine, M. Tvaronavičienė // Entrepreneurship and Sustainability. - 2020.- N 2(1).- P. 430-442. [https://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1(3))
- [11] Saparova, G.K. Technical and vocational education as a factor of provision of rural territories of the Republic of Kazakhstan with specialists / G.K. Saparova // Problems of AgriMarket. – 2019. – №4. – P. 163-171.
- [12] Сапарова, Г.К., Султанова Г.Т. Проблемы и перспективы развития аграрного про-

изводства в Республике Казахстан в современных условиях: монография / Г.К. Сапарова, Г.Т. Султанова.- Атырау: Атырауский университет нефти и газа им. С. Утебаева, 2020. – 218 с.

[13] Work for Human Development: Human Development Report, 2015. - Geneva: United Nations. Development. Programme.- 272 p.

[14] Tvaronavičienė, M., Razminienė, K. Towards competitive regional development through clusters: Approaches to their performance evaluation / M. Tvaronavičienė, K. Razminienė // Journal of Competitiveness.-2017.- N 9(4). - P.133-147. <https://doi.org/10.7441/joc.2017.04.09>

[15] Strategic Policy Forum on Digital Entrepreneurship. Fuelling Digital Entrepreneurship in Europe: background paper [Electronic resource].- 2016.- URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/advanced-technologies/strategic-policy-forum-digital-entrepreneurship_en (date of access: 13.12.2022).

[16] Shuvaev, A.V., Barabanova, M.I., Lebedev, V.I., Lebedeva, I.V., Gevora, Y.I. Labor Market Modeling In The Regional Agro-Industrial Complex / A.V. Shuvaev, M.I. Barabanova, V.I. Lebedev, I.V. Lebedeva, Y.I. Gevora // Research journal of pharmaceutical biological and chemical sciences.- 2019.- Vol.10. - Issue 1.- P.1362-1367.

[17] Как пандемия повлияла на агропромышленный комплекс РК [Электронный ресурс].-2021.-URL:<https://strategy2050.kz/ru/news/kak-pandemiya-povliyala-na-agropromyshlennyj-kompleks-rk/> (дата обращения: 17.11. 2022).

[18] Статистика инновации [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/8> (дата обращения: 21.12.2022).

References

[1] Measuring Information Society Report (2016). Geneva: ITU, 182.

[2] Vigliarolo, F. (2020). Economic phenomenology: fundamentals, principles and definition, insights into regional development. *Entrepreneurship and Sustainability*, 2 (1), 418-429. <https://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1>.

[3] Kalugina, Z.I. (2021). Social Development Risks of Siberia. *Regional Research of Russia*, 11(3), 396-403. <https://doi.org/10.1134/S2079970521030060>.

[4] Trendov, N.M., Varas, S., Zeng, M. (2019). Digital Technologies in Agriculture and Rural areas briefing paper. Available at: <https://www.fao.org/3/ca4887en/ca4887en.pdf> (date of access: 21.12.2022).

[5] Nurzhanova, G. (2019). Features of rural youth employment in the modern economy. *News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*, 1 (323), 257-261.

[6] Coldiretti, V. (2018). Report for the agri-food forum of Cernobbio. Available at: <http://www.fao.org/e-agriculture> (date of access: 04.01.2023).

[7] Proekt «S diplomom – v selo!» [The project "With a diploma – to the village!"] (2008). Available at: <https://www.enbek.kz/docs/ru> (date of access: 19.11.2022) [in Russian].

[8] Nurzhanova, G., Mussirov, G. (2020). Demographic and Migration Processes of labor Potential: a Case Study the Agricultural Sector of the Republic of Kazakhstan. *Entrepreneurship and Sustainability*, 8 (1), 656-671. [http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1\(45\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.1(45)).

[9] Kaliev, G.A. & Akimbekova, Ch.U. (2018). Kazakhstan Respublikasynyn auyl aumaktarynyn әлеуметтік дамуы [Social development of rural areas of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of Agri Market*, (2), 27-33 [in Kazakh].

[10] Chehabeddine, M.R., Tvaronavičienė, M. (2020). Securing regional development, insights into region development. *Entrepreneurship and Sustainability*, 2 (1), 430-442. [https://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1\(3\)](https://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1(3)).

[11] Saparova, G.K. (2019). Technical and vocational education as a factor of provision of rural territories of the Republic of Kazakhstan with specialists. *Problems of AgriMarket*, (4), 163-171.

[12] Saparova, G.K. & Sultanova, G.T. (2020). *Problemy i perspektivy razvitiya agrarnogo proizvodstva v Respublike Kazahstan v sovremennykh usloviyah: monografiya [Problems and prospects of development of agricultural production in the Republic of Kazakhstan in modern conditions: monograph]*. Atyrau: Atyrauskij universitet nefti i gaza im. S. Utebaeva, 218 [in Russian].

[13] Work for Human Development: Human Development Report (2015). Geneva: United Nations. Development Programme, 272.

[14] Tvaronavičienė, M., Razminienė, K. (2017). Towards competitive regional development through clusters: Approaches to their performance evaluation. *Journal of Competitiveness*, 9 (4), 133-147. <https://doi.org/10.7441/joc.2017.04.09>.

[15] Strategic Policy Forum on Digital Entrepreneurship. Fuelling Digital Entrepreneurship in Europe: background paper (2016). Available at: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/advanced-technologies/strategic-policy-forum-digital-entrepreneurship_en (date of access: 13.12.2022).

[16] Shuvaev, A.V., Barabanova, M.I., Lebedev, V.I., Lebedeva, I.V., Gevora, Y.I. (2019). Labor Market Modeling In the Regional Agro-Industrial Complex. *Research journal of pharmaceutical biological and chemical sciences*, 10 (1), 1362-1367.

[17] Как пандемия повлияла на агропромышленный комплекс РК [How the pandemic

affected the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan] (2021). Available at: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-pandemiya-povliy-ala-na-agropromyshlennyy-kompleks-rk/> (date of access: 17.11.2022) [in Russian].

[18] Statistika innovacii [Innovation statistics] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/8> (date of access: 21.12.2022) [in Russian].

Information about authors:

Nurzhanova Gulmira Islamovna – **The main author**; Ph.D student, Senior Lecturer Higher School of Economics; Astana International University; 010000 Kabanbai Batyr Ave., 8, Astana, Kazakhstan; e-mail: gulislam@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1456-2157>

Saparova Gulnar Karimovna; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Business Administration of the School of Business and Information Technology; «Turan-Astana» University; 010008 Y. Dukenuly str., 29, Astana, Kazakhstan; e-mail: saparova_g.k@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3414-1787>

Saginova Sania Azimovna; Ph.D; Associate Professor of the Department of Economics and Management; Kazakh University of Technology and Business; 010008 Mukhamedzhanov str., 37 A, Astana, Kazakhstan; e-mail: s_saginova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

Авторлар туралы ақпарат:

Нуржанова Гулмира Исламовна – **негізгі автор**; PhD докторанты; Экономика жоғары мектебінің аға оқытушысы; Астана халықаралық университеті; 010000 Қабанбай батыр даңғ., 8, Астана қ., Қазақстан; e-mail: gulislam@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1456-2157>

Сапарова Гульнар Каримовна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; Бизнес және ақпараттық технологиялар Мектебінің «Бизнес әкімшілендіру» кафедрасының профессоры; «Тұран-Астана» университеті; 010008 Ы. Дүкенұлы көш., 29, Астана қ., Қазақстан; e-mail: saparova_g.k@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3414-1787>

Сагинова Сания Азимовна; Ph.D; «Экономика және басқару» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Қазақ технология және бизнес университеті; 010008 К. Мұқамедханова көш., 37, Астана қ., Қазақстан; e-mail: s_saginova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

Информация об авторах:

Нуржанова Гулмира Исламовна – **основной автор**; докторант Ph.D; старший преподаватель Высшей школы экономики; Международный университет Астана; 010000 пр. Кabanбай Батыра, 8, г.Астана, Казахстан; e-mail: gulislam@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1456-2157>

Сапарова Гульнар Каримовна; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Бизнес администрирования» Школы бизнеса и информационных технологий; университет «Тур-ан-Астана»; 010008 ул. Ы. Дукенулы, 29, г.Астана, Казахстан; e-mail: saparova_g.k@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3414-1787>

Сагинова Сания Азимовна; Ph.D; ассоциированный профессор кафедры «Экономика и управление»; Казахский университет технологии и бизнеса: индекс 010008 ул. К. Мукамедханова, 37, г.Астана, Казахстан; e-mail: s_saginova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6503-1743>

АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕГІ ЖАСТАР САЯСАТЫ: ЕКПІНДІ ӨЗГЕРТУ ҚАЖЕТТІЛІГІ

YOUTH POLICY IN RURAL AREAS: THE NEED FOR A CHANGE OF FOCUS

**МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ:
НЕОБХОДИМОСТЬ ИЗМЕНЕНИЯ АКЦЕНТОВ**

А.Е. МУХАНОВА^{*1}

Э.Ф.К.

Ж.Б. СМАГУЛОВА¹

экономика магистрі

А.С. БЕЛГИБАЕВА²

Э.Ф.К., доцент

¹Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда, Қазақстан

²Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: aia_mukanova@mail.ru

A.E. MUKANOVA^{*1}

C.E.Sc.

ZH.B. SMAGULOVA¹

Master of Economics

A.S. BELGIBAYEVA²

C.E.Sc., Associated Professor

¹Korkyt Ata Kyzylorda State University, Kyzylorda, Kazakhstan

²Sh. Valikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: aia_mukanova@mail.ru

A.E. МУХАНОВА^{*1}

К.Э.Н.

Ж.Б. СМАГУЛОВА¹

магистр экономики

А.С. БЕЛГИБАЕВА²

К.Э.Н., доцент

¹Қызылординский государственный университет им. Коркыт Ата,
Қызылорда, Казахстан

²Кокшетауский университет им. Ш. Уәлиханова, Кокшетау, Казахстан

*электронная почта автора: aia_mukanova@mail.ru

Аңдатпа. Мақсаты – ауылда жас мамандарды бекіту проблемаларын, ауылдық жерлерде жұмыс таңдауына әсер ететін және көші-қон тәртібін айқындайтын факторларды талдау; ауылдық жерлерде жастар саясатының рөлін көрсету; жастарды жұмыспен қамтудың жаңа тәсілдері. Әдістері – зерттеудің теориялық негізі республикадағы және оның аймақтарындағы жас ұрпақтың даму динамикасының көрсеткіштері негізінде отандық және шетелдік ғалымдардың, жас кадрлар қызметінің мәселелері бойынша жетекші мамандардың іргелі және қолданбалы әзірлемелерінің қорытындылары болды. Нәтижелері – жас мамандардың ауылдық аумақтардың жағдайларына бейімделуіне әсер ететін жағдайлар қаралған, олардың кәсіби өсуінің перспективалық бағыттары айқындалған, өзін-өзі анықтау және шығармашылық қабілеттерін іске асыру, қолайлы экономикалық, әлеуметтік және құқықтық кепілдіктер құру қажеттілігі дәлелденген. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында осы саладағы өз даму жолының тәжірибесі жинақталған, бұл ауылдағы жастар кадр саясатының қазақстандық моделі туралы пайымдауға мүмкіндік береді. Іске асырылып жатқан шаралардың тиімділігіне баға берілген. Қазақстанның аграрлық секторы өндірісінің көлемін ұлғайтуға бағытталған стратегиялық, тактикалық, жедел жоспарлар мен бағдарламаларды құру кезінде пайдаланылуы мүмкін жас қызметкерлерді қолдаудың тиімді құралдарын енгізу бойынша ұсынымдар әзірленген. *Қортындылар* – шет елдердің тәжірибесі бойынша жастардың әртүрлі санаттарымен нақты (нүктелік) жұмыс жүргізу керек. Тиімді жүргізіліп

Abstract. Purpose – to analyze the problems of retaining young professional in the countryside, factors influencing the choice of work in rural areas and determining migration behavior; show the role of youth policy in rural areas; new approaches to youth employment. **Methods** – theoretical basis of the study was the results of fundamental and applied developments of domestic and foreign scientists, leading experts on the problems of the activities of young personnel on the basis of indicators of the dynamics of development of the young generation in the republic and its regions. **Results** – the conditions affecting the adaptation of young specialists to the conditions of rural areas are considered, promising directions for their professional growth are identified, the need for self-determination and realization of creative abilities, creation of favorable economic, social and legal guarantees is proved. To date, the Republic of Kazakhstan has accumulated experience of its own development path in this area, which allows to talk about the Kazakhstani model of youth personnel policy in the countryside. An assessment of the effectiveness of implemented measures is given. Recommendations have been developed on introduction of effective means of supporting young workers, which can be used to create strategic, tactical, operational plans and programs aimed at increasing the production of the agricultural sector of Kazakhstan. **Conclusions** – based on the experience of foreign countries, specific (targeted) work should be carried out with various categories of young people. It is necessary to improve the information base for assessing the effectively implemented youth policy and adjusting managerial decisions and activities at the regional level.

Аннотация. Цель – проанализировать проблемы закрепления молодых специалистов на селе, факторы, влияющие на выбор работы в сельской местности и определяющие миграционное поведение; показать роль молодежной политики в сельских районах; новые подходы к обеспечению занятости молодежи. Методы – теоретической основой исследования послужили итоги фундаментальных и прикладных разработок отечественных и зарубежных ученых, ведущих специалистов по проблемам деятельности молодых кадров на основе показателей динамики развития молодого поколения в республике и ее регионах. Результаты – рассмотрены условия, влияющие на адаптацию молодых специалистов к условиям сельских территорий, определены перспективные направления их профессионального роста, доказана необходимость самоопределения и реализации творческих способностей, создания благоприятных экономических, социальных и правовых гарантий. На сегодняшний день в Республике Казахстан накоплен опыт собственного пути развития в этой сфере, что позволяет рассуждать о казахстанской модели молодежной кадровой политики на селе. Дана оценка эффективности реализуемых мер. Разработаны рекомендации по внедрению эффективных средств поддержки молодых работников, которые могут быть использованы при создании стратегических, тактических, оперативных планов и программ, нацеленных на увеличение объемов производства аграрного сектора Казахстана. Выводы – по опыту зарубежных стран следует проводить конкретную (точечную) работу с различными категориями молодежи. Необходимо совершенствование информационной базы по оценке эффективно проводимой молодежной политики и корректировке управленческих решений и мероприятий на уровне региона.

Түйінді сөздер: ауылдық аумақтар, жастар саясаты, жас мамандар, кадрлық әлеует, жастар кәсіпкерлігі, жұмыспен қамту, еңбек нарығы, мемлекеттік қолдау әдістері.

Keywords: rural areas, youth policy, young professionals, human resources, youth entrepreneurship, employment, labor market, public support methods.

Ключевые слова: сельские территории, молодежная политика, молодые специалисты, кадровый потенциал, молодежное предпринимательство, занятость, рынок труда, методы государственной поддержки.

Kipicne. Жастар – мемлекеттің дамуына тікелей ықпал ететін және елдің болашағын айқындайтын әлеуметтік қабат. Әлеуметтану ғылымында жастар әлеуметтік-демографиялық топ ретінде әлеуметтік және құқықтық статусы, психологиялық

сипаты, жас айырмашылығы бойынша ерекшеленеді.

Қазіргі қоғамда халықтардың түрлі тарихи-географиялық, мәдени-этностық, әлеуметтік-экономикалық кеңістікте орналасуына байланысты жастардың да әлеуметтік-демографиялық топ ретіндегі жасы әртүрлі.

Біздің елімізде «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» ҚР Заңы бойынша жастар – 14 жас пен 29 жасқа дейінгі азаматтар [1] болса, БҰҰ жастарды 18-44 жас аралығындағы әлеуметтік-демографиялық топ деп көрсетеді. Жастар мәселелерін зерттеушілер тарапынан да осы әлеуметтік топтың жас ерекшеліктерін анықтауда нақты көрсетілген сан жоқ.

Әдетте әлеуметтанушылар жастарды екі топқа бөліп қарастырады: бойында физиологиялық және психикалық тұрғыдан жетілу процесі қарқынды жүріп жатқан немесе енді аяқталған топ ретінде; социумға ену процесі аяқталған ересек тұлға ретінде.

Кез келген елдің болашағы, ілгері дамуы осы ұрпақтың қандай болатынына, қаншалықты дамығанына байланысты. Дәл қазіргі уақытта жастардың осы рөлді жүзеге асыруы үшін негіз қалыптасуда. Ресейлік авторлар берген «жастар» ұғымының толық анықтамаларының бірі В.Т.Лисовскийге тиесілі. Оның пікірінше, жастар – бұл әлеуметтену сатысынан өтетін, дайындалған (немесе дайын болған) жалпы білім беру, кәсіптік, мәдени және басқа да әлеуметтік функцияларды меңгеретін (және есейген жаста үйренген) адамдар ұрпағы [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеудің әдістемелік негізін адами капиталды басқару саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері, ғылыми идеялары, тұжырымдамалары құрады. Жұмыста әдістемелік құрал ретінде алға қойылған міндеттерді шешу үшін жүйелі тәсіл, шындықты сандық және сапалық зерттеу әдістері, сараптамалық бағалаулар, статистикалық талдаулар пайдаланылды.

Талдау аясында 2021ж. «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы жүргізген «Қазақстан жастары» талдамалық баяндамасының, «Қазақстан жастары: тәуелсіздікке – 30 жыл» ұлттық баяндама, әлеуметтанулық сұраудың нәтижесінің, мемлекеттік органдардың, халықаралық ұйымдардың, зерттеу институттарының өзекті статистикалық және талдамалық деректері пайдаланылды.

Зерттеудің ақпараттық-эмпирикалық базасы ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ҚР мен өңірлері контекстінде жастар туралы есептің деректері, ғылыми мекемелер мен халықаралық ұйымдардың зерттеулері мен есептерінің ресми статистикалық және ақпараттық материалдары, ғылыми жарияланымдар, шетелдік және отандық авторлардың эсселері,

интернет-ресурстар және басқа да көздер негізінде қалыптасты.

Шетелдік және отандық әдебиеттерді зерделеу барысында ауылдық жерлердегі жастар саясаты мәселесі әлі де жеткілікті зерттелмегені, мәселелердің бар екендігі анықталды. Қазіргі даму кезеңінде жас мамандар ел халқының әлеуметтік жағынан осал санатының бірі болып табылатынын ескерген жөн. Сондықтан бүгінде ауылдағы жастар саясатына қатысты мәселелерді шешу өте өзекті және бұл зерттеулердің қажеттілігі анықталды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Елімізде 29 жасқа дейінгі 3,74 млн азамат жастар санатына кіреді, ол жалпы халықтың 19,8%, оның ішінде ауыл жастары 1,64 млн (43,8%), қала жастары 2,1 млн (56,2%). Қала жастарының саны ауыл жастары санынан артық. Жұмыссыз жастар саны 2022 жылдың аяғында 68547 адамды құрады (2021 жылы – 77648 адам), жұмыссыз жастар санының азаюы байқалады.

Жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 2022 жылдың аяғында 3,9 құрады (2021 жылы – 3,8%). Өңірлік тұрғыда ең жоғары көрсеткіш Алматы қаласында – 5,6%, Қарағанды облысында – 4,8%, Астана қаласында – 4,6%. Ең төменгі көрсеткіштер Атырау облысында – 2,4%, Ақтөбе мен Павлодарда – 2,8%, Қостанай, Жамбыл және Ақмола облыстарында – 3,1% [3].

Жастарды жұмыспен қамту мәселесіне айрықша назар аударылған. Әлеуметтік зерттеулердің нәтижелері бойынша еліміздегі жастардың 40%-ға жуығы тұрақты түрде жұмысқа орналасу мәселелерін бастарынан өткізеді. 15-28 жастағы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 3,8%, NEET жастарының жұмыссыздығы, яғни білім алумен немесе кәсіби даярлықпен айналыспайтын жастардың үлесі 2022 жылдың аяғында 6,5%-ды құрады, яғни (2021ж. аяғында – 6,7%), 0,2%-ға төмендеу байқалады. Аталған көрсеткішке қарамастан жастар арасында жұмыспен қамтылу мәселесі өзекті болып қала бермек.

Қазақстандағы Ф.Эберт Қорының «Орта Азия жастары: салыстырмалы шолу» тақырыбына жүргізген әлеуметтанулық сұраудың нәтижесі еліміздегі жастарды тұрғылықты мекенінен көшуге итермелейтін басты себептерге өмір сүру сапасын арттыру (Қазақстан бойынша сұралған барлық респонденттің 41,6%-ы), шетелде жұмыс орындарының көп болуы (38,7% респондент), материалдық жағдайды жақсарту сияқты экономикалық факторларды көрсетеді [4].

Елімізде жан басына шаққандағы жоғары білім деңгейінің басқа дамушы елдермен салыстырмалы түрде жоғары болуына қарамастан құрылымдық жұмыссыздық мәселесі алдыңғы орында тұр. Мамандар халықтың басым бөлігінің жұмыс-бастылығын қамтамасыз ету үшін келесі салаларды дамытуды ұсынады: ауыл шаруашылығы; тамақ және жеңіл өнеркәсіп; қызмет көрсету саласы мен туризм.

Сондай-ақ, қазіргі кезде қарқынды жүріп жатқан урбанизация ауыл жастарының қалаға қарай көптеп көшуіне әсер етіп отыр, нәтижесінде ірі қалалар маңында өмір сүретін халықтың өмір сүру сапасының төмендеуі, жаңа маргинал топтардың пайда болуы, әлеуметтік агрессия әрекеттері байқалады, ал бұл мәселенің мемлекет тарапынан ауыл мен қала маңы жастарына қатысты ауқымды әлеуметтік-экономикалық шаралардың қолға алынуын қажет етеді.

Ауыл шаруашылығында мемлекет жетекші рөл атқарады, өйткені инвестициялардың арқасында оның тарапынан аграрлық бейіндегі жоғары оқу орындарында мамандар даярлау және қайта даярлау жүреді, сондай-ақ ауылдық жерлерде кәсіби кадрларды одан әрі бекіту үшін жағдайлар жасалады.

Бүгінгі таңда ауыл шаруашылығы саласындағы кәсіби кадрлардың "қартаюы" және олар үшін білікті ауыстырудың болмауы теріс үрдісі байқалады. Ең алдымен, жастардың ауыл шаруашылығынан кетуі материалдық қызығушылықтың төмендігімен, ауыр еңбек жағдайларымен және өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның нашар дамуымен байланысты. Ауыл шаруашылығындағы жұмыскерлерді мемлекеттік қолдаудың қолданыстағы шаралары қаржыландырудың жеткіліксіздігімен фрагменттік тәртіпке ие және саладағы кадрларды жаңартуға елеулі әсер етпейді [5].

Бүгінгі таңда жас маман агроөнеркәсіптік кешенді және жалпы ауылдық аумақтарды дамытудың қозғаушы күші болып табылады. Жас мамандар (ауыл шаруашылығының мамандары да, әлеуметтік саланың қызметкерлері де) ауылдық жерлерге оның проблемаларымен жұмыс істеуге құлықсыз барады.

Ауылдық аумақтар жастар үшін ең беделді жұмыс орны емес, ал аграрлық секторға жұмысқа орналасу мемлекеттің осы бағыттағы белсенді жұмысына қарамастан, жас маманның әл-ауқатын және әлеуметтік игіліктердің қолжетімділігін қамтамасыз етуге әрдайым мүмкіндік бер-

мейді. Ал жас білікті мамандарсыз жоғары технологиялық ауыл шаруашылығын және ауылдық аумақтарды дамытудың жаңа кезеңіне шығару мүмкін емес.

Мемлекеттік жастар саясаты – қоғамның стратегиялық ресурстарының дамуының маңызды бағыттарының бірі.

Бүгінде мемлекеттік жастар саясаты дамудың жаңа кезеңіне өтуде. 2020 жылғы 30 желтоқсанда ҚР Үкіметінің №918 Қаулысымен Жастарды қолдаудың 2021-2025 жылдарға арналған кешенді жоспары бар [6].

Президенттік жастар кадр резервіне тіркеу жұмысы жүргізілуде. Жобаның стратегиялық мақсаты – тиімді менеджерлердің жаңа толқынын қалыптастыру, еліміздің жаңа буыны үшін пәрменді әлеуметтік лифтілер жүйесін құру. Іріктеу нәтижелері бойынша пулға жаңа формацияның басқарушылары болуға қабілетті, талантты, креативті жастар таңдалып алынады.

Жастар саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша мемлекет басшысы қойған міндеттерді орындау мақсатында 2021 жылы «Тәуелсіздік ұрпақтары» ұлттық жобасы әзірленді. Бұл жоба аясында жастар даму индексін әзірлеу және оны аймақтарда дамыту, талантты жастарға «Тәуелсіздік ұрпақтар» грантын беру, отбасылық құндылықтарды дәріптеуге бағытталған. Жастардың орта жасын 35-ке дейін ұлғайту деген ұсыныс бар.

Ауылдық жерлердегі жастардың да мемлекеттік бағдарламалардан хабардар болуы үшін аудандарда жастар ресурстық орталығы ашылып, жұмыс істеп тұр. Ол жерде тегін кеңес алуға болады. Мемлекеттік қолдау шаралары аясында бір жылда бір миллионнан астам жас азаматқа қолдау көрсетілді.

Ауылдағы жастарға түсінікті тілмен ақпаратты жеткізу мақсатында жастар ресурстық орталығы жұмыс атқаруда. 2022 жылғы ақпаратқа сәйкес, жастарды қолдау жөніндегі институционалды база құрылды. Оның ішінде 227 өңірлік жастар ресурстық орталығы, 218 өңірлік жастар ісі жөніндегі кеңес, кәсіпорын, жоғары оқу орындарында, колледждерде 897 жастар ісі жөніндегі комитет, 547 жастар ұйымдары жұмыс істеп тұр.

Жастардың білім алуына қолайлы жағдай жасау үшін «Серпін» бағдарламасы да қарқынды жүріп жатыр. Осы бағыт бойынша бағдарлама аясында қамтылған мамандықтар тізімі кеңейтілді. Мысалы, «Серпін» бағдарламасына денсаулық сақтау саласы бойынша да мамандықтар қосылады. Ол бір жағынан жастардың

сапалы жоғары білім алуына жағдай жасаса, екінші жағынан солтүстік өңірге оңтүстік аймақтың жастарын жіберіп, ол аймақта қызмет етуіне серпін береді. Ал бұл бағдарлама бойынша жыл сайын бес мың грант бөлінеді.

Жастар кәсіпкерлігін дамыту – мемлекеттік жастар саясатының басым бағыттарының бірі. Шет елдердің тәжірибесі бойынша ол экономиканың негізгі қозғаушы күші болып табылады және елдің дамуының инновациялық жолына жылдам көшуіне ықпал етуі тиіс. Жастар бизнесінің ерекшелігі тұтыну сұраныстарына тез жауап беру – ерекше қызмет көрсету немесе жекелеген нарықтық сегменттер үшін ұсақ сериялы, бірегей өнім шығару болып табылады. Жастар, әдетте, ойлаудың креативтілігімен ерекшеленеді, бұл кәсіпкерлік қызметке, бизнестің бәсекеге қабілеттілігіне оң әсер етеді [7].

Қазіргі уақытта Қазақстанда жастар кәсіпкерлігін қолдаудың бірқатар бағдарламалары бар: нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» бағдарламасы, бағдарламаның басты мақсаттарының бірі жұмыссыз және өзін-өзі жұмыспен қамтыған жастарды қолдау болып табылады, «Бизнестің жол картасы – 2020» бизнесті қолдау мен дамытудың бірыңғай бағдарламасы; «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры аясында «Ісін жаңа бастаған кәсіпкерлер үшін», «Жұмыс істеп тұрған кәсіпкерлер үшін» және «Бизнестегі әйелдер үшін» бағдарламалары, «Атамекен» Қазақстан Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы кәсіпкерлікті дамыту мақсатында кәсіпкерлікке оқыту жөніндегі жобаларды іске асырады және қатысады және т.б. қарастырылған.

Ресми ақпаратқа сәйкес, 2020 жылы «Еңбек» бағдарламасына қатысқандардың 33%-ы – жастар. Бағдарлама бойынша орман және балық шаруашылығы, өнеркәсіп, көлік, құрылыс, көтерме және бөлшек саудасы, тамақтану, қызмет көрсету, білім беру саласында жұмыс істеуге мүмкіндік болды.

Бағдарлама аясында «Тегін техникалық және кәсіптік білім беру» жобасы жүзеге асты. Ол жерде 9-шы немесе 11-ші сыныптан кейін оқуын жалғастыра алмаған мектеп түлектері тегін оқи алды. Бұл бағыт бойынша да 60 мыңға жуық адам білім алды.

«Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы аясында халықтың тұрмысы төмен тобы үшін арнайы әлеуметтік жұмыс орындары ашылды. Сондай-ақ жастар практикасы және қоғамдық жұмыстар ұйымдастырылды. Оларға 2020 жылы жастар қатарынан

45,9 мыңнан астам адам жіберілді. Олар: әлеуметтік жұмыс орындары – 3,8 мың, жастар практикасы – 13,8 мың, қоғамдық жұмыстар – 28,3 мың.

Ал белгілі бір жерде оқымайтын, жұмыс істемейтін, ештеңеге құлқы жоқ NEET санатындағы жастарды қайта даярлау үшін қысқа мерзімді кәсіптік оқыту жолға қойылған. Ол бойынша 4,5 мың адам сұранысқа ие мамандық бойынша білім алуға жіберілді. Жастар кәсіпкерлігін қолдау үшін елде екі тілде «Бизнес аумағы сіздің даму үшін» ақпараттық және кеңес беру сайты жұмыс істейді [8].

Сайт аясында «Жастар бизнесі» атты айдарлармен жеке опция ұйымдастырылды: жастар кәсіпкерлігін қолдау бағдарламалары; жастар кәсіпкері мектебі; жас кәсіпкерлер қауымдастығы; жастар кәсіпкерлігін қолдаудың халықаралық тәжірибесі; жастар кәсіпкерлігі бойынша халықаралық ұйымдар; жетістік тарихы – жастардың жеке ісін құру және құру тәжірибесін баяндайтын айдар.

Бүгінде әлеуметтік желілер жастардың белсенділік таныту, өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі анықтау мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтеді. Әлеуметтік желілер ғаламдық Интернетте ең көп кіретін ресурстардың бірі болып табылады, пайдаланушыға әртүрлі тақырыптар бойынша ақпараттың үлкен көлемін береді. Интернеттегі веб-сайттар мен әлеуметтік желілер оқу, жұмыс және т.б. процесінде туындайтын мәселелер бойынша қажетті ақпаратты алу үшін ашылады [9].

Республикалық қоғамдық пікірді зерттеу орталығы деректеріне сәйкес, 14-18 жас аралығындағы жастардың 68%-ы күніне 8 сағаттан астам әлеуметтік желіде отырады, бүгінде интернеттің ең белсенді пайдаланушылары болып табылады. Олар әлеуметтік желілерді кәсіби бағдар, мамандық таңдау, жұмыс табу және т.б. байланысты мәселелерді шешу үшін пайдаланады (1 сурет).

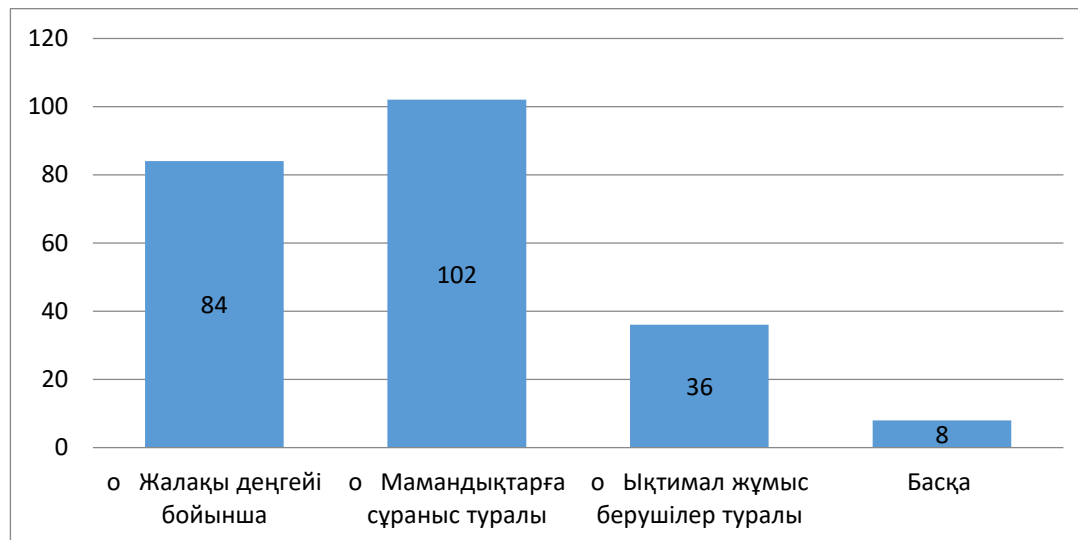
«Google Trends» ресми деректеріне сәйкес, 2015-2021жж. «Google» платформасы арқылы Қазақстандағы жастар арасында кәсіп таңдау және жұмыс табу бағыттары бойынша іздеу сұранысының алды төмендегідей:

* кәсіби бағдар бойынша электронды кітаптар, мақалалар, кәсіптік нұсқаулықтар; профессиограммалар (кәсіптердің қысқаша сипаттамасы);

* ақпараттық-іздігіру жүйелері - IPS (мамандықтарды, оқу орындарын және жұмыс орындарын іздеуді оңтайландыру үшін);

* жоғары оқу орындарындағы мамандықтар сипаттамалары;
 * кәсіптік бағдар беру орталықтарының веб-сайттары;
 * жұмыспен қамту орталықтарының веб-сайттары;
 * кәсіпқой жарнама және үгіт-насихат;

* өзін-өзі анықтау мәселелерін шешу жолдары туралы білім беретін онлайн дәрістер;
 * әңгіме-сұхбаттарды онлайн режимінде өткізу мүмкіндігі;
 * кәсіби қабілеттердің сауалнамасы және т.б.

1 сурет – «Интернеттен еңбек нарығы туралы қандай ақпаратты іздейсіз?» деген сұраққа жоғары сынып оқушыларының жауаптарын бөлу көрсеткіштері

Интернет ресурстарын пайдалану нәтижесінде жас адам өзінің кәсіби жоспарларын құру мүмкіндіктерін кеңейтеді. Мысалы, білім берудің қазіргі даму кезеңі заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды кеңінен қолданумен және жаһандық интернеттің мүмкіндіктерімен байланысты екенін ескерсек, олар білім алып жатқан мектептердің сайттары жас жеткіншектерге көмек болады. Бүгінде әрбір оқу орнының дерлік өз сайты бар.

Оқу орындарының көптеген сайттарын талдай отырып, олардың мазмұнын сипаттауға болады. Негізінен сайттарда жоғары оқу орындары туралы ақпарат, студенттер университетпен таныса алатын университеттердің сайттарына сілтемелер, түсу емтихандарына қойылатын талаптар, орташа өту балы, бос бюджеттік орындар, сұранысқа ие мамандықтар тізімі, әр мамандықтың қысқаша сипаттамалары және т.б. пайдалы ақпараттар бар.

Бүгінгі таңда республикада ел мектептерінде кәсіптік бағдар беруді жүйелі жүргізуге бағытталған мемлекеттік бағдарламалар мен жобалар жоқ. Көбінесе болашақ мамандықты таңдау жауапкершілігі оқушының өзіне, оның отбасына, туыстарына жүктеледі. Әдетте, оқушы өз таңдауында отбасының, достарының, мектеп

мұғалімдерінің кеңестерін басшылыққа алады. Өкінішке орай, мектеп оқушыларын кәсіптік бағдарлаудағы мемлекеттің рөлі өте төмен; мамандық таңдауда мамандандырылған көмекті жекелеген жеке орталықтар, үкіметтік емес ұйымдар, қорлар көрсетеді [10, 11].

Еңбек нарығымен танысу үшін интернетті пайдаланатындардың ішінде респонденттердің 53 пайызы Қапшағай қаласы мен Ұзынағаш ауылында тұратынын айта кеткен жөн. Бұл шағын қала тұрғындарының тұрғылықты жерінен тыс жерде еңбек нарығын зерттеуге мүмкіндіктері аз, сондықтан олар интернетті пайдалануға мәжбүр екенін көрсетеді.

Оқушы жастардың кәсіби жоспарларына әлеуметтік желілердің әсерін саралай отырып, олардың интернет арқылы ақша табу мүмкіндіктерінен хабардар ма, жоқ па, олардың өздері де осы мүмкіндікті пайдаланғысы келетінін анықтау маңызды болып көрінді.

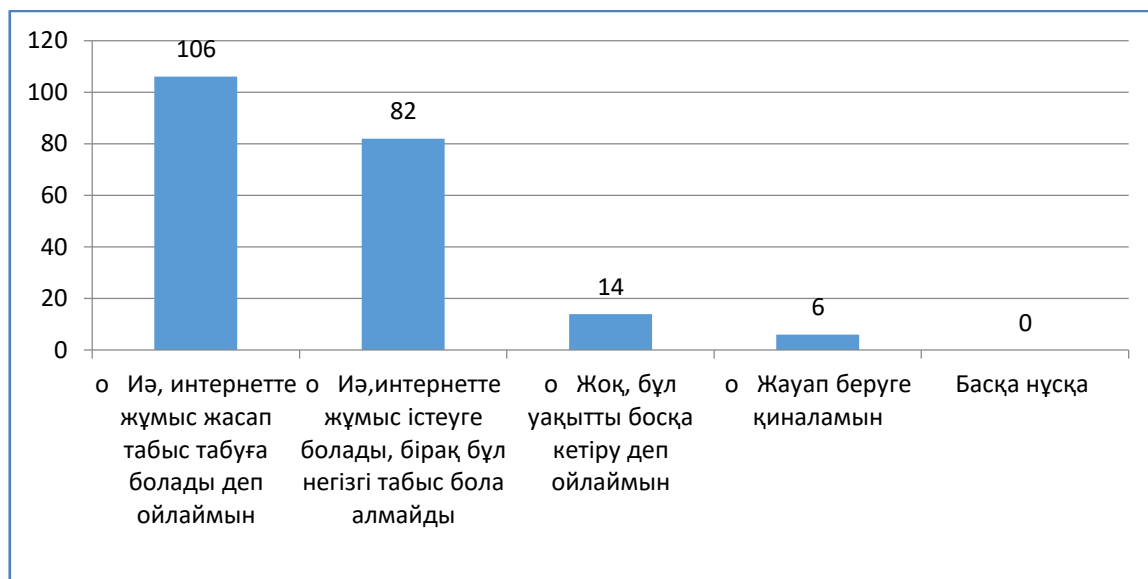
Сауалнама барысында респонденттерге арнайы сұрақтар қойылды, олардың жауаптары мынаны көрсетті:

- 53% интернет арқылы ақша табуға болады деп есептейді;
- 41% әлеуметтік желілерде ақша табу мүмкіндігін жоққа шығармайды, бірақ

олардың пікірінше, бұл табыстың негізгі көзі бола алмайды;

- 54% кәсіби өмірін Интернетте жұмыс істеумен байланыстырғысы келеді;

ал респонденттердің 10%-ы қазірдің өзінде интернетте ақша табуда (2 сурет).

2 сурет – «Интернеттен еңбек нарығы туралы қандай ақпаратты іздейсіз?» деген сұраққа жоғары сынып оқушыларының жауаптарын талдау көрсеткіштері

Елімізде мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша 2023-2030 жылдарға арналған Жастар саясаты тұжырымдамасы әзірленуде. Тұжырымдама – Қазақстанның болашақ ұрпақтарының бейнесін және осындай бейнені тиімді қалыптастыру құралдарын сипаттайтын негізгі стратегиялық құжат. Бұл құжат мемлекеттік Жастар саясаттарының қағидаттары, ең алдымен, жастардың шыңдалуын дамыту үшін қолайлы жағдай жасау үшін қайта қаралуға бағытталған. Жастар саясаты мен жас азаматтарды әлеуметтік қолдаудың аражігін ажырату қажеттілігінен және оның мақсаты «Жастар үшін» деген қағидадан бас тартып, «жастармен бірге» деген қағиданы қолдану үшін туындаған [12,13].

Мемлекет бірқатар ұлттық жобаларды, түрлі деңгейдегі мақсатты бағдарламаларды іске асыру, гранттар, жеңілдіктер, субсидиялар беру арқылы білікті жастарды ауылға тартуға және ауылдық аумақтарды дамытуға айтарлықтай күш салуда. Мәселен, АӨК-нің тиімді кадрлық әлеуетін қалыптастыру және ауылдың әлеуметтік саласындағы кадрлық тапшылықты еңсеру, ауылдық жерлерде еңбек нарығын дамыту проблемаларын республикалық бюджет, жергілікті органдар бюджеттері және бюджеттен тыс көздер есебінен жас отбасылар мен жас мамандарды қолжетімді тұрғын

үймен қамтамасыз ету арқылы шешу ұсынылады.

Бұл жас отбасылар мен жас мамандардың тұрғын үй жағдайларын жақсартуға, оларды ауылдың АӨК және әлеуметтік саласында бекіту үшін жағдай жасауға, сондай-ақ ауыл жастарының көші-қонын тоқтатуға; ауылдың агроөнеркәсіптік кешені мен әлеуметтік саласында жұмыс істейтін жас мамандардың білім деңгейін арттыруға; демографиялық жағдайды жақсарту үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Жас мамандар дамыған әлеуметтік-экономикалық және инженерлік инфрақұрылымы бар ауылдық жерлерге қоныстануға дайын [14,15]. Сонымен, мөлшері мен дамуы ауылдағы жас мамандардың бекітілуіне тікелей әсер ететін бірқатар көрсеткіштерді бөліп көрсетуге болады: жалақы; абаттандырылған тұрғын үйдің болуы; сумен жабдықтау, су бұру, жылыту, газдандыру; медициналық қызмет көрсетуге қолжетімділік; балаларды мектепке дейінгі және мектептегі білім беру мекемелеріндегі орындармен қамтамасыз ету; спорттық және мәдени демалыс; аумақтардың экономикалық дамуының жалпы деңгейі; қолайлы экологиялық жағдай.

Жүргізілген талдаудың көмегімен дамудың перспективалық бағыттарын бөліп көрсетеміз:

– бағдарламалар шеңберінде бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін арттыру;

– тұрғын үй мәселелерін шешу бойынша өңірлік деңгейде кешенді бағдарлама әзірлеу: облыстың және ауданның ірі кәсіпорындары есебінен қызметтік тұрғын үй қорын құру; кейіннен әлеуметтік жалдауға ресімдеу мүмкіндігімен қызметтік тұрғын үй беру; жалдамалы тұрғын үй үшін төлем-ақыны ішінара өтеу; коммерциялық банкттердің кредиттік ресурстарын тарту есебінен ұзақ мерзімді тұрғын үй кредиттеу институтын, ипотекалық кредиттеу бағдарламаларын дамыту, әлеуметтік жалдау шарттарымен тұрғын үй беру практикасын дамыту;

– өңірлік және республикалық бюджеттер есебінен іске асырылатын бағдарламалар бойынша жас мамандарға ақшалай қаражат төлеу;

– қолданыстағы қаржы-кредит тетіктерінің тиімділігін арттыру, құрылыс салушыларға қалыптасқан жер учаскелеріне меншік құқығын берудің ашық конкурстық рәсімдерін енгізу және осы салада монополияға қарсы бақылауды күшейту, ресурс үнемдеуші технологияларды енгізу есебінен тұрғын үй құнын оңтайландыру;

– көрсетілетін әлеуметтік және тұрғын үй-коммуналдық қызметтердің сапасы мен санын арттыру;

– тұрғын үймен қамтамасыз ету бөлігінде қолданыстағы қолдау бағдарламалары туралы халықтың хабардарлығын жақсарту; өндірістік, коммуналдық-қойма, әкімшілік-офистік, қоғамдық-іскерлік, әлеуметтік-мәдени, коммуналдық-тұрмыстық және рекреациялық мақсаттағы күрделі құрылыс объектілерін орналастыру үшін жаңа алаңдар бөлу.

Қорытынды

1. Елімізде 29 жасқа дейінгі 3,74 млн азамат жастар санатына кіреді, ол жалпы халықтың 19,8%, оның ішінде ауыл жастары 1,64 млн (43,8%), қала жастары 2,1 млн (56,2%). Қала жастарының саны ауыл жастары санынан артық.

2. Жұмыссыз жастар санының азаюы байқалады. Жұмыссыз жастар саны 2021 жылы – 77648 адамды құраса, ал 2022 жылдың аяғында 68547 адамды құрады. 2022 жылы жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейінің ең жоғары көрсеткіші Астана және Алматы қалаларында, Қарағанды облысында, ал ең төменгі көрсеткіштер Атырау, Ақтөбе, Павлодар, Қостанай, Жамбыл және Ақмола облыстарында тіркелген.

3. Қазіргі кезде қарқынды жүріп жатқан урбанизация ауыл жастарының қалаға қарай көптеп көшуіне әсер етіп отыр, нәтижесінде ірі қалалар маңында өмір сүретін халықтың өмір сүру сапасының төмендеуі, жаңа маргинал топтардың пайда болуы, әлеуметтік агрессия әрекеттері байқалады. Бұл мәселенің мемлекет тарапынан ауыл мен қала маңы жастарына қатысты ауқымды әлеуметтік-экономикалық шаралардың қолға алынуын қажет етеді.

4. Үкімет тарапынан ауылдық еңбек нарығын реттеу, жұмыссыздық деңгейін төмендету, халықты лайықты өнімді жұмыспен қамту, кәсіпкерлікті дамыту, ауылдық елдімекендердің әлеуетін арттыру бойынша іс-шаралар кешені кезең-кезеңімен жүзеге асырылуда.

5. Ауылдық жерлердегі жастардың да мемлекеттік бағдарламалардан хабардар болуы үшін аудандарда жастар ресурстық орталығы ашылып, жұмыс істеп тұр. 2022 жылғы ақпаратқа сәйкес, жастарды қолдау жөніндегі институционалды база құрылды. Оның ішінде 227 өңірлік жастар ресурстық орталығы, 218 өңірлік жастар ісі жөніндегі кеңес, кәсіпорын, жоғары оқу орындарында, колледждерде 897 жастар ісі жөніндегі комитет, 547 жастар ұйымдары жұмыс істеп тұр.

Әдебиеттер тізімі

[1] Мемлекеттік жастар саясаты туралы» ҚР Заңы 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V ҚРЗ [Электрондық ресурс].-2015.- URL: <http://https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285> (қаралған күні: 10.12.2022).

[2] Лисовский, В.Т. Социология молодежи: учеб. / В.Т. Лисовский.- Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет, 2012.-460с.

[3] Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының ресми сайты [Электрондық ресурс].- 2022.- URL: <https://www.stat.gov.kz> (қаралған күні: 06.01.2023).

[4] Хурельман К.Молодежь Центральной Азии: сравнительный обзор /К. Хурельман, П.Тешендорф.- Алматы: ТОО «Deluxe Printery», 2017.- 90 с.

[5] «Мемлекеттік жастар саясатының жағдайы: қажеттіліктері мен әлеуметтік тәжірибелері» талдамалық баяндамасы [Электрондық ресурс].- 2018.- URL: <https://www.eljastary.kz/ru/research/16945> (қаралған күні: 05.01.2023).

[6] Қазақстан Республикасының жастарын қолдау жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарды бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 29 желтоқсандағы № 918 қаулысы [Элек-

трондық ресурсы].-2020.- URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000918#z0> (қаралған күні: 26.12.2022).

[7] Жастар кәсіпкерлігі: олар қандай проблемалармен бетпе-бет келуде? [Электрондық ресурсы].-2019.-URL: <https://okg.kz/post?id=18036&slug=zhashtar-kasipkerligi:olar-qandai-problemalarmen-betpe-bet-kelude> (қаралған күні: 5.12.2022).

[8] Муханова, А.Е. Ауылды жерлерде елдің өмір сүрудегі артырудағы отбасылық бизнестің ролі/ А.Е. Муханова, С.Т.Жумашева//Проблемы агрорынка.-2017.-№1.-Б.56-62.

[9] Кантарбаева, Ш.М. Роль самоуправления в повышении качества жизни жителей села / Ш.М.Кантарбаева, С.Т. Жумашева, Ж.Б. Смагулова // Проблемы агрорынка.-2021.- №3.- С.172-179.

[10] Халық бірлігі және жүйелі реформалар - елдің өркендеуінің берік негізі [Электрондық ресурсы].- 2021.- URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (қаралған күні: 20.12.2022).

[11] «Қазақстан жастары - 2021: Тәуелсіздікке-30 жыл» ұлттық баяндамасы [Электрондық ресурсы].-2021.-URL: <https://eljastary.kz/upload/iblock/0e6/1xtjt7dlq0xu1a7hjm540sw3fxzdhugd.pdf> (қаралған күні: 04.12.2022).

[12] «Қазақстан жастары» әлеуметтанулық зерттеуі [Электрондық ресурсы].- 2021.- URL: <https://eljastary.kz/ru/research/18104/> (қаралған күні: 27.12.2022).

[13] «Жастардың негізгі топтарының мәселелері мен қажеттіліктері» әлеуметтанулық зерттеуі [Электрондық ресурсы].-2020.- URL:// <https://eljastary.kz/ru/research/16957/> (қаралған күні: 08.12.2022).

[14] Building Inclusive Labour Markets in Kazakhstan: A Focus on Youth, Older Workers and People with Disabilities [Electronic resource].- 2017.- URL: <https://read.oecd-ilibrary.org/employment/building-inclusive-labour-market-skazakhstan9789264273023-en#page1> (date of access: 28.11.2022).

[15] Численность молодежи в Казахстане составляет 4 млн человек [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/chislennost-molodezhi-v-kazahstane-sostavlyayet-4-mln-chelov> (дата обращения: 14.11.2022).

References

[1] "Memleketтік jastar saiasaty turaly" QR Zaңy 2015 jylǵy 9 aqpanǵy № 285-V QRZ [Law of the Republic of Kazakhstan on "State Youth Policy" dated February 9, 2015 No. 285-V RK] (2015). Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285> (date of access: 10.12.2022) [in Kazakh].

[2] Lisovsky, V.T. (2012). *Sociologija molo-dezhi: ucheb. [Sociology of youth: textbook]*.

Saint Petersburg: Saint Petersburg University, 460 [in Russian].

[3] Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jáne reformalar agenttiǵy Últtyq statistika búrosynyń resmi saity [Official website of the Bureau of national statistics of the agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and reforms] (2022). Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 06.01.2021) [in Kazakh].

[4] Hurelman, K., Tischendorf, P. (2017). *Molodezh' Central'noj Azii: sravnitel'nyj obzor [Youth of Central Asia: a comparative review]*. Almaty: Deluxe Printery LLP, 90 [in Russian].

[5] «Memleketтік jastar saiasatynyń jaǵdaiy: qajettilikteri men áleumettik tájiribeleri» talda-malyq baıandamasy [Analytical report "state of state youth policy: needs and social practices"] (2018). Available at: <https://www.eljastary.kz/ru/research/16945> (date of access: 05.01.2023) [in Kazakh].

[6] Qazaqstan Respublikasynyń jastaryn qoldau jónindeǵı 2021-2025 jylǵarǵa arnalǵan keşendi jospardy bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Úkimetiniń 2020 jylǵy 29 jeltoqsan-daǵy № 918 qaulysy [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 29, 2020 No. 918 on approval of the Comprehensive Plan for youth support of the Republic of Kazakhstan for 2021-2025] (2020). Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000918#z0> (date of access: 26.12.2022) [in Kazakh].

[7] Jastar kásipkerligi: olar qandai problemalarmen betpe-bet kelude? [Youth Entrepreneurship: what problems are they facing?] (2019). Available at: <https://okg.kz/post?id=18036&slug=zhashtar-kasipkerligi:olar-qandai-problemalarmen-betpe-bet-kelude> (date of access: 5.12.2022) [in Kazakh].

[8] Mukhanova, A.E., Zhumasheva, S.T. (2017). Auyldy jerlerde eldiń ómir súrudeǵıgein arttyrudaǵy otbasylyq biznesteń rolı [The role of family business in improving the level of living in rural areas]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 1, 56-62 [in Kazakh].

[9] Kantarbayeva, Sh.M., Zhumasheva, S.T., Smagulova, Zh.B. (2021). Röl samoupravleniya v povyshenii kachestva jizni jitelei sela [The role of self-government in improving the quality of life of rural residents]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 172-179 [in Russian].

[10] Halyq birligi jáne júieli reformalar - eldiń órkendeuiniń berik negizi [People's unity and systemic reforms are a solid foundation for the country's prosperity] (2021). Available at: www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048 (date of access: 20.02.2022) [in Kazakh].

[11] «Qazaqstan jastary- 2021: Táuelsizdik-ke- 30 jyl» últtyq baıandamasy [National report "Youth of Kazakhstan-2021: 30 years of Indepen-

dence"] (2021). Available at: <https://eljastary.kz/upload/iblock/0e6/ltjt7dlq0xu1a7hjm540sw3fxzdhycd.pdf> (date of access: 04.02.2021) [in Kazakh].

[12] «Qazaqstan jastary» äleumettanulyq zertteui [Sociological study "Youth of Kazakhstan"] (2021). Available at: <https://eljastary.kz/ru/research/18104/> (date of access: 27.02.2022) [in Kazakh].

[13] «Jastardyñ negizgi toptarynyñ мәseleleri men qajettilikteri» äleumettanulyq zertteui [Sociological study "Problems and needs of the main youth groups"] (2020). Available at: <https://eljastary.kz/ru/research/16957/> (date of access: 08.12.2022) [in Kazakh].

[14] Building Inclusive Labour Markets in Kazakhstan: A Focus on Youth, Older Workers and People with Disabilities (2017). Available at: https://read.oecd-ilibrary.org/employment/building-inclusive-labour-marketskazakhstan_9789264273023-en#page1 (date of access: 28.11.2022).

[15] Chislenöst molodöji v Kazahstane sostavläet 4 mln chelovek [The number of young people in Kazakhstan is 4 million people] (2018). Available at: <httpss://inbusiness.kz/ru/last/chislenost-molodezhi--v--kazahstane-sostavlyaet-4-mln-chelov> (date of access: 14.11.2022) [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Мұханова Айгүл Ерденбекқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; «Экономика және басқару» кафедрасының қауымдастырылған профессор м.а.; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті; 120014 Айтеке би көш., 29 а, Қызылорда қ., Қазақстан; e-mail: aia_mukanova@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-9332-2591>

Смағұлова Жанна Бағланқызы; экономика магистрі; «Экономика және басқару» кафедрасының аға оқытушысы; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті; 120014 Айтеке би көш., 29 а, Қызылорда қ., Қазақстан; e-mail: zchanna_555@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-3880-7983>

Бельгибаева Анаргүл Сарсенбаевна; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Бизнес және қызметтер» кафедрасының профессоры; Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті; 020000 Абай көш., 76, Көкшетау қ., Қазақстан; e-mail: anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Information about authors:

Mukhanova Aigul Erdenbekovna – The main author; Candidate of Economic Sciences; Acting Associated Professor of the Department of Economics and Management; Korkyt Ata Kyzylorda State University; 120014 Aiteke bi str., 29 a, Kyzylorda, Kazakhstan; e-mail: zchanna_555@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-3800-7983>

Smagulova Zhanna Baglanovna; Master of Economics; Senior Lecturer of the Department of Economics and Management; Korkyt Ata Kyzylorda State University; 120014 Aiteke bi str., 29 a, Kyzylorda, Kazakhstan; e-mail: zchanna_555@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-3800-7983>

Belgibayeva Anargul Sarsenbayevna; Candidate of Economic Sciences, Associated Professor; Professor of the Department of Business and Services; Sh. Ualikhanov Kokshetau University; 020000, Abay str., 76, Kokshetau, Kazakhstan; e-mail: anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5583-0624>

Информация об авторах:

Муханова Айгүл Ерденбековна – основной автор; кандидат экономических наук; и.о. ассоциированного профессора кафедры «Экономика и управление»; Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата; 120014 ул. Айтеке би, 29 а, г.Қызылорда, Қазақстан; e-mail: aia_mukanova@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-9332-2591>

Смағұлова Жанна Бағлановна; магистр экономики; старший преподаватель кафедры «Экономика и управление»; Кызылординский государственный университет им. Коркыт Ата; 120014 ул. Айтеке би 29, а, г.Қызылорда,Қазақстан; e-mail: zchanna_555@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0002-3800-7983>

Бельгибаева Анаргүл Сарсенбаевна; кандидат экономических наук, доцент; профессор кафедры «Бизнес и услуги», Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова; 020000 ул. Абая, 76, г.Кокшетау, Казахстан; e-mail: anargul.belgibayeva@mail.ru; <https://www.orcid.org/0000-0001-5583-0624>

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте <https://www.jpgra-kazniiapk.kz>

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 20.03.2023 г.
Формат 60х84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 26,0 усл. п.л., 22,7 уч.изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 164.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057 г. Алматы, ул. Сатпаева, 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
e-mail: kazniiapk@mail.ru